

КУЛСА — ГУЛ, ЙИГЛАСА — ДУР

ЭРТАКЛАР

Ташкент
Faafur Fулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1983

**ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ А. С. ПУШКИН
НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЕТ ИНСТИТУТИ**

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

**САРВАР АЗИМОВ, МУЗАЙЯНА АЛАВИЯ, ЖУМАНИЕЗ ЖАББО-
РОВ, ТУРА МИРЗАЕВ, МУҲАММАД АЛИ, МАРАТ НУРМУҲАМЕ-
ДОВ, БАҲОДИР САРИМСОҚОВ, ЮСУФ СУЛТОНОВ, ШОНАЗАР
ШОАБДУРАҲМОНОВ, КОМИЛ ЯШИН, СОЛИҲ ҚОСИМОВ, МАТ,
ЕҚУБ ҚУШЖОНОВ,**

Атавчя: АБДУҒОФУР ШУҚУРОВ

Нашрга тайёрлөвчилар: ЗУВАЙДА ҲУСАИНОВА ва БАҲОДИР САРИМСОҚОВ.

**C 4702570200—50
— M352 (04) — 88 167—85**

© Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983 й.

ҚОРА МУШҚУЛ ОТ

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим замонларда бир мамлакатда бир подшо бор экан. Бу подшонинг ҳеч боласи йўқ экан. Шу сабабдан бу подшо кўп дилтанг бўлиб, ҳар томонларга саёҳатга борар экан. Шундай бўлса ҳам у ҳеч савирбости¹ бўлмас экан. Бу подшо дилида: «Бир куни дунёдан ўтсам, менинг ўрнимга ўринбосар қолмайди»,— деб ўйлар экан.

Кунлардан бир кун бир қаландар келиб: «Шайдилло»,— деб бир нарса талаб қилди. Подшо хизматкорларига: «Ҳадя чиқариб беринглар!» — деди. Қаландар чиқариб берган ҳадяни олиб, кўлбар²ига солгач: «Подшонинг ўзларига гапим бор»,— деди. Хизматкорлар подшонинг олдига кириб, қаландарнинг гапини айтдилар. Қаландар уйга кириб, подшонинг аҳволига қараб: «Сиз дилтангга ўхшайсиз, нима учун хафаланасиз? Бўлган сир-асорони айтинг!» — дегач, подшо фарзанди йўқлигидан шикоят қилди. Қаландар айтиди: «Эй подшоҳим, мен сизга бир амал қилиб берайки, сизга бир фарзанд беради. У қиз бўлади, лекин унинг сўзини қайтарсангиз, ўлади. Агар шунга рози бўлсангиз, ўйлаб кўринг»,— деди. Подшо ўйлаб кўрди: «Мен бир катта подшо бўлсам, бир қиз боланинг сўзини қайтаролмасам, қандай бўлади? Майли»,— деб қаландарга айтди. Қаландар кўлбаридан бир олма чиқариб берди. Подшо олмани олиб, ярмини ўзи еб, ярмини хотинига едирди. Хотини тез фурсагда ҳомиладор бўлди. Тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат, тўққиз дақиқа ўтгандан сўнг, бир қиз фарзанд дунёга келди. Доялар бу қизнинг отини Мушкия деб қўйдилар,

¹ Таскин топмас экан маъносида.

² К ў л б а р — сафар халтаси маъносида.

Бу орада беш йил ўтди. Энагалар уни боқиб, мактабда ўқитдилар. Тез фурсатда қиз балоғатга етиб қолди.

Күнлардан бир куни доя қизнинг бошини ювиб туриб, бир бит топиб олди. Битни ташламасдан дояси қизга кўрсатди. «Эй болам, бу битни нима қиласай?» — деди. Қиз: «Бир пахтанинг орасига ўраб қўйинг», — деди.

Бир неча кун ўтгандан сўнг пахтанинг орасидан олиб, бир қафасга солиб, ҳар хил нарсалардан солиб, парвариш қилиб юравердилар. Бир куни хабар олсалар, ҳалиги билг катталашиб, қафасга сифмай қолибди. Битни қафасдан олиб, сўйиб, терисини арчиб, худди такка соладиган пўстакдай қилиб қўйдилар. Бу ишга дояси таажжубда қолди. Лекин бу сирни доясидан бошқа киши билмас эди.

Дояси бир куни қиздан:

«Бу пўстакни нима қиласан?» — деб сўради. Қиз: «Бу пўстакни қачон менга совчи келса, шунинг тагига соламиз. Шу вақтда: «Эй биродарлар, дунёда нарса қуриб, менинг тагимга ҳаром нарсадан бўлган шу битнинг терисини тўшайсизларми, шунча адресу кимхоб, баҳмал тўшаклардан ишлатмайсизларми?» — деб айтган кишига ўзимни қабул қилдираман», — деди. Кейин ўз хаёлида: «Ҳай дариғ, шу сирни бекорга айтдим. Шу доянинг ҳам бир ўғли бор. Агар ўғлинига айтса, бу сирларни билса, ўғли мени олади», — деб дарров отасини чақиртириди ва отасига: «Сиз бир чақон одамингизга айтинг! Шу энагамни бир жазирага олиб бориб ташлаб, сўйиб мана шу қўл рўмолчани қонига бўяб келтирисин!» — деди. Отаси унинг сўзини қайтармасдач бир хизматкорини чақириб:

— Фалон кампирни отга миндириб, бир биёбонга олиб бориб, сўйиб, қонига қўл рўмолчани бўяб, қайтиб келгин, — деб тайинлабди. Хизматкор ҳалиги кампирни миндириб, эртадан кечгача бир биёбонга олиб бориб, отдан тушириб: «Эй онажон, подшонинг буйруқлари: «Сизни шу ерда сўйиб, қонингизга шу қўл рўмолчани бўяб келтиир», деган. Мен энди бу ишни қилмайману сизни шу ерга қўйиб, бирон жойдан бир кучукми ёки пишакми топиб, қонига қўл рўмолчани бўяб олиб бориб бераман», — деб кампирни ўша ерга ташлаб, изига қайтаверди. Йўлда келишда бир кучукбаччани топиб, бир жойидан қон чиқариб, рўмолчани қонига бўяб, келтириб подшога берди. Подшо рўмолчани қизига киргизиб берди. Шундан кейин қиз қаноатланиб қолди. Энди гапни энага кампирнинг аҳволидан сўранг.

Кампир туриб эди, кеч бўлди. Ҳар-ҳар томонлардан бўрилар йиғилишиб кампирга хуруж қилиб, емоқчи бўлиб келди. Лекин бўриларнинг подшоси келиб кампирдан,

«Эй кампир, сенинг бу биёбонда якка-танҳо пайдо бўлишингга нима сабаб? Яхшилик билан айтсанг, сени емаймиз, бўлмаса, бир бурдадан тегмай кетасан»,— деди. Кампир тилга келиб: «Эй бўрилар, мен бир подшонинг қизига энага эдим. У қиз мени шу балоларга гирифтор қилди. Энди бир иш қил: ўша қизни менинг олдимга келтириб, аввал ўша қизни кўзимвинг олдида егин, шундан кейин мени егин, мен рози»,— деди.

Бўриларнинг подшоси айтди: «Мен бўри бўлсам, улар бир подшо бўлса, подшонинг қизини менга ким олиб беради?» Кампир: «Эй бўри, қиз агар совчи келса, совчининг тагига бир тўшак чиқарип тўшайди. Борган совчи шу тўшакни кўриб «Дунёда нарса қуриб, шундоқ аркони давлатда шу битнинг териси ҳам тўшакликка лойиқми?»— деса, ўша кишига қиз ўзининг танини бағишлишга ваъда берган. Сен агар борсанг, дарвозани тақиллатсанг, дарвозани очгандан салом бериб, элчилигингни изҳор қилиб; «Мен совчиман»,— деб айтсанг, сени бир уйга олиб кирадилар, тагингга шу тўшакни солганда, шу айтилган гапларни айтасан. Ҳали-ку сен бўри, кучук бўлса ҳам, шу сирни билса, мен ўшаники, деб қиз ваъда қилган. Эсономон олиб келаверасан. Агар шу гапим ёлғон бўлса, мени минг пора қил, майли»,— деди.

Бўриларнинг подшоси бошқа бўриларга: «Шу кампирнич ғорга олиб бориб, ҳар куни қўй гўшти билан боқаверинглар. Қани, мен бориб, подшонинг қизини олиб келай-чи»,— деб бир неча бўриларни ҳамроҳ қилиб, йўлга тушди. Бир қанча фурсат йўл юриб, шаҳар ичига кириб бориб, подшонинг дарвозасини тақиллатди. Подшонинг хизматкорлари чиқиб дарвозани очсалар, бир оқ ёлдор бўри дарвозанинг олдида тақиллатиб турибди. Кейинида беҳисоб бўрилар турибди. Дарвозани очган киши бўриларни кўриб, данг қотиб қолди. Тилига бир гап келмасдан ҳуши кетиб турувди, яна бир хизматкор келиб, бу ҳолни кўриб, подшога бориб айтди: «Сизнинг дарвозангизда бўрилар келиб турибди. Нима мақсад билан келган, билмаймиз»,— деди. Подшо бир вазири доносига: «Бориб бу бўрилардан хабар ол!» — деди. Вазири доно келиб дарвозадан қарасаки, бўриларнинг подшоси салом билан элчиликка келганлигини изҳор қилди. Вазири доно элчихонага олиб кириб: «Бу бўрилар, сизнинг қизингизга совчиликка келган экан»— деди. Подшо:

— Ҳалиги тўшакни тўшанглар! Қани, нима бўлади?— дегач, бўрининг тагига ҳалиги тўшакни тўшадилар.

Ҳалиги бўри ўтирасдан:

— Сизлар қандоқ кишиларки, келган совчиларнинг

тагига бир ҳаром битнинг терисини тўшайсизлар? Аркони давлатда, айёми салтанатда бошқа буюмлар топилмайдими? — деди. Вазири аъзам хижолат бўлиб, подшога бориб, бўлган воқеаларни аён-баён қилди. Подшо хижолат топиб, ўрдасига кириб қизининг уйига бориб, қизига: «Эй қизим, сен бу қилин ишинг билан дунёда менинг номимга путур кетди. Энди келиб-келиб бир бўри бу сирдан огоҳ бўлиб, элчиликка келиб, худди сенинг айтган гапингни айтади. Энди нима тадбири ҳийла қиласиз?»— деди. Қиз отасига

— Бир донишманд вазирингизни менинг олдимга юборинг! Мен қани шу киши билан гапиришай. Бир йўл-йўриқ, тадбирни кўрсатар,— деди.

Подшо бориб ҳалиги вазири аъзамга: «Қизимниң олдига кириб, гапиришиб чиқинг»,— деб буйруқ қилди.

Вазири аъзам қиз олдига келиб, эшикни очиши ҳамон қиз ўрнидан туриб, салом бериб, вазири аъзамниң оғиги йиқилиб:

— Энди сиз менинг отам ўрнига отамсиз. Менга бир ҳийлайи тадбир ўргатинг! Мен бир балойи азимга гирифтор бўлдим. Шу балодан қутултиришга сиз восита бўлинг! Сиздан бошқа йўл кўрсатувчи йўқ,— дегач, вазири аъзам бирпас ўйланиб туриб қизга айтди:

— Эй қизим, ота-бобонгдан қолган бир қора мушкул от бор, ота-бобонгдан қолган қора мушкул телпак бор, ота-бобонгдан қолган бир қора мушкул этик бор. Ана шу нарсаларни отангдан сўра. Агар отанг раҳм-шафқат қилиб шу нарсаларни берса, сени шу бўрига аҳди никоҳ қилиб топширамиз. Бўри сени бир ғорга олиб бориб: «Энди отдан туш», дейди. Ўша вақтда сен айтасанки: «Мен подшонинг қизи бўлсан, уйдан ташқарига чиққаним йўқ, тақдирим сен билан яшашга тўғри келди. Аввал сен тушиб, бу манзилингни у ёқ-бу ёқларини тозалаб чиққанингдан кейин, мени ўз қўлинг билан куёв тариқасида отдан кўтариб, ичкарига олиб кирасан. Энди мен сенини. Агар отам бермасликка кўнгли бўлса эди, ўша ердан сени номаҳрум қилиб қайтарган бўлар эди. Ёки мен хоҳламасам, бу манзилларга келмаган бўлар эдим. Ҳали ҳам кўнглингни бир ёқлик қилганинг йўқми»,— дейсан. Бўри аввал тушиб, ғорнини ичига кириб тозалашга уннашиб турганда, сен отни бир қамчи урсанг, от ҳавога қирқ наиза бўйи кўтарилиб туради. Иккинчи қамчи урсанг яна шунча кўтарилади. Учинчи марта бу урсанг, ҳавога кўтарилиб кетади. Ундан кейин от қайси томонга кўтариб кетса, тақдирингда борини кўраверасан,— деб вазир сўзини тамомлади. Қиз вазирдан бу

тапларни эшитиб, вазир билан видолашди, вазир чиқиб кетди. Қиз отасини чақириб, отасига:

— Эй отажон, энди сиздан бир нечта нарсани сўрайман. Агар шу нарсаларни топиб берсангиз, ажаб эмаски, шу балодан қутулиб, бошқатдан дийдор кўришамиэ,— деб вазир айтган ҳалиги мушкул оту этик, тўну телпакларни сўради. Отаси бир мунча ўйланиб бир оздан сўнг бошини кўтариб: «Хайр қизим, шу нарсалар учун сен шу мушкул ишдан қутуладиган бўлсанг, сендан садқайи сар»,— деб бориб хазинадан чиқартириб, қизига келтириб берди. Подшо мулоғимларини чақириби, қизни бўрига аҳди никоҳ қилиб, қизи билан видолашиб, подшо қолаверди, қиз бўлса бўри билан отга минишиб, бўрининг манзилига қараб кетди.

Бир қанча йўллар юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, бўрининг маконига етдилар. Гор олдига боргач, бўри: «Отдан тушинг»,— деб эди, қиз бўрига қараб:

— Бизнинг қоидамиизда аввал куёв тушиб, келинни кўтариб олади. Сиз аввал кириб манзилингизнинг ичини тозалаб, шипириб, ораста-ю, пийроста қилиб чиққанингиздан кейин мен сизники-ю, сиз меники,— дегач, бўри отдан тушиб, гор ичига кириб, бир каллани отиб юборди. Бу ишни кўрган қиз қичқириб:

— Бунақа нопок жойларни мен умримда кўрганим йўқ. Тозалаб чиқинг,— деб отига бир қамчи уриб эдик, оти ҳавога қирқ наиза кўтарилиб турди. Бу ҳолни кўрган бўрилар ҳар томондан увлай бошлади. Бу дафъа оёқ суякларини отиб юбориб эдик, қиз яна қичқириб:

— Бунақа ифлос жойларни покиза қилинг!— деб яна бир қамчи уриб эди, от икки ҳисса зиёда кўтарилди. Бўрилар яна увлай бошлади. Бўриларнинг подшоси: «Нима бўлди?»— деб чиқиб эдик, қиз яна бир қамчи уриб эди, оти адл ҳавога кўтарилиб учиб кетди. Бу ҳолни бўрилар кўриб, ўзларини ҳар томонга отиб, улиб, пароканда бўлиб кетдилар. Булар шу ерда турсин, эндиғи гапни бошқа бир вилоятдан эшитинг.

Бир мамлакатда бир подшо бор эди. Унинг хотини ўлганига бир неча вақт бўлган эди. Ўйланишга ўзига тўғри келадиган қизни тополмас эди. Бу қиз ҳавога учган куни шу подшонинг даргоҳига бир қаландар келиб: «Эй подшоҳим, сенга эртага кечқурун ҳаводан бир хотин тушиб келади. Шунга уйланасан»,— деган эди. Бу подшо шунини умидида ўтирган эди. Худди ўша айтган вақтда осмондан отга минган бир йигит вағиллаб учиб келиб, худди подшо-

нинг аркони давлатига қўнди. Подшо қарадики, бир йигит хушсурат, хуш қадди қомат йигитлардай, бирон жойидач аёллик нишомаси билинмайди. Подшо бориб қора мушкул отни сайисхонага боғлаб, кўришиб уйига таклиф қилди. Иккови уйга киришди. Подшо: «Эй йигит, сизга йўл бўлсин! Қайси боғнинг булбули бўласиз, қайси чаманнинг гули бўласиз?»— деб ҳоя-аҳвол сўрашиб, бир-бирлари билан қучоқлашиб кўришиб ўтиришдилар. Хизматкорлар ҳар хил лаззатли таомларни дастурхон узра ёзиб, шароблардан ичиб, кайфу сафо қилиб ўтиришдилар. Лекин подшо меҳмонни қиз бола эканлигини ҳеч сезмади. Қеч бўлгач, кўнглида: «Ҳалиги қаландар бир оз адашган экан-да, эр кишини қиз деб айтган экан-да»,— деди. Лекин подшонинг кўнглида унга нисабатан меҳр уйғонди ва у қиздан:

— Эй жўра, ижозат берсангиз, сизнинг отингизни мишиб, бир саёҳат қилиб келсам,— дегац, қиз ижозат берди. Подшо отни мишиб, қаландархонага бориб, ҳалиги қаландарни чақириб сўради:

— Эй отажон, сиз қиз, деб эдингиз, лекин ҳаммаси тўғри чиқди-ю, келган меҳмонимиз эр киши экан. Шу меҳмон келгандан буён менинг кўкрагимдан бир ишқ ўқи тегиб, на ўтиргани қўяди, на юргани қўяди, на ухлагани қўяли. Билмайман, нима ҳодиса рўй берди,— деди. Қаландар:

— Эй бўтам, қаландарларда гапнинг хоми бўлмайди. Шу оқшом меҳмон билан бирга бир жойда ётиб, бирга айрилмасдан юриб, синчиклаб кўринг. Қани агар ҳушёр, фаросатли бўлсангиз, сезиб биласиз,— деди.

Подшо қайтиб келиб, отини боғлаб, қизнинг олдига бориб: «Кўчаларни саёҳат қилиб келдим» деб, бир жойга ўтирди. Қиз далага чиқиб, отининг олдига келиб, отидан: «Эй жонивор, подшо сени қаерларга миниб борди ва нима гаплар ўтди?»— деб сўради. От бўлган воқеаларнинг ҳаммасини бирин-бирин айтиб: «Эй қиз, ўзингга ҳушёр бўй! Подшо бу оқшом сен билан бирга бўлади. Овқат еган вақtingда, илик егандан кейин суюгими чайнаб ўзинг билаш тут»,— деди.

Шундан кейин, қиз қайтиб келиб, подшо билан бир уйда ётишдилар. Бир вақти бўлдикни, қиз далага чиқди, подшо ҳам кетидан чиқди. Қайтиб келиб яна ётдилар. Лекин подшода орому қарор йўқ эди, эртаси куни подшо яна ҳалиги қаландарнинг олдига бориб:

— Эй ота, шу сўзингиз ёлғон экан. У эр кишига ўхшайди. Ҳеч била олмадим,— деди. Қаландар:

— Бўлмаса эртага дарё бетига чиқиб чўмилинглар. Ана ўша вақтда биласиз,— деди. Подшо яна қайтиб ке-

либ меҳмон билан яна бир уйда ётдилар. Бу оқшом эртаги дайроботга бориб чўмилиб келамиз, у жой хуш ҳаво, турли неъматлар жуда кўп. Саёҳат қилиб келамиз,— деб ваъдалашдилар. Қиз отининг олдига бориб, ҳар томонларини уқалаб:

— Эй жонивор, вафодор, эртаги истироҳатга борар эканмиз, қандай бўлар экан? — деди. От:

— Эй қиз, подшо отини бойлаган вақтида сен ҳам менинг бўшроқ бойлаб қўйғин. Подшо борганда сенга: «Эй жўра, ечининг, шу жойда чўмиламиз», дейди. Сен айтгинки. «Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалайди. Мен бу жойларининг чуқур-саёзини билмайман. Аввал сиз кириб бир шўнгигиб менга кўрсатинг. Ундан кейин мен ҳам кириб чўмиламан» — дегин. Подшо ечиниб чўмилганда, сен ҳам оҳиста-оҳиста ечинаверасан. Мен бўлсанм ачилиб, бориб подшонинг оти билан олишиб қоламан. Шу вақтда подшо отга чопиб, бизларни айришига келади. Ана шу вақтда сен чўмилиб оласан,— деди

Кеч бўлди, тонг отди. Подшо эрталаб қиз билан отларига миниб боғма-боғ, кўчама-кўча саёҳат қилишиб, подшонинг истироҳат боғига бориб, бир қанча зиёфат-зарофатлардан кейин дарёга қараб боришиди. Дарҳақиқат, подшо отидан тушиб, бир дараҳтга отини боғлаб, ўзи дарёнинг лабига бориб ечинаверди. Қиз ҳам отини бир жойга омонаят боғлаб, подшонинг олдига бориб турди. Подшо:

— Қани жўра, ечининг, чўмилайлик,— деди. Қиз:

— Эй жўра, уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалайди. Мен бу ерларнинг чўмилиш қоидасини билмайман. Аввал сиз кириб чуқурини, саёзини билиб менга кўрсатинг, сўнгра мен ҳам чўмиламан,— деди.

Подшо ечиниб, ўзини дарёга ташлаб чуқур-саёз жойларини кўрсатиб юриб эдики, бирданига отларнинг олишган шарпаси эштилди. Подшо отларни айришига кетгач, қиз чўмилиб бўлиб, кийимларини кийиб ўтириди. Подшо келиб қарасаки, ҳамроҳи чўмилиб бўлибди. Подшо сусайиб, аста-аста иккови уйга қайтдилар. Подшо келиб, тахтга ҳам ўлтирмасдан касал бўлиб ётиб қолди. Қиз ичкарига кириб, подшонинг оналарига:

— Подшоҳим нимага чиқмайдилар? Жўрам чиқсинлар. Баъзилари арз сўрагани келаяпти, баъзилари додлаб келаяпти. Уйда ётишдан нима маъни оладилар,— деди.

Подшонинг онаси қизга:

— Эй ўғлим, сен шум қадам келганингдан буён менинг ўғлим бошқача ҳолат бўлиб, охирин касалланиб ётиб қолди,— деди. Қиз:

— Эй онажон, менга бундай аччиқ, пичинг гапларингизни айтманг. Ундан кўра бир аччиқкина шавла тайёрланг. Жўрам билан икков еб олайлик. Жўрам саломат, ҳеч қандай касаллиги йўқ,— деди. Кампир қизга қараб:

— Ҳай, кириңг бўлмаса,— деб уни ичкарига таклиф қилди. Қиз ичкарига кириб қарасаки, подшонинг ҳолати ёмон бўлиб қолибди, кўп кишилар ўртага олиб, кўз ёши қилиб йиглашиб турибдилар. Қиз ҳалиги кишиларни бу ердан чиқариб эшикларни беркитиб олиб, йигитнинг олдига бориб, бошидан телпагини олиб, этикларини ечиб, ўзини ораста-ю, пийроста қилиб, подшонинг қўлини тутиб, пайларини силаб туриб эдики, подшо ҳушига келиб, кўзини очиб қараса, бир соҳибжамол қиз бошининг устида турибди. Подшо ўрнидан туриб, икковлари бошқатдан кўришиб, аввалги ҳолига келиб, гаплашиб турганда, подшонинг онаси эшик тирқишидан қараса, подшо ўз аслига келиб гаплашиб турибди. Бу ишга онаси таажжубда қолиб, қиздан: «Сиз қандай қилиб менинг ўғлимни яхши қилдингиз?» — деб сўради. Қиз: «Подшо ишқ касалига гирифтор бўлган, ишқ пайини топиб силагандан кейин ўз аслига келди», — деди. Сўнгра шавлани олиб кириб, икковлари ейишидилар. Подшо ташқарига чиқиб, акобирлари билан маслаҳатлашиб, тўйга ногора-ю карнай, сўрнайларни чалдиришиб, маноди¹ қилдилар: «Эртага подшонинг тўйлари бошланади. Муддати бир ой. Ким ош еса ҳам, нон еса ҳам келиб, подшоликдан еб-ичиб кетаверсин». Шундай қилиб, подшо қисени ўзига аҳди никоҳ қилиб, муддати бир ой тўйтамошолар қилиб, Мушкия қиз билан умр кечираверди.

Бу подшо бир неча йиллардан бери кўп шаҳарларидан хирож олганий йўқ эди. Бир куни: «Кўп шаҳарлардан хирож олганий йўқ. Мен бориб ўша шаҳарлардан хирожини йиғиб келмасам, у шаҳарлар бизнинг қўлимииздан чиқиб кетади. Шунинг учун мен шу шаҳарларга бориб келишим керак», деб унинг кўнглига келди ва қизга айтди. Ўзининг онасига ҳам: «Келинингизга боҳабар бўлинг», деб тайинлади. Аркони давлатга чиқиб, бир кўнгли ишонган вазирига давлатни, муҳрларни топшириб, «мен келгунча сен ўрнимга подшо», деб кўп тайинлаб, бир қанча қўшинлари билан узоқ сафарга жўнаб кетди. У бу томонга кетаверсин, эндиги гапни қизнинг аҳволидан сўранг.

Подшо кетган вақтида қиз дужон қолиб эди. Орадан тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат, тўққиз дақиқа ўтиб, иккита ўғил бола оламга келди. Бирининг отини Ҳасан, би-

¹ Маноди — хабар қилиш, жар чақириш,

рининг отини Ҳусан қўйиб, кундан-кун парвариши зиёда бўлди. Бир куни подшолик қилаётган вазир болаларнинг туғилганлигини билиб, подшога бир нома ёзди: «Эй подшоҳим, сизнинг хотинингиз иккита ўғил бола туғиб, эсономон қутулди. Бизлар ҳар куни парвариш қилиб турибмиз, юртларнинг ҳам омон, бизлардан хавотир бўлманг»,— деб ёзиб, тез юрадиган кишига номани олиб бориб беришин тайинлади.

Ҳалиги номачи йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бир шаҳарга борди. Бу шаҳарча ҳам шу подшога қарайдиган шаҳарча эди. Ҳалиги номачи шаҳар бегининг чорбоғига бориб, истироҳат қилиб ухлаб қолди. Подшо ўша шаҳар бегининг қизини оламан деб номзод қилиб қўйган эди-ю, кўп вақтлардан буён олгани йўқ эди. Шу бекнинг қизи чорбоғларни сайд қилиб, келиб қарасаки, бир йигит ухлаб ётибди. Бошига бир нома қистирилган. Қиз бир хизматкорига айтди: «Сен аста бориб ўша йигитнинг бошидан номани олиб келгин, мен бир кўрай-чи»,— деди. Хизматкор келиб, номачининг бошидан номани олиб қизга элтиб берди. Қиз ўқиб қарасаки, ўзига номзод бўлган подшога йўлланган нома. Ҳатда Ҳасан-Ҳусан туғилганлиги, улар саломат ўсиб турганлиги, мамлакатнинг тинчликлари ёзилган экан. Қиз ўқиб кўриб: «Бу номани олиб бориб, астагина номачининг салласига қистириб қўй!»— деди. Ҳалиги хизматкор номани олиб бориб аввалгидек қилиб қистириб қўйди. Сўнгра қиз бир дастурхон ясаб, ичига алвон-алвон таомлардан қўйиб, номачининг олдига олиб бориб қўйди. Номачи уйқудан тургач, қарадики, олдида бир дастурхон турибди. Дастурхонни очиб, таомлардан еб бўлиб, жўнаши олдида ҳалиги қиз бош-оёқ сарпо чиқариб номачининг олдига қўйди-да: «Қайтишингизда ҳам шу манзилларга тушиб, истироҳат қилиб кетгайсиз»,— деб тайинлади. Номачи бениҳоят хурсанд бўлиб йўлга тушиб кетди. Номачи йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, деворнинг ости билан, кўчанинг пасти билан худди подшо турган мамлакатга етиб борди. Шаҳар ҳалқи чиқиб номачини бардор-бардор қилиб, подшонинг ҳузурига элтдилар. Номачи номани қўлга олиб, одоб-усул билан подшонинг қўлига берди. Подшо ўқиб, кўп хурсанд бўлиб, номачини истироҳат қилдирди. У бир-икки кун дам олгандан кейин подшо ҳам бир нома ёзиб, ўзининг саломатлигини, тез фурсадта қайтишлигини ёзиб, номачини шаҳарига жўнатди. Номачи бир неча кун йўл юриб, худди ҳалиги шаҳар бегининг чорбоғига келиб тушади. Ҳалиги қиз номачини юз иззат-эъзоз билан ҳурматлаб, турли таомлардан едириб, жой солиб

берди. Номачи уйқуга кетди. Ҳалиги хизматкорлар нома-чининг бошидан номани олиб, қизга элтиб берди. Қиз ўқиб мазмунидан огоҳ бўлиб, бошқа нома ёзиб тайёрла-ди. Номанинг мазмуни шундай эди. «Эй ўрнимга қўйилган подшо, сенга буйруқ шулдирки, номачи боргани ҳамон ўша иккита бола билан хотинимни бир жойга олов ёқиб куйди-риб, кулинни дарёга оқизиб юбор». Бу номани ҳам хизматкорлари олиб бориб, салласнга қистириб қўйишдилар. Но-мачи уйқудан туриб, отига миниб, йўлга равона бўлди. Андек фурсат йўл юриб, шаҳарга кириб, номани ўрнига қўйилган подшога берди. Подшо номани ўқиб ҳайрон бў-либ, вазирларини чақириб: «Нима учун бундай ёзибди экан»,— деб маслаҳат қилдилар. Баъзилари: «Мабодо подшога иккита туғилгани ёмон туюлдимикан»,— деди. Уй-лашиб-ўлашиб охирги хulosага келиб. «подшонинг амри, ийма қил деган бўлса қилиш керак», деб, дайроботга ўтин жам қилиб, ҳалиги ўтиннинг устига иккита бола билан Мушкияни келтириб, тагидан оловни ёқиб юбордилар. Олов ёниб алангалари ўралиб турган пайтда осмондан ҳалиги қора Мушкул от келиб, маликаи Мушкия билан Ҳасан-Ҳусан болаларни ҳавога кўтариб кетди. Бу ҳолни кўргаз ҳалойиқ таажжубда қолиб, тарқалиб кетди. Энди гапни отдан сўранг.

Ог қиз билан болаларни кўтарганича ҳавога кўтариб чиқиб кетди. Бир фурсатдан сўнг бир биёбонга бориб гу-шиб, бир юмалаб тилга келиб, Маликаи Мушкияга васият қилди. «Эй қиз, мен энди ўламан, мана шу учишим охирги умрим. Мен ўлгандан сўнг иккита кўзимни кўмсанг, икки-ча булоқ, икита қулогимни кўмсанг, иккита дарвоза бўла-ди, теримни тасма қилиб айлантириб чиқсанг, бир қалъя-ча бўлади, ёл, думларимни эксанг, турли дараҳтлар кўка-ради, калламни кўмсанг ҳар хил матолар чиқади. Энди мендан рози бўлгин»,— деб жон беради. Қиз йиғлаб-йиғ-лаб от жониворни сўйиб, айтганидай ҳар хил нарсалари-ни ҳар жойга кўмиб эди, худди от айтгандай бир қўрғон пайдо бўлди: баланд, ҳашаматли саройлар, раста-ю, бозор-лар, турли-турли дараҳтлар, равон чашмалар суви себар-ганинг устига ғалт уради, себарга сувнинг устига ғалт ура-ди. Бир томонга қараса олма-ю, анорлар пишган, тагига тушган, ҳар хил қушлар сайраб турибди. Бир томонга қарасангиз, гуллар очилган, ҳар хил ҳидлар шамолга ара-лашиб, ҳамма ёқ муаттар бўлиб, булбуллар сайраб, ҳушёр кишини маст-аласт қилгудек бир ажойиб боғ пайдо бўлди-ки, ақлни шоширтиради. Маликаи Мушкия бир неча кун-дар отининг мотамини тутиб, мотамдан фориғ бўлиб, бо-

лалари билан умр кечириб юравердилар. Булар бу ерда умр кечириб юраверсинг, энди гапни подшодан сўранг.

Подшо мамлакатларнинг хирожини йифиб тамом қилиб, қайтиб келсаки, хотини билан болаларини кўрмади. Кейин у хотини билан болаларининг кўйдириб юборилганлигини билиб, хафаланиб, подшолигини тарқ қилиб чиқиб кетди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, ўзини гадолар суратига киритиб, ҳар қайси шаҳарларда бир неча вақтлар юриб, бир куни гузари баланд бир темир қўргонга тушди. Аста-аста шу қўргонга келиб, ҳар томонларини айланиб, бир жойга келиб қарадики, бир баланд дарвоза турибди. Дарвозани тақијлатиб эди, иккита бола чиқиб қаради, бир киши турибди. Болалар кўрган ҳамон ҳалиги гадойни қучоқлаб кўришиб, уйга киришиб оналарига: «Ташқарига чиқиб қаранг-чи, бир киши келибди, худди ўзимизнинг отамизга ўхшайди», — деди. Онаси: «Эй болаларим, оталарингни кўрганларинг йўқ, билганинг йўқ, қандай отам деб айтасизлар?» — деди. Оҳисиста ўзи қарасаки ҳақиқатан ҳам ўзининг эри экан. Икковларни саломлашиб, бир-бирлари билан топишиб, шу жойда яшайвердилар.

Кунлардан бир куни подшо билан қиз бир-бирларни билан маслаҳатлашиб: «одамсиз жойда юраверамизм», энди ўзимизнинг мамлакатимизга кетайлик», — деб, бу жойдан кўчиб кетишиди. Подшо икки боласини кифтига кўтариб, бир неча кун манзил-мароҳилларни тай қилиб, бир дарё бўйига келдилар. Улар истироҳат қилишди, кун кеч бўлиб қолди, кейин шу жойда ётдилар. Кечаси ярим кечада карвонлар ўтиб бораётган эди. Карвонлар қарасаки, осмонда ой, ерда Маликаи Мушкиянинг акси кўриниб, гўёки икки ой бир-бири билан талаш қиласди. Карвонларни ишни кўриб, Маликаи Мушкияни бир сандиққа солиб олиб кетдилар. Подшо бир маҳал уйғониб қараса, хотина йўқ. Икки боласи тупроққа юмалаб ётибди. Подшо ҳар томонларга қараб кўрдики, ҳеч нарсанинг асари йўқ. Охири подшо фалакдан шикоят қилиб, йиғлаб-йиғлаб икки боласини кўтариб кетаверди. Олдидан бир дарё чиқди, дарёдан боласини кўтариб ўтказиб қўйди. Иккинч боласини ҳам кўтариб ўтишда дарёning ўртасига келганди, бир бўри келиб Ҳасан боласини кўтариб кетди. Ҳасанга қараб чопиб, дарёга тўқишиб, Ҳусани ҳам қўлидан тушиб, дарёга оқиб кетди. Подшонинг ўзи дарёдан чиқиб ҳайрон, саргардон бўлиб, қаёққа боришини билмай, бир тарафга қараб кетаверди. Бир оз йўл юриб, бир мамлакатга борди. Иттифоқо, шу шаҳарнинг подшоси ўлиб, давлат

қуши учирлиб туришган экан. Ҳалиги қуш келиб, шу подшо-нинг бошига қўнди. Шаҳар ҳалқи: «ўзимизнинг шаҳари-мизда шунча ҳалқ туриб, ўзга вилоятдан келган қишини подшо қиласизми»,— деб уни бир жойга олиб бориб қамаб қўйдилар. Иккинчи бор учирганда ҳам ҳалиги давлат қуши шу подшо қамалган жойнинг устига қўнди. Учинчи бор учирдилар, қуш барибир шу жойга қўнди. Охири шаҳар ҳалқи шу мусофири подшо қўтардилар. Бу подшо бўлиб, мулк эгаси бўлиб тураверсин, эндиги гапни болалардан сўранг.

Ҳалиги бўри олган болани бир овчи бўрининг оғзидаң тирик олиб қолиб эди. Бу бола овчиникида юраверди. Иккинчи болани балиқ ютган эди, бир балиқчи шу балиқни тўрда ушлаб, бу ҳам болани олиб парвариш қилиб юраверди. Болаларнинг иккови бир-бирлари билан топишиб юравердилар. Йиттифоқ бир куни ўша мамлакатнинг сайли бўлиб, сайилга ҳамма ҳалойиқ чиқди. Бу болалар турган уйнинг ҳамсояси ҳалиги карvon аъзоларининг бири бўлиб, шу карvon Маликаи Мушкияни бир сандиқса солиб, уйига келган эди. У қизга: «Менга теккин»,— деди. Маликаи Мушкия: «От азаси ҳам олти ой, мени эримдан, болаларимдан ажратиб олиб келгансизлар. Ҳеч бўлмаса, олти ой ўтгандан сўнг жавобини айтаман»,— деб унамас эди. Ҳалиги болалар ўйнаб-ўйнаб юрганда, Маликаи Мушкиянинг кўзи сандиқ ичидан болаларига тушиб: «Эй болаларим, бу ерга қандай келдинглар?»— деб фарёд қилди. Болалар бу товушни эшишиб, томдан тушиб, сандиқни очиб онала-ри билан кўришиб, бир эмчагини Ҳасанга, бир эмчагини Ҳусанга бериб, болаларини қучоқлаб турган вақтида, ҳалиги карvonбоши келиб қарасаки, воқеа шундай. Карvon-боши болаларни ушлаб, қўлларини боғлаб, уриб-уриб подшоликка: «Менинг уйимга тушиб, менинг хотиним а бадкорлик қилибди»,— деб, судраб олиб борди. Подшо қа-расаки, ўзининг болаларига ўхшайди. Подшо болаларидан: «Эй болалар, сизлар қандай кишиларсиз?»— деди. Болалар бўлган воқеаларни, карvonбошининг хотини ўзларини-оналари эканлигини изҳор қилдилар. Подшо ҳалиги карvon-бошини сақлаб, уйидаги сандиқни ичидаги хотин билан келтиришни, ҳалиги болаларнинг оталарини ҳам келтиришни буюрди. Подшо хизматчилари карvonбошининг уйидаги сандиқ билан аёлни кўтаришиб, болаларнинг оталарини ҳам олиб келишдилар. Аввал бошлаб Ҳасаннинг отаси бўлмиш кишидан сўради: «Ҳақиқатан ҳам шу сизнинг ўғлини-гизми?» Балиқчи: «Менинг ўғлим эмас. Лекин дарёда ов қилиб юрганимда, тўсатдан тўрга чиқиб қолди. Кўрдимки

рамақда жони бор экан. Мен парвариш қилдим. Шундан кейин у менга бола бўлиб юрибди. Буидан бошқа ишдан хабарим йўқ»,— деди. Подшо мергандан сўради. Шу сизнинг ўғлингизми? Мерган ҳам болани бўрининг оғзидан отиб олганлигини, шу вақтгача парвариш қилиб юрганилигини айтди. Шундан кейин карvonбошидан сўради:

— Шу сизнинг хотинингизми?— деди. Карvonбоши довдираб, гапини йўқотиб ҳеч нима дея олмай қолди. Сўнгра подшо сандиқни очиб, сандиқ ичидаги аёлдан: «Сиз ҳақиқатан ҳам шу карvonбошининг аёлимисиз?»— деб сўради. Аёл:

— Мен бу одамнинг хотини эмасман, менинг эрим фалон подшо, шу икки бола менинг болам. Эрим билан тошишиб, болаларимиз билан шаҳарга қайтишимизда шу карvonлар мени ушлаб, сандиққа солиб олиб келдилар. Қанча мени қийнаб, менга тег деганларида, мен: «От азаси ҳам олти ой бўлади. Мени эримдан, болаларимдан айринглар, мен ҳеч қайсиларингни қабул қилмайман»— деганимдан сўнг, мени булаар сандиққа қамаб қўйган эдилар. Иттифоқо, бир куни болаларнинг товуши қулоғимга тегиб, сандиқнинг ичидан овоз чиқардим. Болаларим ҳам менинг овозимни таниб, келиб сандиқни очдилар. Болаларимнинг муҳаббати ниҳоят жўш уриб, икковини икки кифтимга олиб, икки эмчагимни икковига ушлатиб туриб эдимки, карvonбоши бу ишдан воқиф бўлиб, менинг болаларимни урага судраб, сизнинг ҳузурингизга олиб келди. Бўлган воқеа шу,— деб сўзини тамомлади. Подшо билдики, ҳалиги хотин ўзининг жуфти ҳалоли, болалар ҳам ўзининг боласи экан. Подшо болаларини қучогига олиб, чаккаларидан ўпип, кўришди. Карvonбошини ушлаб зинданга солиб, иккита боланинг тутинган икки отасига кўп инъом-эҳсонлар бериб, хурсанд қилиб юборди. Карvonларга жазо бериб, ўзи хотини болалари билан топишиб, бошқатдан тўютомошалар қилиб, мурод-мақсадларига етдилар. Сизлар ҳам етинглар муродга, бизлар ҳам етайлик муродга, душманлар қолсин уятга.

ҒУЛОМБАЧЧА

Бор экан-да, йўқ экам, оч экан-да, тўқ экан. Қадимги замонларда бир мамлакат бўлиб, у мамлакатнинг қоидаси бўйича камбағаллар ўз болаларини сотар экан. Шу подшонинг шаҳарида бир камбағал кампирнинг бир ўғли бор экан. Бу кампирнинг тирикчилиги танглигидан бир болани боқишига ҳам ожиз қолган экан. Натижада, у йиғлай-йиғлай шу боласини бозорга олиб чиқишига мажбур бўлди.

Шу мамлакат подшосининг бир қизи бор эди. У ҳам етти-саккиз ёшларга кирган эди. Бир куни қиз отасига:

— Эй отажон, бозордан бир қул-сотиб олиб берсангиз, менга югурдаклик хизматини қилса,— деганидан кейин, подшо хизматкорларга:

— Бозорга чиқиб бир яхши, хушсурат, боақл болалардан топиб келинглар,— деб тайинлади. Бундан кейин подшо хизматкорлари бозорга чиқиб айланиб-айланиб, охири шу кампирнинг боласи — Ғуломбачча буларнинг кўзига тушиб, бир-бирларига. «Подшо айтган бола шундан ортиқ бўлмас»,— дейишиб, болага харидор бўлдилар. Камирга:

— Боланинг баҳосини айтгин!— дейишиб.

Кампир йиғламсираб хўрланиб, ноchor:

— Минг тилла,— деди. Подшо хизматкорларига кампир боласини ноchorдан чиқариб, йиғлаб тургани таъсир қилиб, уч ҳисса зиёда пул бериб, кампирнинг қўлидан болани олиб подшо ўрдасига қараб кетабердилар. Гўёки кампирнинг жонини азроил олгандек, беллари мункайиб, ёш ўрнига қонлар тўкиб, юраклари эзилиб, кўзлари тиниб, фалакнинг гардишига шикоят қилиб ўтирганича бир неча соатлар ўтириди. Охири ўзини уствор тутиб, ватанига қараб йўл олди. Уйига келиб боласидан ажралган қўйдек юриш-

туришини билмасдан юраберди. Кампир бу ерда тураверсин, икки луқма сўзни подшо ўрдасидан эшитинг.

Подшоликка Гуломбаччани олиб боргандан кейин, подшо болани кўриб, булардан хушнуд бўлди. Ўрда ичидағи қизига ҳам болани кўрсатди. Қиз кўрдики, худди ўзи истаган, кўнглидагидек бола экан. Сўнгра подшо буларни мактабга қўйди. Бир неча йиллар мактабда, уйларида, қаерда бўлмасин, бир-бирларига хизмат қилиб, муҳаббатлари йилдан-йилга ошиб кетди.

Подшонинг бир маслаҳатдон вазири бор эди. Унинг ҳам бир ўғли бор эди. Подшо ҳамма вақт муҳим масалаларни шу вазири билан ҳал қиласр эди. Шундай вақтларда вазир вақтнинг ғаниматлигидан фойдаланиб: «Қизингиз бизнинг ўғлимизга лозимdir»,— деб қўяр эди. Гуломбачча билан подшонинг қизи балоғатга етишиб, ҳусн-латофатда бир-бирларидан ортиқ бўлганликларини кўриб, вазир кўнглида: «Ҳай дариг, аввалги ваъда подшонинг ёдидан чиқиб кетганга ўхшайди»,— деб қўяр эди. Бир неча вақтлардан бери ҳар куни, ҳар соатда Гуломбачча подшонинг қизи билан юрганига вазирнинг юраклари олов олиб, эзилиб юрар эди. Бир куни вазир подшони уйига чорлаб, зиёфат, шаробхўрлик қилиб, охири: «Бизнинг ўғлимиз, сизнинг қизингиз бир йилда түғилган. Доимо икков қуда бўлсан, деб айтар эдик. Энди менинг ганимни рад қиласдан икковини топиштирасак»,— дегандан кейин, подшо ўйланиб, бир вақтдан сўнг бошини кўтариб вазирга:

— Эй вазири доно, менинг ҳам ёшим кексарган вақтимда биргина қизим бор. Буни ўқитяпман. Қизимиз билан маслаҳатлашиб кўрамиз. Агар қизим ихтиёрича кўнгли тўғри келса, у вақтда мен ҳеч нима дея олмайман,— деди.

Бир неча кун ўтиб подшо хотинига:

— Вазир шундай маслаҳат қилди. Нима деймиз. Мен гапирсан қизинг уялади. Қани, сен гапирсанг, нима маслаҳат беради,— деди. Хотини бўлган воқеаларни қизига бир-бир баён қилди. Қиз бирпасдан кейин онасига:

— Эй онажон, мен ҳали ёш бўлсан, ёшлик ҳолатида (турмушга бериб) менинг ёмонланишимга сабабкор бўласизлар. Иккинчидан, ўқицида бўлсан, илмни ҳам ўргана олмасдан фикрим бузилиб, ўрганган илмларимни ҳам эсимдан чиқариб, шунча йилдан бери азоб-уқубатлар билан топган андаккина илмим ҳам оқиб кетади. Шунинг учун бир неча вақтлар менинг ўзимнинг ихтиёrimcha иш қиласанглар дейман,— дегандан кейин, хотини қизининг гапларини бирин-бирин эрига тушунтирди. Подшо ҳам қизинни бу фикрига қўшилиб, кўп раҳматлар айтди. Кейин вазирга

Қизининг ихтиёри ўзида эканлигини айтди. Вазир дам ур- масдан, индамасдан кетди. Подшо билан вазирнинг муо- малалари Гуломбаччанинг қулогига чалинди. Гуломбачча илмда мактаб талабалари ичида энг ўткир мулла бўлди, ҳаммалари бунинг фикрига, зийрак ва фаросатлигига, таҳсин-офаринлар қилиб: «Ҳай дариғ, шундай бир қул бо- лани подшо шунчалик ўқитиб одам қилди», баъзила- ри, «подшо қизини шунга берадиганга ўхшайди», дер эди- лар.

Гуломбачча бир куни ҳалиги гапларни эшитиб, бир чек- када қиз билан маслаҳатлашди. Қизнинг йигитга ваъдаси шундай бўлди: «Эй дўстим ва меҳрибоним, мен сени ёшли- гингда сотиб олдим ва шунчалик ўқитдим, ўзимдан ҳам зиёда тарбиялатдим, ҳар хил ҳунарлардан ҳам ўргатдим. Ҳаттоқи, уруш асбобларини ҳам баъзи подшонинг лашкар- ларидан зиёдароқ ўргандинг. Бу ваъдадан айнимайман»,— деб тасалли бёрди.

Шундан кейин бир неча кун ўтгач, яна ўша вазир ҳа- лиги гапни подшога айтди. Подшо яна қизига:

— Э қизим, вазир менга шу хусусда кўп гапиряпти. Ни- ма дейсан?— дегач, қиз:— Эй ота, менинг талабим шуки, кимки машаққат чекиб, сафарга чиқиб кетиб, обрўманд ва дунёдор бўлиб қайтиб келса, ўшанга ихтиёр қиласман,— деди.

Бу гап аркони давлатга ҳам эшитилди. Лашкарбоши- нинг ҳам бир ўғли бор эди. Вазир лашкарбошига:— Эй би- ролар, иковимиз ўғлимизнинг сафар яроғларини тахлаб сафарга юборайлик. Қайси бири обрўли бўлиб қайтса, бахт ўшаники бўлсин. Подшонинг қизи ҳақиқат ҳолни га- прибди. Агар шундай айтмаса эрди, мен совчи юборсам, сиз хафа бўлар эдингиз, сиз совчи юборсангиз, мен хафа бўлар эдим. Энди болалар бахтидан кўрсин. Бунда ҳеч қайсимида гина-кудурат бўлмас. Подшонинг қизи ақли расо экан,— деди.

Бу ҳақда ҳаммалари рози бўлишдилар-да, уйларига бо- риб, ўғилларини яхши кийинтириб бир от, асбобу олатлар, ичига ҳар хил жавоҳиротлардан тўлдирилган бир тароқи хуржун бердилар. Шу сифат кийинтириб, ҳар иккиси бола- ларини подшо ҳузурига олиб келдилар. Подшо бу ҳолни кўриб, қизининг олдига кириб маслаҳатлашди. Қиз ҳам «яхши бўлибди» деб, Гуломбаччани ўшалардек ясантириб, бир шамшир ва узук берди. Бу шамшир отасиники эди. Узук билан шамширни уриштириб, узукни ўзига қолдирди, шамширни йигитга берди, сўнг йигитга қараб: «Ҳар вақт мен сенини, сен меникисан. Бу ваъдадан сен ҳам чиқма,

мен ҳам чиқмагайман» деб ваъда қилишиб, оқ фотиҳа бе-
риб юборди.

Подшо учовини йўлга рост қилиб:— Эй ўғилларим, бу
ажойибот ва ғаройибот баҳт бўлди. Баҳтларинг ойдек
очилсин,— деб дуо қилиб, рухсат берди. Шундан кейин
учаласи «ҳайё-ҳыйт» деб йўлга равона бўлдилар. Қанча
кўлларни, қанча дарёларни, қанча тоғларни саёҳат қи-
либ, уч кундан кейин учовлари уч йўлнинг бошига етдилар.
У ерда бир катта тошга: «Бошдаги йўл — борса келар, ўр-
тадаги йўл — борса гумон, чапдаги йўл — борса келмас»,
деб ёзиб қўйилиби. Шуни ўқиганларидан кейин бир оз ўй-
лашиб, охири Ғуломбачча:

— Эй биродарлар, менга рухсат берсанглар, мен шу
борса келмайдиган йўлга кетсам, нима дейсизлар?— деди.

Иккаласи бир-бирларига пицирлашиб:— Эй оғайни,
кўнгилдагидек бўлди-ку, майли боринг,— деб рухсат бер-
дилар. Бу бечора булар билан ваъдалашиб, сафар йўлига
тушиб кетди. Шу кетганича йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл
юриб, эртадан кечгача, кеч бўлса ҳам бир жойга тушмас-
дан кетаберди. Охири оти ҷарчаб, юрарга ҳолати ҳам қол-
мади. Олдидан бир ҳароба қишлоқ чиқди. Қайси уйга бор-
са ҳам ҳеч бир жон кўринмас эди. Бир жойда катта сув
шағиллаб оқиб туриби. Олдида бир тегирмон, тегирмон
пастида бир катта ҳовуз туриби.

Ғуломбачча отдан тушиб, шу тегирмон ичига кириб
кўрди. Қарасаки, тегирмон тоши билан ғаладон туриби,
ғаладон ичига ўзи кирди, тошига отини бойлади. Бир неча
вақтдан сўнг ҳалиги ҳовузнинг гирдига ҳар хил ваҳший
ҳайвонлар йиғилишиб, бир-бировлари билан олишиб, баъ-
зилари бир-бирларини ейишиб, қанча вақтдан сўнг бу ҳай-
вонлар бирин-бирин тарқалишиб, ҳар томонларга кетди. Ғу-
ломбачча шу ғаладон ичидан ухлаб, уйқусида туш кўрди.
Тушида бир киши:— Эй йигит, шу қишлоқнинг нариги чек-
касидаги тепаликда бир жарнинг тагида бир аждарнинг
макони бор. Кечаси чиқиб тамоми қишлоқни айланиб, ни-
ма тўғри келса, тутиб ейди. Бу аждар шу қишлоқнинг ҳа-
роб бўлишига сабабчидир. Эртага сен ўрмондан бир қанча
ёғочларни шу жар устига олиб чиқиб, худди шу илон уяси-
нинг устига кўмма қилиб, ички томонларини бир-бирига
маташтириб, уларнинг ҳам учини бир жойга ип билан бор-
лаб, ўртасига тошларни териб қўй. Илон чиқадиган вақтда
бирданига ҳалиги ипларни кесиб юборсанг, ёғочлар илои-
нинг бошига ва белига тушиб, ҳамма жойлари ярадор бў-
либ, балки ўлса ҳам ажаб эмас,— деди. Ғуломбачча уйқу-
дан уйғонди. Қарасаки, тонг отиб қолиби. Шундан кейин

аъланиб, оҳиста оҳиста ҳалиги ўрмоннинг ўртасига бориб, отининг оғини боғлаб ўтлатди. Бирпастдан кейин Ғуломбачча шу ўрмоннинг у томон-бу томонига қараб, бир жойга кўзи тушди. Бу жой баландлик, кўкарамзор, ўрмонлик ваҳимали жой эди. Бир томондан шамол чиққандай супириндиilar, дарахтлар барги худди ажинанинг гирватлариdek ғордан чиқиб, яна бир қанча фурсатдан сўнг ғор ичига қараб кириб кетар эди. Ғуломбачча яқинга бориб қараса, бу шамол аждарнинг дами экан. Аждар нафас олганда, болани ҳам тортиб кетишига сал қолди. Ғуломбачча бир бало қилиб ерга ётиб, дарахтларни ушлаб, ўз ўйлига кетди. Отининг олдига келди-да, отга миниб, ўзининг саломат қолиши учун бир жойга кириб, ҳамма томонларини тиканлик дарахтлар билан ўраб олди. Ўзи бир дарахт устига чиқиб, бу дарахтдан у дарахтга ўтиб, ўша жойга тушди. Кундузи ғорнинг орқа томонидаги кўп дарахтларни кесиб, тепанинг устига, баргини шу ғорнинг устки томонига кўмма қилиб, ичидан ип боғлаб, ипнинг учини бир қозиққа боғлади. Ёғочлар орқасига катта-катта тошларни қалаб, кечаси отининг ёнига бориб, ҳалиги дарахтларнинг устидан ошиб тушиб ётди. Бир неча кундан кейин ҳалиги тошлар тайёр бўлди. Ўша куни ҳалиги горнинг устига келиб, аждарнинг чиқиншини пойлаб турди. Баайни кўз қоронғи бўлгач, аждар пишқириб, ўрмонларни ларзага келтириб чиқа бошлади. Аждар чиққандан сўнг Ғуломбачча тепадан туриб бир овоз чиқарди. Аждар тепага қарashi билан ўқ ёйи билан аждарнинг кўзини кўзлаб чунон урдики, кўзи кўр бўлиб, тепага қараб ҳарба қилди. Ғуломбачча вақтни ғанимат топиб ҳалиги ипларни дарҳол кесиб юборди. Ҳалиги тошлар аждарнинг устидан бирин-кетин тушнib, устини босиб, гўёқни тепадай қилиб қўйди. Ғуломбачча вақтдан фойдаланиб ҳалиги ёғочлардан қолган шохларга ўт ёқиб, аждарнинг устига ташлаш бошлади. Аждар бир томондан яраланган, иккинчи томондан олов остида тўлғана-тўлғана охири ёғлари оловга омухта бўлиб, оловнинг таъсири кўтарилиб, ўз ёғи билан ўзи куйиб кетди. Ғуломбачча ҳам бир жойга бориб ётди. Эрталаб қараса аждарнинг яримидан кўпи куйиб кул бўлиб кетибди. Калла томони бир чеккада қолибди. «Аждарнинг калла магизи билан кўҳна касалликларни даволаса, шифо топар» деган гапни қарилардан эшиитган эди. Ана шу гап кўнглидан ўтиб қолди. Тезда шамширини суғуриб, ҳалиги аждарнинг бошини кесиб, калла мағзидан бир шишага тўлдириб олди. Аждар уясиназ назар солиб қараса, ичида беҳисоб дунё турибди. Ғуломбачча буни кўргач, кўнглида: «Бу ғорнинг оғзини маҳкам

қилмаса бўлмас» деб бир неча кун қўр тўкиб маҳкам қилди-да, отига миниб, бу ишлардан кўнгли тиниб, «энди шу жойларни қидирай-чи, ҳеч одамли жойни топар эканманми» деб, кетганича бир қанча кун йўл юргандан сўнг олдидан бир баланд қир чиқиб қолди. Шу баландликдан қараса, йироқда қора дараҳт кўринади. Гуломбачча шу дараҳтни кўзлаб яқинлаша борди. Дараҳт ичидан чиққан одамлар бу йигит олдига келиб:— Эй йигит, қайдан келасан ва қаерга борасан. Одамзодмисан, ё паримисан. Бу гомондан ҳеч одамзод соғ чиққан эмас, сен қандай келаяпсан?— деб ҳол-аҳвол сўрай бошладилар. Гуломбачча сўзга келиб, бошидан ўтган воқеаларни бир-бир баён қила бошлади. Ҳалиги кишилар подшонинг хабарчилари эди. Бу ҳолни кўриб, Гуломбаччани подшоликка қараб иззату эъзозлар билан олиб бордилар. Подшо уларни бу ҳолатда кўриб, воқеа-аҳволлардан сўради. Гуломбачча ўтган воқеаларни бирин-кетин баён қилди. Подшонинг ҳуши бошидан кетиб:— Эй болайи нодон, ўзинг кичик бўлсанг ҳам, бунақа ўпирма гапларга уста экансан, ёлғон ҳам эви билан-да. Бу жойга мен уч мартаба лашкар юбордим. Улар ҳеч омон қайтмадилар. Сен қандай қайтасан?— деди. Яна:— Эй навкарлар, бу бола шу ерда турсин, бир гурӯҳ лашкар билан эҳтиётланниб ўша дарага бориб, ҳақиқий аҳволни билиб келинглар. Агар бу боланинг гапи ҳақ бўлса, кўнглимга келганидек иш қиласман. Агар ёлғон бўлса, дорга тортаман, токи ёлғончиларга ибрат бўлсин,— дегач, лашкарбоши ўрнидан туриб, бир қанча лашкарлари билан дарага қараб равона бўлди. Дарага яқинлашгандан сўнг оҳиста-оҳиста яқинлашиб, узоқдан қарасаларки, ҳақиқатан аждарнинг яrim жасади ётибди. Улар аждарнинг олдига ҳам келмасдан, кетларига қараб қайтдилар. Булар келгунга қадар Гуломбаччани бир уйда зиёфат-зарофатлар қўйиб асраб турган эдилар. Эртаси куни кеч бўлиб эдики, лашкарлари хушвақт, шаҳар ичига ашулалар айтиб кириб келдилар. Бу ҳолни шаҳар ҳалқи билди. Эртаси шаҳар ҳалқига уч кун ойнабандлик сайил берди. Уч кундан сўнг подшо Гуломбаччани қанча иззат-эъзозлар билан қучоқлаб, чаккаларидан ўпиб: «баракалла, сени ўстирган отоналарингга раҳматлар бўлсин»,— деб аркони давлат ҳам шу сифатда кўришиб, шаҳар ўртасига чиқариб, устидан тилла ва жавоҳирлар сочдилар. Сўнгра уни шаҳарга олиб кириб, ҳамма акобирлар олдида Гуломбаччани ўзига фарзанд қилиб олди. Шундан кейин аждар кулфатидан қутилган ҳамма мамлакат подшолари келиб, уни муборакбод қилиб кетдилар.

Бир куни бир подшо келиб, муборакбод қилиб, охирида:

— Шундай азамат аждарни ўлдириб, зараридан қутилса бўлар экан, лекин бизнинг ўғлимиз бир дардга илашиб, муддати олти йил бўлдики, шу дарддан қутила олмайди,— деди. Шундан сўнг Фуломбачча:— Қанақа касал?— дегач, подшо бўлиб ўтган ҳолу аҳволларини бир-бир баён қилди. Фуломбачча шу подшога:

— Отамиз ижозат берсалар, мен даволасам. Менинг ҳам табиблидан андаккина хабарим бор.

— Шу ўғлингизни ўзим билан қўшсангиз, ўзим келтириб қўйсам. Мабодо шифо топиб яхши бўлса, ажаб эмас,— дегандан сўнг подшо ижозат берди.

Подшо Фуломбачча билан севиниб ўз шаҳрига келди, ўрдасига олиб бориб, қанча иззат-эъзозлар билан бир неча кун зиёфат қилиб, охири ўрдасига кириб, ўғлини кўрсади. Фуломбачча ҳалиги беморни кўриб, далага чиқди ва подшога тайинлаб:

— Бугундан бошлаб ҳаммомни қизитинг. Эртага эрта билан ўғлингизни шу ҳаммомга соламан. Иссик хонасига сулайгунча ётқизиб, ўткир дориларим билан даволайман. Яхши бўлса, бахтингиз, аммо ёмон бўлса, мендан хафалацманг,— деди.

Подшо рози бўлди. Шу фурсатдан ҳаммомчиларга «Ҳаммомни эртагача қизитинглар»,— деб буйруқ қилди. Ҳаммомчилар қизитаверди. Эртаси Фуломбачча бир файтунга шаҳзодани миндириб, ҳаммомга борди. Шаҳзодани ҳаммомга киргизишига ижозат берди. Шаҳзоданинг йигитлари олиб кириб, иссиқ тошнинг устига чўзилтириб қўйдилар. Тошнинг иссиқлиги бир сари, ҳаммомнинг иссиқлиги бир сари. Шунчалик бўлдики, Шаҳзоданинг йигитлари чидай олмасдан қочиб чиқиб Фуломбаччага:

— Табибмисан ёки одамкушмисан? Бу иссиқقا одамзод дош беролмайди. Шаҳзода ўлишга яқинлашди,— дедилар.

Фуломбачча ҳалиги аждарнинг миясидан чиққан дорисидан шаҳзоданинг баданларига суртиб, хизматкорларга уқалаттириди. Шаҳзодани ҳар томонлама ётқизиб, тамом баданларини уқалаттириди. Шаҳзода тез фурсатда ҳушига келиб, ўрнидан турди. Оҳиста-оҳиста ҳавони ўзгартириб, шаҳзодани ҳаммом ичидан бошқа уйга олиб ўтди. Бу уйда шаҳзодага қарасаларки, унинг тамоми аъзолари сиҳатланниб, кўзлари тирилиб, одамларни кўриб, баъзиларини таниб, баъзилари билан гаплашиб сиҳат топди. Уни файтунга солишиб, подшо ўрдасига қайтардилар. Подшо ўғли-

нинг саломат бўлганлигига хурсандлигидан, гўё онадақ янги туғилгандек бўлиб, боласини шаҳар ўртасига келтириб, устидан тилла-ю тангаларни соча берди, қанча камбағаллар ризқли бўлиб қолди. Сўнгра барча халойиқ шаҳзодани даволаганлиги учун Гуломбаччани дуо қилдилар. Шундан сўнг подшо шаҳзоданинг яхши бўлганлигига тўйтомошалар берди. Тўй тамом бўлиб, Гуломбаччани иззат билан чаккаларидан ўпиб, ўзининг ўғлидан ҳам зиёдароқ кўриб:

— Эй, жоним, нима муродинг бўлса, тилагингни тила, ҳеч уялма! Агар ўзимда бўлмаса, сен учун гадолик қилурман ва ўз ўрнимни истасанг ҳам берурман,— деди. Гуломбачча ўрнидан туриб, таъзим, тавозелар билан:

— Подшолигингиз ўзингизга ва шаҳзода биродаримга насиб қилсин. Мен сиздан сўраганим шуки, шаҳрингиздан ўз пулимга ўн минг тuya, ўн минг қора мол ва камбағал, бева-бечоралардан фуқаро берсангиз. Уни ҳам маълум бирвақтгача сўрайман. Шу айтган нарсаларни тайёрлаб берсангиз,— деди. Подшо кулиб:

— Эй кам ҳиммат ўғлим, бу айтганларинг арзимас нарсадир. Шу нарса учун ҳам оғзингни булғамагин. Бундақ зиёдроқ нарсаларни айтгин,— деди.

Гуломбачча:

— Мен камтарин одамман, бундан зиёдроқ нарса тополмасман, берсалар, шу айтганим айтган, бермасалар, оқ йўлни сўраб кетаман,— деди.

Подшо:

— Эй жоним, қачон келсанг ва нима десанг, сенинг айтганингни бераман,— деб ижозат берди.

Гуломбачча бошқа бир мамлакат подшосининг олдига келди. Булар билан саломлашиб, касални даволаб яхши қилганликларни айтди-да, сўнгра подшога:

— Агар, отажон, рухсат берсангиз, мен ўз шаҳримга қайтсан,— деди. Подшо:

— Эй ўғлим, мендек отанг бўлеа-ю, яна қаерга берасан? Агар ичинг қизиган бўлса, шаҳарларни айланиб томоша қилгин,— деди. Бола кўнмасдан ёр-дўстларимни соғинидим дегач, подшо:

— Бўлмаса, бир нарса сўрагин, шунча мушкулларимни осон қилиб, менга ўғил бўлганингда, мен ўлсам, ўрнимга подшо бўлади деб умид тутган эди. Хайр, майли, сенинг кўнглингга боқиб жавоб бераман. Мендан бир нарса тила-гинки, тилаган кишилар ҳеч сўрамайдиган бўлсин,— деди.

Гуломбачча ўрнидан туриб, одоб-усуллар билан:

— Менга ҳеч ниманинг кераги йўқ. Агар ижозат бўлса,

шу аждарни ўлдирган томондаги ўрмонлар, хароба қишилоқларнинг ўрни, ҳамда ўша тепаликни, дарё-ю, чўлу жазирамаларнинг ихтиёрини берсалар. Мен шу вайроналарнинг ўрнини тиклаб, қочган ҳалқларни ўз жойларига жойлаштириб, у ерлар аввал қишлоқ бўлса, мен у ерларни бир шаҳри азимга айлантирсам,— деди. Подшо:

— Эй ҳиммати паст ўғлим, дунёга келиб, шу нарса учун тилингни очдингми? Мен шундоқ умид тутардимки, ўзимнинг подшолигимни берсан дердим. Хайр, майли сенинг ҳоҳлаганинг бўлсин,— деб, аҳднома ёзиб, муҳрларини босиб, инон-ихтиёрларини Фуломбаччанинг номига ёзди. Фуломбачча бир неча кундан сўнг ҳалиги шахзоданинг отасидан олган мол-туялар ҳамда одамлар билан ҳалиги даҳяга борди. Шаҳар кўчаларига: «Қимки фалон даҳядан қочган бўлса ва камбағал бўлиб бебисот бўлса фалон даҳяга подшойи Фуломий шахрига марҳамат қилсингилар», деб ёздилар. Подшодан ижозат олиб, хайр-маъзур қилиб, манзиллашиб, шу даҳяга бордилар.

Фуломбачча аввалига шу тепаликнинг гирдини баланд деворлар қилиб, тамоми ҳалойиқ учун шу ернинг гирдидан тартиби билан иморатлар барпо қилдирди. Бу ер гўёки подшо ўрдасидек бўлди. Ҳалойиққа тилло ва жавоҳирлардан, еганларича подшоликдан овқатлар бериб, кўп қарашибди. Ҳалиги ҳалқлар Фуломбаччанинг фарзандларидек, ёшлар отасидек, ундан ҳам зиёдароқ севишар эди.

Шаҳарнинг ободончилиги кундан-кунга зиёда бўлди. Фуломбачча қанча саройлар, қанча бозорлар, ҳар маҳаллаларга ҳаммомлар, мадрасалар барпо қилдирди, бир қанча ўзига хос кишиларни олдига чақириб олиб, уларга: «ҳар қайсиларинг ҳар шаҳарларга бориб, камбағаллардан ва яхши усталардан, наққошлилардан йиғиб келинглар» деб, қанча пул-моллардан бериб тайинлади. Бу юборган кишилар ҳам ҳар қайси шаҳарларга бориб, камбағаллардан, усталардан ва наққошлилардан йиғиб келтириб, уларни иш билан таъминлаб, тез фурсатда шундай бир шаҳри азим бино бўлдики, ҳар қандай подшолар келиб, бу шаҳарни айланиб кўриб, таҳсин-офарин қилас әдилар.

Кунлардан бир куни Фуломбачча таҳт устида ўтириб әдики, унинг ҳузурига икки киши кириб келди. Улар ҳам иш талаб қилиб келган кишилардан эди. Фуломбачча разм солиб қарасаки, улар ҳалиги ўзи билан бирга чиқсан вазирзодаларга ўхшайди. Фуломбачча ўзининг хос кишиларига: «Буларни ҳаммомга олиб бориб, тозалаб, яхши киймлар бериб, кечқурун фалон меҳмонхонага олиб бориб

базм ташкил қилинглар. Базм қизиган вақтда мен ҳам бораман», — деди. Кечқурун меҳмонхонада базм бўлди. Базм қиёмига етганда, Гуломбачча ҳам ҳозир бўлди. Ҳаммалари шаробхўрлик қилишидилар. Қаллалари қизиб шермастроқ бўлгандан кейин Гуломбачча вазирзодалардан:

— Эй дўстларим, сизлар қаердан бўласизлар ва қаердан келасизлар? — деб сўради. Вазирзодалар шермастлик ҳолатида бошларидан ўтганларини ва учови уч йўлга тушиб кетгани, булар қиморвозлик қилиб молу дунёларидан айрилганлиги, шаҳарма-шаҳар юриб шу ерда янги шаҳар қурилишини, бу ердаги подшони ҳалқпарвар деб эшитиб, шу ерни истаб келганликларини айтишди. Эртаси куни Гуломбачча уларни яхши ишлар билан таъминлади. Улар амалдорлардек бўлиб юрабердилар. Гуломбачча уларни тез-тез чақириб, бирга ўтиришиб зиёфат қилар эди. Бир куни базм қилиб турган вақтларида Гуломбачча ҳалиги-лардан:

— Сизларни ўйлантириб қўйсам нима дерсизлар? — деб гач, улар ўйлашиб, бир фурсатдан сўнг бирори ўрнидаи туриб:

— Эй биродар, мунчалик меҳру шафқат қилиб бизлардай мусофирикниг кўнглини оласиз, албатта, биз ҳам хурсандмиз. Ҳозир бизлар ўз кийим-бошимизни ўзимиз ювиб, баъзи бир рўзғор ишларни ҳам ўзимиз қиласиз. Агар ўйлантириб қўйсангиз, бу қилган яхшилигинизни унумаймиз, — деб кўп илтимос қилдилар. Шундан сўнг Гуломбачча шу шаҳардаги қизлардан ўзлари хоҳлаганини тўйтомошалар қилиб, ҳаттоқи ота-оналаридан зиёдароқ қилиб никоҳлаб берди. Шу билан булар неча йиллар шу ерда яشاшиб, иккитадан фарзанд кўрдилар.

Бир куни булар бир жойда ўтиришиб, шаробхўрлик қилиб турган вақтларида икковлари: «Бизларга бир неча тутя билан, бир қанча дунёлар берсангиз. Савдогарлик ишини пухта биласиз. Шаҳарма-шаҳар томоша қилиб, қанча нарса берсангиз, ундан зиёдароқ қилиб келамиз ва ўша шаҳарлардаги камбағал ҳамда ҳунарманд кишилардан эргаштириб келармиз», — дедилар. Булар: «Бунинг қўйидан бир қанча нарсаларни олиб, хотин-болаларини ташлаб, ота ватанимизга қайтиб кетсак, бизларни қаердан топар, гардимизни ҳам топа олмас», — деб кўнглида ўйлар эдилар.

Гуломбачча шу гапларни айтгандан сўнг, ўйланшиб, кейин икковини ҳам уйига чақириб:

— Бояги айтган гапларинг ҳақиқат бўлса, савдогарлик илмини билсангизлар, шаҳарма-шаҳар томоша қилиб, бир

Қанча халқ ҳамда усталардан олиб келсангизлар, менга ҳам яхши бўлади. Лекин менинг бир шартим бор. Шу шартимни бўйинларингга олсанглар, хоҳлаганларингча дунё бераман, нима истасанглар, шуни бераман. Думбаларингни очасизлар, мен мана шу муҳримни босиб оламан. Менинг шартим шу. Агар шунга рози бўлсангизлар, гап шу,— деди. Булар бир-бирларига қаравиб ўйлаб қолдилар. Оқибат икковлари ҳам аста-аста бир-бировига гапириб:

— Бизнинг шаҳарларимиз бепоён, узоқ сафарли йўлдир. Қанча дарёлар, қанча жазирамалар, бир қанча тоғлар бор. Бу бизни узоқ масофали йўллардан қачон топиб олади,— дейишиб рози бўлди. Гуломбачча уларни чақириди. Булар олдига бориб, аста думбаларини очиб қўрсатди. Гуломбачча оловга муҳрини бир оз қизитиб, икковининг ҳам думбасига босиб олди. Шундай қилиб, бу икковлари эртаси куни бир қанча туяларга зару-zewar, тилла-танга ҳамда ҳалиги фордаги баъзи бир ажнослардан кўнгиллари хоҳлаганича олишиб, Гуломбачча билан видолашиб шу кетганларича ўз шаҳарларига кетдилар. Гуломбачча бўлса қолганича қола берди.

Ойдан ой ўтиб, кундан кун ўтиб, бир куни Гуломбачча кечаси ётиб эди, тушида подшонинг қизини кўрди. Қиз Гуломбаччага қараб: «Ваъдага вафо деган гаплар бор. Ваъдага вафо қилмадинг-ку!»— деб ғойиб бўлди. Гуломбачча чўчиб уйғониб қарасаки, аzon вақти бўлибди. У бир қанча халқни ўифиб, улар билан мажлис қилиб:

— Менинг ота-онам ҳамда элу хешларим бор эди. Шуларни бир бориб саёҳат қилиб қайтсам,— деб маслаҳат қилди. Шаҳар халқи рози бўлди. Усталарга:— Бир баланд қўрғон ясанглар, булғордан бўлсин, кўчиб юрган вақтла бузиб олиб кетадиган бўлсин. Бир жойга тушиб қўнганде, бир-бировига восил қилиб улаштиурса, яна қўрғондай бўлсин, ичиди булғордан ҳовузлар бўлсин. Раста-регистонлар, бозорлар, ҳаммомлар доим туяларда юкланиб юрадиган бўлсин. Қачонки, бир жойга тушиб қўндирысак, гўё бир шаҳри азим бўлсин,— деб амр қилди.

Гуломбаччанинг амрига бўйсунган усталар қўрғонни худди у айтгандек ва ундан зиёдароқ қилиб тайёрладилар. Тамом бўлганини билган Гуломбачча халқининг ярмини шу шаҳарга қўйиб, ярмини ўзига ҳамроҳ қилиб, ҳалиги тилсимотдаги тамоми ажносларни сигирларинг тезагига ўраб, гўёки тезакдек қилиб туяларга ортиб, қўрғонларни ҳам туяларга юклаб, қолган кишилари билан видолашиб, сафар йўлини тутиб жўнадилар. Йўл юрдилар, йўл юрса-

лар ҳам мўл юрдилар, қиссани кутоҳ қилайлик, бир куни кечаси бир текислик жойни мўлжаллаб, тушиб қарасалар, худди ўз шаҳарининг тўғрисига келибдилар. Фуломбачча хизматкорларига:

— Эй биродарлар, бир ишни қилингларки, иш сўрови-дек бўлсин. Шу кечаси то тонг отгунча, қўргонни ва раста-русталарни, ҳовуз, ҳаммомларни, кўча ва паст кўчаларни барпо қилинглар. Кўрган кишилар ҳайрон қолсичлар, гўё-ки шаҳар осмондан тушгандек бўлсин! — деди.

Хизматкорлар эрталабгача Фуломбачча айтганидек ша-ҳарни тахт қилиб кўйдилар.

Эртаси куни худди шу шаҳарининг подшоси туриб қара-саки, кун икки томондан чиққандек бўлиб турибди. Ўзинча ўйлаб: «Эй воҳ, ажабо, бу нима сир экан, тушимми, ўнгим-ми? Бир томондан чиққан ўзимизнинг қўёш, иккинчи томондаги шуъла нима экан?» — деб хизматкорларини ча-қирди. Улар билан маслаҳатлашди: «Шу ишнинг сирини билиб келинглар-чи», — деди. Ҳалиги юборган кишилар аста-аста бориб, Булгор шаҳарига яқинлашдилар. Қарасаларки, раста-ю, бозорлар, рост кўча-паст кўчалар, қанча ҳовузларда сув тўлиб турибди. Бозорларида одамлар сав-до-сотиқлар қилиб юрибдилар. Булар ҳам шуларга қизи-қишиб, худди мастдек бўлиб, шу шаҳарга кириб, рост кў-ча-паст кўчаларни томоша қилиб, раста-регистонлардан ўтиб, бир жойга бориб қарасалар, баланд-баланд кўшклар, подшоҳона иморатлар турибдики, ақлдан ташқари. Бу-лар ҳайрон бўлиб томоша қилиб юрган вақтларида, кўп ёш ўғлонлар келиб, буларни олиб бир катта олий мақом иморатга киргиздилар. Олдиларига турли хил таомлар кўйдилар, шароблар ҳозир қилдилар. Бир томонда созан-далар созларини ҳар хил наволарга келтириб, бир томон-дан ҳофизлар ҳофизлик қила бошладилар. Булар маст-аласт бўлиб, охири базм тамом бўлгандан кейин буларга инъом-эҳсонлар бериб, дунёликдан сарафроз қилдилар. Бир неча қадам буларни хуш-хушлашиб узатиб юбордилар.

Подшо хизматкорлари бир неча соатдан сўнг подшо ҳузурига қайтиб, кўрган қиссаларини бир ҳиссасига юз ҳисса қўшиб ҳикоя қилдилар. Подшо бу гапларни эшитиб, ҳуши бошидан кетиб рашк қилди. Енидан қалам-довотини олиб, бир нома ёзди: «Э подшо, билгин ва огоҳ бўлгинки, сен қаердан келдинг ва қаерга борасан? Ким бўласан ва нима учун бу ерга сўрамасдан келасан? Шу нома борган-дан сўнг қаерга боришингни, нима учун бу ерга тушга-нингни, ному насабингни ва кўнглингда дўстлик борми, душманлик борми, шуни аён-баён қилгин! Иккинчидан, уч-

кун ичида кетишингни айтасан. Шу нарсаларни айтмасанг ва уч кун ичида қайтмасанг, ғурбат бўлиб урущ бошланса, қанча кишилар ўлса, шуларнинг хунига зомин бўласан. Шу нома боргандан сўнг мақсадингни номага ёзиб юборгайсан!» — деб ўз муҳрини босиб, бир оқил вазири билан бир қанча акобирлар, аҳли донишмандларни ҳамроҳ қилиб, шаҳри Булғор тарафига жўнатди. Булар шаҳри Булғорга бораверсин, Гуломбаччадан гап сўранг.

Гуломбачча подшонинг хабарчиларини меҳмон қилиб қайтариб юборди. Бир оздан сўнг ўзига-ўзи: «Буларни зиёфат қилиб юбордим. Булар бориб бизни албатта подшоға ҳикоя қилса керак. У подшонинг арконидан биздагидек ҳар хил асбоблар, бундай ҳашаматли иморатлар йўқ эди, ҳозир ҳам йўқ бўлса керак. Бу ҳикояни эшитган подшоҳ кўнглида рашк қилиб, бир жанжални бошласа ҳам ажаб эмас», — деб, бир қанча кишиларни чиқариб, йўлга пойлоқчи қилиб қўйди ва уларга: «Подшо томонидан бир қанча аҳли сулуклар ва донишмандлар келаверсалар, йўлларига поёндоз солиб, устларидан тилла-тангалар сочиб, қанча иззат-обрўлар билан ҳай-ҳайлашиб, бай-байлашиб, шаҳарга олиб киргайсизлар. Иззат, обрў билан меҳмонхоналарга таклиф қилиб, зиёфат-зарофатлар қиласизлар, бу ёғини ўзим тўғрилайман. Агар подшо томонидан табли жанг урилиб, лашкарлари хуружга келиб, уруш хусумати учун шаҳардан ташқари чиқсалар, шу вақтда етти ёшдан етмиш яшарларинггача тиф ва табарларингни кўтариб, улардан илгари шаҳардан чиқиб, сафларни тўғрилаб, таҳт бўлиб турасизлар», — деб тайинлади. Бир қанча соатлар Гуломбачча ўз кишилари билан, қисса не ерга етар экан, деб мунтазир бўлиб турган эдилар, шаҳар дарвозаси очилиб, аҳли сулуклар бирин-кетин ташқарига чиқиб, оҳиста-оҳиста кела бошладилар. Буларнинг келишини билган Гуломбачча бир қанча муйсафидларни уларнинг ҳузурига чиқариб, қанча поёндозлар солиб, қарилар қўл қовуштириб, йўлнинг икки чеккасида хуш-хушлашиб турдилар. Бир қанча йигитлар қўл қовуштириб, таъзим қилиб, салом берар эдилар. Шунчалик хуш-хурсандлик билан шаҳар дарвозасига етгандан сўнг рўпараларидан подшоҳи Гуломбачча чиқиб отдан ерга тушиб, одобу усуслар билан саломлашиб, шаҳарга таклиф қилиб, бирга-бирга ўзининг саройига олиб борди Қарасалар, саройнинг ичи подшоҳона ясатилган, деворлари каштадан безатилган, кўм-кўк сувлар шалдираб оқиб, булғори ҳовузларга тушиб турибди. Бу ишни кўрган подшо акобирларининг ҳуши бошларидан кетиб, бир-бировларига: «Бу қандай сир, бир неча кун

илгари бу ерлар даштибиёбон эди. Бугун эса бир шаҳри азимга айланибди. Ҳайронмиз, бу подшо сеҳргарми ё жодугарми, ҳар қандай бўлса ҳам, ўз оёғимиз билан келиб, ўз бўйнимиз билан тузоққа илиндиқ. Агар сеҳргар бўлса, жодугар бўлса, умримиз шунинг чангалида охир бўлиб кетар,— деб Ғуломбаччанинг меҳмонхонасиға кирдилар.

Ғуломбачча уларни ҳушёрлик, сезгирик билан жойжойларига танлаб ўтқазди. Улар таҳсин-офарин қилдилар. Ғуломбачча уларга узр-маъзурлар айтиб, ўзини камтарона тутиб: «Биздек бир камбағал фарзандларининг ватанига шундай азиз подшо акобирларининг келгани учун бошимиз кўкларга етди»,— деб узр айтиб, зиёфат ўшикларини очиб, турли-турли таомларни, ҳар хил меваларни хуш сурат хизматкорлар кўтаришиб келдилар. Меҳмонхона ўртасини ҳар турли таомлар, ширин-шарбат мевалар билан тўлдириб ташладилар. Меҳмонлар овқат емоққа машғул бўлдилар. Овқат ейишиб, бир фурсат ором олганларидаи сўнг, подшо акобирлари Ғуломбаччага қараб:

— Эй ўғлим, сен бизларни иззат, эъзоз қилиб, шунча марҳамат қилдинг. Энди ижозат берсанг, бизнинг ҳам бир озгина сўзимиз бор. Подшомизнинг бир кичкина номалари бор, шуни олиб ўқиб, жавобини берсалар,— дедилар.

Ғуломбачча одоб билан ўрнидан туриб, ҳалиги оқил кишилардан номани олиб ўқиб, бир чеккасиға: «Эй подшоҳи олижаноб, сизнинг ёзган номангизни олиб ўқиб, мазмунидан огоҳ бўлдим. Ҳақиқатан тўғри, мен ҳам худди ўзингиз айтгандай, бир йўловчи, баҳт қидирувчи, баҳт қушини учираиб сарсон-саргардон бўлиб, кечак-ю кундуз беорому беқарор бўлиб юрган бир камина фалон мамлакат подшоҳининг ўғлидирман. Агар меннингдек бир каминанинг кўнглини олиб жавоб берсалар, бир неча кун шу ерда бўлиб қайтиб кетармиз. Агар қўймасалар, биз бир йўл ўткинчи кишидирмиз, ўз йўлимизга кетармиз. Агар мақсадлари хусумат қилиш бўлса, у вақтда бир илож қиласиз. Эй подшоҳи олам, султони бокарам, номангизни ўқиб номангизга мос сўз ёздим. Шу сўзларга аччиғланмасдан, биз каминанинг кулбайи вайронасига ўз қадами муборагингизни тегирсангиз, бир танишсак, нома тамом, вассалом»,— деб ўз муҳрини босиб, номани буклаб, ҳалиги оқил кишининг қўлига берди. Буларни ҳаддан ортиқ зиёфат-зарофатлар қилди, сўнг ҳар қайсиларининг олдига товоқларда тилло ва жавоҳирлардан қўйдилар. Подшо хизматкорлари бу сиғат зиёфатларни умрларида кўрганлари йўқ эди. Шаҳзоданинг бу ҳимматига ҳаммалари таҳсин, офаринлар қилиб кетишга ижозат сўрадилар. Ғуломбачча хайрлашиш

оаддида подшони ҳам бирга олиб келишини улардан илтимос қилди. Шундай қилиб улар ўз жойларига қайтдилар. Подшо ҳам буларнинг келишини кутиб турар эди. Болаларнинг қандай зиёфат қилганлигини ҳар қайсилари подшоҳинга ҳикоя қила бошладилар. Охири подшони ҳам зиёфатга тақлиф қилганлигини айтиб, номани қўлига бердилар. Подшо номани қўлига олиб, мазмунидан огоҳ бўлиб, яна букиб, ўз ёнига солиб қўйди. Бир неча соатдан сўнг ақобирлар билан маслаҳатлашиб турган вақтларида Гуломбачча томонидан бир қанча мўйсафидлар подшо саройига яқинлашдилар. Подшога: «Янги шаҳар томонидан бир қанча кишилар келдилар»,— деб хабар бердилар. Подшо: «меҳмонхонага туширинглар» — деб буйруқ қилди. Хизматкорлар мўйсафидларни подшо айтгандай меҳмонхонага туширдилар. Подшо ақобирлари меҳмонларни иззат билан меҳмон қила бошладилар. Бир қанча вақтдан сўнг улардан бири ёнидан бир номани чиқариб, подшо қўлига бери. Номада шундай ёзилган эди: «Эй подшоҳи олам, сultonи бокарам, қандай бўлмасин бир келиб, биз билан танишиб, меҳмон бўлиб қайтсангиз. Бизлар бир йўл кишисимиз, танишиб қайтсан». Отамиз ҳам: «Йўлда боришингда фалон жойда шундай подшо бор, шу подшони зиёрат қилиб, дуоларини олиб, меҳмон қилиб, боз сафарингга жўнаб кетгайсан», деб эдилар. Худди шу отамиз айтган подшо ўзингиз экансиз. Шунинг учун бизнинг юборган кишиларни, улар билан боргандарнинг сўзларини рад қилмасдан бирга-бирга келишингизни кутиб тураман, келгайсиз албатта. Камина Гуломбаччадирман».

Подшо номани ўқиб, бир оз ўйланиб, ҳалиги ақобирларининг ҳикоялари ёдига тушиб, боришини ихтиёр қилди. Сўнgra ўзига хос кишилардан йиғдириб, қирқ киши Булғор шаҳарига қараб равона бўлдилар. Гуломбачча ҳам буларнинг келишини кутиб турган эди, қанча поёндозлар солдириб, подшонинг устидан тилла-тангалар сочдириб, асьаса-ю дабдабалар билан шаҳар ичига олиб кирди. Подшо бу сифат кўчма шаҳарни умрида кўргани ҳам, эшингани ҳам йўқ эди. Бу сифат лутфу марҳаматларни кўрган подшо кўнглида: «Менинг навкарларим ҳар қанча гапирсалар ҳам, мингдан бирининг таърифини қила олишимабди. Ҳар қанча таъриф қилса ҳам кам экан»,— деб қўйди.

Гуломбачча буларни олий мақом уйларга олиб кирди. Подшо гўёки жаннатга киргандай бўлиб қолди. Подшо дилида: «Ҳай дарир, шундай кишига қизимнинг тақдирин етган бўлса, яхши бўлар эди»,— деди.

Вазирлар ўғиллари қайтиб келгандан кейин: «Қани энди бизларнинг ўғилларимиз келди, тўйини қаочон қила-миз»,— деб қистар эдилар. Қиз кейинга қолдириб: «Учови бир жўнатилган, шу учови ҳам бир жойга тушар, шу вақтда аниқ бўлар. То учови бир жойга тушмагуича, мен рози бўлмайман»,— деб тўхтатиб турар эди. Подшо ҳам ўша гапни уларга айтган эди. Вазирзодалар, вазирлар, подшо наукарлари, оқил дошишмандлар ва шаҳар халқи бу гапни эшитиб: «Бу қандай гап, бу учовининг кетганига етти йил бўлган бўлса, ўзининг ваъдасига биноан вазирзодалар бообрў бўлиб, дунёдор бўлиб, дунёларини юклаб қайтиб келдилар. Фуломбачча бўлса келар эди. Агар қизини берса, вазирзодалардан ва қушбегининг ўғлидан зиёдароқ киши бу шаҳарларда бўлмас. Булардан зиёдароқ кишини қаердан топиб беради. Подшо ҳам аҳмоқ, қизи ҳам аҳмоқ бўлди»,— деб гапирав эдилар.

Подшо зиёфатга бориб, зиёфат қиёмига етиб, алвои мевалар, ҳар хил таомлар сузилди. Ейишичиш бошланиб, яхши гаплардан гапиришиб, Фуломбаччининг шонрлари-дан баъзилари ўз шеърларидан ўқиб, созчилар созларини чертиб, ҳофизлар ҳофизлик қила бошладилар. Подшо вакобирлари: «Ҳай дарис, бизлар ҳам подшо бўлиб, буничилик ишларни умримиз ичида кечирганимиз йўқ эди»,— деб бир-бирлари билан сўзлашиб турган эдилар, шу пайт Фуломбачча ўриндан туриб одобу усувлар билан подшодан:

— Эй подшоҳи олам, султони бокарам, кўнглимдан бир гап ўтди, шу гапни гапирсам. Бу ерда турган акобирларингиз ва ўзингиз хафа бўлмасангиз, айтаман. Хафа бўладиган бўлсангиз, айтмайман,— деди. Подшо:

— Бу ер шундай жой, кўнгилда нима гап бўлса, ичада қолдирмасдан рўйи рост гапириш керак. Ичада қолган гапдан ҳеч ким баҳраманд бўлмайди. Магар махфий сир бўлса, нома орқали, ё бўлмаса, бир хилват жойда гапирав. Нима гап бўлса, айтавериинг, гапнииг учини чиқариб у ёғини айтмасангиз у вақтда биз хафа бўламиз,— деб гапиришга ижозат берди.

Фуломбачча подшога қараб:

— Бизнинг хизматкорларимиздан иккитаси: «Бизлар савдогарлик қилиб олти ойдан сўнг келармиз»,— деб, бир қанча олтин, кумуш, бир қанча жавоҳирлар ва ҳар хил ажнослар олиб кетган эдилар. Уларнинг муддатлари ўтиб кетган эди. Ҳозир уларни шу мажлисда кўрдим,— деб сўзламомлади.

Подшо: —

— Қайсилари? — деб сўради. Гуломбачча ҳалиғиларни жой-жойларидан кўрсатди. Вазирзода билан иккovi шарманда бўлди. Буларнинг оталари жаҳолат билан ўринларидан турди. Гёёки уларнинг ҳар бир туки кийимларини тешиб чиқадигандай ваҳшат қилиб:

— Сенингдек шаҳзода зиёфатга чорлаб, оқибат шундай туҳмат гапларни айтиб шарманда қилишни истайсанми,— дедилар. Гуломбачча:

— Қуллуқ, тақсир, биздан хатолик ўтса, кепирасиз. Оқибат хафачилик бўлади деб айтмаган эдим,— деди. Подшонинг оқил кишиларидан бири ўридан туриб:

— Ҳой, биродарлар, тўхтанглар. Бу гап катта гапдир. Лекин ҳақиқий ҳолни англаймиз. Агар шаҳзоданинг гаплари рост бўлса, бир нишоналари бўлиши керак. Нишоналари бўлмай қуруқ гап бўлса, ўзлари шарманда бўлади,— деди.

Подшо Гуломбаччадан:

— Эй шаҳзода, шу тўғрида сизнинг гувоҳингиз, нишонагиз борми? Гувоҳингиз ва нишоналарингиз бўлса, гапириш керак эди. Бўлмаса, бир кишига бундай чакки бўғтон, дагал сўзларни айтиш амри маҳолдир. Бу кўрсатган кишиларингиз ҳам бир мамлакатнинг эгаси. Бирлари вазирзода, бирлари қушбегининг ўғлидир. Булардан бундай ишлар содир бўлмайди,— деди.

Гуломбачча:

— Эй тақсир, подшоҳи олам. Шунинг учун мен гапни ғапиргандан илгари аҳли мажлисдан, хафа бўлмасалар, ғапираман, деб талаб қилган эдим. Албатта, менинг нишонам ва далилларим бор. Шуларни асос қилиб ғапирдимда. Шу икки йигитни ўзим уйлантирдим, жойлантирдим. Буларнинг хотин-болалари ҳам ўз қошимда, бирга олиб юрибман. Агар инонмасалар, хотин-болаларини олдиларига чиқариб, рўпара қилиб кўрсатаман. Агар шунга ҳам бўйин бўлмасалар, бошқача нишонам ҳам бор. Шу икковларидан сўранглар, иқрор бўладиларми, йўқми?— деди.

Булар бир-бирига: «Эй жўра, қофия танг келди-ку. Зиёфатга келмай кетайлик, еганларимиз бурнимиздан чиқди. Яхшиси ҳозир бўйин эгиб айтайлик. Агар айтмасак, ҳалиги муҳрини тилга олса, шармандаликни ундан кейин кўрамиз»,— деб тезда ўринларидан туриб, шаҳзода билан бориб кўришиб: «Ҳақиқатан бизлар шу кишининг хизматкори эдик»,— деб бўйин эгиб турдилар. Вазир билан қушбеги ҳам маъюс бўлиб, зиёфатлар заҳарга айланиб, пушаймон қўлдилар.

Зиёфат тамом бўлгач, Гуломбачча меҳмонларнинг ҳар қайсилирнинг ўз мансабларига қараб сарполар бериб хурсанд қилди. Сўнгра ўрнидан туриб, бошидан ўтганларни, қаерларга бориб, қандай иш қилганларини биринкетин ҳикоя қилиб, охирида ўзини ошкора қилиб танидти ва ичкарига қараб кириб кетди. Подшо, вазирлар бу ишга таҳсии-оффаринлар қилдилар.

Гуломбаччанинг акобирлари, мўйсафиidlари подшони иззат, обрўлар билан хуш-хушлашиб, бир қанча йўлгача хайр-маъзур қилиб қайтдилар. Подшо ватанига қайтиб хотин-болаларига, катта-кичиликларига Гуломбаччанинг обрў топиб келганлигини бир-бир ҳикоя қилди.

Эртаси куни Гуломбачча ҳам бир қанча оқил кишиларини йигиб, уларга яхши либослар кийгизиб, яхши отларга миндириб, подшонинг қизига совчиликка юборди. Подшо ҳам катта-кичиликларини йигиб маслаҳатлашди. Ҳамма ҳалқ подшонинг фикрига қўшилиб, қизининг ақллилигига таҳсии ва офарни қилдилар. Подшо акобирлари: «Берсангиз, шундай йигитга берарсиз, бундан ошиқ киши бўлмас, бу қизингизнинг ваъдасига асосан бўлди»,— деб чин кўнгилдан «иккови қўша қарисин» деб дуо қилиб, ион ушатдилар. Совчилар Гуломбачча ҳузурига қайтишиб, бўлган воқеаларни баён қилдилар ва маслаҳатлашиб, икки подшога ҳам нома ёздилар: «Эй подшоҳи олам, эй отажоним. Мен бир мушкул ишда қолдим. Шу нома етган ҳамон ўзингиз бир қанча оқил кишиларингиз билан тез фурсатда келгайсиз, салом билан хат ёзувчи ўғлингиз Гуломбачча табибдирман, деб номани тамомлади. Бу нома етгандаш сўнг подшолар ҳайрон бўлишиб; «бизнинг ўғилхонимизга нима гап бўлган экан?» — деб кавушини қўйиб калишини кийиб, шошилнишиб йўлга тушдилар. Буларнинг ҳам йўлига қанча кишилар пешвоз чиқиб, Булгор шаҳарига киргиздилар. У подшолар ҳам Гуломбаччанинг бу сифат ишларини кўриб, ҳайрон қолдилар. Бир неча кун буларни ҳам зиёфат қилиб, зиёфатдан сўнг неча миңг туюга зару зеварлар, олтину кумушлар, подшоҳона либосларни бир неча туюга ортибди. Бу икки подшо ҳам ўз йўлларига тушиб кетавердилар. Қизнинг отаси ҳам булар келиши билан пешвоз чиқиб кутиб олди. Булар юборган нарсаларни подшоникка олиб бориб тақдим қилдилар. Подшо саройлари тўлиб кетди. Шундай қилиб тўй жамғармаларини жамлаб, подшо шаҳарларни безатиб, шаҳарларга зебу зийнатлар бериб, тўй-томушалар қилиб, қизини Гуломбаччага аҳди ниҳоҳ қилиб берди. Қиз билан Гуломбачча икковлари рўпара бўлиб, бир-бирлари билан ҳол-аҳвол сўрашиб, икки ошиқ

Бир-бирларининг висолларига етибди. Фуломбачча бир қанча фарзанд кўриб, подшо ўрнига подшо бўлди. Шу жойдан ҳалиги даҳягача бўлган катта мамлакатда подшолик қилиб юрди. Гоҳ кунлари онаси бўйнига ип солиб сотиб юрганлари, эзилиб қолганлари эсига тушса, баданлари жимирилашиб кетар эди. Шундай қилиб Фуломбачча умрининг охиригача кўп баҳтли бўлиб, катта подшолардан ҳисобланиб, умр ўткарибди, мурод-мақсадига етибди. Бизлар ҳам етайлик муродга, сизлар ҳам етинглар муродга, ўқиб эшитганилар ҳам етсин муродга.

НИГИНИ ШОХИ МОРОН

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим за-
монларда бир шаҳарда бир бадавлат киши бор экан. У кўш
йиллар фарзанд кўрмапти, ниҳоят ёши улғайгандага бир бо-
ла бўлибди. Бу бола эркалик билан ўсиб, ўқимасдан, ҳунар
ҳам ўрганмасдан юраверибди. Кунлардан бир куни ота-
оналари маслаҳат қилишибди: «Бу боламизни на ҳунарга
қўйдик, на мактабга бериб ўқитдик. Бизлар қариб қолдик,
энди қандай қилишга ҳайронман» деб бир фикрга кели-
шибди. «Бир-иккита оғайниларим борки, улар савдогар-
ликка бориб келади. Ушалар билан қўшиб юборсам, савдо-
гарчилик илмини ўргаиса, савдо ишига машғул бўлиб ке-
тади. Бу уйдаги ғаниматларни ишлатиб умр кечираверади».

Эртаси ҳалиги савдогарларнинг олдига бориб, уларга:

— Менинг бир ўғлим бор, ҳеч иш кўрмаган, эркалик
билан ўсган. Шуни сизларга қўшиб, бир мунча пул бериб
юборсам, фойдаси ўзларингизга бўлсин, менга ўғлимнинг
иш ўргангани етади,— деб минг таңга пул чиқариб қўйди.
Ўғлига:

— Мана бугун бозор куни, мана бу пул сенинг ихти-
ёрингда. Бозорга чиқиб, нима хоҳласанг, шуни олиб кел.
Эртага сени Рум шаҳрига савдогарчиликка юбораман,—
деб минг тангани топшириб, бозорга чиқариб юборди. Бола
минг тангани киссанига солиб, бозорга кетаётган пайт-
да йўлдан бир киши чиқиб қолди. Унинг қўлида боғланган
бир кучук, кучукни қийнаб турибди. Бола бу кучукнинг
аҳволини кўриб, раҳми келиб, кучукни халос қилишни сў-
ради:

— Мен билан ишинг бўлмасин, бу кучукни ўлдирмоқ-
чиман,— деб қаттиқ ура бошлади. Боланинг раҳми келаётди:

— Нима берсам, қутқарасан?— деди.

— Минг танга берсанг, бұшатиб юбораман,— деди. Бола беш танга, түрт тангадан чиқиб, юз тангагача ҳам айди, у киши кучукни бұшатмади. Охири боланинг ҳиммати жүш уриб, минг тангани унинг олдига ташлади. Кучукни қўлидан олиб, етаклаб уйига келди. Ота-онаси бу ҳолни кўриб, болага қараб:

— Қани, бозордан нима келтирдинг?— деб сўрадилар. Бола бораётганида, олдидан чиқсан воқеани бир-бир айтиб, охирида пулга шу итни олиб келганлигини маълум қилди. Отаси ғазабланиб, болани уришга чоғланди. Кампир ўртага тушиб тасалли берди. Яна бир қанча вақтлар ўтгач, бой боласини чақириб, олдида ўтириғизиб, ҳар томонлардан ҳикоя қилиб, йўл-йўриқларни ўргатиб: «Бугун энди аввалгидек пулни бекорга сарф қилмагин» деб, боз минг танга бериб, бозорга чиқариб юборди. Бола йўлда бир киши бир мушукни миёвлатиб, уриб, судраб юрганини кўрди. Мушук ўлар ҳолатга келиб қолибди. Бола унга ҳам «Халос қилинг!» деди. Мушукни урган киши болага «Йўлингга кетавер!» деб сиёсат қилди. Бола унамасдан:

— Қанча берсам, мушукни халос қиласан?— деди. У киши:

— Минг танга берсанг, халос қиласан,— деди. Бола бунга ҳам минг танга бериб, мушукни кўтариб, уйига қайтиб келди. Ота-онаси кўрдики, ўғли бу марта ба ҳам қўлида ҳамма жойи қонга беланган бир яроқ¹ пишакни кўтариб, дарвозадан кириб келди.

Бой қарадики, ўғлининг аҳволи ушбуудир. Бой қаҳрланиб, қўлига қамчини олиб, болани урабошлади. Онайи-зорнинг раҳми келиб, боланинг устига ўзини ташлади. Униси-буниси келиб қолиб, бойнинг қўлидан болани халос қилиб олдилар. Бой ғамиюк бўлиб, билгани ичиди, азоби гўрида бўлиб: «Энди бу боланинг одам бўлишидан умидим қолмади» деб, бир неча вақтларгача юраверди. Ҳалиги олиб келган кучук ҳуриб, мушук ҳар томонларга сапчиб, қўй-қўтонларни қўрқитиб, кечаси ухламац эди. Мушук ҳам бойнинг омборидан чиқадиган сичқону каламушларни ушлаб олиб, бойнинг кўзини олдида чийиллатиб еяверди. Бой бу аҳволни кўриб, аввал хафаланган бўлса ҳам, кейинги вақтларда мушук ва кучукнинг бу хизматларини кўриб, қўнглида қувонч пайдо бўлди. Бир куни ўзича «Энди яна минг танга бериб кўрай-чи, бу дафъа нима олиб келар экан» деб, ўғлини чақириб:— Уз қўлинг билан харид қилиб кела-сан, сени савдогарликка юбораман. Аввалгидай мунақса

¹ Яроқ — яраланган.

кучук, пишакни олиб келмагин,— деб насиҳатлар қилиб, бозорга жўнатиб юборди. Бола кетаётган пайтда яна бир жойга қарасаки, бир киши бир илонни уриб, ўлдиришга яқинлабди. Бола уни ҳам халос қилишни илтимос қилди. У ҳам аввалгида:

— Пул берсанг, халос қиласман,— деди. Бола раҳмдиллигидан отасининг берган насиҳатлари кўнглидан чиқиб кетиб, бу билан ҳам талашиб, тортишиб, охири минг тангага шу илонни олиб, уйига қайтиб келди. Отаси ҳам куттиб турган эди. Бола келгандан ҳол-аҳвол сўрашиб, кўрдики, бу дафъа бир илонни олиб келибди. Бой ғазабланиб, хотинининг олдига келиб:

— Энди болангни кучук-мушугини қўлига бериб ҳайдаб юборишдан бошқа илож қолмади. Боладорлик қилиб, кунда куйиб юргунимизча, боласиз бўлиб юраверсак яхши бўлади,— деб боланинг кучук, мушук, илонларини ҳамда бир қанча озиқ-овқатларни қўлига бериб, болага:

— Энди сенга жавоб! Қайга кетсанг, кетавер. Сендай бизнинг боламиз йўқ,— деб ҳайдаб чиқариб юборди. Бола ҳам тақдирга тан бериб, «ҳай-ё-ҳуйт» деб чиқиб кетди.

Бола бир неча кунлар йўл юриб кетаверди. У ҳар жойга бориб, қаерда ётса, кучуги оёғида, мушуги бошида, илон бўлса қўйнига кириб ётар эди. Шундай қилиб, буларнинг туршак-талқонлари ҳам тамом бўлиб, бир тоқقا яқинлашиб қолди. Бу тоғ яқинида бир чашма бор эди. Улар шу чашма лабига бориб, бирпас истироҳат қилиб туриб эдиларки, илон қўйнидан чиқиб болага гапира бошлади:

— Эй йигит, кўп ғамгин бўлмагин. Мана шу кўриниб турган тоғнинг устида менинг отамнинг макони бор. Шу жойга мени енгингга солиб бораверсанг, катта-катта илонлар чиқиб, сени ютиб юбормоқчи бўладилар. Лекин мени кўриб, одоб тариқасида салом қилиб, кейинга қараб кетаверади. Охири сени бир жойга қўйиб, мен ўзим кириб бораман. Отам менинг аҳволимни кўриб йифлайди. Мен отамга: «Эй ота, йифламанг, хурсандлик қилинг, мен ўлган киши эдим. Лекин мени бир йигит халос қилиб олди. Мени минг тангага сотиб олиб халос қилган ўша йигитни отаси уйндан ҳайдаб чиқариб юборди»,— дейман. Ўша вақтда менинг отам: «Эй ўғлим, ўша болани топиб кел!» — деса, кейин сизни эргаштириб бораман. Ана, сўнгра борсангиз, бир таъзим қилиб салом беринг! Шундан кейин менинг отам сизга шафқат қилиб: «Эй ўғлим, тила тилагингни!» — дейди. Шу вақтда сиз айтингки: «Эй отажон, менга нима керак?! Бу чўлларда юрган бўлсам. Менга дунёликдан ҳеч нарса керак эмас. Ўша қўлингиздаги нигинингизни берсан.

ғиз бўлади»,— десанг, боз айтадики: «Эй ўглим, бу нигини нима қиласан? Тиласанг, дунёликни тилагин»,— деди. Сен айтгинки: «Менга дунёлик керак эмас, ўша узугингизга ишқим кетди, ўшандан бошқани тиламайман. Бермасангиз ҳам, кетавераман»,— десанг, сўнгра ночор, поилож бўлиб, шу узукни беради. Агар узукни отамдан қўлингга олсанг, кўнглингда шима муддао бўлса, ҳосил бўлади,— деб болага тайинлади. Бола кучук, мушукни ўша чашманинг бўйига қўйиб, илонни енгига солиб, енгидан калласини чиқариб қўйди-да, тоққа чиқиб қарасаки, илон айтгандаи ниҳоят катта-катта илонлар болани кўриб пишқириб турибди. Бироқ улар ҳалиги илонни кўриб, бир таъзим қилиб қаётib кетаверди. Шундай қилиб булар кўп илонлардан ўтиб, кўрдиларки, бир жойда олий мақом иморатлар пайдо бўлди. Ҳалиги илон йигитни бир жойга қўйиб, ўзи ичкарига кириб кетди. Отаси ўғлининг ҳамма жойлари юлиинганини, жароҳатлигини кўрди ва йиғлаб, ўғлини қучоқлаб олиб:

— Сени бу аҳволга ким солдӣ?— деди. Илон отасига айтди:

— Эй ота, нимасини сўрайсиз. Мен ҳалигача ўлиб кетган бўлар эдим. Бир бечора мени қутқариб олди-ю, отонаси уни мені минг тангага сотиб олгани учун уйидан бадарга қилиб ҳайдаб чиқариб юборди. Энди ўша бола сарсону саргардон бўлиб, биёбонларда адашиб юрибди. Мен ўшалинг ёрдами билан шу ергача келдим,— деди.

— Эй ўғлим, ўша болани топиб кел!— деди. Илон чиқасолиб болани олиб кирди. Бола киргани ҳамоно бир таъзим қилиб, салом қондаларини келтириб, тиз чўкиб ўтириди. Илонларнинг подшоси ҳар томонлардан сўрашиб, охирни:

— Эй ўғлим, тила тилагини!— деди. Бола ўйланыб туриб:

— Мен биёбонларда адашиб юрган бир киши бўлсанм. Мен сиздан нимани ҳам тилайнин. Шу қўлингиздаги узугингизни берсангиз, менга етади,— деди. Подшо бир сакраб:

— Эй ўғлим, ҳеч нимани билмас экансан. Бу гапнинг менинг жонимдан ўтиб кетди. Агар сендан бошқа киши бўлса эди, ўзим билар эдим. Нима қилайки, бир адашиб кетган ўғлимнинг жонига оро кириб ўлимдан қолишига сабчи бўлган экансан. Бошқа нарса тилагин!— деди. Бола ҳам сўзида қаттиқ туриб:

— Эй отажон, менга дунёликдан сира керак эмас. Агар дунёлик керак бўлса эди, бир кучук, бир мушук ё бир илонни минг тангадан бериб, ўлимдан халос қилиб олмаган бў-

лар эдим. Берсангиз, шуни берасиз, бермасангиз ҳам, сиздан мен ҳеч нима талабим йўқ,— деб тек турди.

Илонларнинг подшоси ҳам ноилож, жонини бергаңдай бўлиб, нигинни чиқариб, болага тутдириди-да, кўп насиҳатлар қилиб:

— Бу нигининиг қадр-қимматини билгин, сира сирингни душманга ва хотинингга айтмагин. Агар сирингни хотинингга, душманларнигга билдиранг, умрингда заҳмату кулфатдан чиқмассан,—деб тайин қилиб, болани илонлардан чиқариб, чашманинг бўйига келтириб қўйди. Иигит билан илон хайр-маъзур қилишиб, илон ўз манзилига қараб кетди. Йигит ҳам ичи ғимиллаб, чашманинг бўйига келиб, кучук ва мушуклари билан топишиб, ҳалиги нигини қўлига олиб, нигинга:

— Эй нигини шоҳи морон, оқ илоннинг амри билан, бу ерда дастурхони билан бир товоқ ош ҳозир бўлсни, дегани ҳамон ўрталарида бир дастурхон, бир товоқ оши билан ҳозир бўлди. Бу ҳолни кўриб, ҳақиқатан ҳам нигининиг қудратига ишониб, бир бўлак ошини кучугига, бир бўлак мушугига бериб, бир бўлагини ўзи ея бошлади. Ошларни еб бўлиб, шу жойда бирпас ухлаб, бу жойдан кўчиб, биёбонга қараб йўл олдилар. Бир печа кунлар йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бир қуни кечқурун бир катта шаҳри азимнинг дарвозасидан кириб, шаҳар ичидан боравердилар. Шаҳар ичидан оқадиган бир дарё бор эди. Дарё лабига бориб қарасаларки бир кампир оқшоқ охириб турибди. Бола кампирнинг ўнг томонидан бориб салом берди. Кампир саломини қабул қилмасдан чаппа қаради. Бу томондан ҳам ўтиб салом берди, кампир яна чаппа қаради. Охири кампир оқшоғини охириб кетаверди. Бола кампирнинг кетидан бориб, дарвозасидан кириб, кампирга:

— Эй онажон, бизларга шу оқшом жой беринг. Бу оқшом ётайлик,— деб илтимос қилди. Кампир рад қилди. Охири кампирнинг дарвозасидан жой олиб ётди. Кечқурун бўлгач, бола ҳалиги нигини шоҳи моронга: «Эй нигини шоҳи морон, оқ илоннинг амри билан менинг олдимга турли таомлардан тайёр бўлсин» дегач, айтганлари дарров тайёр бўлди.

Бола кампирни чақирди. Кампир чиқиб қарасаки, дарвозахонада кўп турли таомлар тортилган. У бу ҳолни кўриб таажжубланиб:

— Эй болам, бу овқатларни қайдан топдинг?!— деб сўрай бошлади. Бола ҳам тагини куйдирмасдан:

— Кўлбаримда бор эди,— деди. Улар таомларни ейншиб бўлгач, кампир болани уйига олиб кириб, бошқат-

дан иззат-икром, эъзоз қила бошлади. Бир қанча вақт сұх-
батлашиб ўтириб, ётадиган фурсатда кампир болага:

— Кечаси далага чиқмагин,— деб тайинлади. Бола әр-
та билан тургач, шаҳарда томоша қилиб, ҳамма томонлар-
га айланиб, шаҳар билан танишиб, яна кампирниң ке-
либ ухлади. Кечаси бир вақт ёзилгиси келиб ташқарига
чиқмоқчи бўлди. Кампирниң ҳалиги гали эсига тушди,
далага чиқай деса кампир «чиқмагин» деган эди. Уйда ёзи-
лиши ўзига эп билмади. Охири ташқарига чиқишга маж-
бур бўлди. Ташқарига чиқиб, ёзилиб туриб осмондаги ойга
қаради. Бошқа бир томондан ойга қарши бир шуъла чиқиб
турибди. Эрта билангача кўнглига сифдира олмасдан ёта-
верди. Эрта билан тургач, нонушта қилиб турганларида
бала кечаси кўрганини кампирга гапира бошлади:

— Мен шу оқшом бир сир кўрдим. Осмонда ой чиқиб
турибди, яна бир томонда бир шуълани кўрдим. Ой-ой-ку,
бу шуъла нима экан?— дегач, кампир:

— Эй болам, бу гапларни гапирмагин! Сен-бизларга бу
гаплар ҳожат эмас,— деди. Бола ҳам биринчи, иккинчи,
учинчи кун — ҳар куни гапирав эди. Бола билан кампир-
ниң ўртасида бир-бирларнига меҳр тушиб, икковлари она-
боладай бўлиб кетавердилар. Яна бир куни бола ўша гап-
дан сўради. Кампир ноилож бўлиб:

— У кўришган ой ўзимизнинг ойимизку-я, ҳалиги кўр-
ган шуъланг подшонинг қизининг ҳусни-жамолидир,— деб
айтиб берди. Яна бир неча кунлар ўтгач, йигит кампирга
қараб:

— Эй опажон, шу подшонинг қизига мен учун бир сов-
чиликка борсан из,— деди. Кампирниң ғазаби келиб:

— Сен ғалати одам экансан. Бизлар киму, подшонинг
қизига совчиликка бормоқ нима?! Ҳолини билган ҳоримас.
Дунёда одам қуриб, подшоликка бор дейсанми?! Мен у ер-
га борсам мени ўлдириши аниқ турган савдо,— деб унама-
ди. Бола ҳам биринчи куни, иккинчи куни айтаверди. Кам-
пирниң қулоқ-миясини еди, ниҳоят кампирниң жонига
тегиб:

— Эй, борсам, борақолай-да,— деб подшоникига қараб
кетди. Бориб аркони давлатнинг дарвозасини супура бош-
лади. Подшонинг павкарлари бу аҳволни кўриб, подшога:
«эшигингизни бир кампир супуриб турибди»,— деб арз
қилдилар. Подшо:

— Кампирни олиб келинглар-чи, нима гапи бор экан,—
деб чақирди. Кампирни подшоликка олиб бориб, у ёқ-бу
ёқдан титкилаб, ҳол-аҳвол сўрашиб кўрдиларки, ҳақиқа-
тани ҳам кампир совчиликка келган экан. Подшо кампир-

нинг аҳволига қарадики, жуда аҳволи ҳароб. Подшо навкарларига:

— Бу кампирга пича кийимлик, душёлардан бериб юборинглар. Магар қашшоқликдан келгандир,— деб буйруқ қилди. Навкарлари ҳам бир қанча либослик кийимлар билан бир оз жавоҳирлардан чиқариб кампирга бердилар. Кампир бу ишни кўриб, подшони дуо қилиб, кетига қараб кетаверди. Аста-аста уйнга келиб, ўғлонига бўлган воқеаларни айтиб, жавоҳиротларни кўрсатиб хурсанд бўлди. Эртаси куни ҳам кампирни боришга таклиф қилди. Кампир ҳам мазахӯрак бўлиб, бугуниси ҳам бориб, аввалги қондасини қилиб супура бошлади. Подшонинг акобирлари подшога бу хабарни етказдилар. Подшо:

— Кампирни ушлаб келинглар,— деди. Хизматкорлар кампирни ушлаб бордилар. Подшо кампирдан сўрадики:

— Яна бугун нима учун келдинг? Кеча иззатинги қилиб юбориб эдик. Энди сени ўлдириб юборишга тўрти келади,— деб кампирни ўлдиришига буюрди. Дорга осдириб ўлдириди.

Кампир уйнга бормади, эрта билан йингит: «Онамга нима бўлган экан?»— деб кутиб туриб эди, бир қанча болаларнинг бир-бирига «Бечора кампирни ҳам дорга осиб қўйиптилар» деганини эшитиб қолди. Бола билдики, кампирни дорга осган экан. Уйнга кириб, нигинни қўлига олиб: «Эй нигини шоҳи морон, оқ илоннинг амри билан шу энамирилиб келсин!»— деган ҳамон, кўчага чиқиб қараб турсаки, кампир ёлингичини ёпиниб келаётиди. Кампир уйнга кириб:

— Эй болам, хотин олишинг қуриб кетсин! Ҳали мени ўлдириб қўяр эди,— деб бўлган воқеаларни бир-бир айтиб «Ўлнишимга сал қолди, илло қочиб қутилдим»,— деди. Үғли:

— Эй онажон, сизни ўлдира олмайди,— деди. Бир-икки кун ўтгач, яна боришга таклиф қилди. Кампир почор бўлиб, аста-аста жўнаб, аввалги қондадагидек қилиб супура бошлади. Подшо кишилари қарасаки, яна бир кампир келибди. Буни ҳам ушлаб олиб бориб кўрдиларки, аввалги кампир. Кампирдан:

— Нимага келдинг?— деб сўрадилар. Яна аввалги гапини гапирди. Подшо: «буни олиб бориб, дайравотга ўтии жам қилиб, қуидириб қўлини кўкка совурингларки, ибраг бўлсин»,— деб буйруқ қилди. Кампирни олиб бориб, подшо айтгандан зиёда қилиб юбордилар. Бола яна кампирни куйдирган эмишлар деб эшитди. У яна ҳалигидай қилиб, нигинини қўлига олиб:

«Эй пигини шоҳи морон, оқ илоннинг амри билан менинг онам тирилиб келсин!»— дегач, пув-пув йўталиб кампир кириб келди.

— Эй болам, сенинг хотин олишинг қуриб кетсин. Мени ҳали куйдирисиб юборар эдилар. Оловдан ҳийла қиле қочиб қутидим,— деб кириб келди. Йигит ҳам:

— Э, энажон, сизни ўлдира олмайди,— деб кампирнинг кўнглини кўтариб қўйди. Орадан неча кун ўтгандан сўнг, бола яна энасига:

— Бу марта ҳам боринг!— деди. Кампир ноилож бўлиб, яна борди. Қарадиларки, яна шу кампир келибди. Кампирни подшо ҳузурига олиб бориб қўйдилар. Подшо:

— Гўштини парча-парча қилиб, ҳар томонларга улоқтиринглар,— деб буйруқ қилди. Хизматчилар подшо айтганидан ҳам зиёд қилдилар. Ҳар мартаба подшо ўлдирар эди, йигит аввалгидек қилиб тирилтириб олиб борар эди. Охири подшо ҳам ўлдиришдан безор бўлди. Кампир бир куни яна бориб, аввалги қоидасини қилиб супура бошлади. Подшо хизматкорлари кампирни тутиб бориб бу воқеани айтдилар. Подшо кампирдан:

— Сенинг ўзинг одамзодми, ё жинми? Қандай кишисанси, ҳар гал ўлдирсак ҳам, яна пайдо бўласан?— деб сўрали, сўнгра вазиридан маслаҳат тариқасида:

— Қандай қилсак, бу кампирнинг шарридан қутилагиз?— деб сўради. Вазир ҳам ўйланиб туриб:

— Эй подшоҳим, бунинг иложи осондир. «Бермас қизнинг қалини кўп» деган. Ихтиёрини менга ташлайсиз, кўп бўлмағур нарсаларни айтиб юборсам, ўзи билан ўзи гараванг бўлиб, боши айланиб, саросима бўлиб кетади,— деди. Сўнгра кампирни вазир ўз олдига чақириб:

— Эй кампир — онажон, сиз подшонинг қизига ўғлинигиз томонидан совчи бўлиб келган бўлсангиз, мен айтган нарсаларни жо-бажо қилсангиз, подшонинг қизи сизники бўлсин. Сиз подшо қўргонининг рўпарасидан бир қўргон ясангки, ўзи мисдан бўлсин. Кун чиқса шўъла бериб, яраклаб тўхтасин. Ичидаги боғу чорвоқлари бўлсин. Йиккита уй бўлсинки, бири қишида, бири ёзда ўтирадиган бўлсин. Уша жойдан туяларга зару жавоҳиротларни ортиб, подшо бўлди дегунча олиб боринг. Қўй, эчкилар ҳам шундай. Бунга ўхшаш дунёда йўқ кўп нарсаларни гапириб, кампирга тушунтириди. Кампирни сурон босиб, подшоликдан чиққунча, бир бало қилиб чиқди-ю, йўлда келгунича битта йўталиб, ҳалиги гапларни кўнглига олиб, уйига кириб келди. Ўғлига:

— Эй ўғлим, мен сенга айтмабмидим, подшонинг қизи

киму, сенга хотни олмоқ нима? Шунчалик дунёда топиб бўлмайдиган нарсаларни айтдикни, ҳали ҳам бўлса даъвоингдан кечиб қўяқол,— деди. Бола:

— Эй онажон, қани гапиринг, подшо нима деди, мен эшитайин-чи,— деди. Камир ҳам бошдан-оёқ бошлаб бўлган воқеаларни бир-бир баён қилиб айтиб берди. Бола:— Эй онажон, бу нарсалар осон гап. Эртага билан кўрасиз,— деб қўйди-да, кечаси подшо қўргонининг куни боштар томонига қараб, бир тош чамаси йўл юриб, бир дарёнинг бўйига бориб, ўтириб: «Ана шу жой хуш ҳаво жай экан, шу ердан қўргонин қилсак бўлар экан» деб, нигинни қўлига олиб, «Нигин шоҳи морон, оқ илоннинг амри билан шу жойларда бир қалъа бўлсин. Қалъанинг ичидаги шаҳри азим бўлсин, унинг ичидаги мисдан қўргони бўлсин, баляндлигига инсон ҳайрон қоладиган бўлсин. Кун чиқса, шу қўргонининг шўъласи шаҳарининг ичига шўъла бериб турсин. Қўргонининг ҳар томонидан дарвозаси бўлсин. Ычидаги чорвоқ бўлсин. Чашмалар — булоқлар оқиб турган бўлсин. Алвон-алвон гуллар очилиб турсин. Булбуллар хушчақчақ сайраб, ажойиб овозлар чиқиб турсин. Бу қўргонининг ичидаги иккита уй бўлсинки, бирни қишида ўтирадиган, бирни ёзда ўтирадиган бўлсин. Бу уйлар ҳам ҳар хил, ҳар томонга ғалт уриб турадиган бўлсин. Подшонинг айтганидан ҳам зиёдароқ бўлсин. Туяларга зар-zewарлар юкланиб қўй ва семаз эчкилар подшоликка қараб жўнасин. Подшо «бўлди» дегунча ҳамма нарса мўл бўлсин. Дарҳақиқат, подшонинг ўзи айтганидан ҳам зиёдароқ бўлиб турсин»,— деди.

Бола ҳалиги кампирининг олдига келиб, кампирга:

— Эй онажон, мана чиқиб қарагани, подшонинг айтганидан ҳам зиёдароқ нарсалар тайёр бўлди,— деб кампирни стаклаб олиб чиқди. Дарҳақиқат, кампир қарасаки, Ироқ томондан бир қўргон шўъла бериб турибди. Туяларни бўкиргани, қўй-эчкиларнинг маърашгани ҳамма ёқни босиб кетибди. Кампир бу ишга ҳайрон бўлиб қолди. Бола:

— Онажон, совчиликни бажардингиз, энди шу молларни ҳам подшо бўлди, дегунча олиб боринг,— деб буюран. Кампир ҳам ҳайрон бўлди. Кампирни бир эшакка миндириб, тамоми ашёларини кампирининг кетидан бирин-бираян юборди. Кампир бориб, подшоликка кирниб, дарвозасини тақиллатиб, хабарчиларига:

— Эй подшоҳим, кечаги айтган сўзлари бўйинча тўй ва тўққизларни олиб келди!— деди. Хабарчи бориб воқеани подшога айтди. Подшо вазири билан саросима бўлиб қајасаки, ҳақиқатан ҳам кўчалар тўлиб кетган. Қанча туяларга жавоҳиротлар, қимматбаҳо матолар юклангандай, семъз

қўй-эчкилар бутун шаҳарга тўлиб кетган. Бу ҳолни подшо кўриб, вазирига қараб:

— Эй вазири доно, бу қандай бўлди, умримда кўрмаган ва эшиитмаган ҳодиса рўй берди. Бир кечанинг ўзида шунича молу матоларни, қўй ва эчкиларни, зар-зевар, жавоҳиротларни қаёдан топди экан? Энди қўргонига ҳам қараб кўр, қани айтганимдай бўлдими, йўқми,— деди. Баланддан чиқиб қарасаларки, ҳақиқатан ҳам бир қўргон кўришиадики, подшонинг қўргони унинг олдида ярмига ҳам барабар келмайди. Шўъласи ҳамма томонларга тегиб турибди. Бу ишга вазир ҳайрон қолиб, кампирга бошқача гапиришга, иложлари бўлмади. Вазири подшога дилдорлик бериб:

— Эй подшоҳим, қиз болани ҳамма вақт бир қишига бериш керак. Қачонгчага уйда олиб ўтирасиз. Қандай бўлса ваъда қилдингиз, ваъдангизга вафо қилинг-да,— деб подшоликнинг дарвозаларини очиб, олтиниларни ва қимматбаҳо либосларини, матоларини хазиналарига солиб, эчки, қўйларни қўтонларга жойлаб, охири жой етишмасдан, безор бўлиб, «кейинини қайтар» деб буйруқ берди.

Шундан кейин подшо билан вазири — икковлари айлануб ҳалиги қўргонининг ичига кириб, ашёларни, иморатларни кўриб чиқдилар, ҳеч умрларида бундай хуш ҳаво, яхши жойларни кўрган эмас эдилар. Таажжубланиб томоша қилиб, чиқиб кетдилар-да, кампирга бош-оёқ сарпо бериб, «тўйни фалон кунда бошлаймиз» деб, вақтини белгилаб юбордилар. Кампир севинганидан уйига келиб, болага бўлган воқеаларни, тўйнинг қайси кун бўлишини айтиб қўйди. Шундан кейин подшо шаҳарларни безатиб, ҳамма томонларни ойнабанд қилиб, ўзининг қўл остида бўлган ҳамма шаҳарларга «фалон кунига подшо қизларининг тўйни бошланади» деб хабарчи юбортирди. Ўша кунга ҳамма шаҳардаги беклар, ўз халқлари билан подшонинг шаҳрига келиб, подшо кўрсатган жойларда базм қила бошладилар. Подшо ҳам тўйни бошлаб юборди. Қирқ кеча-кундуз тўй-томуша қилиб, қизини кампирнинг ўғлига никоҳлаб берди. Бу подшонинг тўйидан кўп камбағаллар ҳам баҳровар¹ бўлиб, бадавлат бўлиб кетдилар.

Бу подшонинг қизига бошқа бир томондан аввали бір совчи келиб эди. Унга «Йўқ» деб юборган эди. «Йўқ» дегандан ионлож бўлиб, совчи қайтиб кетган эди. Тўй ўтгандан сўнг шу совчи: «Подшо қизини бир кампирнинг ўғлига берсан эмниш»,— деб эшилди. У «Подшо қизи мендек подшо-

¹ Баҳраманд.

ларга лозим эди-ку, нима учун қаердаги бир кампирнинг ўғлига бериб, номини паст қилиб қўйибди. Энди бир гаплашиб кўрай-чи»,— деб бир нома ёзди: «Эй подшоҳи олам, билгин ва огоҳ бўлгин. Мен аввал сенинг қизингга ошиқ бўлиб, бир қанча йиллардан бўён умид тутиб эдим. Сен «ҳали ёш, кейинроқ» деб мени алдаб, қаердаги бўлмағур бир кампирнинг ўғлига берган эмишсан. Подшолик номини булгаб, номус қилмадингми? Сенинг қизинг умидида бир қанча хотинларимни ҳайдаб юбориб эдим. Ҳали ҳам бўлса, яхшилик билан қизингни менга олиб бер. Агар хоҳламасанг, уришиб шаҳарингни вайрон қилиб, шармандангни чиқариб, олиб кетаман» деб номани тамомлаб, бир кишининг қўлига туттириди. У киши ҳам бир неча кун йўл юриб, шу шаҳарга яқинлашиб эди, узоқдан бир қўрғон кўриди. Баландлиги осмонга чиқиб кетган. Худди тилладай ярақлаб турибди. Бу сирни кўриб бироз тўхтаб туриб, ўзинга «ҳушимми, тушимми? Илгари келганимда бу жойларда бундай қўрғонлар йўқ эди. Бу қўрғон қайдан пайдо бўлган экан» деб ўйланиб, йўл юриб келаверди. Олдидан бир қанча кишилар чиқиб қолди. Улардан:

— Эй биродарлар, бу қўринган қўрғон илгари йўқ эди-ку, мен бунга таажжубланиб қолдим,— деб сўради. Улар:

— Эй оғайнини, бу қўрғон шундай қўрғондирки, оч нарса тўйиб, тўқ нарса бадавлат бўлиб чиқади. Агар гузаринг тушиб бу қўрғон ичига кирсанг, ҳар қайси дарвоза олдида меҳмонхоналари бор. Киргандан хизматкорлар чиқиб, сени иззат-эъзоз қилиб меҳмонхоналарга олиб қириб, алвон-алвон таомлардан олдинга қўйиб, шароблар ичириб, сени хурсанд қиласди. Хоҳласанг, чорвоқларга чиқиб, хушфараҳлик жойларни томоша қилдириб, кейин кетгинг келса, кетишингга бир мунча жавоҳиротлардан бериб юборади. Бу қўрғоннинг эгасини сўрасанг, бир камбағал йигит. Унирг бисотида бир кучуги, бир мушуги бор. Лекин ўзи шундай олий ҳиммат, меҳмондўст йигиттир,— деб таъриф-таъсиф қилиб ҳикоясини тамомлади.

Бу номачи ўзича ўйлаб: «Номани олиб борсамми ёки шу қўрғоннинг ичига кириб, томоша қилсанмикан?» деб, охири шу қўрғон томонига қараб юрди. Қўрғонни айланиб бориб, томоша қилиб, тоза ҳайратда қолди. Шу қўргонни ясаганларга оғаринбод, ҳеч одамнинг ақли олмайдиган қилиб ясаган экан. Қунгиралар чиқариб, ҳар хил дараҳтлар, ҳар хил гулларни ҳам шу қўрғонга мисдан фарж қилганилар. Бу нақшларга, бу қунгираларга ақли шошиб, оғзи анграйиб боравериб эди олдидан бир дарвоза чиқиб қол-

ди. Шу дарвоза ишига бир қанча кишилар кириб чиқиб турибди. Нома ҳам унинг эсидан чиқиб, ҳалигилар билан кириб кетди. Кирган ҳамон хизматкорлар «марҳамат! марҳамат!»— дейинди. Меҳмонхонага кириб, турли таомлардан еб, чорвоқларини томоша қилиб, ичкаридаги бор ашёларга оғзи очилиб, охири нома эсига тушиб, «Мен бу ерда юраверсам, номани ким олиб боради?» деб, охири дарвоза олдига келиб қолди. Дарвозадан чиқадиган пайтда бунга ҳам бир мунча жавоҳиротлардан бериб «хуш келибсиз!» деб чиқаришиб юборди. Сўнгра номачи ўзига-ўзи: «Эй аҳмоқ номачи, сен ҳам бекор юрган экансан-да. Шундай шаҳарларда яшасанг бўлмайдими?»— деб афсус қилди. Охири подшо дарвозасига келиб, дарвозани тақиллатди. Подшо навкарлари дарвозани очгач, номачини подшо ҳузурига олиб бордилар. Номачи номасини чиқариб, подшога тутқазди. Подшо номани олиб, ўқиб кўрдик, кўп ғазабнок сўзлар айтиб ёзилган экан. Подшо у подшонинг лашкари кўп, ёмон хунхўр подшо эканлигини билар эди. Годшо ўйланиб, вазирларини чақириб, яна бошқатдан номани ўқитиб, уларга ҳам тушунтирди. Улар ҳам номанинг мазмунидан огоҳ бўлиб, подшога:— Ҳақиқатан номани тўғри ёзибди. Қизнингизни қаердан келган кучук, мушуквозга бердингиз,— дедилар. Улар подшонинг қизини ўз йигитга берганига раشك қилиб юрган эдилар. Улар подшони ҳам уқтириб яна:— Мен бир камбағалга ҳақиқатан қизимни берган бўйсам ҳам, энди хоҳласангиз, ўша куёв билан қайдай мумомала қилиб олсангиз, олавернинг. Энди менинг дахлим йўқ деб номанинг жавобини ёзинг,— дедилар. Подшо ҳам номага шундай деб ёзиб номани номачига берди. Номачи номани олиб йўлга тушди. Яна «ҳатиги қўргонга кириб, бир зиёфат еб чиқсан» деб номачининг кўнглига келди. Шу қўргонга бориб кириб, қанча зиёфатларини еб, яна бир дарвозасидан чиқиб, шаҳарга томон кетди. Бир неча кун йўл юриб, ўзининг шаҳарига кириб, уйига бориб, ҳалиги тонгтан жавоҳиротларини уйига қўйиб, сўнгра подшога бориб номани берди. Подшо номани очиб кўриб, мазмунидан билдики, подшо ҳам бошидан ошириб юборибди.— «Ҳа энди нима бўлса — бўлсин» деб, вазиру вузароларини чақириб, уларга:

— Эй вазири донолар, номанинг мазмунини тоза ўқиб билинглар! У подшо қўрққанидан «Мен билмайман, ўша куёвим билади» деб ёзибди. Энди лашкар тортиб бориб, ўша куёви билан урушиб, ҳамма томонларни етим-есир қиласиз,— деб қарор қилдилар. Бу гапни номачи билуб, номачи кўрган воқеаларни бир-бир айтиб, мақтай бошлади:

— Подшонинг күёви шунгай жувонмард экан, соҳибли-
гидан дунёда битта деса бўлади. Кўргони шунча баландкч,
ақлли кишилар ҳайрон қоладиган. Шаҳарнинг ичи жаниат-
дек, камбағал кишилар кирса, бой бўлиб чиқадигандир.
Менинг таъриф-тавсиф қилганим мингдан бири ҳам эмас.
Агар ишонмасанглар, яна бошқа кишини юбориб кўрини-
лар. Сизлар ҳали билмасдан унга қўшини тортаман деб ҳа-
лок бўлиб юрманглар. Унда шунчалик асьаса-ю давдаба
бўлса, унинг қўшини ҳам ўзига яраша бордир-да,— деб
таъриф-тавсиф қилди. Бу таъриф-тавсиф қиплаверган вақт-
да подшонинг ғазаби келиб, ўз ўрнида йўқ бўлиб кетгудай
бўлди. Охири бир оз таскин бериб навкарларига:

— Бу ҳаром тузни олиб чиқиб, уриб-уриб шаҳардан
қуваланглар, ўша камбағал кучуквозга бориб фуқаро бўл-
син,— деб буйруқ қилди. Хизматкорлари ҳам бу бечорани
ура-ура ҳолидан кетказиб, шаҳардан чиқариб ташқарига
ташладилар. Бу бечора ўзидан кетиб, бир вақт эснга келиб
қолди. Қарасаки, ҳамма жойлари лахчайи бийрон бўлиб,
ҳаракатдан кетиб қолган. Бир илож қилиб ўзини бир то-
монга олиб, ўйланиб туриб, ўзига: «Бу шаҳарни очига кир-
сам, ўлдириши нақд. Ундан кўра бир илож қилиб, ўша ян-
ги шаҳарга бориб, ўша шаҳар эгасига тушунтирем. Биз-
нинг шаҳаримиздаги подшо сизнинг душманингиздир. Ҳо-
зир шу кеча-кундуда лашкар тортиб келиб, шаҳринигизни
қамаса ажаб эмас. Сиз ўйламангки, бу одамининг гапи ёлғси
деб, у подшо кўп қонхўр, зулмкуиандадир. У сизнинг хоти-
нингизга уйламоққа, шаҳарларинигизни вайроғ қилиб кет-
моққа келади. Энди сиз ҳам ўзинигизга боҳабар бўлиб ту-
ринг! Мен ўша подшонинг павкари эдим. Нома олиб келиб,
олиб бориб юрганимда сизнинг шаҳаринигизга кириб, кўп
манфаатдор бўлиб, бориб сизни таъриф қилганим учун
подшои Хунхор ғазабланиб, менинг хўп ура-ура шаҳардан
чиқариб ташлади. Мен энди шаҳаримга кирсам, албатта
ўлдиради деб ўйлаб шаҳарга кирмай, шу бойваччанинг
шаҳарига бориб, муҳим воқеанинг айтсанам, бир неглик ало-
мат кўрмагайманмикан деб паноҳ тилаб келдим. Менинг
ганимнинг ёлғони йўқ. Энди менинг нима қилсалар, ўзлари
биладилар, фуқаро бўлиб, абадий қолиб кетишдан умид-
ворман, деб айтаман», деб ўйлади-да, йўлга тушди. Бир
қанча машаққатлар тортиб, кечаю кундуз йўл юра-юра,
кўргонга келиб, дарвозани тақииллатди. Дарвозаларни дар-
возабонлар очиб қарасаларки, бир мажруҳ одам, аъзола-
ри қонга белангтан — зулм, кулфат чеккан кўринади. Бу-
лар ҳам уни кўриб, ҳолу аҳволига раҳмлари келиб, ичка-
рига олиб кирдилар-да, гап сўрадилар. Ҳалига номани:

-- Мендан гап сўраманглар, менинг ҳолим кетган, мен ўзим юз машаққаглар билан шу ерга келдим. Энди кечаси бўлса ҳам мени подшоларингизнинг олдига бир бало қилиб олиб боринглар. Ўша ерда гапираман,— деди. Булар ҳам номачини қўлтиқларидан суюб бойваччанинг уйнига олиб бордилар. Бойваччани уйғотиб, номачини кўрсатдилар. Бойвачча номачининг ҳол-аҳволини кўриб, ажабланиб, гап сўрай бошлади. Номачи ҳам ҳалиги кўнглига гираҳ¹ қилган гапларини бир-бир такрор қилиб, ўзининг дўст эканини билдириб:— Эй оғайні, қандай бўлса ўз ишинингга эҳтиёт бўл! Е шу кечага, ё эртага шаҳарингни вайрон қилса, ажаб эмас, душманинг йўлга чиқсан,— деб сўзини тамомлаб тиз чўкиб ўтиреди. Бойвачча бунинг бу дўстлик муҳаббатини кўриб, ўзининг хизматкорларига:

— Бу кишини олиб бориб, яраларига малҳам қўйиб, яхши қарашинглар, тез фурсатда яхши қилинглар,— деб буюрди. Ўзи бўлса, ўша чоғнинг ўзидаёқ маҳрамларини чақириб, бир нома тайёрлаб ёзди: «Ассалому алайкум, эй амакижон! Саломдан сўнг етиб маълум бўлсинким, фалон мамлакатнинг подшоҳи сизга нома ёзиб юборган экан. «Қизингни мендай подшога бермасдан бир кучукбозга берибсан, номингни булғабсан. Менга вაъда қилиб эдинг, ҳозир ҳам бўлса, агар шу қизингни менга бермасанг, таҳтингни тобутга тортарман» деб сиёsatнома ёзган экан. Сиз ҳам шу сиёsatномасига жавоб ёзибсизки: «Мен билмайман, чиқсан қиз чиғдан² ташқари, куёвимнинг ўзи билади. Қандай қилиб бўлса ҳам куёвимдан олиб кетавер. Бу куёвга қизим тушганига ўзим ҳам ҳайрон қолдим. Ҳақиқатан ҳам менга тенг келмайдиган киши экан» деган экансиз. Энди шу мамлакатнинг подшоси лашкар тортиб йўлга тушибди. Энди сиздан сўрайманки, ўзингизда борлов-лашкарларингизни менга ёрдам учун тез фурсатда юборсангиз. Душман келса, мабодо шаҳаримизни вайрон қилса, ажаб эмас! Нома тамом, вассалом!» — деб номани букиб бир ўзининг яқин кишисига бериб, ўша фурсатдаёқ юборди. Номачи номани тез чопиб олиб бориб, амакисининг қўргонига қараб йўл олди. Келиб қўргон дарвозасини тақиллатиб, ичкарига кирди. Шаҳар ичига кириб, подшо хузурига бориб, номани тутди. Подшо вазирларини чақириб, номани ўқитиб кўрдики, хат ёрдам сўраш учун ёзилган экан.

Подшонинг вазири сирларини ҳам, Хунхор подшога айт-

¹ Гираҳ — кўнглига тугиб қўйган.

² Чиғ — чиқ.

тани гапларини ҳам билиб ёзган экан. Подшонинг вазирлари ўқиб, подшога маслаҳат бердилар: «Эй подшоҳим, бугун ё эртага у хунхор подшо келса, жанжал қиласди, мағлуб қиласдими, ўша томондан қайтиб кетаверсин: энди сиз ҳам лашкар юбориб, қанча ҳалқимизни ўлдириб, душманни ўзингизга сотиб оласизми? Аввалги гапнингиз гап-да, энди нима қиласиз?» — деб йўлдан урди-да, ҳалиги номачини қувалаб чиқариб юборди. Шу пайт номачи ҳам қочганича қўргонга кириб келди-да, бойваччага бўлган воқеаларни бирма-бир таъриф этиб, ҳалиги вазирларнинг йўлдан урганини айтиб берди. Шундан кейин бойвачча рамуз¹ билан билдики, бу гапларнинг ҳаммасини вазирлар тарқатган. Шундан кейин, ўзидаги бўлган кишиларни чақириб: «Қандай қилсак экан? Подшон Хунхор лашкар тортиб келса, бизнинг қўргонимизни олса, уни қайтаришнинг нима иложи бор экан?» — деб маслаҳат қилди. Баъзилари:

— Чиқиб улар билан тенг келишга бизлар оздирмиз. Шаҳар дарвозасини беркитиб, қўргониниг баланд жойларидан тош, гишталар билан келган ёвларни қайтараверамиз. Беш кун туар, ўн кун туар, бизнинг қўргонимиз баланд қўргондир, охири йўқ бўлиб кетар. Шундан бошқа иложимиз йўқдир,— деб, шу гапни тасдиқладилар. Бойвачча ҳамма одамларга ичкарига кириб олинглар, дарвозаларни маҳкам қилиб беркитиб олинглар. Тошу гишт, ўқ-ёйларни олиб тайёрланиб туринглар. Қачонки, қасд қилиб, дарвозаларини болта ва тешалар билан урмоқчи бўлсалар, ўша вақтда тош ва ғишт билан нажосатга ботириб отингларки, ҳам тош тегсинн, ҳам нажосатга ботиб, келганирага минг-минг пушаймон есинлар. Душманларнинг адаби шудир,— деб тайинлаб қўйди. Ҳизматкорлари ҳам бажонидил бу таклифни қабул қилиб, шаҳар дарвозаларини маҳкам қилиб, дарвозаларга яхши мерганилардан қўйдикни, қачон дарвозага қасд қилиб келса, шу ўткир ўқлар билан қўзларига уринглар, қўзлари чиқиб кетсин! — деб ҳаммани ҳар жойга тайинлаб қўйди.

Дарҳақиқат, бугун ўтиб эдики, бу кечасига подшоҳи Хунхор лашкар тортиб келиб, узоқдан бойваччанинг қўргонини қўриб, таажжубланиб, ҳасрати-надомат гирдобига чўкиб кетди. Бир вақт ўтгач, таажжубланиб вазирларига айтди:

— Эй вазирлар, бу ўзи бир кучукбоз, менга тенг эмас бир киши бўлса-ю, бундай қўргони баландни қандай қилдирган экан. Мен шунча мамлакатларни бузиб, вайрон-те-

¹ Рамуз — фахм.

рои қилиб, бир неча йиллардан шу чоққача ўзимни жаҳонга тенгсиз подшо деб юрибману, мендай подшонинг бундай аркони давлати бўлмаса-ю, бу кучукбоз баччанинг шунчалик асъаса-ю дабдаба, шон-шавкатли бир қўргони бўлса. Бу боланинг ёнида кучугини юмалатиб, бу қўргонларни ўз шаҳаримга элтиб қурмагунча, менинг суюгим тинчимайди,— деб жаҳли чиққанидан соч-соқолларини юлиб ташлар эди. Шундай қилиб, яқинлашиб келган сари қўргонини ярақлагани подшонинг кўзларини тешиб чиққунда ғўлар эди. Шундай қилиб, қалъага яқинлашиб қарадики, қалъя ташида ҳеч бир халқ кўрнимайди. Ҳамма қочиб қўргончи ичиди турибди. Шунида бостириб келишининг хабарини ўша номачи берганлигини билди. «Ўша номачини бекор: я урган экайман, ўша фурсатда дорга остириб ўлдирсан, яхши бўлар эди», деб афсусланди подшо. Сўнг подшо ўнта баҳодирини йигиб:

— Сизлар бир дарвозадан яқинлашиб боринглар, қани оча оласизларми?!— деди.

Улар йўлга тушиб, қўргон дарвозасига яқинлашиб, дарвозани очишга уринишиб эдилар, дарвоза тешицидан бир қанча ўқлар чиқиб, баъзиларини кўзига ўриб, баъзиларини ярадор қилибди. Кетига чекиниб эдиларки, қўргон тепасида турган кишилар тош ва гиштларини пажосатга ботириб, кетмонлар билан сочдилар. Бу ҳолин кўрган ҳалиги ўн кишидан бир нечаси кўр, бир нечтаси ярадор бўлиб, бир нечтаси пажосатларга пишилиб, подшонинг олдига қочиб борди. Буларнинг бадбўйлиги подшонинг димогига уриб, тоқат қилолмай:— Олдимдан йўқол!— деб ҳайдаб юборди. Шу фурсат яна кўп кишиларни йигиб, бошқа дарвозадан юборди. Улар ҳам шу дарди аламга гирифтор бўлиб, ишлари ривож топмай, ё иккита, ё учта бўлиб келгани келар, қолганлари кўр бўлиб ё қаттиқ ярадор бўлиб, ё пажосатларга пишилиб келар, ё ўлиб қолар эдилар. Бу кун шу аҳвол билан ўтказдилар. Охири булар «энди кундузи борса бўлмас экан, кечанинг қоронғилигидан фойдаланиб борармиз» деб, бирпас сабр қилдилар. Кун кеч бўлди. Кеч бўлгач, яна аввалги таринада қилиб, бошқа дарвозалардан юбориб қўрдилар. Кечанинг қоронғилиги ҳам буларга фойда бера олмади. Қўргонинг яроқлагани равшани ташқари қалъагача ёруғ бериб туар эди. Шу сабабдан буларнинг иши барор топмади.

Шундай қилиб, булар бир неча кун шаҳарни қамаб турдилар. Табнатлари кир бўлиб, еган-ичганлари ботмай, иккинчи томондан, ўликларининг бадбўйн бурунларига уриб, подшоҳи Ҳунхорнинг лашкарлари: «Бизлар энди

қачонгача шаҳарни оламиз» деб, «бунақа расвойи олам бўлиб, тамоми оламга шарманда бўлиб юрамиз? Бир йил—ўн икки ой ётсак ҳам, бу шаҳарни олиб бўлмас» деб, баъзилари кечалаб қочиб кетдилар, баъзи нозик табиатлари қасал бўлдилар. Подшо аҳволни кўриб, келганига минг пушаймон еб, охири кўнглени бир жойга қарор топдирди.— Эй саркардаларим, олам ҳалқи «шундай мамлакатнинг подшоси, шунча катта подшоларин олиб, бир етимча кучуквознинг шаҳаридан шунчалик расвойи олам бўлиб кетди» деб айтмасин, энди мен бориб, шу қизнинг отасининг шаҳарни вайрон қилиб, аламимни ўшандан олмасам бўлмайди,— деб ҳамма қўшилларини йигиб, қизнинг отасининг шаҳарига қараб йўл олиб кетди.

Бу йўлга кетаверсин, энди гапни булардан эшитинг. Бойвачча Хунхор подшонининг ҳамма қўшилларини йигиб қайнотасининг шаҳрига кетганини кўрди. Бу ишни қиз билib йигитга:

— Эй жоним, душман отамини асир қилиб, шаҳарларини вайрон қилиб, афтода қилишга кетди. Энди шунинг бир чорасига киришсангиз, қандай бўлади. Шу зулмдан отам эсон-омон қолса,— деб кўп эланди. Бойвачча қизга:

— Эй меҳрибоним, отамизнинг лашкари кўп, уларга кўмак беришга менинг кучим етмайди. Узимнинг шаҳаримни бир бало қилиб олиб қолдим, холос. Шунга ҳам ўзим мағрур бўламан,— деди. Қиз яна:— Эй меҳрибон дўстим, шунча ашёларни топиб, шунча қўргони олиймақомларни топган, шу подшонинг ишини тамом қила олмайдими?! Менинг гапимни олиб отамнинг ёрдамига борсангиз дейман,— деб эланди.

Йигит ўйланиб-ўйланиб, ҳалиги нигини эсига тушиб «дарвоҷе, менинг ўзим каллаварам эканман-ку. Бу подшонинг иши осон эди-ку» деб нигинни қўлига олиб: «Эй нигини шоҳи мороқ, оқ илоннинг амри билан шу келган подшонинг боши айланиб, шу шаҳарни вайрон қиласман деб бориб, ўзининг шаҳарига борганини билмай қолсан» деб дуо қилди. Ўша ҳамоно ҳалиги подшо йўлга кетаверди. Кечгача йўл юрди. Ана етдим, мана етдим, деб бир чўлга чиқиб кетди: На йўл бор, на кўл бор ва на бир дарахт, на қўргоннинг асарини кўради. Бу кечаси ҳам йўл юрди, бир манзилга етди. Овқатлар ҳам, сувлар ҳам тамом бўлиб, ҳалқумлари қотиб, келгантарига минг-минг пушаймон еб, жаҳли чиққанидан соқолларини юлиб, кўп лашкарлари сувсизликдан йўлларда қолибди. Баъзиларининг отлари юролмасдан пиёда қолиб, охири ўз шаҳарларининг бир чеккасидан чиқдилар. Булар бу ҳолни кўриб таажжубда қол-

лилар. Подшо:— Ҳай дариг, дунёга келиб, мен бунчалик шарманда-шармисор бўлганим йўқ эди. Шунча лашкарлардан айрилдим. Бу лаънат умрбод қолди,— деб тахтига чиқиб ўтирида, ўзига тобе мамлакатларнинг бегларига: «Фалон куни, фалон соатга ўз лашкарларнингни йиғиб, менинг ҳузуримга келгайсизлар. Агар бу нома етган ҳамоно келмай қолсанглар, мендан яхшилик кўрмагайсизлар!»—деб нома ёздириб, ҳар қайси вилоятларга биттадан нома тарқатиб юборди. Нома етиб боргац, тобе мамлакат подшолари йиғилиб келаверсинлар, энди гапни бу ёқдан эшигининг.

Иигит қўргон тепасидан қараб, кўп ўликлар, ярадорлар ётганини кўриб: «Буларнинг иложини қандай қилар эканман», деб ўйлаб турувди, ёдига нигини тушиб қолди. Нигинни қўлига олиб: «Эй нигини шоҳи морон, икки аждау пайдо бўлсинки, бириси ўликларни ютиб шаҳарни тозаласин, иккинчиси подшони адашган, сувсиз қолган, ярадор бўлган лашкарларини ютиб, олиб келсин» дегани ҳамон бир аждар пайдо бўлиб, қўргон тагидаги ўликларни ҳўплаб нафасига тортиб, қўргонни айланиб тозалаб, шаҳардан ташқарига чиқиб кетди. Бирнас ўтиб эдики, биёбон томондан бир аждар пайдо бўлиб, тамоми адашган, сувсаб қолган, ярадор бўлган подшонинг аскарларини дамига тортиб ютиб, қалъанинг ичига томон оғзини қилиб, биринсирин чиқара бошлади. Қалъанинг ичи одам билан отга тўлиб кетди. Бойвачча қўргоннинг эшикларини очиб, тамоми одамлар, отларини қўргон ичига олиб кириди. Буларни тамом меҳмонхоналарга олиб кириб, зиёфат қилиб, зиёфат тамом бўлгач, чорвоқларга олиб кириб, хушфараҳ жойларни томоша қилдириб, бош-оёқ сарпо бериб, мажлис тузиб:— Эй дўстларим, мен яхши биламанки, сизлар Ҳунхор подшонинг зулми билан келган кишилардирсизлар. Энди хоҳласангиз, ўз шаҳарларнингизга марҳамат кълиб кетаверсангизлар. Хоҳласангизлар, бизга фуқаро бўяб қолаверинглар,— деди.

Булар ҳам бир оғиздан:

— Эй дўстим, бойвачча, бизлар доимо зулм остила шаҳарма-шаҳар уруш қилиб юриб, безиб кетдик. Энди яхши биламизки, зафар сиздан экан. Сизни ҳар қанлэй подшо жанг қилгани билан ола билмайди. Сиз бизларга ҳроф-аслаҳа топиб, тишу тирноғимизгача ҳабжўшлаб¹ ўраб, муҳофаза қилинг, бизлар кўп кишидирмиз. Бизлар хоҳлаймизки, ўз подшомиз билан жанг қилиб, шу қулликдан ча-

¹ Ҳабжўш — металъ қотишмаси.

қиб олсак. Барып, бизнинг подшомиз ўз шаҳарига боргандир. Ҳамма беклари билан у бугун ё эрта лашкар төртиб келади. Бизлар илгарироқ уларнинг йўлини боғлаб, шикаст берсак,— деб маслаҳат бердилар. Йигит хушвақт бўлиб, бир чеккага бориб:

— Эй нигини шоҳи морон, оқ илоннинг амри билан шутамоми лашкарларнинг кийимлари ҳабжўшдан бўлсин, шамширлари бурро бўлсин,— дегач, тамоми лашкарлар кўрдиларки ҳар бири фидан кучли, ҳабжўшга ўралиб. Рустами достондай бўлиб турибди. Ўзларидаи-ўзлари мағрур бўлишиб, бу ишга ҳайратда қолдилар. Бугун кечаси ҳам зиёфату зарофатларни еб, истироҳат қилиб, эрта билан лашкарбошилари бойваччадан:

— Энди бизларга ижозат берсангиз, йўлга чиқиб пойлаб турсак, агар улар кечаси келадиган бўлса, ғафлатда қўйиб қириб ташлаймиз, кундузи тўғри келса, уруш қиласиз. Агар тўғри келмаса-ю, шаҳарга бориб қолсак, шаҳар ичидаги ҳам уруш қилиб, шаҳаримизнинг бир томонини қўлга олиб, бола-чақаларимизни, кўчу кўчмонимизни, қавму қариндошлиаримизни олиб келиб, сизга фуқаро бўлиб, бор умримизни сизнинг шаҳарингизда кечирамиз,— деб бойваччадан рухсат тиладилар.

Бойвачча рухсат бериб, уларни жўнатиб юборди. Улар йўлда бир неча манзилларни тайин қилиб бораётисб эдиларки, узоқдан бир тепалик чиқиб қолди. Тепасига чиқиб, узоқни кўрадиган асбобларини кўзларига қўйиб қарасаларки, биёбонни мўру малахдай бўлиб, лашкар тўсиб кела япти. Хаёл қилиб билдиларки, буларнинг ҳар бирига минг киши баробар келгудек. Ўйлашиб кўрдилар, баъзилар айтдиларки, «Нима бўлсак, бўлдик, ўзимизни лашкари ауриб, жанг қиласиз». Баъзи ақллилари айтдиларки: «Беҳуда нарсага, беҳуда куч қилсанг, ўзингга зиён келтирсан. Ҳеч бўлмаса ҳар бир кишига ўнтадан, ўн бештадан киши тўғри келадиган бўлса эди, булар билан бир жанг қилиб кўрар эдик. Улар бир дарёйи азим бўлса, биз бир кўлмакча ҳам эмасмиз. Ҳолини билган ҳоримас деган гаплар бор. Энди бизлар шундай қилишимиз керак: бир пана ни топиб бошиқача йўл билан ўз шаҳримизга кетсак. Булар бу томонга кетиб қолса, бизлар бориб шаҳарни олсак, кейин ўз хешу ақраболаримиз билан келсак бўлади. Бўлмаса, тезлик қилиб булар билан уруш қилиб қўйсак, парвона ўзини оловга ургандай бўлиб ўламиз ёки буларнинг қўлини асир тушиб қолсак ҳам ажаб эмас. Ўзимиз нима бўлсак бўлайлик, лекин улар бизларнинг тухумимизгача қирин юборса керак», деб маслаҳатини бир жойга қўйиб, чап то-

монга — биёбонга қараб юриб, яна бир тепаликдаи чиқиб қарасаларки, булар ўтиб бораётиди, ҳали ҳам охири узилган йўқ. Яна бир қанча юргач, бу лашкарларнинг ўтиб кетганилиги буларга аниқ бўлди. Булар шаҳарга қараб йўл олдилар. Бир неча манзил мароҳилларни¹ тай² қилиб, ўз шаҳарларига етдилар. Ўз уйларида ҳаммалари тарқалиб, истироҳатга машғул бўлдилар. Булар бу ерда тураверсан, гапни бойваччадан эшишмоқ керак.

Бу борган лашкарларни бойвачча ҳам сезиб, ҳамма халқларини қўргон ичига олиб кириб, дарвозаларини маҳкам қилиб олган эди, ўзи «қандай қилиб Хунхор подшони гуттайман» деб ўйланиб, қўрғонда айланниб юрар эди.

Кунлардан бир куни бойваччанинг одамлари Хунхор подшонинг келаётганини англади. Бойвачча қарадики, биёбон томонни мўру малаҳдай бўлиб лашкар босиб, чодир-чимматларини тикиб турибди. Нигинини қўлига олиб: «Эй нигини шоҳи морон, кимки менинг шаҳаримга қасд қилиб келиб, дарвозаларим олдига ўриашса, бир аждар пайдо бўлиб, дамига тортиб ютиб юборсан» деб, тек ўтираверди.

Подшо ҳам: «Фалон дарвозадан сен борасан, пистен дарвозадан сен борасан!»— деб ҳамма бекларига тайинлаб чиқди. Кўрсатилган беклари ўзининг одамлари билан қайси дарвозани айтган бўлса, ўша дарвозага келиб уришишавергач, бир аждар пайдо бўлиб, шу дарвозага қасд қилган кишиларни қуллоби нафасига тортиб ютиб юборар эди. Подшо бу ҳолни кўриб, бекларини юбортирди, шикаст топди. «Аввалги келганимда роса шарманда, расво бўлиб кетган эдим. Бу мартаба ҳам ундан баттар бўладиганга ўхшайман» деб ўйлаб, лашкарларини икки бўлиб, бир томонига: «Сизлар аждарни омон бермай ўқ-ёйларинг билан ураверинглар», деб тайинлади. «Бир томонимиз дарвозаларни очишга уриниб кўрамиз» деб маслаҳат қилиб, қўрғонга ўзларини урдилар. Улар мўр-малаҳдек бўлиб, қўрғонни ўртага олдилар. Аждар ҳам пишқириб подшонинг лашкарига ўзини урди. Лашкарлар шунча ўқ отсалар ҳам, унга ҳеч таъсир қилмасди. Аждар ҳар пишқирганида, қанча аскар унинг нафасига йиқилиб, кейин кетар эди. Қўрғон ичидаги халқ ҳам аввалги қондаларини қилиб тошуғишларни отиб, қўрғонни муҳофаза қилиб туравердилар. Подшо қараб қўрдики, иши ривож топмади. Подшо «энди шармандаликнинг шу ёғи ҳам менга етарли» деб табли-

¹ Мароҳил — йўл.

² Тай қилиб — босиб ўтиб.

бозгашини¹ уриб, лашкарларини четга тортиб чиқди. Бир-пас ором олиб «қизининг отасининг шаҳрига борсаммикан ёки аввалгидай адашиб, саргардон, сарсон бўлиб йўлдан оздириб, ўз шаҳримга буриб юборадими» деб, лашкарларини йигиб, «Энди қайтмоқдан бошқа чора йўқ, ўз шаҳримга қайтаверай, бунинг шаҳарини зўрлик билан олиб бўлмас экан. Энди шаҳарничувлатиб кўрай-чи» деб, ўз шаҳарига қараб ҳайдаб кетди. У ўз шаҳарига кириб, подшолик қилиб юраверсин, эндиги гапни булардан сўранг.

Булар ҳам кўрдиларки, подшо ноилож бўлиб, шармандаси чиқиб қайтиб кетди, қанчалари йўлда оёқ ости бўлиб, қолганиларни шаҳар ичига олиб кириб, ўзига фуқаро қилиб олди. Бу подшо ҳам ўз шаҳарига келиб: «Қайси йўл билан бўлмасин бойваччанинг шаҳарини олиш керак», деб вазирларига маслаҳат берди. Вазирлар, донишмандлар фўл очиб кўрдиларки, бу шаҳарни маккорлик билан олса бўлади. Шаҳарни ахтариб, далла² аёлларни, фолчи-қўшночларни йигиб, буларга:— Сизларнинг иchlарингизда қайсила-рингиз маккор? Уша маккорни менга айтиб беринглар! Подшоликка шундай бир киши керак. Менга аёллардан ҳам бир донишманд керак бўлди,— деди. Аёллар машварат³ қилиб: «Фалончи билан фалончи бор», деб, бир маккор кампирни кўрсатдилар. Дарҳақиқат, ўша кампир маккорларнинг маккораси эди. Подшо ўшани олиб қолиб:

— Эй онажон, подшоликка лозим киши экансиз. Сиз доим подшоликда турасиз,— деб бир чорбоғи олийдан жой кўрсатди. Қанча канизлар кампирнинг хизматида туриб, алвон-алвон таомлар едириб, белғунчакка⁴ солиб ухлатар эди. Гоҳ бир тахтга кўтариб, ҳар томонларга сайр-томоша қилдириб юрар эдилар. Кампир лутфу марҳаматни кўриб, аввалдан шу подшоликка ўзимни маълум қилиб билдирсан, аввалги ўтган умрларимни ҳам шу тарзда ўтқазиб юрган бўлар эдим. Ана энди менда ҳеч камчилик йўқ,— деб кўнглидан ўтказди.

Подшо гоҳ вақтларда келиб, баъзибир маккорлик масалаларидан сўраб кетар эди. Бир куни подшо кампирнинг олдига кириб, у ёқ-бу ёқдан гапириб, кампирга:

— Эй кампир, онажон, бир жойда бир бойваччанинг хотини бордир. У фалон подшонинг қизи эди. У қизни оши-

¹ Табли-бозгаш — урушда аекарларини чақириш учун ишләтиладиган ногора.

² Далла — ёмон йўлга солувчи, қўшмачи айёр, маккор.

³ Машварат — маслаҳат.

⁴ Белғунчак — беланчак.

ғи мен эдим. Бир неча бор ўшанга одам юбориб эдим. Лекин у подшо «қизим ёш» деб совчиларимни қайтарган эдч. Энди эшитаманки, уни бир кучукбозга берган эмиш. Шу шаҳарга бориб, шу қизни қўлга туширишнинг ҳеч иложи бормикан?— деди. Кампир ўйланиб туриб.

— Эй болам, бу ишнинг иложи осондир,— деб ўрнидан сакраб туриб,— менга қиммагбаҳо жавоҳирлардан, лаълу зумрадлардан ва забарждадлардан, дунёдаги асл нарсалардан, яхши-яхши ойналардан, атторлик тузиб берсангиз, унинг иложи осон,— деди.

Подшо кампир айтгандай қилиб, балки ундан ҳам зиёда-роқ қилиб берди. Кампир оқ бир эшак топиб, паранжи-чачвон қилиб, эшакнинг белига миниб, йўлга тушди. Бир неча кунлар йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, охири бир неча кундан кейин бойваччанинг қўргонига яқинлашиб, қалъанинг ичига кириб, бир саройга тушиб, эшагини бойлаб, атторликнинг растасига бориб, атторлик қаторида молларини ёйиб турди. Харидорлар келиб, кампирдан ҳам нарса олиб кетар эдилар. Кампир кўп сотмас эди. У ҳар куни бозорда озгина савдо қилиб, шаҳарнинг ичилда ҳам уйма-уй савдо қилиб юрар эди. Ҳэлни асл молларини гоҳ-гоҳ кўрсатиб, баҳосини жуда ҳам қиммат айтиб қўяди. Бу хабар бойваччанинг хотинининг қулогига ҳам етгач, у кампирни қўрмоқининг иштиёқида бўлди. Аста-аста кампирни қўргон ичига олиб кирди. Кампир рост кўча-паст кўчаларни томоша қилиб, бир куни бойваччанинг уйнга ҳам бориб қолди. Бойваччанинг хотини кампирдан баъзи муҳим нарсаларни сўраб қолди. Шундан кейин кампир бу билан алоқа қилиб бугун бундай, эрта ундай бўлиб, шу қизнинг хизматларини ҳам қилиб берадиган бўлди. Гоҳ пайтларда кампир унинг ошларини ҳам пишириб берар эди. Аста-секин кампир буларни ташқарисига жойлашиб, хизматкор бўлиб олди. Бир канча вақтлар ўтгач, булар ишонишиб, ҳовли ичидан жой бердилар. Шундай қилиб, булар иттифоқлашиб юравердилар. Кампир ошпаз бўлди. У ошларнинг ичига баъзи дориларни қўшиб пиширап эди-ки, лаззатли, ҳуштаъм, тўйиб еган киши худди шермастдек¹ бўлиб юрар эди. Гоҳ бойвачча йўқ вақтда кампир:— Эй қизим, бу ажойиб қўргон экан-да. Шаҳар ташқарисига ҳам кечаси ойдинлик бериб, ярқираб турибди. Буни қандай қилиб қурган эканлар? Сиз бўшгина бола экансиз, бизлар сизчалик вақтимизда «шайтони боковуш-маҳси» эдик. Қаллиғимиздан баъзи

¹ Шер масг — ширакайф

вақтларда баъзи нарсаларни сўраб олар эдик. Ганимизга жавоб бермаса, нозу истифно қилиб чаппа қараб аразлаб ётар эдик. Шундан кейин: «Эй жонгнамга ур», деб бағрига босиб, нима сири савдоси бўлса айтиб берар эди. Сизни қарайман — бўшгина қўзичноқ онасининг қўйнида ётгандай бўлиб ётасиз. Эркакка баъзи вақтларда маъшуқона қичиқ-қичиқ гаплардан гапириб, эркакнинг дамини уйғотиб, қилиқ қилиб турмасангиз, келин-куёвликнинг маъноси нима бўлади. Эй, сиз жуда бўш-да,— деб қўйди.

Кечқурун бўлди, бойвачча овқатланиб, жойнга кириб ётди. Бир қанча фурсат ўтгач, кампирнинг гапи қизнинг ёсига тушиб:

— Эй дўстим, сиз мени олганингизга бир йилдан кўп бўляпти, ҳеч бир у томон, бу томондан сўров, истов гаплардан гапиришимайсиз. Мен сўраганга сиз айтинг, сиз сўраганга мен айтай, қўрғонларнинг ичидаги, ташидаги бош ашёларни, ҳеч одамнинг ақли етмайдиган ишларни қандай қилиб қилдингиз?— деб сўрай бошлади. Бойвачча бу гапларни ёшишиб:

— Эй меҳрибоним, бу гаплар сўраб бўлмайдиган гапдир. Бошқа гаплардан гапиринг,— деб қўйди. Шу билан бу оқшомни ўткардилар. Аёл кампирнинг гапи ҳақиқат эканлигига қизиқар эди. «Шу ишларни эрим қилганига мен ҳам таажжубда» деб ўйлаб, йигитдан койиб ухлаб қолди. Бу кун ҳам ўтиб, кеч бўлди. Боз жойга ётишда аввалгидек ҳар хил қилиқ қилиб, нозу истифно қилиб, ҳаллги сирдан сўрай бошлади. Бойвачча яна у эди, бу эди деб бошқа томонларга айлантириб қўйди. Қиз ўйланиб, йигитга:

— Эй дўстим, мени хаёлингизда душман билиб, кўнглингиздаги сирни айтмайсиз. Менинг сизга душманлигин ўқидир,— деб хафаланди. Бу оқшом ўтиб, эртаси кеч бўлди. Кампир аввалги одатидай қилиб, ошга дорини кўпроқ қўшиб едирди. Булар ошни еб бўлгач, уйларига чиқиб, жойга кириб ётдилар. Кампирнинг одати — булар то ухлагуича, эшикнинг бир томонидан кириб қулоғини қамишдек қилиб тинглаб турар эди. Булар ухлагандан сўнг, қайтиб бориб ўз жойига ётар эди. Бу оқшом кампир ҳалиги одатини қилиб, қулоғини қамишдай қилиб туриб эдики, бойвачча билан қиз олишиб, талашиб, жойига ётишиди. Хотини яна аввалги одатини қилиб, йигитдан сирини айтишини илтимос қилди. Бойвачча ҳар қанча қилиб бошқа гапга айлантире ҳам, қиз нозу истифно қилиб, бойваччанинг мастилигидан фойдаланиб, айтишга мажбур қилдирди. Бойвачча:— Эй жоним, менинг бир нигини шоҳи мороним бордирки, ана шуни қўлимга олиб, кўнглумдаги нима гап бўлса, десам,

шу гап бўлади. Бу сирни ҳеч кимга айтмаслик керак эди. Сенга айтдим. Энди сен менга дўст бўлсанг, ҳеч кимга айтмагайсан,— деди. Қиз ҳам «хўп» деб, икковлари ухлаб қолдилар. Кампир бу савдони эшитиб, билиб олди·да, юраверди. Бойвачча қачон овга чиқар бўлса, нигинини бир жойга яшириб кетар эди. Бир куни овга чиқиб кетди. Кампир ҳалиги нигиннинг қўйилган жойини билиб, қизга:

— Бугун бош ювадиган яхши кун,— деб қизга бир иссиқ сув қилиб, бир жойни кўрсатди. Узи сув бериб, бошини ювиб, кийимини олиб, янги кийим бериб қарашиб турди. Шу вақт кампир кийим олиб чиқатуриб, нигинни қўйға жойга қўл солиб кўриб, қарадики, нигин қўлга келди. Ўша фурсатда нигинни қўлига олиб, нигинга «Эй пигини шоҳи мороң, оқ илоннинг амри билан шу мис қўргон шаҳри, қишлоқлари, ҳамма ҳалқи билан кўчиб, фалон подшонинг рўпарасига бориб тикилсин. Бойвачча ўзи кучук-мушуклари билан ўз жойида қолиб кетсин» дегач, кампир ўзини ғалағул тўпалон билан ўз шаҳрида кўрди ва таскин топди. Кампир нигинни тилининг тагига ташлаб, қўргон дарвозасидан чиқиб, Хунхор подшосига бориб, воқеани бир-бир баён қилди ва «дарвозалар очиқ, шаҳарлар кўргонлари билан бекаму кўст рўнарангга келиб қолди. Қизни олиб келдим. Энди бир сидирға шаҳарларнинг ўзинганини қилиб олиб қўйгин. Мен қизни алдаб-сулдаб: «Бойвачча ўлиб кетди, энди шу подшони ихтиёр қил, деб астасекин йўлга солиб бераман»,— деб чиқиб, қизнинг олдига бориб, бўлган воқеаларни қизга айтиб берди. Бу ишга ҳамма ҳалойиқ, қиз ҳам ҳайратда қолди. Ҳеч бирининг бирор иш қилишга иложлари йўқ эди. Булар бу ерда тураверсин, эндиги гапни бойвачча, кучук ва мушукдан эшитинг.

Бойвачча кучуги, мушуги билан ўша қўргоннинг ўрнида гала тупроқларга ўралиб қолиб кетди. Бир вақти эдикি, ўзига келиб қараса, на қўргони бор, на ҳовлиси бор, на хотини бор — ҳеч нарса кўринмайди. Бойвачча «ҳушимми ё тушиммикан» деб тоза ҳушёр бўлиб билдики, иш қўлидан кетибди. Нонлож бўлиб, нима қиларини билмасдан, «қаерга борсам экан, қайнатамнинг шаҳрига борсаммикан ёки бўлмаса шу ерларда юрсаммикан?» деб кўп ўйлади. Охири кўнглида «Энди ҳеч жойга бормасдан, шу жойни паноҳ қилиб ўтираверай» деб қарор қилди. Бир жойдан ўра ковлаб, шу жойда ўтираверди. Бир печа кун ўтгац, кучук пишакка: «Эй пишак, бир илонни минг тангага олиб шунчалик иззат, обрўга эга бўлиб эди. Бизларни ҳам минг тангадан пулга сотиб олган эди, бизлар ҳам бир бало қилиб, шу пигини шоҳи моронни излаб бориб, топиб келсан»

деб, иккови маслаҳатлашди-да, кечаси ярим кечада чиқиб кетишиди. Бир қанча йўл юриб, тоғтоттириб, бир балайд тена устига чиқиб қарадиларки, ҳеч нарсанинг асари кўринмайди. Юра-юра оёқлари пит¹ бўлди, ниҳоят олдинларидан бир дараҳт чиқди. Кучук мушукка:— Эй мушук, шу дараҳтининг устига чиқиб қарагин-чи, мабодо опамининг қўрғони кўринадими?— деди. Мушук чиқиб қаради. Ҳеч нарса кўринмайди. Булар олдинларидан дараҳт чиқса, ўшга дараҳтга чиқиб, қирлар чиқса, қирларга чиқиб, ҳар томонларга кўз ташлаб кетавердилар. Охири булар яна бир топаликка чиқиб қарасаларки, узоқ томонда қўрғоннинг ярақлаган шўъласи кўриниди. Севинишиб, шу шўъланни қора қилиб боравердилар. Бир дарё чиқди. Дарё лабига бориб, кучук ўтаверди. Мушук:

— Мени ҳам кўтариб ўт,— деди. Кучук айтди:— Кўтариб ўтаман, башарти нигини шоҳи морон менинг қўлинига тушса, ўз қўли билан ўзим олиб бораман. Сен қўлингга туширсанг, менга берсанг, ўткариб қўяман,— деди. Шу ерда ваъдалашиб, сўзни, бир жойга қўйга, кучук мушукни орқасига мингаштириб, дарёдан сузиб ўтди. Шундай қилиб, булар оз фурсат йўл юргач, қўрғонга яқинлашиб қолдилар. Мушук:— Эй кучук, мабодо бу ерда сени ва мени танийдиган кишилардан бўлса, ушлаб олмасинлар. Кечқурун бўлга, бир томондан кириб, мени ўзим хабар олиб чиқарман,— деб кучукни бир жойга пинҳон қилиб қўйди. Кеч бўлга, мушук бир жойдан бир бало қилиб қўрғон ичига кириб кетди. Қўрғон ичини сайр қилиб, чуқур-чақардан йўл гопиб, ўзини кўрсатмасдаи, опасининг уйига қараб йўл олди-да, опасининг ҳовлисига кириб қарасаки, опаси туған, икки ёнида иккита бешик, болаларици эмизиб ўтирибди. Оҳистагина кириб, бир миёвлади-да, ўзини панаға олди. Қиз билдики, ўз мушугининг товуши келади. Дарров боласининг оғзидаи эмчагини олиб, у томон-бу томонга қараб кўрдики, бекаму кўст ўзининг мушуги туривиди. Мушук билан сўрашиб, бойваччанинг аҳволидан сўради. Мушук кучук билан келганини, уни бир жойга яшириб қўйганининг хабарини айтди. Сўнгра опаси кучукка бир қанча овқатлардан бериб юборди. Мушук овқатни бериб келди. Келиб сўради:— Эй опа, нигини шоҳи морон кимнинг қўлида, биласизми?— деди. Опаси:— Эй мушук жонивор, нигинин кампир ўғирлаб олган экан, у ҳар доим, кампирнинг оғзида туради. Кампир уйида бир ўзи яшайди, унинг

¹ О ёғи лит бўлмоқ — оёқ терисининг шилиниши.

уйига мўрча¹ ҳам киролмайди,— деди. Мушук:— Бўлмасам, сиз кампирнинг уйидаги гугуртларни яшириб қўйинг. Кампирнинг уйда чақмоқ ҳам қолмасин. Шу оқшом қандай бўлса ҳам бир уриниб кўрай-чи,— деб, сомонхонага бориб ётди. Бир вақт бир сичқон сомонларнинг ичидаги үйнаб юриб эди, мушук бир сапчиб уни бўғиб олди ва емоқчи бўлди. Сичқон:— Эй паҳлавон мушук, мени емагин. Мен сичқонларнинг подшоси эдим. Қандай бўлиб шу оқшом сичқон бўлиб эдим. Агар сенга сичқон керак бўлса, нечта сичқон десанг, топиб бераман. Аҳдимга вафо қиласман,— деб ялинди. Мушук ҳам унинг гапига қулоқ солиб турниб:— Менга сичқон керак эмас. Лекин менинг битта шартим бор. Кампирнинг уйидаги баланд токчанинг устига чиқсанг, бир шиншада сирка ёки бўлмаса, бошининг ёнида нос кадаси бор. Икковидан бирини топасану, ичига думингни ботириб бориб, кампирнинг бурнига тиқиб юборсанг. Сенга хизматим шудир. Бажарсанг, бажаришинг учун ҳозир қасамёд қылгин деди. Сичқон қасамёд қилди. Мушук сичқонни қўйиб юборди. Мушук бориб кампирнинг эшини олдида тек турди. Бир қанча вақт ўтиб эдики, сичқон келиб, думини нос кадига ботириб, кампирнинг бурнига тиқиб юборган эди, кампир бир акса урди. Узук акса урганинг ҳамон кампирнинг оғзидан чиқиб, бориб шарт этиб бир жойга тушди. Мушук эшикнинг тирқишидан, кўзи ниҳоят ўткир бўлганилиги учун кўриб турган эди. Бироқ кириб олишга иложи йўқ эди. Жим ўтираси эди. Кампир уйғониб қолди. Қарасаки, бурунлари ачиб, уст-устига акса урар эди. Ҳар акса урганда, аксаси қўша бўлиб чиқар эди. Шундай қилиб кампир гугурт ахтариб, гандираклаб ҳар томонни пайпаслай бошлади. Шунча қараса ҳамки, гугуртнинг асари йўқ. Охири токчаларни ҳам излай бошлади, уердан ҳам топа олмасдан: «Энди бориб ташқаридан топиб келмасам бўлмайди» деб, ташқарига чиқиб кетди. Чиққанинг ҳамони мушук кириб қолиб, нигинни топиб олди ю, қизнинг олдига келиб, хайр-маъзур қилишиб, нигинни олгачлигини билдириб, далага чиқиб кетди. Кучукнинг олдига бориб «Энди кетамиз» деб йўлга тушиб кетавердилар. Бир қанча йўл юриб, дарё бўйига етгач, кучук тушиб кетаверди. Мушук ялининб:— Мени ҳам кўтариб ўт!— деди Кучук.— То нигинни бермасанг, кўтариб ўтмайман,— деди. Мушук ёлғондан нигинни олганим йўқ, деб кўрди, лекин иложи бўлмади. Охири ноилож бўлиб, нигинни кучукка берди. Кучук нигинни оғзида тишлаб, пинакни кўтариб, дарёнинг зўр жойларидан ўтиб бориб, охири дарё лабига

² Мўрча — чумоли.

чиққан пайтда нигин оғзидан тушиб кетди. Икковлари бу ёққа чиқиб олдилар, мушук кетаверди. Қарасаки, кучук ҳеч ёққа юрмай турибди. Лаби-лужки осилиб кетган, хафа кўринади. Мушук сўради:

— Нима учун мунча хафа бўласан? Кучук:

— Шунча жойгача олиб чиқиб эдим, айни дарё лабига чиққан пайтда нигин тушиб кетди,— деди. Бу ишга икковлари афсусланиб, дарё лабидан ҳеч қаёққа қимиirlамасдан ўтиравердилар. Бир бақа дарёнинг лабида офтобда туриб эди. Мушук пойлаб бориб, бақани бўғиб олди-да, шалпиллатиб кучукнинг олдига кўтариб келди. Кучук айтди:

— Эй мушук, шу бақани ҳам ейсанми? Бунинг туривтурмуши заҳарку, буни мушук емас эди-ку.

Мушук:

— Эй кучук, ҳали мен қурбақани еяпман-ку. Бу дарёниг лабида тураверсак, ҳали нажосатни ҳам ейсан,— деди.

Кучукнинг қаҳри келиб, калласини дарёдан буриб, аста-аста йўлга мойил бўлди. Мушук қарадики, кучук қочнуборади. Қурбақани емоқ учун оғзидан ерга қўйиб, тирноқлари билан бақанинг ҳар жойидан суқмоқчи бўлиб туриб эди, бақа билдики, энди ўлишдан бошқа чора йўқ. Сўнг у ёлбора бошлади. Бақа ёлбора бошлагач, мушук:

— Менинг бир шартим бор. Агар шу шартимни бажо келтирсанг, сени емасман,— деди. Бақа ҳам бўйин эгди. Мушук:— Шу дарёниг ичига бир узук тушиб кетди. Шу лабгинасида турибди. Шундай тушасану олиб чиқиб берзсан. Шуни бўйнингга олсанг, ҳозир қасамёд қилгин,— деди. Бақанинг қасамёд қилдириб, мушук уни оғзидан қўйиб юборди. Бақа шўлп этиб тушди-ю, ҳалиги нигинни топиб, чиқариб мушукка берди. Мушук нигинни оғзига тишлади, бақа билан хайрлашиб, кучукнинг изидан тушиб, қорамақора бераверди. Оҳиста-оҳиста кучукка етиб, бирга кетаверди. Кучук кўрдикни, мушук етиб олибди. Кучук кейиннига қараб:

— Эй мушук, нигинни топиб олдингми, кейиндан келиб қолдинг,— деди. Мушук:

— Дарё тагига тушган нигинни қандай топиб бўлади. Энди кетаверайлик,— деб йўлда кетавердилар. Йўл юрӣ, охири бойваччанинг маконига етдилар. Бойвачча билан кўришиб, бўлган воқеаларни айтиб, нигинни топширдилар, Бойвачча нигинни қўлига олиб:

— Эй нигини шоҳи морон, оқ илоннинг амри билан, ўша қўргон шаҳарлари билан олдимда ҳозир бўлсин,— дегани ҳамон, ўз қўргони олдида пайдо бўлиб қолди. Бойвачча ўз дарвозасидан кириб қарасаки, хотинининг иккни ёниза

иккита бешик қўйилган. Болалар туғилибди. Хотини билан урашиб, воқеани сўраб билди. Хотини туқсан экан. Подшо никоҳига олгани йўқ экан. Шу сабабдан ўз саройила ўзи ётар экан.— Кампир қаерда туради?— деб сўради бойвачча. Хотини кампирнинг жойини кўрсатди. Бойвачча кампирнинг уйини очиб қарасаки, кампир уйнинг ичидағи каламуш, сичқон уядан чиқсан тупроқларни элаб ўгирибди. Йигит шамширини ялангоч қилиб, эшикни очиб кирди. Кампир ҳайратда қолиб, нигин қўлидан кетганилигини билиб, ялини бошлади. Бойвачча ялинганига ҳам қулоқ солмай, уни шамшир билан уриб, иккни нимта қилиб, ишини тамомлади. Эрта билан тоғ отиб қолгач, бойвачча шаҳар ичига кириб, ўзининг хизматкорлари билан топнишиб олди. Шаҳаридаги тўй қилиб, бошқатдан хотинини никоҳига олди. Сўнгра халқ билан маслаҳатлашиб, у подшо бизнинг шаҳаримизни қашчалик вайрон-терон қилиб, бизни ташвишга солди. Энди биз ҳам бориб, унинг адабини бериб келсак, дегач, аламзада бўлган ҳамма халойиққа маъқул тушди. Бойвачча бир мунча халқини қўрғонида қолдириб, қолган халқнинг ҳаммасини қуроллантириб, подшои Хунхор томонга қараб йўл олди.

Бир мунча йўл юриб, бир жойда манзил қилиб туриб:— Шаҳар яқинига бориб, кечаси ғафлатда шаҳарни вайрон қилмасдан аркони давлатни эгалласак, иш бошқача бўлар эди. У ерда бизни қанча кўнгил берган кишиларимиз ҳам бор. Улар ҳам ёрдам қиласди,— деб бир нома тайёрладилар, аввалига салом, кейиннинг ҳалиги бойваччани ишонтириб, йўлга тушган лашкарбошиларнинг номини ёзиб кеян: «Сизлар билингларки, бизлар қўшин тортиб келинб, фалон жойга тушдик. Эртан ярим кечада бориб, шаҳарга урра қилиб кирмоқчимиз. Сизларнинг ҳам бизлардан умидларингиз бўлса, ўша кечаси, ўша соатга тайёр бўлиб туринглар» деб, бир кишидан номани бериб юборди. У киши номани олиб келиб, ҳалиги бойвачча билан ваъдалашган лашкарбошининг қўлига берди. У номани қўлига олиб, мазмунини англаб билдики, бойваччанинг номасидир. Булар ҳам ваъдалашиб келган эди. Иттифоқо бошқа ҳодисалар рўй бериб, ҳалиги қўрғонлари кўчиб, буларни ҳеч жойга чиқармасдан қўйган эдилар. Бу номани олгандан, яна шаҳарлар жойига бориб, ўз аслига келибди деб билдилар. Сўнг улар ўзларининг яқин жўраларини йириб:— Бойвачча қўшин тортиб, шу шаҳарни олар экан. Энди вақт ганимат, бизлар ҳам йигилишиб, кўмакка чиқсак. Еки бўлмаса, қўрғон ичига кириб, улар келганини пойлаб туриб, қўрғон дарвозаларини очиб турсак.— деб ҳаммалари ваъдалари-

ни бир жойга қўйдилар-да, ҳаммалари бирор-бировларига хабарлашиб, баъзилари қўргон дарвозаларига кирди, баъзилари қалъа дарвозаларида турди, баъзилари шаҳар таш-қариларига йўналди. Кеча ярим бўлиб эдик, бойваччанинг лашкари ҳам саҳардан пайдо бўлди, шаҳарининг бутун гирдини ўраб олди. Дарвозалар бирдан очилиб кетди. Булар ҳам бирданига «урра» қилиб кириб, тўппа-тўғри аркони давлатни босиб олдилар. Қарадиларки, подшоҳи Хуҳор, акобирлари билан ётибди. Ҳаммаларини асир қилиб, шаҳарни омон-омон қилдилар. Эрта билан билдиларки, бу кеча шаҳарни бошқа подшо олибди. Бу подшо қандай бўлар экан деб халқ ўйлашиб туриб эди, бир ногора қоқтириб, жарчи қўйиб чақириди: «Шаҳар халқи, биллиглар, огоҳ бўлингларки; бу шаҳарда тўй бошланди. Ҳеч ким уйида овқат пиширмасин. Қамбагал бўлса, подшоликка келиб, керагича олсин», деб қирқ кечаю қирқ кундуз сайил буюрди. Зада бўлган халқ бу ҳолни кўрниб, подшонинг янгиси яхши бўлар экан деб, ҳамма подшо билан учрашишга бойваччанинг олдидаи ўтиб, саломлашиб кетавердилар. Халқ: «Мана подшо бундай бўлар экан. Бизлар ҳам бу подшонинг асирида шунча вақт юрдик, эски подшо бирон мартаба халқимизни осоини йўлга бошламаган эди. Подшонг бўлса, шундай бўлса», деб мақтаб кетар эди. Муддати қирқ кечаю — қирқ кундуз тўй-томоша берниб, тўйлар ҳам тамом бўлди. Бедавлат кишилар бадавлат бўлди, бадавлат кишилар ҳасратда қолди. Қирқинчи куни эдик, подшо халойиқларни чақиририб, бир жойга жам қилиб:

— Эй халойиқлар, биллиглар, бугун тўйининг охириги куни. Мен ҳам бошқа мамлакатининг фарзандидирман. Муддати шу кунгача сизларга меҳмоқ эдим. Менга сизларининг шаҳарларининг керак эмас. Ўзларингининг Хуҳор подшоларининг ҳозирча бандга солиб қўйибман, подшо қилиб берайинми, ё бошқа подшони хоҳлайсизларми? — дегач, ҳамма халойиқлар:

— Бизлар озор-безордирмиз, бунақа подшодан бир чўпон яхши,— деб норозилик қилди. Бойвачча билдики, халойиқ ҳам подшодан безор экан. Яна айтди:

— Эй халойиқлар, бу подшоларингизнинг жазоси нимадир?

Халойиқлар айтдилар:

— Жазоси осиб ўлдиришдир. Баъзилари айтдиларки, «тириклай кўммоқ керак». Баъзилари айтдиларки, «терисини шишлиб олини керак». Қисса кутоҳ, халқининг норози эканлиги аниқ бўлиб қолди. Бойвачча айтди:

— Э халойиқлар, менинг хоҳишимга қарасангизлар, бу жаънатини темирдан қафас қилиб, ўзининг шериклари билан аркони давлатнинг халқ ўтадиган йўлида қафасга солиб қўймоқ керак. Токи улар олдига тошуғишиларни қўйиш керак. Қачонки халойиқ ўтаверса, ўзларича: «Хунхор подшонинг ҳаққи шу», деб айтсинлар. Агар айтмасалар, тошуғишилар билан урсилар,— дегач, халойиққа маъқул тушиди.

Тўй-томоша тамом бўлди. Ҳалиги подшонинг яқин кишилари билан айтгандай қилиб қафасга солиб қўйди. Подшонинг ўрнига аввалги номачини подшо қилиб, вазирувузароларига яхши кишилардан сайлаб, шаҳар халқини ҳам ўз жойига қўндириб, булар билан хайрлашиб, ўз мамлакатларига қараб кетди. Бу шаҳарнинг халойиқлари бойваччадан миннатдор бўлди. Аламу ситам кўрган халойиқлар ҳалиги қафаснинг олдига келиб, баъзилари ураг эдилар, баъзилари таъна қиласар эдилар. Кейинги бўлган подшоларидан миннатдор бўлиб, бир қанча йиллар ширини ҳамда осойишталик билан турмуш кечираверсиз, энди гапни бойваччадан сўранг.

Бойвачча ўз шаҳрига бориб, ўрдасига кирниб-чиқиб, гоҳ саёҳатга бориб, гоҳ шикорга чиқиб юрар эди. Кунлардан бир куни қараса, ҳалиги болалари ҳам юриб қолибди. Шунда болаларнинг аҳволига қараб бир оҳ урди. Хотини:

— Нимага оҳ урасиз? Ейишдан, ичишдан, турмушдан ҳеч камчилигингиз бўлмаса?— дегач, бойвачча ҳам:

— Бошқа томондан камчилигим бор. Аввало менинг ҳам ота-онам бор эди. У кишилар мени «Одам бўлсин» деб, қанча меҳнат қилиб, катта қилиб ўстирган эди. Энди уларнинг аҳволи қандай бўлган экан билмасман. Яна бирини шуки, бизлар шунча турмуш қилиб юрибмизу, болаларимиз бола бўлиб шунчалик йиллар умр кўриб, яқин шаҳарла яшаб, бирон марта отангиз келиб хабар олмайди,— деб сўзини тамомлади.

Қиз ҳам сўзга кириб, отасининг вазирлари бу йигитга душман эканлигини, шу сабабдан отасини бездириб, келмай юрганликларини бир-бир такрор қилди. Шундан кейин йигитнинг отам билан онами бир кўрсам деб кўнглига келди. Хотини билан ваъдалашиб, қирқ кунлик муҳлат олиб, ўзининг ўрнига яқин кишиларидан қўйиб, бир-иккита одамни ўзига ҳамроҳ олиб, қаландар либосларни кийиб, йўлга тушиб, отасининг шаҳрига қараб, бир неча кун юриб, бир куни кечқурун бўлганда, худди отасининг дарвозасини тақиллатиб турди. Отаси чиқиб, дарвозани очиб таддики, уч қаландар турибли Булар:

— Эй ота, бизларга шу оқшомга жой берсангиз. Бир оқшомгина ётиб кетсак,— деди. Бой буларни олиб кириб, зиёфат-зарофатлар қилиб бўлгач:

— Эй ўғилларим, сизлар қайси шаҳарнинг фарзандларисизлар, сизларга йўл бўлснин? — деди. Бойвачча тилга кириб:

— Бизлар тўрт киши эдик, фалон мамлакатдан бўламиз. Тўртовимиз ҳам тўрт жойдан. Ёшлигимизда бир жойга бориб қолган эдик. Биттамиз ўша шаҳарда қолди. Уша қолган ҳамроҳларимнинг оти фалон, жойим фалон шаҳардан деб айтар эди. Уша ҳамроҳимиз қолган. Бизлар улғайдик. У ҳам ўша жойда болалик-чақалик бўлиб кетган. Бизлар у билан ваъдалашиб, ўз хеш-ақраболаримизни тоғамизми деб чиқиб эдик. Энди бу оқшом сизнинг уйинигизда қўндики,— деди. Гап шу жойга етгач, бой бўшашиб, ўз ужудини ўзи кўтара олмай қолгудай хаёл қилди. Дарров булар ўринидан туриб, бойнинг қўлтиғиндан кўтаришиб: «Сизга ийма бўлди?» — деб ҳол-аҳвол сўрашди. Шунда бой:

— Эй ўғлонларим, бу гапларининг менинг кўнглимдан бир нарса кечиб, жоним чиққудай бўлди. Битта ўғлим бор эди. Мен аҳмоқлик қилиб, шу ўғлимни ҳайдаб юборган эдим. Сизларнинг гапларининг қараганда, ўша айтган кишиларнинг худди менинг ўғлимга ўхшайди,— деб угуллаб йиғлай бошлади. Бойвачча ҳам йиғлаб, юз машаққатлар билан ўзини тўхтатиб:

— Эй отажон, хафа бўлманг, бу ўғлингизнинг отини, турқини айтингчи қани? — деди. Бой бир-бир ҳикоя қилди. Булар ҳам тўппа-тўғри деб, бойнинг ўғли эканлигини билдириллар. Бойвачча:

— Эй бой бобо, ҳовлинигизга яқин қариндошларингизни қўйининг. Узинги хотининг билан туючиларга бирга қўшилиб, ўша шаҳарга биз билан бирга борсангиз, топиб берамиз,— деди. Бойнинг хотини ҳам рози бўлиб, икковлари карвоношиларга бир қанча йўл харжи бериб, ҳалиги қаландарлар билан йўл тортиб, бир неча кун манзил-мароҳиларни тай қилиб жўнадилар. Бир кун узоқда бир мис қўрғон пайдо бўлди. Ҳалиги қаландарлар «сизнинг ўғлингизнинг шаҳри ана шу. Ўғлингиз шу шаҳарнинг подшоҳи», — деди. Бой шубҳаланиб: «Мабодо булар мени алдамадими», деб хавфланашар эди. Бойнинг хавфланганини билиб бойвачча:

— Эй ота, сиз хавфланманг! Биз сизни алдамаймиз, рост айтамиз. Сиз ўғлингизга нул бериб, савдо ишини ўратмоқчи экансиз. Кучук, мушук, илонни минг таңгаданга

олиб келган экан. Шундан кейин сиз уни ҳайдаб юборган экансиз. Ана шу гап тўғрими?— деди. Бой:

— Ҳа, тўғри!— деди.

Бойнинг кўнглида ишонч пайдо бўлди. Бораверган сари бой хушвақт бўлиб, терисига сифмай, завқланиб борар эди. Кўрдики, қўргонга яқинлашибди. Қарадики, бундай жойларни, шунча шаҳарларни юриб кўрган эмас эди. Таажжубланиб, бир дарвозадан кириб кетди. Шаҳар ичига киргач, бу шаҳар шундай қизиқ жой кўринидики, гўёки бой бир жаниатга киргандай бўлди. Ҳовли ҳарамдан, дунёларидан кечиб, ҳай дариф, қолган умримни шундай жойда ўткарсам, деб афсус қиласр эди. Шундай қилиб, бориб бир жойга қарасаки, бу жойлардан ҳам чиройлироқ: бир дарё оқиб турибди, сувлари кўм-кўк, гирдлари сабзазор, сувлар себарганинг устида ғалт уради, себаргалар сувнинг қуввати билан қалтираб тўхтайди, алвон-алвон дарахлар, мевзалири пишган. Дунёда бор гуллар очилиб, гулларнинг ҳиди-ни дарёнинг шамоли ҳар тарафларга сочиб, булбуллар сайрашиб турибди. Шу жойнинг рўпарасида икки иморат турибди. Бир уй, бир айвон қишилик, бир уй, бир айвон ёзлик учун қилингган. Уйлар ҳам бир жойда турмасдан ҳар томонларга филдираб тўхтайди. Бой шу асъаса-ю дабдабаларни кўриб, ҳалиги ғилдиракли уйларнинг олдига бориб қолди.

Бойвачча булардан илгари ўз уйига бориб, бошқача кийиниб чиқиб туриб эди. Аввал бошлаб отасини кўтариб чиқариб уйга қўйиб, кейин онасини кўтариб чиқариб уйга қўйиб, бошқатдан кўришиб, қучоқлашиб, ўпишиб, ота-оналари билан топишиб, айтди:

— Мана шу — келинингиз, бу болалар — невараларини гиз. Мен ўғлингизман. Энди менинг гуноҳларимни кечириб, афв этсангизлар. Гуноҳим шуки, мен сизларга беадаблик қилиб, ўзимни қаландар суратида қилиб, шу жойларга олиб келдим,— деб сўзини тамомлади.

Ота-оналари ҳам бунинг гуноҳларидан ўтиб, шу шаҳарда юравердилар. Бойвачча бир нома ёзи. Номачи номани олиб бориб, қайнотасига берди. Номада: «Аввали салом, саломдан сўнгра, эй отажон, шунча йиллардан шу ёққи бошимга шунча ғурбатлар тушди, келмадингиз. Менинг ота-онам бор эди. Буларни олиб келдим. Невараларини з ҳам тўй қиладиган бўлиб қолди. Энди тўй қилсақ, деган ниятдаман. Аввалги ғурбатларимга келмасангиз ҳам, ҳозир келиб, тўй хусусида маслаҳат берсангиз. Тўйни бошласак» деб ёзибди.

Бу номанинг мазмунини ўқиб, подшо ўзига келиб; «Дар-

ҳақиқат шу айблар мендан ўтган» деб, номачини юборди-да, ўзи ҳам ашрафу акобирлари билан бойваччанинг шашарига келиб тушди. Бу шаҳарни кўрган дўстлар шод, душманлар ғамгин бўлар эдилар. Шундай қилиб бой билан подшо-қудалар бир-бирлари билан танишдилар. Тўй маслаҳатини қилдилар. Маслаҳат бир жойда тамом бўлди. Қизнинг отаси ҳам ўз қўл остида бўлган ҳамма шаҳарларга нома ёзиб, тўйга келишларини сўради. Шаҳарларни ойнабандлик қилиб, қирқ кунгача тўй-томуша қилиб, камбағаллар бой бўлди. Шундай қилиб тўй-томуша тарқа-гандан сўнг, бу боланинг олий ҳимматлиги, адолатли иш олиб борганилиги ҳамма шаҳарларда шуҳрат топиб, ҳар томонлардан халқлар келабошлади. Шундай қилиб, бир шаҳри азим бўлдики, халқлари ҳисобсиз кўпайиб кетди. Булар бор умрларини шу шаҳарда ўткариб, муродларига етдилар. Сизлар ҳам етинглар муродга, бизлар ҳам етайлик муродга, эшитганлар ҳам етсишлиар муродга, душманлар қолсин уятга.

ЖУРАХОН

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим за-
монда бир қишлоқда бир бой яшар экан. Унинг уч хотини
бор экан. Катта хотинидан иккита боласи бор экан: бир
ўғил, бир қиз; ўртанчасидан ҳам бир ўғил, бир қизи; кен-
жа хотинидан ҳам бир ўғил, бир қизи бор экан. Катта ўғлини
нг оти Сойибхон, ўртана ўғлини нг оти Султонхон, кен-
жа ўғлини нг оти Жўрахон экан.

Жўрахон кўп шўх, чаққон, ҳушёр бола экан. Бу бойининг
бир байтали бор экан. Бу байтал ҳар йили туғиши ҳамоң
боласи йўқолар экан. Бой бу ишга таажжубланиб қоровул
қўяр экан. Қоровуллар ҳам туғишини, йўқолишини билол-
мас эканлар. Бу байтал бу йили ҳам бўғоз бўлибди. Бир
куни Жўрахон ўйнаб юрган вақтида сайислардан бир гап
эшитибди: «Мана бу байталнинг ҳар йили боласи ўзидан
ўзи туғилган ҳамоно йўқолиб кетади. Байталнинг боласи
ҳавога учиб кетадими, ерга кириб кетадими билмаймиз.
Бир неча йиллардан шу ёққа отангиз пойлоқчи қўйинб то-
на олмайди. Бу йил ҳам шу байталнинг туғиши яқинлашгаб
қолди, шунинг учун бизлар уйқудан қолиб пойлаб ётамиш.
Энди билмаймиз, қачон тугса?!»

Бу гапни Жўрахон эшитиб, ичи ғумуллаб¹, кеч бўлган-
дан кейин уйига етиб, ота-оналарини ухлатиб, астагина кўр-
нанинг тагидан чиқиб, ҳалиги сайисхонага келиб, сайислар
ёнига кириб, тумишиб² ётаверибди. Кечанинг икки ҳиссаси
ўтгач, ҳамма сайисларни уйқу элтиб кетибди. Бу ҳам қара-
саки, уйқу босаверибди. Қиссасидан чопқичасини олиб, бир
жойини тилиб, туз қўйиб, оғриғига чидамасдан уйқуни кет-

¹ Ғумуллаб — ғимирлаб.

² Тумишиб — мукка тушиб.

кизиб пойлаб ётаверибди. Бир вақт ҳаммаёқ жим-жит бўлгач, байтал туға бошлабди. Байталнинг боласи ерга тушган ҳамон, сайисхонанинг мўрисидан бир бадшакл қўл кириб, қулуни ушлаб кўтарди. Жўрахон сапчиб туриб, ҳалиги қўлга қараб шамишр солибди. Шунга қарамасдан ҳалиги қўл байтални кўтарганича мўридан чиқиб кетибди. Жўрахон таажжубланиб, далага чиқиб қараса ҳалиги нарса аллақачон узоққа кетиб қолибди. У шу қадар тез чопибдик, ҳеч нарса ета олмасмиш, охири қўзидан йўқолиб кетибди. Жўрахон ноилож бўлиб, сайисларнинг олдига кириб, уларни уйғотди ва бўлган воқеаларни айтиб берди. Улар ҳам саросима бўлиб, ўз ҳолларича қолавердилар. Жўрахон уйнга келиб, бир оз ётиб, тонг оттирди. Эрта билан отасига бўлган воқеаларни айтиб берди. Отаси ҳам таажжубланиб қолди-ю, ҳеч ишнинг тадбирини ва қандай қилиб шу қулуни топишнинг иложини билмади. Шундан кейин қулунинг ишқи Жўрахоннинг кўнглига тушиб, отасига маслаҳат солди:

— Қандай бўлмасин, мен шу қулунинг кетидан ахтаришга бораман. Менга ижозат беринг, ёки бўлмаса, одам юбориб топдириб келинг,— деди. Отаси ўйлаб:

— Ҳеч иложим йўқ, ўғлим,— деди.

Ниҳоят бой ўша мамлакатнинг бегига бориб, шу байталнинг туққанини ва ҳар йили йўқолажаклигини ва қандай бўлиб ўғирланганини бекка айтди. Бек ҳам таажжубланиб ўзининг акобирларига:

— Бу қандай сир? Бу байтал ҳар йили түфса-ю, ҳар йили онадан тушгандан бир қўл келиб олиб кетса, унинг тадбири нима бўлади?— деди.

Бекининг акобирлари ўйлашиб, шу маслаҳатни бердилар:

— Бу байтал — девзод байталдир. Уни олиб кетадиган — девдир. Энди бу девлар билан одамнинг ўртасида бир қаша тафовутлар бор. Уларнинг жойнга бориб бўлмайди. Буларга сиз бекорга бош қотириб юрманг, байтални бўлса шу девлар олиб кетган,— деди.

Ҳалиги бой уйига қайтиб келиб, ўғлига насиҳатлар қилиб:

— Кел-ей энди, ўғлим, шу қулунинг кетидан ташвиш қилиб, кўнглингга олиб юрасанми. Сенга қулуни керак бўлса яна бошқа, ундан ҳам яхшироғини топиб бераман,— деб дилдорлик берди. Бой Жўрахонни шунча алдаса, қўрқитса ҳам, ҳалиги қулунинг муҳаббати дилида бир тоғдек бўлиб турар эди. Жўрахоннинг кўзига девларнинг қўрқинчи, йўлнинг хатарлари тариқча ҳам кўринмас эди. Отаси ғ

— Эй ота, менга сизнинг бунақа сўзларинги, давлату дунёнгиз — ҳеч қайсиси керак эмас. Менга чини билан жавоб берсангиз, бир бориб, шу ғуноннинг жойини кўриб, билиб келмасам, менинг ҳеч суюгим жойига тушмайди,— деди.

Отаси ионлож бўлиб, икки акасини ҳам ҳамроҳ қилиб қўшиб, уларга:

— Жўрахонга боҳабар бўлниглар, иложи бўлса, бир неча фурсат юрганингдан сўнг Жўрахоннинг кўнглиса ҳар хил ваҳимали гаплардан гапириб, қўрқув солиб, йўлдан қайтаринилар. Бўлмаса, бирга бориб, ҳафсаласи учгучча бирга юриб, бирга туриб қайтиб келинглар,— деб кўч насиҳатлар қилди. Сўнгра уч ўғлига йўл жабдуқларини тахлаб бериб, бир-икки манзилгача ўзи ҳам юришиб, кейин жўнатди. Булар ҳам отасидан хайр-маъзур қилиб юравердилар. Бугун кечгача юришиб, бир жойни манзил қилиб ётдилар. Эртанги кун ҳам йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, борган сари акалари ҳар хил қўрқинчли гаплашдан гапириб, Жўрахонни қўрқитиш тариқасида гапирсалар ҳам, у ҳеч ваҳимага тушмас эди. Жўрахон эса акалаларига:

— Эй акалар, сизлар мен билан ҳамроҳ бўлиб бора-сизларми ёки бўлмаса, мени қўрқитишга келдингизми? Агар мени қўрқитиш ва йўлдан қайтариш учун келган бўлсангизлар, аввалоси ўша отам қайтга жойдан қайтсангизлар, тўғри келар эди. Бўлмасам, ҳозир ҳам сизларин уйга ёлтиб қўйиб келайними,— деди. Акалари айтди:

— Эй ука, биз сенга дўсти беғаразчилик учун насиҳат қилиб гапириб эдик. Бўлмаса, бизларнинг кўнглимиз бирдир. Сен қаерда бўлсанг, бизлар ҳам ўша ерда,— деб кетавердилар. Бугун бир жойга бориб қўшиб ётдилар. Кечанинг икки ҳиссаси ўтгач, Жўрахон ўзи акаларини ташлаб чиқиб кетди. Чунки акаларининг бу билан боришга рағбатлари йўқ эканлигини сезиб олди. «Ҳай энди, нима бўлсам» деб кетаверди. Бу йўлда кетаверсин, акалари эрта билан туриб қарасаларки, укалари йўқ. Бошларига тупроқ сочиб, афсус-шадоматлар қилиб, «энди отамизга нима деб жавоб айтамиз» деб, Жўрахоннинг изидан тушиб кетавердилар. Булар ҳам кетаверсин, энди гапни Жўрахондан эшитнинг.

Жўрахон бугун ҳам йўл юриб, охири бир манзилга келиб қарасаки, бир катта тош турибди. Тошга: «Унг томондаги йўл яхши йўл, борган инсон манфаатсиз қайтмас. Ўртадаги йўл ё келар ё келмас. Чап томондаги йўл — жиадий, хатарли, асло ҳам келмас»— деб ёзилган. Бу хатни ўқигач, кечаси билан: «Менинг акаларим кетимдан излаб

келган тақдирда ҳам, мен барибир улар билан бир жойда тура олмайман. Мен шу борса келмас йўлга кетаман. Ё келаман, ё келмайман. Менинг мақсадим шу борса келмас йўлдан ҳал бўлади. Акаларим келса ҳам, шу борса келадиган йўлга кетаверсилар» деб, ўз кўнглида мақсад қилиб: «Эй акаларим, мен борса келмас йўлга кетдим. Менинг кеинимдан ахтариб бормағлар, қайтиб отамга воқеа-ҳолни айтинглар. Борди-ю, ахтариб борсангизлар ҳам, мени Қидириб юрманглар» деб бир кичкинагина хат ёзиб, хатни тошга ёпишириб, борса келмас йўлга қараб тушиб кетди, шу кетганича бир-икки манзил йўл юргандан кейин йўллари аста-аста қум бўлиб, шамол туриб, қумларни учриб, ҳар томонларга сочиб бораверди. Охири ўзи ҳам юра олмасдан ожизлик қилди. Ҳар томонга қарасаки, на бир дзрахт, на бир дўигча, ё чуқурлик, ёки тоғлик — ҳеч нарса кўринмас эди. Қумдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Шу азоблар билан бир неча соат юргунича, кеч бўлди. Кечаси ҳам осмондаги юлдуз, биёбондаги қумдан бошқа нарса кўринмас эди. Охирламр, бир неча кун кечаси йўл юриб, мингминг мashaққатлар тортиб, афсус-надоматлар қилиб, ўзинда бўлган туршак, толқонлари тамом бўлди. Бир жойга бориб қарасаки, узоқ томондан уч ўтов уй кўринди. «Нима бўлса бўлсину, шу уйлардан биринга бориш керак» деб кўнглида мақсад қилди. Охири Жўрахон биринчи ўтов уйга мashaққат тортиб бориб, бир томонига қарасаки, бир хушрўй пари ўтов ичида ўлтирибди. Жўрахонини кўрган ҳамоно саросима бўлиб, Жўрахонининг чанг-ғуборларини артиб, ювинтириб, овқатлантириб:

— Сен қаердан бўласан, бу манзилга қандай келдинг? Нима учун келганингни менига ейтгни,— деб арзи-ҳол сўради.

Жўрахон ҳам бўлган воқеаларни, нима учун келганинни бирин-бирин айтиб берди. Ҳалиги қиз Жўрахонга:

— Эй йигит, бу манзилларга бекор келибсан. Уз жонингга ўзинг жабр қилибсан. Бу манзилларда оқ дев яшайди. Оқ дев келиб, билиб қолса, сенинг ҳам, менинг ҳам умримизни охир қиласди. Қайдан келган бўлсанг, ўз манзилингга кетгин,— деб, оқ девини таъриф қилиб қўрқитди. Жўрахон эса унинг гапига унамасдан, оқ девни ўлдиromoқчи эканлигини билдируди. Ҳалиги аёл ҳам пасиҳатни қабул қилмаганидан кейин Жўрахонга бир маслаҳат берди:

— Оқ дев овга чиқиб кетган. Уч кундан кейин келса, сени, мени ҳам соғ қўймайди. Уч кунгача бир жойга пинҳон бўлиб ётгни. Оқ дев келгандан сўнг қани мардлигини

билимиз,— деб Жўрахонни бир жойга қўйиб, уч кун зиёфат қилди. Тўртнинчи куни эрта билан дунёни оқартириб бир шамол келди. Аёл айтди:— Ана, оқ девнинг нишонаси шу шамолдир. Мардликдан нишонинг бўлса, йўлига чиқ!

Жўрахон оқ девнинг йўлини олиб тураверди. Бир фурсатдан сўнг қанча асъаса-ю дабдаба билан, шамол-гирват билан оқ девнинг ўзи келиб қолди. Оқ дев етгач, Жўрахон ўриидан туриб, қадду қоматини ростлабди. Оқ девнинг оти одамни кўрмаган эди. Жўрахонни кўргач, тезлик қилиб, ҳар томонларга қочаверди. Оқ дев Жўрахоннинг олдига келиб, Жўрахонга қараб:

— Муддати уч кун олдин бўза овига чиқиб эдим, овим барор олмаган эди. Кўп яхши бўлди,— деб Жўрахоннинг камаридан тутиб кўтармоқчи бўлиб эди, Жўрахон ҳам девнинг қўлидан тутиб, маҳкам қисди. Дев ҳайрон бўлиб:

— Сен одамзодми, паризодми? Одамзод гуруҳининг ичидаги сендақа қувватли инсонни кўрмаган эдим,— деди. Сўнгра дев Жўрахонни бир мушт уриб, туйнуб юбораман деб қўл кўтарди. Жўрахон урадиган муштини маҳкам тутиб, бир зўр уриб, бир қўлини тортиб суғириб олди. Дев билан олишиб, бир неча фурсатдан кейин девни йиқитиб, бошини танидан жудо қилди. Саранжом бўлгач, «Сеними, сеними» деб бир овоз чиқиб кетди. Жўрахон бу ишга ҳайрон бўлиб, ҳалиги ўтовга қараб келаверди. Ҳалиги аёл Жўрахоннинг қилган ишларига офарин қилиб:

-- Энди сенинг маҳоратингга қойил бўлдим, девларни ўлдиришга кучинг етар экан. Энди мен ҳам ёрдам қиласман, яна иккита дев бор:— Қора дев, иккинчиси — қизи ҳам дев. Лекин шу қизил девнинг қўлида сенинг ғуононинг боқилиб туради. Энди бизлар бир неча кун сабр қилиб, истироҳат қиласланлиқ. Қора дев шикорга чиқади. Унинг ҳам йўлини қилиб ўлдирансанг, ундан кейин бир қизил дев қолади. Сўнгра қизил дев билан ҳарба қиласан. Бизлар ҳам уч киши маслаҳатлашиб сенга ёрдам қиласиз. Бизлар уч подшоннинг қизи эдик. Бизларни девлар ўғирлаб, шу манзилга келтирган, чиқиб бирор жойга боринига иложимиз йўқ. Шу вақтгача девларнинг қўлида банди асиримиз. Энди сен шу девларни ўлдириб, бизни халос қиласанг, биз сенини, сен бизни бўласан. Биз уч киши, сени бир жойга қўйиб, қора девнинг мазгилига бориб, у қиз билан ҳам маслаҳатлашиб келамиз,— деди-да, Жўрахоннинг олдига ҳар турли таомларни муҳайё қилиб, қора девнинг мазгилига қараб жўнаб кетди. У қизининг олдига бориб саломлашиб, ўтган аҳволларни — бир паҳлавон бола келганлиги, оқ девни ўлдирганлигини ҳикоя қилди. У қиз ҳам бу ҳи-

кояни эшитиб, бошидан гўёки бир туман кўтарилгандай бўлди. Икковлари қора девни ўлдиришин маслаҳатлашиб, сўзни бир жойга қўйдилар. Қора дев уч кун, уч кечада ухлар эди. Уша вақтда икки кун, икки кечада ухлаб, бир кечада, бир кундуз қолган эди. Кейин ҳалиги қиз Жўрахоннинг олдида келиб: «Мен бориб, дугонам билан маслаҳатлашдим. Қора дев ҳозир уйкуда экан. Хоҳлассангиз, уйқусида бориб ўлдирасизми ёки бўлмасам кейин ўлдирасизми?» — деб маслаҳат қилди. Жўрахон «уйқудаги кишини ўлдириш номардлик бўлади» деб бир кун ўтгач, оқ девининг отини мишиб, қиз билан хайрлашиб, қора дев мазгилига қареб кетди.

Қора дев уйқуси тамом бўлгач, уйғониб қараса, одамзодининг иси бурнига уриб, ўринидан туриб, керишиб, ҳар томонларга қараб туриб эдики, Жўрахон бориб қолди. Дев Жўрахонга қараб:

— Эй ёш бола, тезроқ келгии, бир қанча вақтдан буён қорним оч қолиб туриб эди, бир луқма томоқ қиласай,— деб болага қўл солди.

Жўрахон эса чаққонлик билан отининг қорнига ёпишиб, девнинг қўлинин ўткариб, қўлига ҳарба солди. Дев бу қўли билан муштлай деб эдики, Жўрахон отдан тушиб, дев билан олишиб, ниҳоят даражада суринишиб, охирни девни йиқитиб, бошини танидан жудо қилди. Олам қоронғилиги кўтарилиб, «сеними, сеними» деган овозлар чиқиб кетди. Бу девни ҳам ўлдириб тамомлагач, ҳалиги қиз Жўрахоннинг оёқларидан ўпиги, иззат-икромлар билан ўтов йўлига қараб олиб бориб, алвон-алвон таомлардан едириб, айну фароғатга машғул бўлдилар.

Энди Жўрахон бир неча кун ўтгач, икки қиз билан учзовлари бир ғуонни ахтариб чиққанининг сабабини гапиришдилар. Сўнгра Жўрахон:— Қандай қислак, шу ғуонни қўлга киритамиш?— деди. Ҳалиги қизлар:

— Бу мақсадимизни қизил девнинг хонасида турган қиз ҳал қилади. У ҳамма ишдан, ҳамма илмлардан боҳабар. Ана шунга айтсан, тадбирини билади,— дейнишиб, қизлар бир хат тайёрладилар: «Эй маликам, шу хат етгани ҳамон ўзингни бир бало қилиб, бизларнинг ҳузуримизга еткиргил. Бир қизиқ воқеа рўй берган» деб, хатини бир кабутарнинг оғзига тишлатиб, учирив юбордилар. Кабутар учиб бориб, маликанинг ҳузурига тушди. Малика ҳагни очиб, ўқиб кўрдики, ҳалиги воқеа ёзилган. Тезлик билан ўзига оро-таоро қилиб; бир кабутар бўлиб учиб келиб, ўтовнинг бир чеккасига тушиб, ўз аслига келиб, ўтовнинг бир томонидан қарасаки, икки қиз олдида жуда хушсурат

бир йигит ўтирибди. Кўргани ҳамон гўёки кўксидан ишқ ўти чиқиб, кўнглидан жой олди. Ҳаёл қилдики, ўзи йиқилиб кетгай. Яна ўзини устивор тутиб, тўхтатиб: «Бу дугоналарим ўзини сақлаб турибди-ю, мен ўзим нима учун беҳуд бўлар эканман. Қандай қилиб ўзимни устивор қилиб, буларга шарманда бўлмаслик учун ҳол-аҳвол сўрашиб, билишим керак» деб, ичкарига кириб:— Ассалому алайкум, эй шаҳзода,— деб саломлашиб, кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашиб ўтирди. Ҳалиги қизлар бу йигитнинг нима сабаб билан бу ерга келишини, қора дев, оқ девни ўлдирганлигини бир-бир ҳикоя қилгач, иштиёқи аввалгидан яна зиёда бўлиб туриб эдикӣ, бу иккита қиз қизил девни ҳам қандай қилиб ўлдириб, девлар зулмидан қутилиш ва Жўрахоннинг ғуноннинг топилишини сўрадилар. Қиз бу гапларни эшигач, калласини қимиirlатиб афсусланди:

— Эй дугоналар, қизил девни оқ дев, қора девдай билиб ҳаёл қилмангизлар. Ў жуда ҳам ёмондир,— деди. Қизлар маслаҳатлашиб:

— Эй дугона, бизлар ҳам биргалашиб, шу девларни ўлдириб, шуларнинг зулмидан қутилсан,— дедилар. Улар бир фурсат ўйлашиб, охири бир хulosага келдилар. «Хозир дев ширкорга кетган. Яна икки кундан кейин ширкордан қаййгади. Қайтишига Жўрахон йўлидан чиқиб олишса, бизлар ҳам ҳаҳалашиб турдимиз. У ширкордан келишига албатта қорни оч қолиб келади. Икковлари олишса, бизларни чақириб, имо-ишора қилади. Уша вақтда бизлар гўчіт, кабоб олиб девга едиришимиз керак. Ана шу вақтда кабобни девга бермай Жўрахоннинг оғзига солиб турдимиз. Шунда бу йигит қувватланиб, голиб келса, ажаб змас, иложи фақат шу. Бўлмаса, дев голиб келса керак», деб маслаҳат қилишдилар-да, икки кун сабр қилиб, қизил девнинг келишини кутиб турдилар. Дев келишидан илгари бир қизил шамол келиб, ҳамма ёққа тарқалди. Қизлар Жўрахонни хабардор қилиб, девнинг йўлига чиқариб қўйдилар. Жўрахон бўлса, бир кўприк бор эди, шу кўприкниг тагига кириб, писиниб турди. Дев келгани ҳамоно одамзодининг борлигини билиб, кўприкдан оти ўтмади. Охириламр, дев отидан тушиб, «нима бало бор» деб кўпrikдан келаверди. Жўрахон ҳам кўприк тагидан чиқиб, девнинг олдини олди. Дев кўрдики, бир ёшгина бола олдини тўсиб турибди. Тоза қараб турди, ўзи ёш бола бўлса ҳам, сиёсати ниҳоят ўткир кўринади. Дев билан Жўрахон бир-бирларига яқинлашиб, аввал тикилишдилар. Девнинг тикилишига кўзлари ортиқча бардош беролмасдан:

— Эй бола, ўзинг ёш боласан, кўзингда олмос боря

ўхшайди. Мен ҳам одамзод ичиде сенингдек заҳри чашмлик ва сиёсатлик кишини кўрмаган эдим,— деб, икковлағи мардоналиқ билан қўлтиқма-қўлтиқ бўлшишиб тутишдилар. Жўрахон девни тутиб, дев Жўрахонни тутиб, бирпас сиқинишиб кўрдилар. Ҳеч бир-бирларида қолишмадилар. Охири дев:

— Эй одамзод, бўлмаса, иккимиз сулҳ қилиб, урушни кейин қўйсак. Сен ёш экансан, сенинг ўлишининг мениаг ҳайфим келади,— деб турди.

Жўрахон омон бермай, «девларнииг иши чаппа бўлади» деб олиша бошлади. Қизил дев Жўрахонни йиқитиб, Жўрахон девни йиқитиб, икковлари бир қанча соатлар олишиб, охири қизил дев бир наъра уриб, ўзининг ҳаракатдан кетганини билдириди. Ҳалиги қизлар барра кабобдан олиб бориб, девга бермасдан Жўрахоннииг оғзинга ташлаб юборди. Жўрахон қувватланиб, яна қанча фурсатлар олишиб, охири қизлардан бири бир соғи¹ тарифни келтириб, девнинг оёғи тагига тўкиб юборди. Девнинг оёғи тойиб, йиқилиб тушди. Жўрахон кўксига миниб, девнинг бошини кесиб ташлади. Бир неча фурсатдан сўнг «Сеними, сеними» деган овозлар чиқиб, ҳамма оламини ғала-ғовур босиб, кейин таскин топди. Қизлар ҳам бу ишдан хабардор бўлиб, йигитга оғаринлар қилиб, қизил девнинг манзилига қараб жўнадилар. Қизил девнинг саройига бориб, уч қиз билан Жўрахон айш-иширатга машғул бўлди. Бир-икки кун ўтгач, ҳалиги қиз:

— Бу девларни ўлди деб ўйламанг, булар ўлган эмас. Буларни ўлдираман десангиз, бошқача бир амали бордир. У ҳам бўлса, шу даранинг бир томонида бир хуш ҳасо жой бор. Шу хуш ҳаво жойда бир ғор бор. Шу ғорда бир аждар бор, бир сандиқ бор. Ана шу сандиқ ёнида аждар доимо кулча бўлиб, қўриқлаб туради. Аждарни ўлдириб, шу сандиқни қўлга киргизса, шунииг ичиде бир неча қат сандиқларнииг ичиде ўралган бир қути чиқади. Ана шу қутини олиб сиқиб, мажақлаб ташламагунча булар ўлмайди,— деб маслаҳатни айтгач, Жўрахон мана шу иш билан машғул бўлди. У қизларга:

— Менга шу жойни кўрсатинглар. Мен бориб шу аждар билан уришиб, шу аждарни ҳалок қилиб келмагунимча, бир иш бўлмас экан,— дебди. Қизил дев қошиндаги қиз Жўрахонга:— Уша аждарнииг турган жойидан берида бир чинор бор. Шу чинорнииг ёнидан борилса, аждар одам-

¹ Соғи — ёғоч ёки қовоқдав тайёрланган идиш.

Зоднинг иси тегиб, бетоқатлик қилиб, ўзини ҳар томонга ташлайди. Шу вақтда ўқ-ёй билан аввал иккита кўзини урса, кейин аждарни ўлдириш осон бўлади. Бўлмаса у дамига тортиб юбориши эҳтимол,— деб йигитга йўл-йўриқларни ўргатиб тушунтириди.

Жўрахон йўл жабдуқларини олиб, қизлар билан хайрлашиб, ўша жойга қараб жўнаб кетди. Бир неча вақт йўл юриб, даранинг аввалидан кириб бораверган сари ҳар хил мевалар, ҳар хил ажнослар, гуллар алвон-алвон очилишиб турибди. Ёввойи ҳайвонлар ҳам ниҳоят кўп экан. Баъзилари келиб Жўрахонга ҳамма қилса, ҳалиги ҳайвонларга қараб бир заҳри чашм қилса, ўз ўрнида титраб қолар эди. Бора берган сари даранинг кенг жойи тор бўлиб, охири бир жойга бориб тамом бўлди. Узоқ томондан қарасаки, тўғрисида бир фор кўринади. Горнинг яқинида бир катта чинор ҳам кўрниб турибди. Ўзини чинор панасига олиб, форга яқинлашиб бораверди. Чинорнинг кетидан тоза пойлаб қараса, аждарнинг калласи горнинг оғзидан чиқиб турса, танаси горнинг ичидаги оғзидан чиққан бадбўй ҳароратга яқинлашиб бўлмайди. Жўрахон бирпас ўйланшиб туриб, ёйини камонига тортиб, чинорнинг ёнбошидан туриб аждарнинг кўзига урди. Жўрахоннинг ўқи тўғри бориб, аждарнинг кўзига тегди. Аждарнинг кўзи заарлангач, ҳарчанд ўзини тўхтатиб, ҳар томонларга қараб, ҳеч нарсанни кўрмади. Кўзини дарди алам қилиб, оғзидан заҳарни чиқариб, ҳар томонларга сочиб, бирпас ўтгандан сўнг таскин топди. Аждарнинг тўхтаганини пойлаб туриб, яна иккинчи кўзига ёйдан ўқ отиб юборди. Бу ўқи ҳам бехато бориб, аждарнинг кўзига тегди. Аждарнинг икки кўзи ҳам кўр бўлиб, дардига чидамасдан ўзини ташқарига олди. Ҳар томонларга юмаланиб, яна таскин топди. Жўрахон эса аждарнинг кўзи кўр бўлганлигидан фойдаланиб, шамширини олиб, аждарнинг яқинига бориб, калласига уриб яралантириди. Сўнгра ҳар томондан заҳм ура-ура, охири аждарни саранжом қилди. Кейин бошқа бир томонга бориб, бирпас дам олиб, аждарнинг заҳрини қайтариб, фор томонга қараб йўл олди. Горнинг ичига кириб қарасаки, дарҳақиқат, бир сандиқ турибди. Сандиқни ичини очиб қараса, яна бир сандиқ. Шунаقا сандиқлардан бир қанчаларининг ичидаги қути турибди. Ҳалиги қутини олиб қисган ҳамоно ажойиб-таройиб овозлар эшитилиб, бир қанча девлар пайдо бўлди. Ҳаммаси эланиб:

— Эй Жўрахон, бизни ўлдирманг, мана шу қути доимо сенда турсин. Сенда пима хизмат бўлса, бизлар бажара-верамиз,— деб ҳамма девлар таслим бўлдилар. Сўнгра

Жўрахон девлар билан хайрлашиб, ҳалиги қутини киссасига солиб, қизларнинг манзилига келиб, улар билан кўришиб, бўлган воқеаларни айтиб, қизлардан ҳалиги отни сўради:

— Менинг ғунонимнинг қаерда эканлигини биласизларми?— дегач, қизил девнинг уйидаги қиз:

— Биламизу, лекин уни кўриш чатоқроқ,— деди. Сўнгра Жўрахон:— У ўзи қаерда?!— деб қатъий сўради.

Қизлар ғуон турган жойни кўрсатиб:

— Ана шу жойнинг орқа томонидан лаҳим ковлаб, табланинг ички томонига ўтиш керак. Аввал-аввал қўлнингизни, сўнгра бошингизни, аста-аста ярим белингизни кўрсата-кўрсата бориб, бир неча кундан сўнг ўзингизни кўрсангиз, шундан кейин кўниб қолса керак,— деб маслаҳат бердилар.

Жўрахон асбобу анжомларини тайёрлаб, табланинг бир томонидан теша бошлабди. Бораверган сари отга яқинлашнг, дукиллаган овозлар отнинг қулогига эшитилиб, ўзини ҳар томонларга уриб чирқирай бошлади. Ҳалиги қизлар келиб отга дилдорлик қилиб, қарашиб кетар эди. Шундай қилиб Жўрахон отнинг охур томонидан тешиб чиқди. Ўзини кўрсатмасдан аввал қўлни кўрсатиб, сўнгра бир кун бошини кўрсатиб, бир неча кун ҳар томонларини кўрсатиб, қисса кутоҳ, ўзини отга билдириб, аста-секин ўзи чиқиб, отнинг ёл-думларини уқалаб, отни ўзига дўст қилиб олди.

Бир куни эса отни етаклаб, далага олиб чиқиб шамслатиб, иккинчи куни эса миниб юрди. Шундай қилиб у отни мингич қилиб олди. Аста-аста ҳар томонларга сайд қилиб юраверди, кейин-кейин эса икки кунлаб, бора-бора уч кун, тўрт кун кетадиган бўлди. Шунча қилса ҳам, отнинг ҳеч мавқеи босилмас эди. Бир куни Жўрахон қизларга:

— Бу ерда шунча юрсак ҳам, ҳеч хуморимиз босилмайди. Менинг маслаҳатимга қарасангизлар, бир шаҳар томонга қараб кетсак,— деб маслаҳат қилишиди. Қизлардан бири:

— Эй Жўрахон, бўлмаса шу девларни чақириб, бир ўзимизга қўрғон ясатгин. Ичиди бир чорвоги азим бўлсин, қишлиқ, ёзлик уйлари бўлсин. Шу қўрғонни шаҳардан бир кунлик узоқ жойда қилдиргин. Ана ўша ерга бориб, умр кечирамиз,— деб маслаҳат берди.

Бу гапни Жўрахон эшитиб, қизларга қараб:

— Мен киму, қўрғон ясамоқ нима. Ўзимиз бир саҳрова юрган бўлсак, бу саҳродан қутилиб кетишинг иложи.

ни билмасак. Сизлар бунақа «қўрғон ясанг» дейсизлар,— дегач, кенжা қиз:

— Эй Жўрахон, ҳали сизнинг фикрингиз роса етишгаи йўққа ўхшайди. Ҳалиги девларнинг жони қўлингизда турибди-ку. Ушани қиссангиз, ҳамма девлар келиб, сизнинг фармонингизда бўлади. Улар бажонидил, нима десангиз, қилиб беради,— дегач, Жўрахон ҳам тушуниб, қиссангиздан ҳалиги қутичани олиб, бир қисиб эдики, девлар ҳар томондан ажойиб-ғаройиб овозлар чиқариб: «Мана етдим» деб, Жўрахоннинг олдига тиз букиб ўтиришдилар. Жўрахон девларнинг бошлиғига:— Қайси жойда бўлмасин, шаҳардан бир кунлик йироқ жойда бир қўрғон тайёр қилинглар. Ичида ёзги-қишики уйлар бўлсин, сувлар ҳар томондан оқиб, себаргалар ўсиб, гуллар очилиб, булбуллар сайраб турган бўлсин. Сўнгра бизларни ўша жойга кўтариб, элтиб қўяннинг,— дегач, девларнинг бошлиғи «хўн» деб, Жўрахоннинг олдидан туриб, девлар билан кетди. Жўрахон бу ерда турсин, девлар бориб, ҳар томонларни сайд қилиб қараб чиқдилар. Жўрахон айтган жой ҳалиги йўлнинг бошланишига тўғри келиб қолди. Девлар худди ўша сроғдан қўрғон ясашга тушдилар. Улар Жўрахон айтганидан зиёдароқ қилиб бир қўрғони олий ясаб, ичига чорвоғлар, раста-регистонлар тайёрлаб, хабарини бериб айтдилар. Девлар Жўрахонни ва ҳалини қизларни кўтаришиб, асбоб-ускуналарни ҳам олиб келишдилар. Булар шу қўрғоннинг ичига жойлашгач, бир йил ўтар-ўтмас шаҳарлари обод бўлиб, бир қанча халқлар пайдо бўлиб кетди.

Жўрахоннинг ўзи кунда овга чиқиб юрап эди. Қунлардан бир кун яна икки киши пайдо бўлди. Улар Жўрахон билан сўрашиб:

— Бизларни ҳам шаҳрингизнинг ичида жойлаштириб қўйсангиз,— деб илтимос қилишиб. Жўрахон тоза қараб таниб билдики, улар ўша икки акасига ўхшайди. Лекин уларнинг аҳволи аввалги ҳолда эмас. Жўрахон уларни бу кечасин ўз уйида меҳмон қилиб, у ёқ-бу ёқ томонлардан 1апга солиб, тоза билдики, худди ўша иккита акасининг ўзи. Эрта билан Жўрахон хизматкорларини чақириб, тайинладики, шу иккита кишини яхшилаб ювнитириб, кийинтиричигизлар. Улар ҳам Жўрахоннинг айтганидан зиёдароқ қилиб, ҳаммомга олиб бориб чўмилтириб, кийинтириб, Жўрахоннинг ҳузурига эргаштириб келдилар. Жўрахон уларга қараб:

— Сизлар асли қайси мамлакатнинг фарзандисизлар? Агар малол келмаса бир-биримиз билан ҳол аҳвол сўрашиб олсак,— дегач, акаларидан бирининг кўнгли бузилиб,

бир қанча вақт оби дийда қилиб уйдан уч киши бўлниб чиққаплиги, Жўрахон укаси айрилиб кетганилиги ва ўзларининг борса келар йўлга бориб, кўп шаҳарларни томоша қилиб, укаларини ахтариб топа олмасдан, охири ўзлари ҳам қийналиб, қаландарлик либосларини кийиб, бир қанча вақтлар саргардан бўлиб юрганилигини бошдан-охир гапириб берди.— Охири қаландарликдан ҳам муродимиз ҳосил бўлмагач, энди ота юртимизга қараб кетаётган эдик. Тасодифан гузаримиз сизнинг шаҳаринигизга тушди. Илгари кетишимизда бу ерларда шаҳар у ёқда турсин, юлғинзордан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Энди бўлса сиздек подшо бўлиб, бу ерлар шаҳар бўлиб қолибди. Икки-уч кундан буён сизнинг бу меҳру муҳаббатингиз, қилган шафқатинизни Жўрахон укамиздек билдик. Энди бизларни шу шаҳарда қолдирсангиз, деб умид қиласиз,— дедилар.

Жўрахон улардан бу гапни эшитиб, ўзини уларга таништириди ва уларга ўз бошидан кечирганиларини ва шу ергача бўлган воқеаларни бирин-кетин тушунтириб, акалари билан бошқатдан йиглашиб кўришилар. Сўнгра Жўрахон ҳалиги иккита қизни икки акасига топшириб, иккита яхши уйларга ўтқазиб, ўзи эса учинчи қиз билан айшу фароғатга машғул бўлди. Орадан бир қанча вақтлар ўтгач, бир куни қарадиларки, Жўрахон ов анжомларини кийиб, қарчигайни кифтига солиб, асъаса-ю дабдаба билан чиқиб кетди Овга чиқиб кийик, кабутар, каклик ва бошқа шунга ўхшаш ҳар хил ҳайвонлардан сайд қилиб келди. Икки-уч марта акаларига ҳам от, яроғ-аслаҳа бериб, бирга олиб чиқиб, учовлари уч томонда сайдлик қилиб келдилар. Ҳар келганларида дарвозабонлар Жўрахоннинг кетидан доим ё кийик, ё капитар, ё каклик, ё бошқа нарса олиб келганлигини кўрар эдилар. Лекин акалари ҳеч нарса овлай олмасдан қуруқ қайтиб келар эдилар. Ҳалиги қизлар акаларининг бу ишларига аввал индамаган бўлсалар ҳам, кейинча таъна қиладиган бўлдилар. Бу таънатни эшитиб, акалари шармсор бўлдилар. Охирида овга ҳам чиқмай қўйдилар. Кейин бир куни катта акаси укасини олдига тортиб, маслаҳатлашиб айтдик:

— Эй ука, бизлар хотинимиздан шарманда бўлганимиз у ёқда турсин, дарвозабонлар ҳам таъна қилишяпти. Энди нима қилиш керак? Энди гап ўзу ерда турсин, укамизни бир бало қилиб киссасидан ҳалиги девларнинг жони солинган қутини қўлга киритсан, шу шаҳарни, шу қишини иморатларни ҳамма анжомлари билан олиб кетсан, ғуон ҳам ўзимизда бўлади, отамиз олдида обрўйнимиз катта бўлади. Жўрахонни шу чўлу биёбонга ташлаб кетамиз,— деб мас-

лаҳат қилиб эди, укасига бу гап ёқиб кетди. Икковлари маслаҳатни бир ерга қўйдилар. Бу икки ака-ука қандай қилиб Жўрахонни ҳалок қилишни ўйлашиб-ўйлашиб, охири бир қарорга келдилар. «Бир шамширни чархлаб, табланинг эшигига бойлаб, бевақт Жўрахонни уйғотиб, саросима қилиб: «Таблага ўғри келди», деб сайисхонага чоптироқчи бўлдилар. Жўрахон чопиши билан оёғи кесилиб, йиқилиб қолади. Ўша вақтда бизлар чопиб бориб Жўрахонни икков икки томондан кўтаришиб, бир бало қилиб киссасидаги қутини қўлга киритсан, мақсадимиз ҳосил бўлади. Бўлмаса, бошқа иложи йўқдир» деган қарорга келдилар. Кечанинг икки ҳиссаси ўтиб эди. Жўрахон маст уйқуда эди. Ҳалигилар Жўрахоннинг уйига чопишиб бориб, шевекни қилиб, «Сайнсхонага ўғри кирганга ўхшайди» деб, Жўрахоннинг кўнглига ваҳима солдилар. Жўрахон сайисхонага қараб югурди. Қарасаки, сайисхонанинг эшиги очиқ кўринади. «Дарҳақиқат ким бўлмасин одам кирган бўлса керак ёки отни олиб чиқиб кетган бўлса керак», деб чопганича ўзини сайисхонага урди. Жўрахон яланғоч шамширга урилиб, тиззасидан насти кесилиб, ўзи бир томонга йиқилиб тушди. Акалари бу аҳволни билиб, ўзларини дўст кўрсатиб, икковлари чопиб келиб, укаларини кўтаришиб, киссасидан ҳалиги қутини олиб, бир қисиб эдиларки, ажойиб-ғаройиб товушлар эшитилиб, девлар пайдо бўлди. Ҳалиги акалари девларга: «Шу қўргонни ҳамма асбоблари билан фалон жойга кўчирасан!» деб буйруқ қилдилар. Девлар «фармонбардормиз» деб, акаларининг айтган гапларича иш қилиб, ҳалиги шаҳарни кўчу кўчмалари билан кўтаришинб, худди оталарининг қишлоғига яқин жойдаги бир майдонга қурдилар. Жўрахонни бир нечта ўқ-ёйи билан ўша жойга ташлаб кетдилар. Эртаги кун Жўрахон ҳушига келиб қараса, оёқлари кесилгац, мажруҳ бўлиб қолибди. Киссасини кўрсаки, ҳалиги қути ҳам йўқ. Ўйлаб-ўйлаб билдики, бу ишларнинг ҳаммасини ўша иккита акасидан бошқа киши қилган эмас. Тақдирга таин бериб ўлтираверди. Оҳисста-оҳиста эмаклаб, баъзи қушларни отиб, кабоб қилиб еб, бир томонга қараб кетаверди. Қуни билан юриб-юриб, бир ўрмонликка чиқиб, бир неча кун ўрмоннинг ичидаги юриб, сайёдлик қилиб, бу ўрмондан ҳам бир дарага чиқиб олди. Үнга қадар оёқларининг яраси битиб, яхшиланди. Ўзи қўли билан қамишларни юлиб, бир жойда кана ясади. Шундай қилиб Жўрахон шу ерда жой қилиб, ҳар хил қушларни овлаб юраверди.

Кунлардан бир кун бир қушни отиб эди, ўқ тегиб тушмасдан йироқ томонга учиб кетди. Бу ҳам кетидан эмаклаб

борсаки, бир жойда бир йигит ўтирибди: икки қўзи кўр, уининг одати шу экан, ўзини ўлиқдай қилиб бир жойда ётар экан. Қандай жондор ёки қуш келиб яқинлашса, ёки бир жойини чўқиса, бирданнга ушлаб ер экан. Жўрахон узоқдан эмаклаб, қушни тутаман деб келаётниб эди, ҳалиги қуш шу кўрнинг олдига тушди. Тушиши ҳамон кўр қушни ушлаб ся бошлади. Буни кўрган Жўрахон таажжубланниб:

— Эй кўр, бирорнинг сайдини нима учун ейсан? — деди. Кўр Жўрахоннинг овозини эшишиб, гўёни ота-акасини кўғ-гандек қувониб:

— Эй одамзод, ким бўлсанг ҳам, менинг ёнимга келгин, мен билан гаплашгии. Кўп фурсатлар бўлибдики, мен доимо ваҳший ҳайвонлардан бошқа нарсанинг овозини эшишиб эдим. Бугун ким бўлсанг ҳам, сенинг овозинг қулоғимга жуда ёқди. Энди мен билан бир суҳбатлашгин, кимлигингни билдиргин. Мен бечорани ҳам шу ўрмондан бир томонга қараб олиб кетгин,— деб эланди.

Жўрахон ҳам таажжубланниб, яқинлашиб келиб кўр билан қўл сиқишиб кўришди. Кўп синичклаб билдики, кўр ҳам паҳлавонни забардаст кўринаади. Кўр ҳам билдики, Жўрахон ҳам ўзидан зиёдароқ паҳлавон экан. Икковлари топишиб, Жўрахоннинг чайласида — «битта эдик, иккок бўлдик», деб кун кечириб юравердилар. Булар дастидан ўрмондаги ҳайвонлар қутилмас эди.

Кунлардан бир кун булар ов қилиб юриб эдилар, бир қушини чала уриб, учириб юбордилар. Қушпинг кетидан бора туриб қарадиларки, бир жойда бир одам ўтирибди. Уининг икки қўли йўқ экан. Буларнинг қоидаси шундай эди. Қачон Жўрахон бир қушни отса, қуш бошқа бир томонга тушса, кўр Жўрахонни кўтарниб чопар эди. Бу дафъя ҳам кўр Жўрахонни кўтарганича чопиб, ҳалиги икки қўли йўқ одамнинг олдига келиб қолдилар. Қўлсиз одам ўринидан туриб салом қилди. Жўрахон кўрдики, уининг икки қўли йўқ. Таажжубга тушиб, саломлашиб, «иккита эдик, учта бўлдик» деб, Жўрахоннинг маизилига томон кетдилар. Булар энди учта бўлиб, сайд қилиб юрар эдилар. Жўрахон урар эди, улар бориб топиб келар эдилар. Шундай қулиб булар бир неча вақт кун кечиришдилар. Кунлардан бир кун маслаҳатлашиб бир-бирларига: — Эй биродарлар, энди бизлар шундай қилиб кун кечириб юрншимиз бўладми? Ёки бошқа бир иложи борми? — дедилар. Ҳалиги чўлоқ:

— Эй дўстларим, мен бир қўлсиз киши бўлсам, сизнинг кўзингиз бўлмаса, сизнинг оёғингиз бўлмаса, одамлик жойларга борсак ҳам, бизларнинг шармандалагимиз кўринниб

турган гап. Энди бизлар шу дарада умримиз борича кун кечириб, умримизни охир қилайлик. Бизлар киму, бир жойларга бориб, ватан қилиб, уддалаб юриш нима?— деди. Уларнинг охирги маслаҳатлари шундай бўлди.— Энди биз учовимиз ов қилсақ, овни уйда пишириб қўядиган бир киши лозим. Агар шу мақсадимиз ҳосил бўлса, ишимиз ўнг бўлар эди,— дейишдилар.

Жўрахон айтди:

— Мақсадимиз шундай бўлса, ким бориб бир қиз болани, бир аёлни ёки бир болани топиб келади?— деди. Ҳалиги қўлсиз айтди:

— Менга кўп ов қилиб, овқат топиб берсанглар, бўйнимга осиб қўйингизлар, ўн кунлик, ўн беш кунлик муҳлат ҳам беринглар. Шу кунлар ичидан мен бориб, қандай бўлмасин бир кишини топиб келаман,— деди. Жўрахон ва шериклари ов қилишиб, бир қанча гўштларни пишириб, қўлсизнинг бўйнига осиб қўйдилар. Қўлсиз бир печа кундуз йўл юриб, охирни бир дарёнинг бўйнига келди. Дарёнинг бу чеккасидан паастга қараса, кўп балиқчилар балиқ овлаб крибди. Шу балиқчиларнинг кийимида ва ҳар хил нарсаларига бир болани посбон қилиб қўйибдилар. Қўлсиз дарёнинг бу томонидан ҳалиги болани олдига чақириб олди. Боланинг қўлсизга раҳми келиб, бу киши нима дер экан деб, унинг олдига келди. Қўлсиз:

— Эй болажон, бўйнимдаги овқатдан менинг оғзимга солиб-солиб, едириб қўйгин. Мен тўйиб олай,— деди. Боланинг раҳми келиб, қўлсизга овқатдан едириб тўйғазди.— Энди бир сув бергин,— деди қўлсиз. Сувни ичиб бўлгач, қўлсиз болани калласи билан босиб, чопонининг икки ёқасини тишилаб, кўтарганича олиб қочди. Дод-фарёд қилганига қарамай болани қўлсиз ўрмоннинг ичига олиб кириб кетди.

Балиқчилар балиқ овига қизишиб, боланинг кетганидан бехабар қолдилар. Қўлсиз болани кўтариб қочганича балиқчилардан узоқлашиб кетди. У кечгача болани кўтариб қочиб, бир жойга бориб тўхтаб, болани оғзидан қўйиб, болага:— Эй болам, сени мен ўлдирмайман, емайман, ёмои иш қилишга менинг рағбатим йўқдир. Сени бир яхши жойга элтаман. Мана бу кеча шу ерда ётамиш. Бу ўрмонларга шер, айнқ, аждар ва бошқа йиртқич ҳайвонлар кўп. Булағдан саломат қутила олмассан,— деб насиҳатлар қилди. Бола ҳам ўйлаб кўрдикни, ҳеч иложи йўқдир, поилож кўнди. Эрталаб барвақт йўлга тушдилар. Болани олдига солиб, ўзи кейиндан юриб, «мана етдин, мана етдин» деб алдаб, бир неча кундан сўнг Жўрахоннинг капасига олиб бор.

ди. Булар билан кўришиб, «учта эдик, тўртта бўлдик» деб юравердилар. Булар ов қилиб келса, бу бола овларни пишириб, тайёрлаб қўяр эди. Булар турган жойдан бир неча чақирим нарида бир ялмоғиз кампир яшар эди. Кўнлардан бир қун ўшанинг бурнига одамларнинг иси бориб етди. Шу ялмоғиз кампир бўларни ҳар куни пойлар эди. Булар бўлса ов қилиб келиб, овни пишириб еб юрдилар. Биронтаси якка қолмас эди. Ялмоғиз кампир бир куни пойлаб қараса, чайлада бир киши кўринади. Ялмоғиз кампир келиб, болани ёлғиз кўриб, алдаб:— Эй болажоним, меҳрибоним, азизгинам, бир қанча воқеалардан буён: «Бошгинам битлаб кетган, бошимни кўриб қўйгин» деб, болани ўтиргизиб, тумшуғи билан тиззасидан босиб, қонини симира бошлади, шу вақтда овчилар ҳам ов билан қайтиб келаётган эдилар. Улар узоқдан кўрдиларки, бир кампир келиб, чайланинг ичига кириб, қайтиб чиқмади. Булар афсусланниб: «Ҳай дариф, шу ялмоғиз кампир бўлса керак. Боргунимизча, бу болани тамомламаса эди. Энди шундай бир иш қиласайликки, биз уч томондан бориб, кампирни ушлашимиз керак» деб, учовлари уч томондан шиддат билан жўнадилар. Ялмоғиз кампир боланинг қонини сўриб олаётган эди, биринчи бўлиб кўр келди. Бола дадилланиб овоз чиқаргач, кўр тахминлаб ўзини овоз чиққан томонга қараб ташлади. У ялмоғиз кампирнинг устига тушди. Ялмоғиз кампир эса кўрни кўтариб қочишга уринган эди, қўлсиз келиб қолди. У ҳам кампирнинг бир томонидан тишлаб ола қолди. Кампир икковини ҳам кўтариб қочмоқни ўйлади. Шу вақтда Жўрахон етиб борди. Ялмоғизнинг кекирдагидан олиб, ерга тоблаб урди, кўксига мииб, атрофига бир қанча қозиқларни қоқтириб, соchlарини, оёқларини қозиқларга боғлатиб, Жўрахон шерикларига қараб:

— Эй дўстлар, мен ялмоғиз кампирининг олдида туриб, битталарнингни «ют» дейман, ютади, «ташла» дейман, ташламайди. Шунда мен кекирдагини қисиб, бир шапалоқ урсам, оғзидан чиқариб ташлайди. Ана шундан кейин сизлар солимул аъзо¹ бир йигит бўласизларки, аммо сизлар бунинг бошида туриб, «ют» десангизлар, ютади-ю, ташла десангизлар, ташламайди. Уша вақтда икковларнинг бор кучларнингни йигиб қийнанглар, шундан кейин ташлайди. Агар шунда ҳам ташламаса, ўзини қийма-қийма қилиб, тамоми аъзоларини бўлак-бўлак қилиб, ҳар томонларга тарқатиб қўйинглар. Ў қандай бўлмасин мени шу бир жойига пинҳон қилиши керак,— деб васият қилди-да, ҳа-

¹ Солимул аъзо — барча аъзоларни солим, бутун.

лиги баччани олиб келиб, кампирнинг дамига тўғрилаб, «ют» дегани ҳамоно болани ютиб юборди. Бир-икки фурсат ўткариб «ташла!» деди. Ялмоғиз эса тархашлик қилиб, ташламасдан тек турди. Жўрахон қаҳрланиб, ҳалқумидан сиқиб бир шапалоқ уриб эдики, кампир болани чиқариб ташлади. Кишилар қарасалар, бола хуш сурат, хуш қадди-қомат, солимул аъзо бўлиб тушди. Болани кўриб, булар ҳам иштиёқманд бўлдилар. Кўлсиз келиб.— Энди мени ютсин,— деди. Жўрахон имо қилиб эди, қўлсизни ҳам ютиб юборди. «Ташла!» деганда, ташламади. Аввалги одатидек ҳалқумини қисиб, бир-икки шапалоқ уриб эдики, уни ҳам ташлаб юборди. Бу ҳам солимул аъзо бўлиб, аввалгисидан ҳам зиёдароқ бўлиб тушди. Шундан кейин наебат кўрга келди. Кўр ҳам яқинлашиб келиб, ялмоғизнинг дамига тўғри бўлгач, кўрни ҳам ютиб юборди, «ташла!» деганларида, ташламади. Жўрахон ҳалигидек қилиб, кампирни қийнагач, чиқариб ташлади. Кўр аввалгидан ҳам зиёдароқ бўлиб тушди. Навбат Жўрахонга етгач, кўр билан ҳалиги чўлоқ ялмоғизни маҳкам ушлаб «Жўрахонни ют!» дедилар. Кампир ютиб юборди-ю, лекин ташламади, ура-ура безор бўлдилар. Шундан кейин ялмоғизни сўйиб, аъзоларини айришга мажбур бўлдилар. Шундай қилиб, булар ялмоғизни сўйиб, майдамайда қилиб, аъзоларини ҳар томонга тарқатдилар, лекин Жўрахондан асар йўқ. Бу ишга таажжубланиб: «Дарров ҳал қилиб юборибдими» деб, ўйлашиб туриб эдилар, бир чумчук келиб, бир дараҳтга қўниб, «чилдир-чилдир чиначоқ, чилдир-чилдир чиначоқ», деб сайрай бошлади. Булар ҳам бу ишга таажжубланиб, ялмоғизнинг қўлини олиб, чиначогини тилиб эрдиларки, Жўрахон лўп этиб чиқиб қолди. Учовлари ҳам солимул аъзо бўлишиб, бир-бирлари билан кўришиб, саломлашиб хурсанд бўлдилар.

Жўрахон ҳам ўзига ўзи қарасаки, хуш қадди-қомат, хуш сурат, аввалги ҳолатга нисбатан ҳар қандай таниган киши ҳам унинг Жўрахон эканлигига ишонмас эди. Шундай қилиб булар ялмоғизнинг зулмидан қутилиб, жасадини дағи қилиб, бир неча кунлар шу ўрмонда кун кечирдилар.

Кунлардан бир кун булар маслаҳат қилиб: «Эй дўстлар, энди шундай қилиб юрамизми? Илгари аҳволлариниз бошқача эди, ҳозир бошқача бўлди. Ҳозир солимул аъзо бўлдик. Энди ҳалқ ичига бориб, ҳалққа қўшилиб, уй-жой қилиб юрсак. Нима маслаҳат берасизлар?»— дейишдилар.

Бу гап ҳаммаларига маъқул тушиб, улардан бирин айтади:

— Дарҳақиқат, тўғри айтасиз, ҳақиқатан ҳам сиз бир

мамлакатнинг подшосига лойиқ кишисиз. Бизлар сизга навкар бўлайлик. Чунки сиз бизларга шунчалик яхши бўлишига сабабчисиз. Биттаси мени бўлсанм, бир мамлакатда қайиқчи эдим. Йўл тўсиб, қанча кишиларга озор бериб, қароқчилик қилиб юрган киши эдим. Менинг овозам мамлакатда шуҳрат топиб, охири подшо кўп кишилари билан мени тутиб олди. Охири мени кўпчилик ўлдирмоқчи бўлиб, икки кўзимга мил тортиб, бу жазирага келтиришиб ташланган эди. Ўз-ўзимча қаёқ тўғри келса, шу ёққа юравериб, кўп вақтлар санқиб юриб, шу ўрмоннинг яқинига келиб қолган эдим. Сийпаланиб қўлимга нима учрамасин, шуни ушлаб еб, тирикчилик қиласр эдим. Кейинги вақтда сиз келиб топиб олдингиз. Сиз билан топишиб, қанча яхши ишларни кечириб, шунчалик бахтга эга бўлдик. Энди умидим шуки, сиздан бир қарич айрилмасдан умр кечирсан,— деб сўзини тамомлади.

Навбат чўлоққа келгач, чўлоқ ҳам сўзга кириб:

— Мен ҳам бир мамлакатнинг муғомбир ўғриси эдим. Ҳар қандай жойлардан ҳам лаҳим қазиб, асл молларни ўғирлаб кетар эдим. Менинг ҳам номим чиқиб, охири подшо томонидан ушландим. Подшо одамлари икки кўзимни бойлаб, бир неча кун туюга ортиб, бир саҳрода иккита қўлимни кесиб ташлаб кетган эдилар. Мен ўз ҳолимча қолиб, кўзимнинг латтасини қумларга суйкаб ечиб, ҳар томонларни тафтиш қилиб қарадим, қаёқдан келганилгимни, мени ташлаб кетган туяларнинг қай томонга кетганилгидан ҳеч асар тополмадим. Шамол қумларни теп-текис қилиб кетибди. Қанчалик ўйламайни, қаёққа кетишими билмадим. Охири таваккал қилиб бир томонга қараб кетавердим. Бир неча кечаю кундуз шу қум-чўлда юра-юра, сизни топган жойга чиқиб ўтириб қолган эдим. Шундан кейин сиз билан бўлиб, яхши маишатлар кечириб, яна солимул аъзо бўлдим. Менинг ҳам умидим шуки, сиздан ҳеч айрилмасам,— дегач, учовлари ҳам қучоқлашиб кўришиб, ака-ука тутинидилар. Улар аввал боланинг жойи қаерда бўлса, элтиб, ота-онасига топиштириб, сўнгра шаҳримизга кетсак деб, гапни бир жойга қўйдилар. Чўлоққа қараб:— Сен шу болани қаердан олиб келган бўлсанг, ўша томонга қараб йўлни тортавер, кетдик энди,— деб ҳаммалари йўлга тушдилар. Бир қанча вақт ўрмон ичida, саҳрода юриб, бир баланд қишининг устига чиқиб қарасаларки, узоқдан кўп дарахтли жойлар кўринади. Бирпас йўл юриб бир дарахтли, дарёли жойларга яқинлашдилар Дарё ёқалаб бориб эдилар, болани ушлаган жойдан чиқиб қолдилар. Бола бу ерларни кўргач, ўзининг юрган жойлари эканини таниди.

Эндиг бола олдинга тушиб, йўл бошлаб бораверди. Андек фурсат юриб, бир шаҳарга кирдилар. Шаҳарнинг бир кўчасидан кириб бораётуб эрдиларки, бола туғилган уйниг дарвозаси кўринди. Жўрахон:— Сенинг ота-оналаринг сенинн ўлди деб билгандир. Бирданига ҳовлига кирсак, албатта улар сени кўргани ҳамоно ўзидан кетиб қолмасин. Аввал бизларнинг биттамиз бориб, у ёқ-бу ёқни гапиришиб, меҳмон бўлишиб, ганга солиб қарайлик-чи, сўнгра тоғишмоқ осондир,— деб болага биттасининг чопонини ёпинтириб, кейинларидан эргаштириб, ҳалиги дарвозани тақиллатдилар. Дарвоза эгаси чиқиб, дарвозани очиб қарасаки, уч йигит турибди: жуда хуш қадди-қомат, чиройли йигитлар, лекин эгни-бошлари жулдур бўлиб кетган. Уй эгаси ҳайрон қолиб, дарвозани очиб, «сизлар кимсизлар» деди. Булар:

— Бизлар қаландарлармиз. Ичимизда фолчиси ҳам бор. Ҳар хил воқеаларни айтувчилар бор,— деди.

Ҳалиги чиққан киши уйнга кириб, хўжайининг айтди.

— Эй хўжайин, дарвоза тақиллади, дарвозани чиқиб очдим. Тўрт кишини кўрдим, ниҳоят даражада хуш сурат йингитлардир. Буларнинг кетида бир қиз бола ҳам борга ўхшайди. Лекин мен уларни ҳайбатли, шижкоатли деб биламан. Агар қасдланса, бир шаҳарни вайрон қилгудек ғайратлари бор. Шунга қарамай улар ўзларини «бизлар қаландар» дейди. Яна «фолчилик ҳам қиламиз» дейди. «Ҳар хил хабарларни ҳам айтамиз» дейди.

Бу гапни эшитган хўжайин таажжубланиб, «ундай кишиларни уйга қўйишининг нима ҳожати бор, бошқа жойга кетаверсин. Ундай кишиларни меҳмон қилиб зарар кўрса кўрадики, одам наф кўрмайди» деб кўнглига туғиб кўйдида, яна ўйладики: «Бундай десам, ҳалиги ҳар хил хабарларни биламиз», дегани мени қизиқтиради. Нима бўлса меҳмон-да, бир кеча минг кеча бўлмайди. Ташқаридаги меҳмонхонага жой қилиб, бир оқшом ётқиза қолай» деб ўйлади-да, ҳалиги навкарга:

— Ташқаридаги меҳмонхоналарни жой қилиб тайёрлаб, ўша ерда қўндиргин!— деб буюрди.

Ҳалиги хизматкор ташқаридаги меҳмонхоналарни очиб, меҳмонларни меҳмонхонага тақлиф қилди. Меҳмонлар меҳмонхонага киргач, хўжайин ҳам «меҳмонларни бир кўрайин» деб келиб, меҳмонларга қарасаки, дарҳақиқат, хизматкори айтгандан ҳам минг чандон зиёда кўринади. Хўжайиннинг кўнглидан ҳай нима бўлсан бўлдим, буларни меҳмон қилдиму, булардан бир яхшилик чиқмаса керак, деб бир қанча гаплар ўтди. Буларнинг туриши, қиёфасига

қараганда, ҳар бири гүёки бир аждарга ўхшайди. Ниҳоят ҳўжайин хотинига маслаҳат қилди:

— Эй хотин, бу оқшом бизга меҳмон келди. Лекин бу меҳмонларнинг туришидан қўрқаман. «Меҳмон отангдан улуғ» деган, нима бўлса ҳам менга дастурхон тузаб бергни. Меҳмонлар билан кўришиб, ҳолу аҳвол сўрашиб, бир рафти ройини¹ билайин-чи,— деб дастурхон тузаб, меҳмонхонага чиқди.

Меҳмонлар билан кўришиб, у ёқ-бу ёқдан сўрашиб, дастурхон ёзиб, овқатга таклиф қилди. Бирпас ўтмай, дастурхондаги овқатлар тамом бўлди. Ҳўжайин ўйлаб, ичкарига кириб, бир қанча нош, шираю шарбатлардан хизматкорига бериб юборди. Хизматкор нош, шираю шарбатларни олиб чиқиб, буларнинг олдига қўйгач, булар овқатини еаверсин, ҳўжайин маслаҳатга тушаверсии.

Ҳўжайин хизматкорини чақириб:

— Шаҳар ичидағи қариндошларимни айтиб келгии, келсенилар,— деб номзод паҳлавонлардан ҳам бир қанчаларининг номини ёзиб берди.

Хизматкор юрганича ҳар томонларга бориб, айтган одамларини чақириб келди. Ҳўжайиннинг барча яқин қариндошлари: ака-укалари, тоға-жиянлари — ҳаммаси келиб, ичкаридаги меҳмонхонада жам бўлдилар. Ҳўжайин келиб қариндош-уруглари билан кўришиб, сўрашиб.

— Эй хеш-биродарлар, бизга бу оқшом тўртта меҳмон келди: учтаси — эркақ, биттаси — қиз. Шу уч эркакнинг ҳар бирини бир шерни азимдек фаҳмладим. Шундай хаёл қиласанки, агар улар шерга тикилсалар, шер ҳам уялганидан тескари қарагундай ҳайбати бор. Ҳусусац, биттасини кўрдим, унинг кўзига ҳеч қараб туриб бўлмайди. Буларнинг ваҳимаси дилимга тушиб, улар менга бу оқшом яна бир ишқаст бериб кетмасин, деб сизларни чақирирдим. Қандай бўлмасин, бу оқшом бир суҳбат қилиб, кечами тоңг оттирсанглар. Буларнинг бир ишига қизиқаман: Бирори фолчи эмиш, бирори ҳар хил воқеаларни биладиган эмиш. Мабодо улар Шоҳрут ўғлимнинг дарагини берса, деб умид қиласан. Шунинг учун бу меҳмонларни қайтариб, жавоб бермасдан бу оқшом қолдиридим,— деб сўзини тамомлади.

Ҳалиги паҳлавонлардан бири чиқиб:

— Эй ҳўжайин, бизлардек баҳодирлар шаҳарнигизда бўлади-ю, ҳар қандай йўловчи сиздек кишига ёмон ишни

¹ Рафти рой — борадиган йўли; бу ўринда мақсадини билайнин маъносида.

кўрсатиб кетадими? Агар булар ёмон ниятда келган бўлсалар, шу ердан чиқмасдан, йўқ қилиб юборамиз,— деб керилди.

Хўжайин уларнинг бу ҳимматини кўриб, мағурланиб:— Дарҳақиқат, булар тўғри айтади,— деб зиёфат анжомини тўғрилааб, меҳмонларни ичкари меҳмонхонага таклиф қилди.

Булар ҳам туриб, аста-секин ичкаридаги меҳмонхонага кирдилар, қараб кўрдиларки, меҳмонлардан баъзилари ўринидан туриб, баъзилари ўтирибди. Биринчи Жўрахон турган кишилар билан, баъзи мўйсафидлар билан кўришди. Хўп синчиклаб кўриб, баъзи паҳлавонлик дағдағасини қилиб, назари илмай турган кишилар билан ҳам кўрнишиб, қўлларини шундай сиқдики, ҳалиги паҳлавонлар қўлининг сиқилганига чидай олмасдан тишлариши тишлаб, у ёқ-бу ёққа қараб ижирғаниб қўйдилар. Қолганлари ҳам кўришиб, айланиб бориб, меҳмонхонанинг пастки томонидан учовлари жой олиб ўтиришдилар. Ҳалиги сингилларини орқаларидан ўтиргиздилар. Бу ишни кўрган бой таажжуబланиб: «Ҳай баччағар, бу ишни ажаб қилди. Мамлакатимнинг атанган паҳлавонлари, булар билан бир кўришишга ожиз келди-ю, мен бўлсан, булар билан бу оқшом базм қилиб, буларни знёфат қилиб, ҳол-аҳволларим қандай бўлар экан», деб ўйлагб кириб-чиқиб юраверди. Ҳалиги паҳлавонлар бўлса шу шарманда бўлганларича каллаларини қўйи солиб ўтиравердилар. Такаббурлик қилганимиз бошимизга бало бўлди, бизлар ҳам ўрнимиздан туриб, хуши муомалалик қилиб кўришсак, бунчалик кулфатта қолмас эдик, дейишдилар. Баъзи мўйсафидлар, ҳалиги ғуурланган паҳлавонлардан баъзилари ичкари-ташиқари қатнашиб турибди. Паҳлавонлардан айримлари шу вақтни ғанимат билиб, бирин-сирин ўринларидан туриб, йўталиб, дарвозадаи чиқиб кетдилар. Ҳалиги меҳмонхонада баъзи мўйсафидлар қолди. Зиёфат сузилди, алвон-алвон таомлардан едилар, ҳамманинг олдида оз-моз қолгани қолди. Лекин бу учовларининг олдидаи таомлардан ҳеч парса қолмади. Ҳалиги мўйсафидлар:

— Эй ўғилларим, сизлар ёш киши экансизлар, тортиниб ўтирманглар, таомни есни деб қўядилар, еяверинглар,— деб дастурхондаги таомларни учовининг олдига сурив қўйдилар. Қарадиларки, учови ҳамма таомларни еб тамомлади. Булар ҳам ҳайрон бўлишиб, ўзаро пичир-пичирлашиб, бир-бирларига: «Булар учта бўлса ҳам, уч балон азим экан. Шахримизнинг паҳлавонлари бир кўришиш билан ҳаммаси қочиб кетди. Буларнинг овқат ейишларига

қараганда, ғұрлайлар ҳам ўзларига яраша бўлса керак. Булардан ҳол-аҳвол сўрашайлик-чи, қаердан бўлар экан, нима учун келган экан ва қаерга борар эканлар?— деб дастурхонни йиғиб олгач, ҳар қайсилари ҳар томондан гапира бошладилар. Бой ҳам тилга келиб, уч меҳмонга қараб:

— Эй ўғилларим, мен сизларининг бир ишларингга қизиқиб, бу оқшом меҳмон қилдим. Менинг бир ўғлим уч йил бўлдики, овга чиқиб йўқолган. Сизларга ўхшаган мусофирилардан ва қаландарлардан, йўловчилардан, фолчи-қушночлардан сўрамаган жойим қолмади. Кеча сизлар дарвозамга келиб, тақиллатиб «меҳмонман» «фолчи ва ҳар хабарни биладиганимиз» дедингизлар. Шу ишга қизиқиб, мен сизларни бу оқшом зиёфат қилдим. Энди қани шу ўғлим хусусида бир янгилик хабарлардан айтиб, менинг бир зангибоссан юракларимни тозаласангизлар,— деб сўзини таомлади.

Жўрахон ўрнидан туриб:

— Ҳай, мен бўлмасам, аввали-охир саволим шуки, бизларнинг гуноҳимиздан, хато қилган ишларимииздан ўтсангиз, айтамиз,— деди.

Хўжайин:

— Ҳали менга сизлар гуноҳ қилганларингиз йўқ. Ҳалини баҳодирлар ўзларини таъриф-тавсиф қилиб, такаббурлик қилиб, қилган ишларига яраша ўзлари шарманда бўлдилар. Бунинг учун мен ҳам хурсандман. Сен бошқа томондан гапир,— деди.

Жўрахон:

— Бошқа томонни хатоларимдан ўтсангиз, айтаман,— деди.

Хўжайин ўйланиб булар менга бошқа қандай хатолик қилган экан, деб турди-да, «ўтаман, гапир!» деди. Шундан Жўрахон тилга келиб, бошидан ўтганларининг барчасини гапириб берди. Кўр ҳам ўрнидан туриб, ҳалиги бойдан илтимос қилди:

— Менинг ҳам бўйнимда гуноҳларим кўп. Аҳли мажлис қилган гуноҳларимни ўтсалар, мен ҳам бир қанча бошиимдан кечирган кўп гапларимни айтиб бераман.— деди. Аҳли мажлис ҳам:

— Эй ўғлим, гуноҳларингдан ўтдик, айтсанг айтавер,— деди. Шундан сўнг ҳалиги тузалган кўр бошидан кечирганиларини бирма-бир ҳикоя қилиб айтиб, ўзининг Аҳлул қароқчи эканлигини уларга билдириди. Аҳли мажлис гап шу ерга етганда, бир-бирлари билан ғувуллашиб, «Аҳлул қароқчи ҳам бор экан-да», дейишиб шивирлашиб колишди.

Аҳлул қароқчи сўзини давом қилиб: «Подшо мени ушлаб ҳукамолар мени ўлдирмоқчи бўлдилар. Ахир улардан биря «Саҳройи Кабирга олиб бориб, кўзига мил тортиб, улоқтириб ташлаб келиш керак, шу билан ўзи ўлиб, йўқ бўлиб кетади», деб мени туяга юклаб, саҳрога олиб бориб, кўзимга мил тортиб ташлаб кетдилар. Мен ўша жойда қолганимча қолиб, юз минг мाशақатлар билан бир қанча вақтлар йўл юриб, охири биродарим Жўрахон билан топишиб, шунчалик яхшиликларни шу киши туфайли кўрдим. Ҳозир мен келиб қолган шаҳар асли менинг ўз шаҳарим» деб ҳамма кишига ўзини танитди. У ҳалиги қўлсиз кишини ушлаб, «охирги савол шу кишига»,— деб сўзини тамомлаб ўтирди.

Қўлсиз ҳам ўрнидан туриб, ўз гуноҳларини халқдан сўради. Халқ унинг илтимосини қабул қилиб, гапиришга рухсат берди. У ҳам бошидан ўтганларини гапириб, ўзини ҳалққа танитиб, Баҳлул босқинчи эканлигини билдириди ва қолган гапин мана шу синглишимиз билади деб, қўли билди имо қилиб, орқаларида ёпинчи ёпинган кишини кўрсатди. Шу вақт ҳалиги одам бошидан ёпинчини олиб:

— Ассалому алайкум,— деб халқ билан кўришиб чиқди. Ҳушёр кишилар танишиб, гаранг кишилар ўйлашиб қолдилар. Чунки болада аввалгидан ҳам зиёдароқ ҳусну латофат пайдо бўлган эди. Бола ҳамма билан кўришиб ичкарига кириб кетди. Оналари, укалари, қариндош-урулари билан кўришиб, ўзини билдириди. Бой ҳам қувониб, ҳалиги уч кишини ҳаммомда ювинтириб, ҳар хил либослардан кийинтириб, уч кун тўй-томоша бериб, зиёфат қилиб қраверди.

Бир куни Жўрахон оғайнилари билан маслаҳат қилиб:— Энди менга рухсат берсанглар, мен ўз шаҳримни ахтариб борсам. Сизлар энди жойларингизни топдингизлар,— дегач, ҳалиги Аҳлул, Баҳлуллар «Бизлар ҳам сиз билан бўламиз» — дейишиб, кетмоққа қарор қилдилар. Бой буларнинг кетишини билиб, хайрлашиб буларга отутўнлар бериб, йўл жабдуқларини ташлаб берди. Булар бой билан хайрлашиб, йўлга тушуб кетдилар. Булар кечаю кундуз йўл юришиб, ўз шаҳарларининг, яқинига тушиб, бир жойдан жой қилиб ётдилар. Бир куни улар бир кишидан сўрадилар:

— Бу шаҳарларда нима гаплар бор?

У киши айтди:— Эй оғайни дардини сўрайсизми?! Бизнинг шаҳаримизга девлар келиб қолгац, бир қанча вақтлардан буён икки ака-ука пайдо бўлди. Улар қанча дев-

ларни ўз ихтиёрларнга олган экан. Бу девларни ишга солиб подшоларимизни қамаб, халқимизни оёқ ости қилиб, баъзиларини осиб, баъзиларнни босиб юрипти. Шаҳарниң ичидаги жуда кўп киши қирилди. Дарвозалар банд. Ани шунақа, шаҳарларимиз вайрон бўлиб кетди,— деб ҳикоя қилди.

Булар билдиларки, акалари шаҳарни вайрон қилиб, бузғунчилик қилиб, кўп халқларга озор бериб, қондадан чиқиб кетган экан. Энди қандай қилиб бўлса ҳам, бирданнига борсалар уларни танийди. Яхши иш шуки, кечаси бир бало қилиб шаҳарга кириб, шу акаларини уйқусида топиб кор қилмагунича иш юришмайди. Ҳалиги ушланган кишига улар: «Сен шаҳарниң ичига кириб тоза паст-баландини билиб кел» дедилар. «Агар шу ишларни бажариб келсанг, шу шаҳарни қўлга киргизсак, сени мақсадинингга еткiramiz. Ҳозир сен бориб, шу шаҳарга кириб, аввал ўша икки биродар билан танишиб, аста-секин уларниң уйларига бориб танишгин. Ўша ерда менинг ҳам бир синглим бор. Шу синглимга мени маълум қилгин. Мени шулар билса, бир хат ёзиб берсин. Гап шу», деб ўйлашдилар. У киши ҳам:— ! Мен бир овчи кишиман. Куним сайёдлик қиласман. Ишим барор олмайди. Агар сизлар менга ҳамроҳлик қилиб юрсангизлар шу яқин бир жойда бир мурғзор бор: хуши ҳаво, яхши сувлар оққан, ҳар хил қушлар, кийиклар кўп. Лекин ваҳший ҳайвоnlар ҳам бор. Мен қўрққанимдан шу мурғзордан ов қилолмайман,— дегач, булар ҳам бирга бориб, шу мурғзорда ов қилдилар. Ниҳоят бу учаласи баъзи қушлардан, оҳулардан уриб бердилар. Ҳалиги одам уларни отига ортиб, шаҳар дарвозасига яқинлашди. Бир қанча дарвоза посбонлари талаб оламиз деб хаёл қилдилар. Бу киши уларга қараб:

— Мен бу икки биродаримининг овчиси бўламан, олсангизлар олаверинглар,— дегач, посбонлар индамади. У овчи аста-секин икки биродарининг манзилини сўраб топиб олди. Икки биродар овчининг олиб борган кийик, каклик ва кабутарларини олишиб, қовуришиб ейишиб, шаробхўрлик қилиб, айш-фарогатга машғул бўлдилар. Овчи ҳам улар билан у ёқ-бу ёқдан сўрашиб, бир-бировлари билан танишиб чиқиб кетди. Орадай бир неча кун ўтгач, яна ҳалиги мурғзорга бориб, уларга бўлган воқеаларни айтиб, бир қанча овларни ортиб, яна шаҳардаги Жўрахонниң икки биродарига келди. Охири овчи Жўрахонниң синглисими топиб, Жўрахон берган шу хатни унга топширди. Жўрахонниң синглиси ўзини йўқотиб, сирни ошкора қилишга сал қолди. Ҳалиги овчи насиҳат қилиб.

— Эй синглум, қандай бўлмасин бардош қилиб, ўзинсни қаттиқ сақлагин, сирингни фош қилмагин. Агар улар билб қолсалар, мени ҳам ўлдирадилар, сен ҳам оғангни кўрмассан,— дегач, қиз ўзини юз машаққатлар билан тўхтатиб, хатни ўқиб тушундики, хатни ҳақиқатан ҳам Жўрахон акаси ёзган экан. Бу ҳам ўз аҳволидан ёзиб акаларининг келганини, Жўрахоннинг хотинининг уларга бўйги бермасдан зинданда ётганилиги, оти, акаларини яқин йўлаимаганлиги учун таблага тортиб қўйилганлигини, отасига «Жўрахон ўлиб кетган» — деб тушунтирсанликларини, отаси Жўрахоннинг ғам-ғуссасида кўр бўлиб афтода бўлиб қолганлигини, шаҳар ҳалқи қийналиб, акаларидан безор бўлганлигини бирин-сирин ёзиб берди. Овчи ҳам номани қўйнига солиб чиқиб кетди. Номани келтириб Жўрахонга берди. Жўрахон номани ўқиб билдики, ҳақиқатан ҳам хотини вафодор экан. Шундан сўнг унинг кўнгли тиниб, ўйлаб-ўйлаб шундай қарорга келди. Ўша акаларимни бу тартибда бориб, шаҳарда қўлга тушириб бўлмайди. Агар уларни бу томонларга бошлаб келса, бу жойларни томона қилиб юришганда, бир жойни тузаб қўйиш лозим. Улар шу жойда ўтириб, майшат қилаётган вақтда пойлаб туриб, бехосдан иккى қўлинин ушлаб, ишини тамомлаш керак деб, бир қанча овларни қилиб бериб, овчини шаҳарга жўнатди. Сайёд совғаларни олиб борди. Улар бу оқшом ҳамсуҳбат бўлиб ётдилар. Эртаси куни уларнинг шавқи келиб:

— Эй овчи ошина, бунича кийингу, калтару какликларни қаердан олиб келасиз? Бунинг кони борми? — деб сўради.

Шу вақт овчи ўзининг ов қиласидан жойларини таъриф-тавсиф қилиб:— Мен буларнинг конини биламан,— деб чунон таърифу тавсиф қиласидики, у икковининг шавқи ўша жойга сайилга боришга мойил бўлиб, бизларни ҳам ўша жойга олиб борсанг, деб илтимос қилди. Сайёд ҳам майли деб, уларни эргаштириб, ўша мурғзорга борди. Мурғзорга бораверган сари салқин шамол келиб, яхши гулларнинг ҳиди димоқларига уриб, икки биродарини шавқи зиёда бўлди. Бораверган сари какликлар учиб, кабутарлар айланishiб, баъзи жойлардан кийиклар қочиб, охири бир жойга етдиларки, бу жой жуда озода қилиб бе-затилган экан. Улар ана шу ерга тушамиз, шу ерни кўшк қилиб, ҳар томонларни саир қилиб, уйқумиз келса ухлаб, ов қилиб келсак, шу ерда пишириб, яна қайтиб кетамиз деб, шу ерга тушдилар. Шу ерда тушниб, ҳаммалари ҳар томонга сийлишиб, камонларини қўлларига олиб, ов қа-

лишга машғул бўлдилар. Жўрахон эса ҳалиги акасини пойлаб туриб, бирданига олдин чиқиб қолиб:— Ассалому алайкум, эй ака,— деди. Акаси донг қотиб қолди ва тезда ўзини қўлга олиб, кўкрагига қўл узатиб, ҳалиги қутини қисишини ўйлади. Жўрахон бир сакраб акасининг ҳалқумчдан бўғиб, ҳалиги қутини олиб, ўзининг қўйнига солиб, акасининг қўлларини бойлаб, овоз қилди:

— Ҳаммаларинг йиғилинглар, шаҳар ичига қайтамиз,— деб овдагиларнинг барчасини бир жойга йиғиб, ҳалигиларга ўзини танитиб:— Бу киши менинг акам бўлади,— деб танитди. Ўзини билдириб, шаҳарга қараб йўй олдилар. Булар шаҳарга дарвозалардан кириб бордилар. Шаҳар халқи бу ишни кўриб, бу қандай воқеа бўлди, ким бу икки биродарнинг қўлларини бойлади деб ҳайрон бўлдилар. Фалағул, тўполон бўлди. Охири Жўрахон шаҳари жарчи қўйиб, жар чақиртириди:

— Шаҳар халқи, хавотир бўлмангизлар, ҳеч ҳодиса рўй берган эмас,— деб халойиққа таскин берди-да, отасининг олдига бориб кўришиб, подшони банддан халос қилдириб, унга:— Ўз қоидангизча иш олиб бораверинг. Кимки сизнинг ишипгизга қаршилик қилса, менга айтинг, мени сизга ёрдам қиласам. Шаҳарнингизни обод қилинг, халқингизгаadolatli bўлинг,— деб тайинлади.

Подшо ўзининг акобирлари билан қамоқдан чиқиб, тахти баҳтиларига эгалик қилиб, шаҳарларини обод қила бошлади.

Жўрахон отаси кўр бўлганлиги учун кўп ғамгин эди. Бир куни Жўрахон хотинига маслаҳат қилди:

— Отамнинг кўзлари нима қилса очилади,— дегач, хотини:

— Кўҳи Қоф тоғида бир дараҳт бор. Шу дараҳт сутидан кўзга суртилса, кўз счилади. Девларга буюрсангиз, ўша дараҳт сутидан келтиришсалар, очилса ажаб эмас,— деб маслаҳат берди.

Жўрахон ҳалиги қутини қисиб, девларни ҳозир қилиб, шу дараҳт сутидан топиб келтиришни сўради. Девлар ҳам ўша замони ғойиб бўлиб, бир қанча фурсат ўтгач. дараҳт сутини ҳозир қилдилар. Жўрахон отасининг кўзини икки томчи дараҳт сутидан томизиб эдики, отасинин кўзи ўз аслига келди. Отаси ўринидан турниб, Жўрахонни учоғига олиб, бағрига босиб, ўпиб, қайтадан кўришиб, ғул-аҳвол сўрашдилар. Жўрахон бўлган воқеаларни сўма-бир отасига баён қилди. Отаси бу воқеаларни эшитиб, акаларини ўлдиришга буюрди. Жўрахон отасига:— Эштахон, булар ўлеа, ўлиб кетади-да, энди буларнинг гун аридан

ҳар қанча бўлса ҳам, мен ўтдим. Сиз ҳам ўтинг,— деб ўлимдан қолдириб, ҳалиги иккита синглисини Аҳлул, Баҳлулларга никоҳлаб бериб, қанча тўй-томошалар қилди. **Аҳлул** ва Баҳлулни отасига күёв қилди. Бир куни Жўрахон отини табладан чиқариб кўрсаки, баданларига кишсанларнинг заҳми, занжирларнинг ўрни ўтиб кетибди. Жўрахон отни қирқ кечаю-қирқ кундуз тарбия қилиб, аввалиги аслига келтирди. Шундай қилиб Жўрахон ота-онаси, оиласи билан неча йиллар тинч умр кечириб, мурод-мақсадларига етибди. Сизлар ҳам етинглар муродга, ўқиб ёшитганлар ҳам етсин муродга, бизлар ҳам етайлик муродга, душманлар қолсин уятга.

КУЛСА — ГУЛ, ИИГЛАСА — ДУР

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, бурун замонларда бир мамлакатда бир подшо бор экан. Бу подшонинг бор бисотида уч қизи бор экан. Ойдан ой ўтиб, йилдан йил ўтиб, бу қизлар балоғатга етиб қолибди. Подшо қизларидан сўрабди:— Сен нима ейсан? Бири дебди:— Серсут, серёғ, ширин ширбиринич ейман.

Иккинчиси айтди:— Мен мурчу зарчавалик, хели долчинлик палов ейман.

Кенжаси:— Менга қандай овқат бўлса еявераман, менга бари-бир,— дебди.

Подшо катта қизига:— Сен бир подшога лозим экансан!— дебди.

Уртансасига қараб:— Сен бир вазирга лозим экансан!— дебди.

Кенжасига эса:— Сен бир гадойга лозим экансан!— деб қўйибди.

Кунлардан бир куни бир томондан совчи келиб, катта қизи бир подшога тушиб кетибди, ўртансаси бир вазирга тушибди, кенжаси эса тўраверибди. Бир қанча вақт ўтгач, бир гадой келиб, дарвозада «Шайдулло!» деб турибди.

Булар бир қанча танга чиқариб берибди, гадой олмай қайтарибди:

— Отангизга айтингки, менга ўзлари ваъда қилгай бир нарсалари бор. Ушани бермасалар, кетмайман,— дебди.

Хизматкорлар подшога: «Эшикдан бир гадой келди. Бизлар хайр қилсак, хайрни олмайди. У подшога бориб айтинг, ўзлари ваъда қилган, менга берадиган бир нарсалари бор. То ўшани чиқариб бермагунча, бўлмайди. Берсалар, олиб кетаман, бермасалар, ўз майлларига» деб сўзини та мом қилди,— дебди.

Подшо ўйланиб, ҳалиги ваъда қилган гаплари эсига тушиб кетиб, қизини қўлидан ушлаб чиқариб, гадойниг қўлига топширди. Гадой қизнинг қўлидан ушлаб, ўз манзилига қараб олиб кетди. Бир қанча йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, кечаси билан манзилига етиб қолди. Қарасаки, бир мурғзор, ариқлар ҳар томонга оққан. Сув себарганинг устида ғалт уради, себарга сувнинг устида ғалт уради. Олмалар пишган, тагига тушган, булбуллар сайраган. Бу жойларнинг бир томонида бир фор бор эди, шу форда икковлари яшаб юравердилар. Бир неча кунлар яшагач, қиз ҳомиладор бўлиб қолди. Ойдан ой ўтиб, кундан кун ўтиб, фарзанд вужудга келди. Бу бола шундай эди, қачон йиғласа, қўзининг ёши дуру жавоҳир бўлиб ерга тушар эди. Бу ҳолни қиз кўриб: бу ажойиб иш бўлди-ку, бундай дуру жавоҳирлар мамлакат подшоларида жуда кам бўлади. Бу ерда кўпайиб кетди. Энди сиз шу дуру жавоҳирлардан бир нарсага солиб, шаҳарга олиб бориб, пулга алмashiб келсангиз. Яна ўша шаҳардаги камбағал кишилардан ҳам тўрт-бештасини эргаштириб келинг. Шу форнинг гирдини ўраб оламиз. Мабодо бу ишин бошқа кишилар сезиб қолиб, боламизни ўғирлаб кетмасин,— деб эрига йўл-йўриғни тушунтирди. Гадой эса бир қанча дуру жавоҳирларни бир халтачага солиб, халтачани кўлбарига солиб, кўлбарини ўзига дарбар қилиб, шаҳар томонга қараб йўл олди. Бир қанча йўл юриб, ахир әртаси куни шаҳар ичига кириб, раста-бозорларни айланиб, бир саройга борди. Сарой эшигига қарасаки, бир савдогар ўтирибди. Савдогар бу гадойни кўриб, саломлашиб, кўришиб, ҳар томонлардан гаплашиб, ҳол-аҳвол сўрашиб:— Қани, сиз бир нима оладинган, сотадинган касбнингиз борми?— деб унинг нима учун бу ерга келиб ўтирганлигини сўради.

Гадой ҳам бўлган воқеани айтиб:— Бир чекка жой бўлса, кўрсатаман,— деди.

Савдогар ҳам ўзи ижара олган ҳужрасига бошлаб бориб:— Қани энди кўрсатинг-чи, нима экан?— деди.

Гадой кўлбаридан халтачасини чиқариб, ҳалиги жавоҳирларни кўрсатди. Савдогар кўрдикни, бунда жавоҳиротлар, қимматбаҳо дуру тошлилар кўп. Кўнглида «менинг бу ердаги баззозликка олиб келган молу матоларим, шойишолларларим бу гадойнинг тўрвасидан чиқсан нарсанинг ўндан биринга баробар келмайди. Қандай қылсам, гадойдан шу дуру жавоҳирларни олиб, шаҳаримга борсам, дунёни мол босиб кетар эди. Гадойга нима десам экан» деб, бир-нас ўйланиб туриб:

— Эй, биродар, шу жавоҳиротларни менга берсангиз.

Мен ўзим латтафуруш савдогарман. Лекин бу сандиқлар-нинг ичида атласу кимхоблар ва бошқа буюмлар жуда кўп. Агар хоҳласангиз, шу ҳужранинг ичидаги қирқ сандиқни ихтиёригизга бераман,— деди.

Гадой бирпас ўйланиб қетиб, «Бу савдогар менга бундай дейди-я, мени ҳажв қилар эканми ёки тўғри айтар эканми» деб қўнглидан ўtkазди. Бирпас ўйланиб, айтдики:

— Эй биродар, мени ҳужрангизга олиб келиб, ҳажв қиласизми? Ҳажвнинг вақти эмас-ку,— дегач, савдогар:

— Эй биродар, сизни ҳажв қилмасман. Бозордан бир нарса олсангиз ҳам, талашиб-тортишиб оласиз-да. Майли, қирқ туюни ҳам ўзингизга бераман. Шуни энди раста-бозорга олиб чиқиб, бегона кишиларга кўрсатиб қўйсангиз, улар сизни ташвишга солиб қўядилар,— деди.

Гадой ўзинча ўйланиб, ажаб гапиради-ку, бу тошлар балки қумматбаҳо бўлса керак. Хотиним, ўзингизга ҳушёр бўлинг, деб насиҳат қилиб эди. Қани яна бир гапириб кўрай-чи— деб ҳалиги савдогарга қараб:

— Эй биродар, мени гадой кўриб, пазаринигиз илмайдими, мени ҳам учча-мунча тушунаман-ку. Йисоф қилиб ихтиёрини сизга ташладим. Сизнинг ўзингиз иисоф қилиб бир нима беринг — деди. Мени бунча ҳажв қилиб, тергаб юрманг, бир нима берадиган бўлсангиз, хоҳлаганингизни бермасангиз, мен ҳам чаппа қараб ўз йўлимга кетадиган одамман-ку! — деди.

Ҳалиги баззоз савдогар бу гапдан хурсанд бўлиб, саройбонининг бир зиёфат қиладиган уйчасига бориб, зиёфат асбобларини тайёрлаб, гадойнинг қўлидан ушлаб:

— Эй биродар, гапнинг ҳалол опасини гапирдингиз: Мен сизга бир нимани хоҳлаганингизча олдингизга ўигариб бериб юбораман. Сиз ҳам шу сўзингизда туринг. Менинг фикрим шуки, ҳозирча берадиганимни бераману, лекин шунда ҳам сизнинг ҳаққингиз менга кетади. Қелгуси ҳафта шу жойга келсангиз, биз каму кўстини сизга бериб, қўнглинигиздан чиқарамиз. Сиз бу ерда ўтиринг,— деб ўтиризиб, зиёфат қилиб, бош-оёқ сарпо бериб, бир отла миндириб, қирқ тую молни юклаб, бир қанча гуломбаччаларни ҳам «ана шулар ҳам сизнинг ихтиёригизда» деб, саройдан чиқариб юборди.

Гадой бу ишга ҳайратда қолиб: «Мени бу ҳажв қилгач эканми ёки тўғри қилган эканми», деб ўйлаб қирқ тую моя, ҳалиги хизматкорлари билан шаҳардан чиқиб кетди. Мабодо кетимдан келиб, бу мол-пулларни бундан олиб кетмасин деб ўйлар эди. Шундай қилиб, ҳалиги савдогар ҳам «Ишнам қуладай бўлди» деб, ўз шаҳрига қараб йўл олди. Булар ҳам

йўл юра-юра гадойнинг горига яқинлашиб, бир жойга молларни тушириб, тялярини боғлаб, хотинининг олдига келиб, бўлган воқеаларни бирин-кетин такрор қилди. Хотини:

— Ҳали ҳам сиз бўшлиқ қилибсиз, у дуру жавоҳирстларнинг бир муштига бундай тялярдан, бундай моллардан бир қанча сурув келарди. Ҳай, нима бўлса бўлибди, энди кейинчароқ тушунасиз,— деб қўйди.

Булар шунда яшайвердилар. Бир қанча вақтлар ўтиб, ҳалиги фуломбаччаларни қулликдан озод қилиб юборди. Буларнинг ҳар бири савдогар бўлиб, ҳовли-ҳарам қилиб, рўзгордор бўлиб, жой тузаб кетдилар. Булар ҳар шаҳарларга борганиларида ўзларига ўхшаган кишиларни эргаштириб, олиб келар эдилар. Бора-бора булар кўпайиб, бир шаҳар бўлиб қолди. Ҳалиги гадойнинг боласи ҳам юрадиган бўлиб қолди. У ажойиб бола бўлиб, йиғласа, дуру жавоҳиротлар кўзидан оқиб тушар, кулса, гуллар сочишлар эди. Агар юраверса, ҳар қадам босганида, бир ғишт-бир ғишт тиллолар қўпорилиб тушар эди. Бу тиллоларни гадей йиға бошлади. Беҳисоб тилло бўлди. Бу гадойнинг ёнида бир қанча ақлли кишилар пайдо бўлиб эди. Улар гадойга йўл-йўриқ ўргатиб:— Эй биродар, сизнинг шундоқ ўғлинигиз бўлса, дуру жавоҳирлар беҳисоб бўлса, ғишт тиллолар, хизматкорлар кўп бўлса, бизлар ҳам бир мамлакатнинг эгаси бўлсан. Бизларга шу лозимки, ҳамма атрофлардан устаман деганларни йиғиб келиб, тиллодан бир қалъа қилсакки, олам ҳалқи бизларга офаринбод қилса,— деб ҳамма мамлакатлардан яхши усталарни жам қилиб, шаҳарни атрофидан айлантириб, ғишт тиллолардан териб, лойнинг ўрнига дуру жавоҳирлардан қўйиб, кунгираларига зумрадлардан нақш ўрнатиб, қўрғон қила бошладилар. Шаҳар ичида эса баланд-баланд миноралар, масжиду хонақолар, мадрасалар, тилло ҳовузлар, раста-бозорлар, ҳар кўча-кўчага чорбони олийлар, тилло шамчироғлар қўйдириб, таърифга рост келмайдиган бир шаҳар тартиб бердилар. Бу шаҳар бир неча йилда тайёр бўлди. Агар бир киши ичига кирса, кўчаларига ҳайрон бўлиб: «Тамоми умримни шу кўчаларда айланаб, ўтказсам», деб айтар эли. Гўёки бу шаҳарнинг кўчаларидан оқадиган сувлари, ариқлари оппоқ нуқрадан, йўллари санги мармардан. Бир кун юрса ҳам, одамнинг бошига тангадек офтоб тегмас эди. Кўчапининг икки томонида алвон-алвон мевали дараҳтлар экилиб, гуллар очилиб, булбуллар сайраб турар эди. Ҳар жойларда чойхоналар, саройлар бунёд қилинган эди. Ҳар томонлардан меҳмонлар келса, ҳар қайсисини мақомлари-

га қараб мөхмон қилар эдилар. Шундай қилиб бу шаҳарнинг шуҳрати ҳамма оламга тарқалди. Ҳалиги қизининг отаси ҳам «ўша шаҳарни бир кўрсам» деган иштиёқда эди.

Бир куни подшо акобирлари маслаҳатлашиб: «Шикор қилиб келайлик», деб чиқдилар. Ов қила-қила оқшом билан йўл юриб, отлари чарчаб, овлари барор олиб, кун кеч бўлиб адашиб, узоқда ярақлаган бир қўргонни кўрдилар. Бу ажойиб жой экан деб, эртасига шу қўргон ичига кирдилар. Отларини бир саройга боғлашиб, ўзлари шаҳарни айланиб, томоша қилиш иштиёқига тушдилар. Булар айланиб-айланиб бир жойга бориб кўрдилар. Бу жой ҳамма кўрган жойларидан кўра шаъну шавкатлироқ, ақл олмайдиган, иморати олийлар барпо қилинган. Оғизлари анграйиб, шу шаъну шавкатли иморатларининг у томони бу томонларига қараб юриб эдиларки, кўшкнинг ичидан подшо қизининг кўзи буларга тушди. Хўп таниб билдики, этасининг акобирларидан. Дарров гадойга:

— Сиз қаранг-чи, ташқаридаги анграйиб турган кишилар менинг отамнинг навкарлари эмасми? Уларни олиб кириб, шундай бир зиёфат қилингки, улар оғарицбод қилиб кетсинлар. Ажабмаски булар бориб, отамга бу шаҳарни таърифу тавсиф қиласалар, отам келиб, бизлар билан топишса,— деди.

Гадой ҳам тез чиқиб хизматкорларига:— Ташқаридаги кишиларни фалон жойга олиб бориб, зиёфаг қилинглар. Мен ҳам бораман,— деди.

Ҳалиги хизматкорлар бу мөхмонларни ўша тайин этилган жойга олиб бориб, бир уйга олиб кирдилар, турли таомлардан ҳозир қилдилар. Гадой ҳам бориб улар билан ҳамсуҳбат бўлиб, буларга бош-оёқ сарпо кийгизиб, ҳар қайсиларининг олдиларига лойиғича жавоҳиротлардан ториб, иззат-эъзоз қилиб, булар билан хайрлашиб жўнатди. Акобирлар бир-бирларига қарашиб, бу ишга таажжубда қолдилар. Саройга келиб, отларига миниб, ўз шаҳарларига қараб кетдилар. Ўз шаҳарларига киришиб, эртаси куни подшоликка ғиқиб, қўрган-кечирганларини таърифу тавсиф қила бошладилар. Подшо бу гапларни эшитиб, гоҳо ғазабга энар эди:— Мендек катта подшо дунёда иккита бўлса, биттаси мен бўлсан, хазиналарини тиллодан тўла, қўргони у ёқда турсин, уйдагӣ деворларини ҳам тилло қиолмайди. Бундай аҳмоқона сўзларининг нима ҳожати бор. Қўйинглар шу гапни,— деди.

Булар яна таърифу тавсиф қила бошласалар, рашки келиб, ичи фимирлаб жаҳли чиқиб, «Қўйинглар шу гап-

ларни!» деб уришар эди-ю, лекин кўнгли ўша шаҳарни бир кўриш иштиёқида эди.

Кунлардан бир кун подшо бир қанча донишмандларини йигиб, саёҳатга чиқди. Кўнглида: «Саёҳатга чиқсаму, бир сабаб билан мен ҳам шу шаҳарни тамоша қилсан», дер эди. Лекин бу сирни бошқа кишиларга айтмас эди. Шундай қилиб булар овга чиқиб, у ерга тушамиз, бу ерга тушамиз билан узоқ жойга тушиб, ов қила бошладилар. Кун кеч бўлиб қолди. Бу кеча шу ерга қўндилар. Кечаси бўлгач, булар қарасаларки, ой қоронғи, бир томондан нур кўришиб турибди. Подшо у ёқ-бу ёққа қараб тоза билдики, бу ой ҳам эмас, кун ҳам эмас. Чодир ичига кириб, ҳукамолари билан маслаҳат қилди:

— Мен узоқ томонда бир нарсани кўрдим, ажаб нарса экан, таажжууга қолдим, сизлар ҳам қаранглар-чи! — деди.

Подшо ҳукамолари чиқиб қарасаларки, ҳақиқатан ҳам, ҳайрон қоларлик бир нарсага ўхшайди. Барчаси бир-бirlарига қаравшиб, таажжуубланиб турниб эдиларки, аввалги шикорга бориб, кўрган кишиларидан бири ўрнидан туриб:

— Э биродарлар, бунга қараб ўтираминглар, бу нарсани мени пухта билами, сизларга ҳикоя қиласман, — деди.

Чодир ичига кирдилар, ҳалиги кўрган-кечирганларини, аввал шикорга чиқиб, кечаси қолиб кетиб, шу шуъланни кўриб, излаб-излаб бориб топиб, шу қўрғон ичига кириб, зиёфат-зарофатларни еб, лутфу марҳаматларни қўриб, бир қанча мукофотларни олиб, баҳраманд бўлиб қайтиб келиб, жаноби подшоҳимизга бир-бир ҳикоя қилиб берган эдим, ишонмаган эдилар. Ҳукамолар кўзларинг билан кўринглар-чи, шу кўрган шуъла ўша тилло қўрғоннинг нурими? Агар раъйлари бўлса, шу оқшом салқинда йўл олсак, эрта билан кун чиққанда ўша қўрғон ичига бориб кирсак, у қўрғоннинг ичидаги ажойиб-ғаройибларни томоша қилиб, сизлар ҳам ўз кўзларинг билан кўриб, билар эдинглар, — деб шундай таърифу тавсиф қилдики, аввалги қилган таърифлари ҳам у ёқда қолиб кетди. Подшо ҳукамоларининг завқу шавқи келиб, ўтирай десалар, ўрнилари куйиб, юрай деса, йўллари куйиб, уйқулари келмай подшога: *

— Эй тақсир подшоҳим, карам қилиб рағбати олийлари шу томонга мойил бўлса-ю, бизлар ҳам шу даргоҳга бориб, шу жойларни кўриб қайтсак, — дедилар.

Подшо: — Э биродарлар, бизлар шикорга чиққанмиз. Бизлар подшо, вазиру вузаро; ҳукамо, донишманд бўлсак, бир жойга чақирмаса, бориш хўб бўлмайди. Бу гапларини бўлмағур гап, — деди. Бироқ подшоҳининг ҳам кўнглида шавқу завқи улардан минг карра зиёда эди. Улар ўшу хаёл

билин тураверсин, вазири доноси бир қанча фурсатда! ке-
йин бошини күтариб:

— Э тақсир подшоҳим, менинг фикримда бир хаёл бор.
Агар рағбати олийлари менинг гапимга бўлса, айтаман.
Менинг гапимни ҳеч синдирганилари йўқ эди. Бу марта ҳам
гапимни синдирмасалару, рағбат қилиб, мен айтган гапга
кирсалар,— дегач, подшо «хўп» деди. Вазир:

— Э подшоҳим, «бизлар шундай олий мартабали киши-
лару, бизларни чақирмасдан боришимиз нотўғри» деб сиз
ор-номус қиласиз. Биз ов яроғларимизни олиб, сайд қил-
ган жондорларимизни ёнимизга осиб, сайёдликка чиқсан
киши бўлиб, шу кўришган қўрғонинг у томонига ўтиб ке-
тиб, қайтишимизда қўрғон тагидан келадиган киши бўлиб
келаверамиз. Агар шу қўрғон эгалари оқил ва донолардан
бўлса, бизларни тушириб слиб, зиёфат қилиб, томоша қил-
дириб жўнатади. Бўлмаса, ўзимиз ширкорга чиқиб эдик,
шикор қила-қила кўп йироқларга ўтиб кетибмиз, энди чар-
чаб-ҳориб, шу қўрғонни кўрдик. Шу қўрғонга борсак, бир-
пас салқинлаб ором олиб кетсак, дермиз деб, шу қўрғонга
тушамиз,— дегач, подшога маъқул бўлди. Ҳамма ҳар от-
ланиб, хизматкорлар чодир-чимматларини бузиб, отларига
ортиб-тортиб йўл тортилар. Бу кеча биёбонда юрганлари-
ча юриб, ахири қўрғонга етиб келишганда тоғ отди. Қўр-
ғоннинг нариги томонига ўтиб, бир манзилга тушиб, бир
мурғзорга боришди. Сайёдлар бир қанча ов қилиб, ахири
шу ердан отланиб, овдан қайтган киши бўлиб, қўрғон таги-
дан ўтавердилар.

Гадой ҳам бир қанча кишиларни пойлоқчи қилиб қўй-
ган эди. Уларга: «Ёмон ииятли кишилар қўлларингга туш-
са, уларниг қўлларини боғлаб, шаҳарга зинданга солин-
гар. Яхши ииятли кишилар тушса шаҳарга олиб кириб,
зиёфатлар қилиб, томоша қилдириб, инъому эҳсон бериб,
кушу хурсандлик билан жўнатинглар», деб айтган эди, қан-
ча кишиларни ҳар томонга қўйиб чиқсан эди. Бу кишилар
бу подшонинг асъаса-ю дабдабасини кўриб, тезлик билан
гадойга бориб:— Биёбондан бир қанча отлиқ улуғ киши-
лар келадики, қандай бўлса подшозодаларга ўхшайди, бал-
ки подшонинг ўзига ўхшайди. Саёҳатга чиқсан экан, лекина
саёҳатдан қайтаяпти. Кўп чарчаганга ўхшайди. Уларниг
олдини тўсиб, сўраб гаплашиб ўтиришни ўзимга эп билма-
дик. Чопганимча шу ерга келдик,— дедилар.

Гадой ҳам ўзининг оқил кишиларини олиб, аркинг дар-
возасидан чиқиб, подшонинг йўлини тўсиб, салому таъзим-
ни бажо келтириб:

— Эй тақсир подшоҳим, бизнинг ҳам манзилларимизга

тушиб, андак роҳатланиб, томоша қилсалар, иштиёри олийлари қандай бўлади,— деб ҳамма кишилари билан қўйловуштириб йўлни тўсиб турдилар. Подшо ҳам, кўп яхши бўлар эрди-ю, лекин бизлар шикорга чиқиб, шу бугун келамиз, кечаси билан адашиб, кўп йироқ кетиб қолибмиз. Энди тезлик билан шаҳарга кирсак, шаҳар аҳолиси бизларни тафтиш қилиб ахтариб юрмасинлар,— деди.

Вазири доноси туриб:

— Эй тақсир подшоҳим, бир карами марҳамат қилиб, шу ерга тушсак. Бир кишининг сўзи сингунча, шайғоннинг бўйин синсин. Бу кишининг ҳам сўзлари ерда қолмасин,— деб илтимос қилди. Подшо ҳам қабул қилиб, шаҳарни томоша қилишга тушдилар. Кечгача юриб, шаҳарнинг бир томонига чиқдилар. Қарадиларки, кеч бўлиб қолибди. Шу зайлда бир кун ўтганини ҳам билмай қолдилар. Уша кеча ўша ерда зиёфат беришди. Гадой:— Шаҳаримизнинг бу томонида ажойиб-гаройиблар аввалгидан ҳам қизиқроқ, бу томонни ҳам кўриб кетсинлар,— деди.

Бугун ҳам бу томонини томоша қилиб, у ерга қараб, бу ерга қараб, баланд-баланд минораларни, дарёлардаги кўпикларни кўриб, гирди тилло ариқларни, нуқра ичидағи балиқлик чашмаларни томоша қилиб юравериб қарасаларки, бугун ҳам ўтиб кетибди. Бугун ҳам иккинчи тарқ¹нинг бир жойига бориб, у ерда ҳам зиёфатлар қилиб, зиёфат ҳаддига етди. Гадой ўрнидан туриб, шаҳримизнинг бу томонидаги ажойиб боғ-роғлар дунёда йўқ. У ерларда гуллар, хуш овоз булбулу саъва, қумри-ю тўти, майна-ю товуслар; ажойиб мевалар жуда ҳам кўп. Шу шаҳарга кириб, шуни кўрмасдан кета оласизми?— дегач, подшонинг кўнгли мойил бўлди. Бугун ҳам бу томонга айланиб, томоша қила-қила, оғизлари очилиб, қарасаларки, кун кеч бўлиб қолибди. Бугун ҳам учинчи тарқда зиёфат ҳаддига етиб, гадой тўртинчи таркнинг таърифу тавсифини қила бошлади. Бу томонларда тоғлиқ, тангаллик жойларимиз бор. Бу томонларда шеру йўлбарс, айиқ, аждар, бўри, тўнғиз каби ваҳший ҳайвонлар кўп. Улар билан бизларнинг ўргамизда пўлат сихлардан бўлган тўсиқлар бор, улар ҳарба қилган билан бизларга хавф-хатарсиздир,— деб кўп таъриф-тавсиф қилди.

Подшонинг иштиёқи мойил бўлиб, бу ҳайвонларни томоша қилиб, бугун ҳам кеч бўлди. Бугун ҳам бир жойда зиёфат қилди. Гадой ўрнидан туриб:

— Энди шунча жойни кўрдиларингу, бугун шаҳар

¹ Тарқ — бурч, шаҳарнинг тўрт бурчи.

иchlарини кўрсангиз, кўп яхши бўлар эди. Ун кун юрсан-гизлар ҳам, бошларингга таңгадек офтоб тушмайди. Ўрсанларинг йўллари санги мармардан фарш қилинган. Йўлнинг икки чеккасида ҳар хил мевали дараҳтлар, ариқларда сув шиддираб оқиб турибди, ҳар хил гуллар очилиб, уларнинг ҳидлари димоғларингизга урилади,— деди. Подшонинг кўнгли бугун ҳам томошага мойил бўлиб: «Подшоликни тарк қилиб, умримни шу ерларда гадойлик қилиб ўткарсам, нур устига аъло нур бўлар эди-да» деб кўнглидан ўткарап эди. Хайр энди қисса кутоҳ, бугун ҳам бу ерларни томоша қила-қила бир жойга бориб қолдилар. Қасрасаларки, кун кеч бўлиб қолибди. Гадой:

— Эй подшоҳим, энди бу кеча бизнинг уйимизни бир бориб кўриб, бир кеча ётсалар, дегач, подшо ҳам бирга· бирга гадойникига борди.

Бу борган кишиларинг кўпларини подшонинг қизи бир чеккадан кўриб турган эди. Кўриб билдики, уларнинг барчаси таниш, подшо эса ўзининг отаси экан. Бу ишга таажжубланиб, отасини таниб, хаёл қилдики, қичқириб юборса, бироқ юз мاشаққатлар билан ўзини тўхтатиб қолди. Гадой уйига кириб қарасаки, хотини ўзини йўқотиб қўйибди. Хотинининг қўлтиғидан кўтариб бирпас турди, у ҳушига келгач сўради:

— Нима учун бундай бўлдинг, хотин?

Хотини:

— Ҳалиги келган киши менинг отам экан. Шу кишини кўриб, қичқириб юборгудай бўлиб, юз машаққат билан ўзимни тўхтатдим. Ахири юрагим беҳуд бўлиб қолибди,— деди.

Гадой:

— Эй ороми жоним, сиз ўзингиз шоҳлар авлодидан. Андак ишга ўзингизнинг сирингизни ошкор қилиб қўясизми? Ўзингизни қаттиқ туриб туринг. Ҳали подшони бу ерга таклиф қилиб, олиб кирамиз. Агар ўзи билса, билиб кўришиб, танишиб кетса яхши бўлади. Агар билолмай кетса, бизлар ўзимиз бориб, мен гадой эканлигимни, сенинг гадойга лозим эканлигинги бирма-бир ўзларига тушунирамиз,— деди.

— Қиз ҳам бу ишга бардош бериб тураверди. Знёфатлар ҳам мақомига етиб, дунёда бўлган ҳар хил таомлардан тортилиб, шароблардан ичиб, охири бирин-бирин подшонинг кишилари ухлай бошлади. Подшога май берган вақтда, ичига уйқусизлик дорисини қўшиб бериб эди; подшоҳ, гадойдан бошқа кишиларинг ҳаммаси тарракдай қотиб ухлаб қолишли. Подшо билан гадой ҳар төмонлардан маш-

маша қилиб, икковларининг муомалалари бир-бирига тўғри келиб, хулқу муҳаббатлари ҳам мос келиб, икковлари бир-бировларига шундоқ дўст бўлдиларки, шу беш кун ичидаги бирга туриб, бирга юрганлари беш юз йил юриб, қадрдан бўлган кишилардай бўлиб қолди. Гадой:

— Эй ота, энди мени сиз ўғилликка қабул қилинг,— дегач, подшо билан икковлари қучоқлашиб, сиқишиб, икканини ота-боламиз деб ваъдалашдилар. Сўнгра гадой подшонинг қўлидан ушлаб, «Бизнинг ҳарамимизга кириб, рўзғоримизни ҳам кўриб чиқнинг» деб, ўз ҳарамига олиб борди.

Подшо кириб қарасаки, ажойиб-гаройиблар, каштани кунгиралар билан деворлар безатилганлиги ақлини шоштиради. Шу уй ичидаги бир паризод ўлтирибдик, олдида бир бешик, бешик ичидаги бир бола ётибди. Боланинг хушсуратлиги ҳам таърифга рост келмайди. Подшо киргани ҳамоно ҳалнги қиз ўрнидан туриб, таъзим қилиб, салом берив, уйнинг бир томонида қўл қовуштириб турди. Гадой ҳам подшога:

— Эй отажон, бу кишини ҳам фарзандликка қабул қилинг. Мана бу бешинчдаги киши неварангиз бўлсин,— деб ҳол-аҳвол сўрашди. Лекин подшо бу аёлнинг ўз қизи эканлигини билолмади. Подшо:

— Эй ўғлим, бу боланинг номи нимадир?— дегач, гадой:

— Бу боланинг номи: «Кулса — гул, йиғласа дур» — дегач, подшо бу ҳолга қизиқиб қолди.

— Бу қандай ажойиб от экан. Бу болага яхши отлардан қўймай, шуни қўйдигизми?— деди у.

Гадой:

— Эй отажон, бу боланинг оти ўзи билан биргадир. Агар йиғласа, дур-жавоҳиротлар, лаъли зумрадлар оқиб кетаверади. Агар шодланишиб кулса, гуллар очилиб, ҳар томонларни хушбўй ҳид босиб қолади. Агар юраверса оёғининг остидан бир ғишт, бир ғишт тиллолар қўпорилиб кетаверади,— деб ҳикоя қилди.

Подшо бу ишга таажжубланиб ҳайрон қолди. Шу боланинг ўйғонган вақтида йиғлатиб, кулдириб, юргизиб кўрсан деган гап кўнглидан ўтгач, гадой билиб болани ўйғотиб, кўлига олиб, шодлантириб эдики, ҳар томонларда гуллар очилиб, ҳидлари сочилиди, бир жойнини қисиб эдики, бола йиғлади. Кўзидан дур-гавҳар, лаъли зумрад, ёқут каби тошлар оқди, юргизиб эдики, оёғининг остидан бир ғишт-бир ғишт тиллолар қўпорилиб кетабошлади. Бу ишга подшо ҳайрон бўлиб, таҳсин-офарин қилиб, кўнглида: «Шу қиз

худди ўзимнинг қизимга ўхшар экан, сўрасаммикаи, сўрамасаммикан? Сўрасам, уни бир гадой олиб кетиб эди. Сўрамасам, бу йигит аркони давлат эгасига ўхшайди. Одам одамга ўхшайди-да» деб, юраклари эзилиб, маъюсланиб, чиқиб кетди. Шу оқшом шу ерда меҳмон бўлиб, эрта билан зиёфатларни еб, зиёфат тамом бўлгач, подшо:

— Эй ўғлим, энди бугун бизларга рухсат берсангиз. Беш-олти кундан шу ёқса бизнинг шаҳаримизнинг кишилари: «Буларга нима бўлган экан», деб ахтаришиб юргандир. Бугун қайтамиз,— деди. Гадой ҳам бироз тўхталиб, буларнинг ҳар қайсиларига мансабларига қараб бош-оёқ сарпо бериб, олдиларига дуру жавоҳиротлардан қўйиб, шаҳрдан чиқариб қўйди. Подшо бир неча қадам юриб, қайтиб жойига келиб, ёнидан бир қоғоз чиқариб хат ёзди: «Эй ўғлим, мен шу ердан кетганимдан кейин ўн кун ўтгач, келсинлар, деб одам юбораман. Ўша вақтда, ўз уламоларингиз, фузалоларингиз билан, хотин-болаларингиз билан менинг ҳузуримга меҳмон бўлиб боришингизни сўрайман. Агар бормай қолсангиз бизларнинг ота-бала бўлганимиз бемаъни бўлиб чиқади» деб хатни ёзиб, буқлаб гадойнинг қўлига берди. Гадой хатни қўлига олиб ўқиб, кўзига суртиб, таъзим қилиб: «Хуш кўрдик-хуш кўрдик», деб меҳмонларни жўнатиб қолаверди.

Подшо ҳамма ажойиб ва ғаройибларни кўрганидан ҳам, шу қизни кўриб таажжубга қолганлиги кўнглининг бир чеккасида кўндалаңг бўлиб, ҳайрон қолиб йўлда келар эди. Буни кўрган ҳукамолари: «Бу подшомиз мен шунча аркони давлат эгаси бўлсан ҳам, ундан дунёлар менла йўқ деб, кўнглида рашк қилиб келаётгандир-да» деб ўйлашар эдилар. Эртаси ҳаммалари бир жойга жам бўлгач, подшо ақобирларига:

— Эй дўстларим, бир туз еган жойингга қирқ кун салом деган. Бизлар ҳам ўшаларни чақириб зиёфат қилиб, шодлантирсак. Сен шаҳарнинг йўлига мутасадди бўлгин! Сен меҳмонхона, чорвоғу саройларга мутасадди бўлгин! Яна бирига:— Сен шаҳарнинг деворларига қашта тикчб, ҳар томонларида чодирлар бунёд қилиб, зебу зийнат бергип! Яна бирига:— Сен ҳамма шаҳарларга нома ёзиб улуғларни чақиргин,— деб буйруқ қилди. Қисса кутоҳ, ҳаммани ҳамма жойга жавобгар қилиб, тайинлаб чиқди. Тўққиз кун бўлиб эдики, ҳамма қўйилган кишилари келиб, шаҳарга зебу зийнат бериб, тахт қилганликлари аниқ бўлди. Подшо тез юрадиган отлардан бирини эпчил бир кишига бериб:— Сен бориб, ўша ўғлимни айтиб келгин,— деб жўнатди.

У одам ҳам юрганича ўша кўрғонга бориб етиб, дарвозасидан кириб, дарвозабонлар билан учрашиб, хат олиб келганлигини аниқ қилди. Булар ҳам гадой подшога олиб чиқиб таништирилар. Гадой хатни ўқиб, албатта, бормасам, бўлмайди, деб бу хатчининг иззатини бажо келтириб жўнатди-да, баҳмалдан бир чодир ясаб, чодирни араванинг устига тикиб, қўшинларини қуроллантириб, ўзига қарашли оқил кишиларини яхшилаб ясатиб, бир қанча туяларга зар-зевар, жавоҳирлардан юклаб, безатиб, тахт қилиб, хотин-болаларини кўшкка миндирди, шаҳарнинг ихтиёрини бир оқил кишига топшириб, лашкарларининг ҳаммасини йўлга саф қилиб, ярмини илгари жўнатиб, ярмини кейинидан юрдириб, ўзи ҳукамолар билан ўртада юриб келаверсин, эндиги гапни бу ёқдан сўранг.

Булар ҳам ҳамма ёқдан одам чақирди. Гадой подшо аскарлари билан, асьаса-ю дабдаба билан келиб тушди. Аскарларини аскархонага қўйди, подшо катта куёви, қизи, неваралари билан кўришиб туриб эдики, ёдига ҳалиги кичкина қизи тушиб, йиғлаб юборди. Подшонинг хотини:

— Эй хоним, нимага йиғлайсиз? Куёвингиз, қизу невараларимиз келганига хурсандлик у ёқда қолиб, хасталик қиласизми?— деб қўйди.

Подшо ҳам хотинининг гапига қаратса:

— Э хотин, бир томони хурсандлик, бир томони ғамлиkdir. Хурсандлиги шуки, бу қизларимни кўриб қувондим; хафалигим шуки, ҳалиги гадойга бериб юборган қизим эсимга тушди. Унинг жойини билсан эдим, қандай бўлса ҳам уни олиб келган бўлар эдим. Афсуски, жойини аниқ билмайман,— деди. Шу гап устидага ҳалиги гадой ўзининг яқин кишилари билан подшо ҳузурга келиб, «Энди бизнинг жойимиз қаерда?» деб сўради.

Подшо буларни ҳам уйга киргизиб, бир жойга жойлаштириб, ҳол-аҳвол сўрашиб, ҳаммалари танишиб олганидан кейин, гадойдан сўради:

— Эй ўғлим, сизга мастураларингизни ҳам олиб келинг, деб айтмабмидим? Нимага олиб келмадингиз?— дегач, гадой ўрнидан туриб:

— Эй отажон, мастураларимиз бир неча канизлар билан қўшин ичиди, чодирда турибди. Ижозати олийлари бўлса, олиб келсан,— деди.

Подшодан ижозат олиб қўшининг бориб, баҳмал чодирини араваси билан етаклаб, подшо эшигига тўғрилади. Подшонинг хотинлари, ҳалиги қизлари — ҳаммалари йиғилиб, буларни кутиб олишиб, уйга олиб кирдилар. Ҳамма-

лари кўришиб, ақлдан ташқари таажжубда қолдилар. Подшо ҳам дилида: «Худди ўша қизимга ўхшайди», дер эди. Аммо ботиниб сўролмас эди. Онаси ҳам шундай бўлиб, кўнглида ўйлаб, бир қадам нари-бери кетмасдан бетига тикилиб турар эдилар. Улар ҳам сўролмас эдилар. Қисса кутоҳ, зиёфат бошланиб, турли таомлардан еб, зиёфат ҳаддига етгач, гадойнинг «Бу ерда — душманлар қўлида менинг хотин-боламнинг аҳволи қандай бўлди экан?» деб кўнглидан ўтди. Подшонинг ичкарисига томон юрди. Подшони топиб:

— Эй ота, мени бир жойга олиб боринг, қизингизни ҳам ўша ерга чақириб келинг, онамиз билан биз танишайлик,— деб бўлган воқеаларни айтди. Подшо буни бир уйга киргизиб, хотини билан қизини олиб келиб, бир жойда ўтиридилар. Подшо гадой билан қўл ушлашиб, буларга отабола бўлганлигини билдириди. Қизи онасига: «Сиз бизларга она», деди. Подшо чидаб туролмасдан: «Шу хотинингиз, ўша қизимга ўхшайди»,— деди.

Подшонинг хотини ҳам йиғлаб юборди, ҳаттоки қуриган эмчакларига сут кириб:

— Бизларнинг қизимизни бир гадой олиб кетган эди. Энди шу киши бекам-кўст, худди ўша қизимга ўхшайди. Энди ўйлайманки, тукқан бўлмасам ҳам, шу кишини «қизим» дедим — деб ўриидан туриб қучоқлаб, хўрланиб ерга йиқилди. Қиз ҳам бу ишга чидай олмасдан беҳуш бўлиб йиқилди. Бу ҳолин кўрган шоҳ билан гадой иккоти йиғлаб, қучоқлашиб туриб эдиларки, подшонинг иккита қизи «Буларга нима бало бўлди, бизларни эрларимизни назарга олмасдан қаердан келган бегона кишиларни бунчалик иззат, эъзоз қилиб, кўришиб, йиғлашиб ётибди», деб рашк қилиб, кўнгилларида қизга ё боласига шикаст етказсан деб ўйладилар. Уларнинг бу ниятларини фаҳмлаб гадой шоҳининг оёғига йиқилиб, бошдан-оёқ ҳамма воқеаларни ҳикоя қилиб берди ва сўзишини охирида:

— Эй отажон, ўша гадой менман. Энди нима қилсалар, иhtiёр ҳазрати олийларида,— деди.

Булар бошқатдан ота-бала бўлишиб, ҳалиги қизлар сингиллари билан кўришиб, шаҳзодалар ҳам гадой куёз билан танишиб, зиёфатлар тамом бўлгандан сўнг, гадой туриб:

— Эй тақсири олам, падари бузругимиз, сизга бир арзим бор. Мен бир қапча зару зевар, тилло-ю лаъл, дуру жавоҳирлар юклаб келганман. Улар шу невараваңгизини

тўйи, ўзимининг тўйим ҳамда боламининг тўйи учун аталаған.
Шу ерда бир катта тўй қилсангиз,— деди.

Подшога бу гап маъқул тушиб, боз атроф-жанубларга қоғоз ёзиб, шаҳарга ойнабандлик сайллар буюриб, қирқ кечако-қирқ кундуз тўй-томушалар қилиб, подшо қизини бошқатдан гадойга никоҳ қилиб берди. Яна қирқ кепако-қирқ кундуз тўй-томуша қилиб, неварасининг тўйини ҳам ўтказди. Камбағаллар бой бўлиб, бойларининг кўнгли ҳасратга тўлиб, бир қанча вақтлар осойишталик билан умр кечириб, гадой ўз шаҳрига қайтиб келди. Гадой ўғлига дунёда йўқ тахт ясатиб берди. Кулса — гул, йиғласа — дур балоғатга етгач, уни подшо қилиб, охири булар мурод-мақсадларига етдилар. Сизлар ҳам етинг муродга, бизлар ҳам стайлик муродга, душманлар қолсин уятга.

ШАМШИРБОЗ

Бор экан-да, йўқ экан, қадимги замонларда бир камбағал одам бор экан. Бу киши подшонинг арконини шипириб¹ хизмат қилиб, умрини ўтказиб қариб қолибди. Бу кишининг уч ўғли бор эди. Қаттаконининг номи Юлдузбоз, ўртсанчасининг номи Оббоз, учинчисининг номи эса Шамширбоз экан. Булар балогатга етгандан кейин маслаҳатлашиб, бир куни:— Ота, сиз подшоликда хизмат қилиб, ишдан чиқиб қолдингиз. Энди бизларни ҳам ишга жалб қиласиз, бизлар ҳам ишлайверсак, андак фурсатдан кейин сиздай қариб қоламиз. Энди маслаҳат шуки, биз баҳт йўлига тушайлик, толеимиз қандай бўлса, шуни кўрамизда,— деб маслаҳатлашибди.

Шундан кейин отаси ўйлаб туриб, болаларининг фикрини тўғри топиб рози бўлибди. Болаларини жўнатиш олдидиа отаси уларга:— Бугун кечгача йўл юрасизлар, олдиларингиздан бир чангалзор чиқади. Ҳар қандай қилиб шу дарахтзорда ётмасдан дала жойга чиқиб ётинглар. Иккичи куни ҳам йўл юриб, чарчаб-ҳориб кечга қолсангизлар, олдиларингиздан бир чорраҳа йўл чиқади: бир ёғи — гулзор, у ерда ётмасдан, далароқ жойга чиқиб ётинглар. Учинчи куни ҳам йўл юрасизлар, чарчаб-ҳориб кечга қоласизлар, олдиларингиздан масжид чиқади. Масжидда ётмасдан мозоротга чиқиб ётинглар,— деб оқ кўнгил билан жавоб берди:

Шундан кейин уч оға-инилар кечгача йўл юриб, йўл юраса ҳам мўл юриб, қанча тоғларни, кўлларни босиб, худди отаси айтгандай чангалзорга кира бошлаган эдилар, кирган сари ўрмон қалинлашиб кетди, чиқиншнинг ҳеч иложи

¹ Супириб.

бўлмади. Охири улар бир катта дараҳт тагида ётмоқчи бўлдилар. Шамширбоз акаларига қараб:

— Отамизниң берган насиҳати ёдларингиздан чиқди-ми? Отамиз нима деган эди, деса, акалари уришиб, тергаб қолишиди. Шундан кейин Шамширбоз жим турганича қолди-ю, аммо ҳар қанча чарчаган бўлса ҳам ухламасдан ётди.

Шу чангалзорниң ўртасида бир ялмоғиз кампирниң макони бўлиб, у қирқта боласи билан яшар эди. Булар бориб тушгандан кейин кампирниң бурнига одамзод иси уриб, болаларига:— Мен келгунча қозондаги овқатга тегмасдан туринглар,— деб чиқиб кетди. Кампир далага чиқиб, улар турган томонга қараб юраверди. Ялмоғиз бир эмчагини бир кифтига боғлаб, иккинчи эмчагини бир кифтига боғлаб, чангалларни ёриб келаверди. Унинг шарпасини Шамширбозниң қулоғи эшитиб, иргиб ўриидан турди. Шамширбоз шарпа томонга қараб юрди, кампирниң олдидан кесиб чиқди-ю, у билан олишиб, бир неча соагдан кейин ялмоғизни базўр ерга кўтариб урди, калласини кесиб ташлади, сўнг ялмоғиз келган томонга қараб бориб, унинг уйини топди. Йигит ялмоғизниң уйига астагина кириб қараса, ялмоғизниң болалари ўтиришибди. Шамширбоз эшикниң тепасига чиқиб олиб ёнишиб турди. Шу вақтда ялмоғиз болалариниң бурнига одаминиң иси тушиб, бирин-бирин чиқиша бошладилар. Йигит улар бир-бир чиққаш ҳамон каллаларни кесиб ташлайверди. Шундай қилиб, Шамширбоз ялмоғизниң қирқ боласини ҳам ўлдириб, у ёқ-бу ёқларни қидира бошлади, ниҳоят бир жойдан пишган овқатни топиб, қориниң тўйғазиб олди. У акаларига ҳам бир товоқда овқат келтириб бир чеккага қўйди-ю, уйқуси ғалаба қилиб ухлаб қолди. Акалари уйқудан уйғониб қарасаларки, бош томонларида бир товоқда пишган овқат туритти. Улар овқатни ейишиб, укаларини уйғотиб, ўйлга тушдилар.

Бугун ҳам кўп ўйларни босиб, худди оталари айтгандай бир чорраҳа устидан чиқибдилар; барчаси гулзор бир жойга қўнишибдилар. Бунда ҳам укаси аввалгидек отасиниң насиҳатини акалариниң ёдларига солибди. Шунда ҳам акалари аввалгидек уришиб, тергагандан кейин у индамай қўйди. Булар турган жойиниң бир чеккасида бир аждариниң макони бўлиб, бу ерга келган жондорлардан ҳеч кимса соғ чиқиб кета олмас эди. Буларниң ҳиди аждариниң димогига тегиб, пишқира бошлади. Акалари ухлаган, Шамширбоз эса уйғоқ эди. Шамширбоз сакраб ўриидан туриб қоронги кечада ҳар томонга қаради. Қарасаки, бир томондан кўзлари ёнадиган бир ҳайбатди нарсани

кўрди. «У махлук бу ерга келса, ўзим-ку ўзим, акаларим ташвишланмасин» деб, ўша жондорга қараб юраверди. Юз қадам қолгандан кейин палахмонга катта бир тошини жойлаб туриб, аждарнинг ўнг кўзидан урди. Кўзига тош теккан аждар ўрнида айлана бошлади. Шамширбоз вақтни ғанимат топиб, аждарга яқинлашиб, қаери тўғри келса, шу ерига шамшири билан солаверди. Тез фурсатда аждар қонга беланиб, оғирлашиб, ҳоли танг бўлиб, ўзини сарини тақиб қўйди-да, акаларининг ёнига келиб, ҳеч нима кўрмагандай бўлиб ухлади. Акалари уйғониб, бу кун ҳам йўлга тушдилар. Йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, оталари айтгандай кеч вақтида олдинарида бир масжид чиқди. Акалари масжидда ётишга қарор қилдилар. Шундан кейин акалари ухлаб қолди. Шамширбоз ухламасдан айланиб масжиднинг томига чиқди, у ёқ-бу ёққа қарасаки, бу бир томондан фивир-фивир гаплашган овозни эшитди, тезда томдан тушиб, мозорни икки марта айланиб чиқди, учинчи марта мозордан ўтаётганда бир гўр ичидан андак чироғ шуъласигин кўриб қолди. Шу гўр ичига кирди, ундан иккичи гўрга ўтди, ундан учинчи гўрга ўтди. Қисса кутоҳ¹, еттинчи гўрга ҳам ўтиб борди. У ерда бир катта фор бўлиб, унинг оғзида бир катта тош тўнтариб қўйилган эди. Шамширбоз тошнинг бир чеккасидан қарасаки, бир кам қирқ йигит овқатланиб, шароб ичиб, маст-аласт бўлиб ўтирибди. Шундан кейин ўзича: «Шундоғ жойга келиб кўринмай кетсам, шомардлик», деб ўйладида, ҳалиги тошни кўтариб бир чеккага қўйди ва «Ассалому алайкум, бир кам қирқ чилтон! Ўғри бўлсанглар — ўғриман, тўғри бўлсанглар — тўғриман» деб, кўришиб чиқди-да, бир чеккага ўтириди. Қараб турсаки, ҳаммасининг қўлида бир тилла шамдон, ўртада ҳам бир тилла шамдон. Уларниңг бошлчги:

— Овқатланинг меҳмон:— деди. Шамширбоз сакраб туриб:

— Сўраганинг айби йўқ, нима сабабдан ҳаммаларин гизнинг қўлларингизда бир тилла шамдон, бир ховоқда овқату ўртада ҳам шундай,— дегандан кейин ўғрибоши айтди:

— Кеча бир жойга ўғриликка борувдик, бир ҳамроҳимизни тутиб ўлдиришди. Ўшанинг руҳига шундай қилган эдик, унинг ўрнига сен келдинг,— дегандан кейин Шамширбоз ўрнидан туриб таъзим қилиб, овқат билан шамдон-

¹ Қисқаси.

ни қўлга олиб, ҳаммасидан илгари еб тамомлади. Ҳамма ўғриларнинг кўзлари унга тикилиб турар эди. Шундан қейин учта-тўрттаси бир бўлиб, пичирлашиб гапира бошладилар. Шамширбоз ўрнидан туриб айтди:

— Эй биродарлар, эскидан қолган бир мақол бор: «Улимнинг ҳаммаси — бир ўлим», «осилсанг, баланд дорга осилгинки, оёғинг ерга тегмасин». Шунда ҳам катта маъно бор, шунинг учун борсак ҳам, бир аркони давлатга борайликки, овимиз бир барор топсин,— дегандан кейин йигитлар:— Баракалло, э ўғлон, ҳақиқатни айтдинг,— деб далага чиқдилар. Шундан кейин қирқ йигит бирин-бирин аркони давлатнинг қўрғонини айланди. Бир чеккасидаги чинорнинг шохи қалъанинг усти билан баробар бўлиб, бир неча газ ораси очиқ турганини кўришди. Ўғрибөши:

— Ким шу чинорнинг устидан чиқиб, қалъага ўзини отади,— деди, ҳеч кимдан садо чиқмади. Шамширбоз ўрнидан туриб:

— Ижозат берсалар, бу хизматни мен бажарсам,— деди. Кейин белига бир қанча арқонларни бойлаб, чинори атармаша кетди. Қанча қийинчилик билан чинорнинг устига чиққандан кейин, қўрғоннинг тўғрисидаги шохнинг устига чиқиб, таваккал қилиб ўзини қўрғон томонга қараб отди, қўрғоннинг устига бориб тушди. Ҳалиги арқонларни настга тушириб юборди. Шамширбоз юқорида! туриб ҳалиги кишилардан битта-битта тортиб олаверди. Қўргон томонга ҳам шундай қилиб тушдилар. Ўрда ичидаги бехавф ётган кишиларнинг ухлаганилигидан фойдаланиб, хазинанинг калидини топиб олиб очдилар. Ичидаги ҳар хил нарсалардан қирқ орқа қилиб кўтариб, боз шундай қилиб тушиб, ҳалиги гўр олдига келдилар. Шу вақтда Шамширбоз ўғриларга қараб:— Камина хизматкорлари яна бир нарсани талаб қиласман. Мен сизларнинг ичларнингда ёш кўринаман. Шунинг учун ҳам мен олдин кириб, молларни бир чеккага тўплаб сариншта қилсам, дегандан кейин, ўғрибоши «Хўб бўлади» деб олдин Шамширбозни тушириб юборди. У ҳалиги гўрининг тошини бир чеккага қўйинб, эшикнинг бир чеккасида шамширни суғуриб, вақтнинг ганиматлигидан фойдаланиб, «қани марҳамат, қилсинлар» — деди. Биринчи ўғри пишқириб кириши пайтида ўрта бўйини кўзлаб, шамширини бир силтади. Шу вақтда у овоз ҳам чиқара олмасдан ўлаверди. «Яна келсинлар», деб у чақираверди. Шундай қилиб, биркам қирқ ўғрининг ишини сарангжом қилиб, молларни бир томонга, ўлникларни бир томонга тахлаб, горнинг оғзини беркитиб чиқиб кетди. Келиб акаларининг ёнида ухлади. Акалари ўғонгандан

кейин ҳеч нимани кўрмагандай бўлиб, йўлга тушиб кета-верди. Тез фурсатда олдиларидан бир шаҳар чиқди. Ша-ҳарнинг дарвозасидан кирдилар. Қарасаларки, шаҳарниг ичи нотинч, ташвишли кўринади. Булар кирган ҳамон сўрасалар, подшонинг ўрдасини ўғрилар талон-тарож қилиган экан. Шу сабабли подшо халқни нотинч қилиб, баъзиларини қамаб турган экан. Подшонинг бу маслаҳатидан вазири подшога:

— Тақсир подшоҳим, бундай иш билан ўғриларни тэ-пиб бўлмайди. Ўгрини топаман дессангиз, бир сайил буюриинг. Шу сайилда ҳамма саройларда, чойхоналарда ва меҳмонхоналарда овқату шаробхўрликни, маншатбозликини ташкил қилинг, кейин пойловчи қўйиниг. Халқ маст бўлгандан кейин шер бўлиб, ақлсизлик билан бирор иш қилганини мақтаниб гапираверади. Шунинг натижасида сир очилиб, топиш мумкин,— деганидан кейин вазирининг гапи билан подшо ҳамма жойларга сайил буюриб, овқату маншатбозлик ташкил қилиб, ўзига қарашли яқин кишиларидан одам қўйди. Шамширбоз ҳам акалари билан бир саройга тушиб, бир ҳужрани ижара олиб турган эди. Шу ҳужрани ҳам саройбои овқату шароблар билан таъминлаш ҳужранинг орқасида пойлашиб туришди. Натижада, улар сийиш-инчиш, мастилик ҳолатида бўлиб, катта акаси Юлдузбоз укаларига отасининг берган маслаҳатлари нотўғри эканлигини айтади:— Биринчи кеча ўша чангальзорда ётдик, нимани кўрдик; иккинчи кеча ўша чоррача гулзор жойда ётдик, нимани кўрдик; учинчи кеча масжидда ётма деган эли, ҳеч бир нарсани кўрмасдан саломат келдик,— деди. Шундан кейин Шамширбозининг мастилиги ошиб, хўрлиги келиб, йиғлаб акасига айтди:

— Биринчи кечаси ётиб ухлаб қолдинглар. Мен уйғоқ эдим. Бир ялмоғизининг ўзи ва болаларини ўлдириб, уйидаги ошларини ичиб, сизларга ҳам келтириб қўйган эдим,— деб ҳалиги ялмоғизининг нишонасини акаларининг олдинга ташлади. Иккинчи кеча ҳам мен уйғоқ эдим, бир аждарини ўлдирдим,— деб ҳалиги тасмасини ташлади.— Учинчи кеча ҳам сизлар ухладингизлар, мен масжид томига чиқиб, ҳар томонларга назар солиб, охир ғивир-шинвир овозларини эшитдим. Кейин мозорни икки айландим, учинчи айланышимда бир гўрдан чироқ шуъласи кўринди. Ичига кирдим: қаторма-қатор етти гўр, нарига ўтсам, бир катта гор пайдо бўлди. Оғзига бир катта тош тўнтарилган турнити. Оҳиста бир чеккасидан қарасам, бир кам қирқ киши, ҳаммасининг қўлида бир товоқ ош, битта тилла шамдон, ўртада ҳам бир товоқда ош, бир тилла шамдош. Тошини кўтариб бир

чеккага қўйдим-да: «Ассалому алайкум, бир кам қирқ чилтон, ўғри бўлсангизлар — ўғриман, тўғри бўлсангизлар — тўғриман» деб саломлашиб, кўришиб, бир чеккада тиз букиб ўтирдим. Ўғрибоши «Ваалайкум ассалом, ўша ўртадаги ошни егин» деб таклиф қилди «Нима учун ҳаммаларингизнинг қўлингизда бир тилла шамдону бир товоқда ош, ўртада ҳам шундай» — дедим. Ўғрибоши айтди: «Кечаки жойга ўғриликка бориб эдик, бир ҳамроҳимизни ушлаб ўлдирилар, ҳамроҳимиз руҳининг хушиудлиги учун шуни қўйибмиз. Энди сен келдинг» дегани ҳамон, «хўп» деб, ҳаммасидан илгари, тез фурсатда бир товоқ ошни еб тамомладим. Ўғрилар ҳайрон бўлиб, баъзилари учтатўртта бўлиб пицир-пицир қилишиб турган пайтда мен: «Ҳе оғайнилар, илгаридан қолган бир нақл бор «осилсанг, баланд дорга осил, оёғинг ерга тегмасин, борсак ҳам, каттароқ аркони давлатга борайликки, кўпроқ нарса келтирайлик», деганимдан кейин ўғрибоши гапимни тасдиқлаб, аркони давлатга қараб йўл олдилар. Келиб подшо қалъасининг ёнидаги чинордан ошиб тушиб, қирқ киши қирқ орқа мол-дунёни кўтариб, ўша мозорга олиб бориб айни кириш вақтимиздá ўғрибошидан мен олдин кириб хизмат қилишини сўрадим. Ўғрибоши ижозати билан кириб, ўз фикримча иш қилиб, биркам қирқ ўғрининг ишини тамомлаб, ғорнинг оғзини ёлиб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб, ёнларингга келиб ётдим. Ишонмассизлар,— деб ҳалиги мол-дунёлардан бир қанчасини киссасидан олиб, ўртага ташлайверди. Акалари ҳайрон бўлиб турган пайтда ҳалиги пойлоқчи подшега арз қилди:— Эй тақсир, подшоҳи олам, султони бокарам! Мен ўғриларни топдим,— дегани ҳамон қанча қўшиниларни олиб, саройни ўраб, ҳалиги маастларни маастлик ҳолида қўлларини бойлаб, араваларга ортиб, подшолик ўрдасига ҳайдаб келди. Подшо бирданига ўлим жазосига хўм этди. Вазири доноси ўртага тушиб:

— Тақсир подшоҳим, булар ҳали маст, ҳеч сир олиб бўлмас. Эртага хушёрлик ҳолатида сўроқ қилиб, молларни, дунёларни жой-жойларидан топтириб олдирсак, кейин ўлим жазоси қочмайди,— дегандан кейин, подшо ҳукмни тўхтатиб, эртаси хушёрлик ҳолатида сўради. Шундан кейин Шамширбоз бўлган воқеаларни, қилган ишларининг ҳаммасини айтди. Шамширбозини бирга олиб, қанча отарбалар, одамлар билан ҳалиги гўр олдига келиб тўхтатди. Шамширбоз гўрни кўрсатди. Подшо одамлари гўрнинг ичига кириб иккинчи, учинчи гўрга ўтмасдан қўрқиб чиқдилар. Сўнгра Шамширбозининг қўл-оёқларини очиб қўйишди. Кейин ўзи кириб, молларни чиқариб ташлади.

Қағасаларки, подшо ўрдасидан келган мол-дунёларга нисбатан бир неча баробар зиёда нарсалар чиқди. Подшо ҳам масини олиб келиб, саранжом қилгандан кейин: «Ҳалиги қамоқдаги учта мусофири нима қиласиз», деб вазирига маслаҳат қилди. Вазири доно подшога.— Эй подшоҳим, менинг кўнглимга бир нарса келади. Айтсан, бир қошиқ қонимдан кечсангиз,— деди. Подшо:— Айтинг!— деб ҳукм қилгандан кейин вазири доно:— Уша уч мусофири бежиз киши эмас, булар ҳам бир шаҳзода ёки бир ботир кишилар бўлиши керак. Ўрдангиздаги қизингизни берсангиз, шундай ботир кишига берарсиз-да, ундан зиёда киши бўлмас,— дегандан кейин, подшога бу маслаҳат маъқул тушди. Бир неча кун тўй-томуша бўлди. Айни никоҳ вақтида Шамширбоз:— Сизларнинг мамлакатигизда уйланиш каттаданми, кичикданми?— деди. Улар:— Каттадан,— дейишди. Сўнгра Шамширбоз:— Бу қиз менинг акамга бўлсин,— деб акасига никоҳлади. Бир неча кун ўтгандан кейин Оббоз билан Шамширбоз катта акасидан ижозат олиб, бошқа томонларга қараб кетдилар. Бу сафар ҳам неча манзилларни томоша қилиб, бир шаҳарга кириб келдилар. Шаҳарда бир дарё бўйида бир кўпприк бўлиб, кўпприк тагида бир кампир оқшоқ оқлаб ўтирибди. Кампир билан саломлашиб, бир кеча ётиш учун жой сўрадилар. Кампир: «Жой йўқ», деб оқшогини оқлаб, ёнига қаради вазикки йигитни кўрди. Бу йигитлар ҳам ўз болаларига ўхшаш кўзига яхши кўриниб: «Ҳай бўлмасам, бир кечалик жой берайин» деб, уйига олиб борди. Шамширбоз киссасидаги жавоҳирлардан кампирга бир сиқим берди. Кампир хушвақт бўлиб, умрида бундай жавоҳиротларни кўрмаганилиги учун ҳовлиқиб, болаларни кўп иззат-икрому ҳурмат қилиб, улар билан шу ондаёқ она-бала тутинди. Кечаси ётиш пайтида кампир «далага чиқманглар» деб тайинлади. Бир қанча вақтдан кейин Шамширбознинг далага чиққиси келиб қолди. Кампирнинг гапи эсига тушиб, чиқай деса, итибор эканми ёки бир бошқа нарса борми, деб ўлади. Ахнири нима бўлса ҳам чиқаман деб, аста-секин далага чиқди. Қарасаки, подшонинг ўрдасидаги бир шуъла осмондаги ойга бараварлашиб турибди. Бу ишга ҳайрон бўлиб, келиб ётиб, ўланиб кетди. Охири эрта билан ичига сиғдирол-масдан кампирга гапиришга мажбур бўлди. Бўлган воқеани кампирга айтди. Кампир Шамширбознинг гапига ҳайрон бўлиб:— Эй, болам, бу гапингни биринчи марта айтдинг, иккинчи айтмагин. Бу ой ўзимизнинг ой, ўрдадаги кўринган шуъла — подшо қизининг ҳусни жамоли. Бунинг учун қанча кишилар соб бўлиб кетди. Эртага бозор боши-

га чиқиб қарасанглар бир баланд таҳт қўйилган. Шунинг устига қирқ зиналоя билан чиқилади. Зинапоянинг устида бир довул бор, кимки от билан чиқиб шуни урса, подшонинг қизини олади. Маликанинг аҳди — шу. Қанча кишилар шу ишга келиб, довулни ура олмай соб бўлиб кетдилар, дегандан кейин Шамширбоз эртаси чиқиб, шаҳарни айланаб, ҳалиги таҳтларни кўриб, уйига қайтиб келди. Дарё қирғоғидаги ёғочлардан олиб келиб, мурватлик от ясади. Қассобликка бориб, қассобдан бир от терисини бир томондан пичоқ уриб, бошқа томонидан шилиб олиб беришни сўради. Қассобга бир от баҳосининг пулини бериб, терини келтириб, мурватлик отининг устига ўрагандан кейин ҳалиги от ҳайкали худди тирик отга ўхшаб қолди. Онасига қараб:— Эй она, бу от ўхшадими?— деди. Онаси:— Эй болам, отга ўхшайгани билан жони бўлмаса, бекор-да,— дегандан кейин, отининг устига миниб биринчи мурватини буради. От юра бошлади. Иккинчи мурватини бураганидан кейин тўхтади.

Подио қизининг ҳар ойда бир мартаба от минорага чиқадиган куни бор эди. Шамширбоз ўша кунгача тайёрлаб турган эди. Ўша кун келгач, кўчаларда жар чақиртирили. Томошибинлар, қизининг харидорлари бориб турди. Шамширбоз ҳам отига мииб, ўша жойга бориб турди. Биринчи бўлиб бир шаҳзода отини уриб, бир неча зинагача чиқиб, охири йиқилди. Унинг кетидан иккинчли ҳам бир неча зинага чиқиб, у ҳам йиқилди. Учинчи павбат Шамширбозга етди. Таваккал қилиб отини тўғрилаб турганда бир қанча қариялар отни тўхтатди. Шамширбознинг хусни таърифига халқининг ҳайфи¹ келиб: «Эсиз шу йигит ҳам ўлиб кетмаса эди» дейиниди. Шамширбоз отини таҳтга тўғрилаб, қамчилаб юборди. От тақиллаб тахтга чиқиб, бехавфу хатар ҳалиги довулни урди. Ургани ҳамон ўша ердаги бир маҳрам Шамширбознинг этагидан кесиб олиб қолди. Шамширбоз таҳтдан тушиб, отини чоптирганича уйига келиб, отини ташлаб янга чиқиб борди. Кўп халқлар: «Мен урдим, мен урдим», деб турган вақтда ҳалиги маҳрам ҳам Шамширбознинг кесилган этаги нишонасини кўрсатиб, «Шу йигит урган эди» деди. Подио лашкарлари Шамширбозни қўл учida кўтаришиб, уни тўғри ўрдага олиб кетдилар. Подио Шамширбозни қуҷоқлаб, меҳр-муҳаббат қўйиб чаккаларидан ўниб, бош-оёқ сарпо кийгизди. Бутун шаҳарга ойнабанди.

¹ Ағасуланиб.

зебу зийнат бериб, бир неча кунлар тўй-томошалар қилди. Охирги куни Шамширбоз подшо ҳузурига кириб, таъзиму тавозеълар билан подшодан:— Сизларнинг қоидаларигизда уйланиш каттаданми, кичикданми?— деди. Подшо:— Каттадан,— деди.— Агар уйланиш каттадан бўлса, қизни менинг Оббоз акамга тақдим этгайсиз,— дегандан сўнг, подшо Шамширбознинг таклифини қабул қилди. Подшо қизини Шамширбознинг акасига аҳди никоҳ қилиб берди. Шамширбоз бир неча кун шу ерда туриб, акаси билан ҳам видолашиб, йўл яроғларини тайёрлаб йўлга тушиб кетди. Бир неча кунлар ўтиб, қанча дарёларни кезиб, қанча чўллардан ўтиб, бир шаҳарга келиб қолди. Шаҳарга бориб етганда, кеч кириб қолди. Шаҳар кўчаларига қараса, шаҳар халқи кўринмайди. Ахтара-ахтара охири бир бобони топиб саломлашиб, таъзим-тавозеълар билан ўзининг мусофирлигини билдириб, шаҳарнинг бундай ваҳимага тушишининг, одамлари кўринмаслигининг сабабини сўради. Бобо Шамширбозга қараб:— Эй ўғлим, дунёда нимадан хабаринг бор? Сендеқ ёш, подон кишига нима десам... Бир аждар пайдо бўлди. Ҳар кечаси шаҳар халқи бир қиз билан бир қўй ва шунга ўхшаш баъзи бир нарсаларни бир чинор тагига чиқариб қўяди. Аждар кечаси келиб, шу қиз билан қўйни еб кетади. Бу оқшом навбат подшонинг қизига келди. Эртага шаҳарда қиз қолмайди. Кейин аждар шаҳаримизни хароб қилиб кетади,— деб, қиссанини баён қилди. Шамширбоз бу қиссани эшитгандан кейин, бободан шу қиз турган жойни сўради. Бобо боланинг аждарга боришини билиб, кўп қўрқитиб, ваҳимага солиб, кўп ўрлашиб кўрди. Охири оқибат Шамширбознинг ҳимматини, жонбозлигини кўриб:— Хайр энди, нима бўлса бўлар, кўнглинг ўзинидан қолсек,— деб қиз турган томонига қараб жўнатиб юборди. Шамширбоз аста-секин чинорни нишонлаб бораверди. Қизга яқинлашигандан кейин, қиз йигитни кўриб, йигитнинг ҳусну латофатига ачишиб:— Эй йигит, мен — бир ўлим кишиси, бир неча соатдан кейин мени аждар ютиб кетиши аниқ. Сен ҳам мен учун азиз умрингни зое қилмагин,— деб насиҳат қилди. Шамширбоз насиҳатга унамасдан қизгэ яқинлашиб бориб қарасаки, бир қўй олдида боғлиқ қиз йиглаб ўтирибди. Йигит:— Эй оромижоним, мендек йигит турсаму сендеқ гавҳари оғоқни¹ аждарҳодан олиб қола олмасам, онамдан эмган сутларим ҳаром бўлсин,— деб қасамёд қилди. Шундан кейин қизга:— Бир орзум бор,

¹ Дунё гавҳари; Энг ҳиммат, машҳур маъносида.

тиззангизга бошимни қўйиб, бир фурсат ухласам. Чунки мен бир неча кун узоқ жойлардан машақатлар билан келаман,— деб илтимос қилди. Шамширбоз: «Мен бошқа жойда ухласам, аждар келса, қиз мени уйготмас, тиззасига бошимни қўйиб ухласам, у аждар келган вақтда ташвишланса, мен уйғонаман» деган фикр кўнглидан ўтиб, шу илтимосни у қиздан сўради. Қиз рози бўлди. Йигит бошини қизнинг тиззасига қўйди-ю, ухлаб қолди. Бир неча фурсатдан кейин, узоқдан аждарнинг пишқирганидан қиз қўрқиб, ўзига-ўзи:— Мен-ку бир ўлган киши эдим. Бу йигит қаердан келиб қолди?— деб йигитнинг нобуд бўтишига хўрлиги келиб йиғлай бошлади. Кўзининг ёшлиари яхтак яхтак бўлиб, йигитнинг юзларига тушаверди. Йигит сесканиб турпб қарасаки, аждарнинг ваҳимаси оламни тутибди. Бирданига яроғ-асбобларини олиб, қаддини ростлаб, аждар келадиган томонга қараб йўл олди. Бир неча қадам яқинлашиб келгандан палахмонига тош солиб, кейин палахмонни айлантириб, ғазаб билан аждарни чунонам урдики, тош кўзига келиб тегди. Аждар ҳар томонга тўлғаниб, яна келаверди. Шамширбоз тезлик билан яна би тошни палахмонига қўйиб, аждарнинг иккинчи кўзидан урди. Шу вақтда аждарнинг кўзи кўр бўлиб, ҳар қанча кучли ваҳшӣ бўлса ҳам, кўз бўлмагандан кейин бир томонга бора олмасдан ўз ўрнида тўлғана бошлади. Шамширбоз вақтни ганимат топиб, аждарни ҳар томонидан заҳм сола бошлади. Андак фурсатда аждарнинг қонлари оқиб, ҳолсизланиб ўлди. Шамширбоз аждарнинг teriorисидан тасма кесиб олиб, ичидан тақиб олди. Қиз бу аҳволни кўриб, йигитнинг қилган ишига таҳсин ва офарин қилди. Шамширбоз қизнинг ёнига келиб, ундан сўради:— Эй хоним, бир илтимосим бор. Сиз менга жавоб берсангиз. Мен бир мусофир йўловчи киши эдим. Бу шаҳарга келдим, шундай аҳволни билиб, сизнинг олдингизга келиб, аждарни ўлдириб, шаҳар халқини ҳамда сизни ўлимдан қолишингизга сабабчи бўлдим. Шу билан менинг ризолигимни олсангиз, жавоб берсангиз,— деди. Қиз йигитдан бу гапни эшигандан кейин ҳуши бошидан кетиб:— Мен жавоб бера олмайман. Бир неча фурсатдан кейин шаҳар акобирлари йиғилиб келсалар, мепдан сўрасалар, мен уларга воқеани бирма-бир айтарман. Шунда жавоб беришни шаҳар халқи ва акобирларидан тиласиз. Иккинчиси шуки, сиз келишингиз ҳамоно муҳаббат ўқи менинг кўксимни тешиб кетган. Мен — сизники, сиз — менини. Ҳар жойда бўлсангиз, мен ҳам ўша ерда бўдаман,— деб воқеани баён қилди. Шамширбоз ҳақиқий аҳволдан хабардор бўлиб, тек тураверди.

Андек фурсатдан кейин шаҳардан бир неча киши келиб, аждарнинг жасадини кўриб, ҳеч нимага қарамасдан подшо ўрдасига қараб қайтдилар. Подшо олдига ким борса, ҳаммаси ҳам «аждарни мен ўлдиридим» деб айтаверди. Подшо ҳайрон бўлиб, кейин қўшинидан бир неча кишини хабар охиш учун аждар томонга юборди. Аждар ўлганлигини билган лашкарлари подшога келиб айтди. Кейин подшо отланиб, бир қанча акобирлари билан қизнинг ҳузурига бориб қарасаларки, ҳақиқатан ҳам аждар ўлган, қизи билан бир йигит ўтиришибди. Подшо кўргани ҳамоно қизидан ҳам Шамширбознинг ҳусни-латофатига таҳсин ва офарин қилди. Подшони кўрган Шамширбоз сакраб ўрнидан туриб, бир неча қадам юриб, таъзим-тавозелар билан подшога салом берди. Подшо отидан тушиб кўришиб, қизидан аҳвол сўради. Қиз бўлган воқеаларнинг ҳаммасини бирма-бир айтиб берди ва йигитнинг баҳодирлигига, жонбозлигига таҳсин-офарин қилди. Шундан кейин подшо Шамширбозни пешонасидан ўпиб, ҳамма акобирлари ҳам шундай қилиб, қучоқлашиб кўришдилар. Подшо ва акобирлари Шамширбоз билан қизни шаҳар ичига олиб кирдилар. Подшо Шамширбозни ҳузурига чорлаб:— Эй ўғлим, сени ўзимга хос фарзанд қилсан, нима дерсан?— дегандан кейин, Шамширбоз:— Ўзингиз биласиз,— дели. Подшо хурсандлигидан севиниб, шаҳарига бир неча кунлар тўй-томошалар бериб, ҳалиги қизини Шамширбозга аҳди никоҳ қилиб топширди. Шундан кейин бир неча вақтлар ўтиб, улар айшу фароғатлар билан юравердилар.

Вазирнинг бир ўғли бор эди. Вазир ҳамиша «Подшонинг қизини мен ўғлимга олиб бераман» деб айттар эди. У ниятига ета олмади. Шундан кейин вазир хусумат чорасига кирди. Бир кампирни топиб, Шамширбознинг ҳақиқий сирини билиш учун унинг эшигига хизматкорликка қўйди. Кампир ҳовлиларни супуриб, сув келтириб, овқат тайёрлаб юрар эди.

Кунлардан бир кун сир билиш учун ҳалиги қизнинг бошларини ювиб турган вақтида: «Мен ҳам ёшлик давримда, қаллиғлигимда эрка эдим. Эримнинг баъзи бир ишларини сўраб билар эдим. Сизда мунақса нарсаларни сўраш йўқ экан. Агар оқшом эрингиз келсалар, баъзи бир сирларини сўраб олинг»,— деб ўргатди. Оқшом бўлгандан кейин Шамширбоз келиб, ётиб ухлаш олдида кампирнинг гапи қизнинг эсига тушиб, баъзи бир сирлардан бир неча маротаба сўрагандан кейин Шамширбоз ғазабланиб:— Аёл кишининг бундай сирларга аралашини тўғри келмайди.

Агар бундай сирларни нодон кишилар эшитиб қолиб, душман кишиларға етказса, ўз жонимга жафолар келтираман. Шунинг учун иккинчи бундай ишлардан, бундай гаплардан гапирманд!— деб насиҳат қилди.

Бир неча кундан кейин хотини яна сўради. Шамширбоз яна шундай жавобни айтди. Бир неча кундан кейин Шамширбоз бир жойда шароб ичиб келиб, мастилик ҳолатида ётганда, хотини яна шу гаплардан сўрай бошлади. Шамширбоз маст бўлгани туфайли ҳалиги сирларни бир-бир баён қилиб, шамширидан ажралса, ҳалокатга учрашини айтди. Кампир ҳамиша эшик тагида жой солиб, пойлаб ётар экан. Бу гапларнинг ҳаммасини бир-бир эшитгандан кейин эртасига эшитганиларини битта қўймай вазирга баён қилди. Вазир ўғлига:— Шамширбоз билан дўст бўлиб юравер! Бир куни, бир жойда, у мастилик ҳолатида ётганда, сен бир иложини қилиб, ёнидаги шамширини ўғирлаб, дарёга ташлагин. Шунда йўқ бўлиб кетар, кейин мақсадинг ҳосил бўлар,— деб ўргатди.

Күшлардан бир куни, бир жойда зиёфатхўрликка тушиб қолдилар. Мастилик ошиб кетгандан кейин Шамширбозини энг яқин жўраси уйига элтиб қўймоқчи бўлиб, ёнидан сувб уйига томон олиб борди. Боришка, вазирнинг ўғли бир илож қилиб Шамширбозининг ёнидаги шамширини ўғирлаб олди-да, яқиндаги дарёнинг бир жойига ташлаб юборди. Эртаси куни Шамширбозининг хотини подшоликка чиқиб: «Кўёвнинг маст бўлиб келиб, ўлиб қолди» дегандан кейин, подшо ва акобирлар келиб, ҳақиқий аҳволни билдилар. Булар бу ерда тураверсин, энди гапни Шамширбозининг катта акасидан сўрамоқ керак.

Юлдузбозни уйлантириб, буларнинг чиқиб кетганига бир неча йиллар ўтиб кетди. Акаси укасини бир неча вақтлар кўрмай соғиниб юрар эди, лекин юлдуз танобларини текшириб тураг эди. Шунинг учун унинг номини Юлдузбоз дер эди. Доимо у Шамширбозининг юлдузини танир эди. Шамширбоз ёнидан шамширини олдириб, ўладиган пайтида Юлдузбоз қарадики, Шамширбозининг юлдузи хиралашиб, борган сари ўчиб бораянти. Ўрнидан сакраб туриб, подшо ҳузурига бориб, неча одоблар билан салом бериб, саломдан сўнг ўзининг кўрган сирларини бир-бир баён қилди. Қаинча одамларни ҳамроҳ қилиб, ўзига яраша яргаслаҳалари билан Шамширбоз кетган йўлга жўнаб кетди. Булар шитоб билан йўл юриб, ҳалиги Оббоз укасининг шаҳарига кириб келдилар. Суриштириб Оббоз укасини топиб, бунга ҳалиги сирларни айтди. Укаси шошилиб подшо ҳузу-

рига чиқиб, қанча лашкар, яроғ-аслаҳаларини ўзларига ҳамроҳ қилиб жўнатди. Қанча йўлларни босиб ўтиб, охир бир шаҳарга етиб келдилар. Шаҳар ҳалқидан бир кишини топиб, бу ердаги воқеалардан сўрадилар. Ҳалиги одам шаҳар воқеаларидан ҳамда ҳалиги Шамширбознинг ўлганлигидан хабар берди. Шу гап оғиздан чиққани ҳамон Юлдузбоз билан Оббоз титрашиб, отларидан йиқинлidlар. Бир неча фурсатдан кейин улар яна ҳушларига келиб, шаҳар ичига кирдилар. Булар келган пайтда Шамширбознинг жасадини чиқариш пайида эканлар. Қарасаларки, мамлакатининг ичини бутун лашкар босиб кетибди. Лашкар ичидан иккита баҳодир чиқиб, ўзларини тобутга урдилар, кўтариб борилаётган тобутни тўхтатиб, ичидаги жасаднинг ёнини қарадилар, укасининг ёнида шамшири йўқ. Шундан кейин: «Шамшири нима бўлди?», деб сўрадилар. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Юлдузбоз тамоми дунё юзини текшириди, олам юзида кўринмайди. Акаси Оббозга:— Эпди сеч тамоми дарёларни текшири, — дегандан кейин, Оббоз тамоми дарёларни текшира бошлади. Шу пайтда шамшир бир дарёнинг тагида кўринади», деб хурсандлигидан қичқириб юборди Оббоз. Подшодан — Шу яқинда дарё борми? — деб сўрадилар. Подшо:— Яқинда дарё бор, — дегандан кейин Оббозни эргаштириб, дарё лабига олиб бордилар. Оббоз дарё тагидан шамшири олиб чиқди-да, ҳамма жойларини артиб, Шамширбознинг ёнига қўйган ҳамон укаси ўридан турди. Қарасаки, уни гўёки мўр-малаҳдек ҳалқ ўраб турибди. Бошининг устида бир неча йиллардан бери кўрмаган оғалари, подшо ва унинг акобирлари, ҳалойнқ, яқин кишилари ўлгудек ўзларини уриб йиғлашиб турибдилар. Шамширбоз: «Ҳай дариғ, менга нима бўлдикি, менинг тепамда бунча ҳалқ йиғлашяпти ва оғаларим қаердан келибди» деб ўйланиб, саросима бўлиб қолди. Шундан кейин Шамширбоз акалари билан қучоқлашиб кўришиб, ҳолаҳвол сўрашдилар. Кейин ўтган воқеаларни ҳам эшишиб, ўзига-ўзи афсусланди. Бир неча кунлар акаларини зиёфатлар қилгандан кейин акалари кетишга ижозат олдинлар. Шамширбоз ҳам подшодан сафар қилиб келиши учун ижозат сўради. Оғзидан чиққан ҳамон подшо бу илтимосич бажонидил қабул қилиб, қанча лашкарку дунёлардан берди. Шундан кейин акаси Юлдузбоз, Оббоз ва ўзи уч мамлакат лашкарларини йиғиб, гўёки мамлакатлар кўчгандай бўлиб, ота ватанига қараб юриш бошладилар. Бир неча кунлардан кейин ҳалиги Оббоз акасининг шаҳрига кириб, ёр-дўстлари билан видолашиб, бу ердан ҳам чиқиб, Юлдузбоз акасининг шаҳарига келиб, булар билан ҳам видола-

шиб, уч подшонинг лашкарларини йиғиб, ота ватанига қараб жўнадилар.

Қанча жазираларни тай қилиб, қанча тоғларни ва борларни кезиб, қанча дарёларни кесиб, ота ватанларига яқинлашдилар. Кечаси бир жойга тушиб, чодир-чимматларни барпо қилдилар. Сўнгра уч оғайни маслаҳатлашиб: «Агар шаҳаримизни урушиб олсак, улардан ҳам, бизлардан ҳам кўп қон тўкилади, улар ҳам бегуноҳ кишилар, бизнинг лашкарларимиз ҳам омонатдир. Шунинг учун ҳийла ва тадбир билан шаҳарни олишнинг иложини қиласайлик»,— деб қарор қилдилар, сўнгра бир нома ёздилар. Номага: «Эй подшоҳи золим, бизлар фалон подшонинг лашкарларимиз. Шу подшонинг буйруғи билан бунда қўндик. Агар яхшилик билан шаҳарингни тақдим қиласанг, ўзинг ўрнингда подшо, агар тақдим қиласанг, уруш қилиб шаҳарингни хароб қиласиз», деб ёзиб, бир кишига берди. Сўнгра Шамширбоз акаларига айтдики: «Сиз лашкарингиз билан подшонинг қаршиисига саф тортиб бўлгандан кейин номани подшога юборинг. Биз икки подшонинг лашкари шаҳар кетидан бирданига шабоҳун қилиб, шаҳарни оламиз». Маслаҳат шунга қарор топди. Ўша куни Юлдузбоз акаси ўз лашкарлари ва қанча сиёsatлар билан шаҳарнинг рӯпарасида чодир-чимматларини тикиб, қанча созандалар созларини чалиб, эртадан то кечгача ўтиравердилар. Кеч яқинлашгандан кейин ҳалиги номани бир чаққон кишига: «Шу номани подшонинг ўрдасига ўз қўлинг билан бер»,— деб тайинлаб бериб юборди. Номанинг мазмунини ўқиб подшо ҳайрон бўлди. Ёнидаги лашкарбошиларига қараб: «Нима қиласиз?» деб маслаҳатлаши. Подшо кишилари урушни ихтиёр қилди. Номачи уруш жавобини берган номани олиб қайтди. Подшо сардорлари шаҳар халқини кечаси билан йиғиб, эртаси тўдалаб, Юлдузбоз лашкарларининг тўғрисига сафрост қилди. Эртадан пешингача жами бўлган лашкаро ҳамма шаҳар кўчаларида Юлдузбозга қарши турганда, Шамширбоз билан Оббознинг лашкарлари бир бўлиб, шаҳар орқасидан бирданига шабоҳун келтириб, ичкарига кирдилар. Буни кўрган подшо ташвишланиб, бараварига турган лашкарга урушай деса, орқасидан келган икки подшонинг лашкари, «бошимга бало бўлди», деб нима қилишини билмай саросима бўлиб, охири таслим бўлди. Шундан кейин Шамширбоз акалари билан тамоми халқни йиғиб, тамоми камбағал-эзилганлар золим, ваҳший кишилардан ўчларини олиб, отасини подшо кўтариб, қанча хурсандчиллар қилиб, подшоликдаги хазиналардан эзилгац ҳақларга тарқатди. Шундан кейин оталаридан; «Бизлар

уйлик-жойлик бўлиб қолган эдик. Сизнинг муҳаббатингиз билан келиб, шунчалик ишларни қилдик, энди розилик билан жавоб берсалар, биз қайтсан», деб розилик сўрагандан кейин, оталари ўғилларининг гапини бажонидил қабул қилди. Шундай қилиб, улар тинч-тотув ҳаёт ўтказибдилар. Улар ҳам етди муродга, биз ҳам етайлик муродимизга, эшитганлар ҳам етсии муродга.

ХОЛМИРЗАЖОН

(Минг бир холли от)

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадимги замонларда бир катта қишлоқда бир бой яшар экан. Бу бойнинг уч хотини бор экан. Уч хотинидан ҳам бир ўғил, бир қиздан фарзандлари бор экан.

Кунлардан бир куни бой болаларини олдига чақириб, ўтқазиб насиҳат қилди. Катта ўғлига:

— Эй ўғлим, мен эртага жума куни эрта билан оламдан ўтаман. Шу пайтда бир гадой келади, сен синглингни шу гадойга чиқариб бер, сенга икки хазина тиллани бағишладим,— деди. Иккинчи ўғлига:— Эй ўғлим, мени тахтага олганда, бир гадой келади, шу вақтда сен ҳам синглингни унга чиқариб бер, сенга ҳам икки хазина тилла бердим,— деди. Учинчи ўғли Холмирзажонни чақириб:— Эй ўғлим, мени тобутга солиш пайтида бир гадой келади, сен ҳам синглингни чиқариб бергин, сенга ҳам икки хазина тилла бердим. Сўнгра ўзинг гўримга бориб, уч кун посбонлик қилгин,— деб васият қилди.

Жума куни, худди ўзи айтган вақтда бой жон берди. Шу вақтнинг ўзида бир гадой ҳозир бўлиб овоз чиқарди. Катя ўғли эшитмаган кишига ўхшаб, отасининг сўзи амал қилмасдан тек турди. Холмирзажоннинг аччиғи келиб акасига қараб:

— Қани, нимага отаминг васиятни қилмадингиз?— деди. Акас Холмирзажонга қараб:

— Отам бўлса дунёдан ўтди, отамдан айрилдим, синглимдан ҳам айрилайми,— деб жавоб берди. Холмирзажон акасига:

— Эй ака, қандай бўлса, отаминг васиятни олдин қабул қилдингиз. Агар унамасангиз, менга берилган жавоҳирларнишг бир хазинасини сизга багишладим,— деди.

Акаси рози бўлиб, синглисининг қўлидан ушлаб, ҳалиги гадойга чиқарип берди. Гадой бир дуо ўқиб, қизни бир олма қилиб, қўйнига солиб кетди.

Мурдани таҳтага олган вақтда бир гадой келиб овоз чиқарди. Иккинчи акаси ҳам ўзини нодонликка солиб тек турди. Холмирзажон акасига қараб:

— Эй ака, сиз ҳам отамнинг берган насиҳатларига амал қилмадингиз,— деди. Бу акаси ҳам ўша жавобни қилди. Холмирзажон бу акасига ҳам:— Бўлмаса, иккинчи хазина-нинг жавоҳирлари сизнини бўлсин, синглингизни чиқариб беринг,— деди. Акаси синглисининг қўлидан ушлаб, гадойга чиқариб берди. Бу ҳам аввалги гадойдек қизни олма қилиб, қўйнига солиб кетди. Отаси кафанданиб, тобутга солинган вақтда бир гадой келди. Унга Холмирзажон ўз синглисини чиқариб топшириб, гадой билан хушлаши. Бу ҳам аввалги гадойлардек қизни олиб кетди. Шундан кейин тобутни кўтаришиб кетганиларича Холмирзажон отасининг қабрида уч кеча-уч кунидуз пособонлик қилиб ётди. Тўртинчи куни кўзи уйқуга бориб, отаси тушига кирди. Тушнада отаси: — Эй ўғлим, мен сендан рози, мардона иш қилдинг. Қимки ҳимматли бўлса, ҳимоя топади, унга баҳт ҳам ёр бўлади. Қимки қийналса, осойишга етади. Энди сен шу ердан чиқиб, баҳт қидириш учун мусофириликни ўзингга лозим топиб, шаҳарма-шаҳар томоша қиласанг, жаҳонгашта бўлиб, ҳар ишга ғолиб бўлгайсан,— деб насиҳат қилди.

Холмирзажон чўчиб уйғониб кетди. Қараса, отасининг қабри ёнида ётибди. Шу ердан чиқиб, уйнига бормасдан бошқа томонларга бош олиб кетишини ўзига лозим топдида, йўлга тушди. Бир фурсат йўл юргандан кейин олдида бир сурув қўй чиқди. Чўпон билан сўрашгач, чўпон:

— Бу қўйларни фалон бой кепжа ўғли Холмирзажонга бағишлиб қўйган. Бу сурув қўй шу Холмирзажонники,— деди.

Холмиразжон чўпонга қараб:

— Бу сурув қўй Холмирзажонники бўлса, ўша Холмирзажон менман. Мен сизга бағишиладим. Ярмини ўзингиз олинг, ярмини қишлоқ ҳалқига, камбағал оиласаларга, ту хотинларга, етим-есирларга тақсим қилинг, васиятим сизга шу,— деб хайрлашиб, ўз йўлига қараб кетди. У бир қанча йўл юргач, бир сурув йилқига дуч келди. Йилқибионларга учрашиб, ўзини билдириб, қўй чўпонга қандай тайинлаган бўлса, буларга ҳам шу тариқа гапни айтиб, ўз йўлига кетаверди. Йўлда ҳар хил моллардан сурувлар бор эди, ҳамма чўпон ва йилқибоқарларга, молбоқарларга шу гапларни тайинлаб, охири бир сурув туюга йўлиқди. Туюбларни тайинлаб, охири бир сурув туюга йўлиқди.

Қарлағ билан танишиб, буларга ҳам шу тариқа гапларни айтиб, ўзининг кийимини алмаштириб, ўзи қал суратига кириб, жумурнинг гардларидан оҳак суркаб, байни бир қал бўлиб, бир шаҳарга етди. Шаҳарда бир катта бой тўй бериб ётгай экан, тўйда бир қанча кишилар кириб-чиқиб юрган экан. Холмирзажон бир четгирада жумурни бёсиб кийиб, ҳеч ким билан иши бўлмасдан ётаверди. Бир чавандоз отини миниб келиб, қамчин билан қалин туртиб кетди:

— Эй қалжон, менинг отимни бир фасл ушлаб турсанг, мен тўйга кириб, тўй ошини еб чиқсан,— деб отини қали а топшириб, тўй ошини еб чиқди-да, қалдан:— Тўй оши единигми — деди. Қал:

— Йўқ,— деб жавоб берди. У тўйхонага кириб, қалга ҳам ош чиқариб берди, ўзи эса чавандозликка кетди. Улоқдан иши баралла топиб, кўп сарполар олди. Чавандозликдан қайтишда қараса, яна ўша қал жойида ўтирибди. Қалдан:

— Эй қалжон, сен қаердан келдинг ва қаерга борасан?— деб сўради. Қал:

— Мен бир етимча, нон талаб кишиман. Қимки нон берса, шу кишининг хизматида бўламан. Бўлмаса, ётар жойим шу,— деди. Чавандоз:

— Бўлмаса, мен олиб борсам, менинг хизматимни қиласамми?— деди. Қал:

— Хўп,— деб рози бўлди. Шундан сўнг иккаласи кетаверди. Чавандоз қалини уйига олиб бориб, бир жой қилиб бериб, отларига қарашга қўйди. Холмирзажон ўз мамлакатида юрган вақтида отасининг бир қанча отбоқарларидан кўриб, баъзи бир нарсаларни билар эди. Мисол учун отин ёзилтириш вақтларида бир кадини олиб келиб, отининг тагига тутар, емни ҳам оз-оз бериб, кундан-кунга зиёдроқ беришларидан хабардор эди. Шундай қилиб, чавандозининг отларига қирқ кун қаради. Отларининг ўзгариши, туриши-юришлари ўзгача бўлди. Бошқа отбозлар бунинг отбоқарлигига таҳсии-офарин деб кетар эдилар. Қалнинг бу хизматларини подшо эшилди. Подшо ширкорга чиқиш пайтида ҳудди шу чавандознинг кўчасидан ўтиб бораётib, отларга кўзи тушди. Отини тўхтатиб, мулозимларига қараб:

— Шу уй эгасини чақиринглар,— деб буюрди. Мулозичлар чавандозни чақириб, подшо ҳузурига олиб келдилар. Чавандоз қўрқиб, шошилиб подшоҳ олдига келди. Нодшоҳ:

— Эй чавандоз, чавандозлар ўғри бўлади, сен ҳам шу отларни қаердан бўлса ўғирлаб келганга ўхшайсан. Нима учун десанг, ундаи отлар подшоликда бўлмаса-ю, сенинг-

дек оғзи, бурнини жун босган чавандозда бўлса,— деди.
Чавандоз подшога қараб:

— Эй подшоҳи олам, бир-икки калима сўзим бор, бир қошиқ қонимдан ўтсангиз, айтаман,— деди. Подшо:

— Утдим,— деди. Чавандоз:

— Қачон шаҳардаги фалон маҳаллада тўй бўлган эди. Шу тўйга мен ҳам борган эдим, шунда бир кал бола билан танишиб, кални ўзининг хизматкорликка олиб келган эдим. Бола от боқишга жуда ҳунарманд экан. У кеча ва кундуз от ёнидан кетмасдан қарайверди. Отларнинг семириши, яхши бўлишига шу кал сабабчи бўлди. Агар ишонмасангиз, шу кални олдингизга олиб келиб кўрсатаман,— деб кални чақириб келди. Кал ҳам бўлган воқеаларни бирин-бирин гапириб берди. Подшоҳ воқеанинг англаб чавандозга:

— Бўлмаса, шу кални мен олиб кетаман. Агарда қирқ кун ичидаги аркони давлатнинг отлари ҳам шундай етилиб кетса, хўп-хўп, бўлмаса, иккенингизга ҳам жазо бераман,— деб кални подшоликка олиб кетди. Подшо ҳузурига боргач, Холмирзажон сайис бўлиб, бир қанча отларни парвариш қила бошлади. Бир неча кун яхшилаб қаради, отлар ўзгариб бораверди. Бир ой муддати ўтгач, отлар ҳалиги чавандознинг отидан ҳам зиёда бўлиб кетди. Шундай қилиб, қирқинчи куни подшоҳ чавандоз билан кални чақириб, кўп инъомлар бериб, хушвақт қилди. Ҳалиги калга жами сайислар бошлиғи ва қоровул бошлиғи амалини берди. Шундан кейин калнинг кўнгли бир оз ором олиб, бир томонга чиқиб кетди. У бир бузук, хароба, одам бора олмайдиган чордевор жойини топиб олиб ухлаб қолди, шу ухлаганича кўп вақт ўтиб кетди. Подшо қарадики, кал ўрнида йўқ. Суриштириб кўрди, ҳеч ким билмайди. Ниҳоят подшо уни одам қўйиб ахтаришга буйруқ қилди. Новкарлар ахтаришиб, ҳалиги чордеворни қарасалар, бир киши ухлаб ётибди, унинг устига бир ажойиб от соя қилиб турибди. Унинг жумурлари бошидан тушиб, кокиллари ҳар томонга ёйилиб ётибди. Кўрган кишилар калнинг аҳволини бирин-бирин бориб подшога айтдилар. Шунда подшо:— Бир дўхта¹ни ҳўллаб то уйқудан уйғонгунча бошининг устида соя қилиб туринглар. Уйқудан тургач, файтунга солиб, ҳаммомга олиб бориб чўмилтириб, яхши сарполар кийдириб, менинг ҳузуримга олиб келасизлар,— деб буйруқ қилди. Ҳалиги кишилар подшонинг айтганидай қилиб, то кал уйқудан тургунга қадар бошида соя қилиб турдилар. Бир вақт кал уйғониб қараса, бошидан жумури туш-

¹ Дўхта — шолчага ўхшаш нарса.

ған, кокиллари ёйилган ҳолда ётибди. Уялиб жумурини бошига босиб ўрнидан турди. Хизматкорлар файтун олиб келиб, уни миндириб ҳаммомга олиб бориб, ювинтириб, ҳар хил шоҳона кийимлар кийгизиб, подшоҳ ҳузурига олиб келдилар. Подшоҳ боланинг ҳол-аҳволидан хабардор бўлиб:

— Эй ўғлим, сен яхши кишининг фарзанди экансаи, бизлар билмабмиз. Энди сени бугундан бошлаб вазирликка ўтказдим,— деб шаҳарига билдириди.

Холмирзажон ҳар куни шаҳарни айланиб, баъзи бир ҳароба жойларни тиклаб, баъзи камбағалларни йигиб, уларга ёрдам қилиб юраверди. Кунлардан бир кун у бир мантипазнинг дўкони олдидан ўтиб бораётган пайтида икки камбағал кишини кўриб қолди, яхшилаб тикилиб қараса, улар ўзининг икки акаси экан. Холмирзажон уларни олиб келиб, ҳаммомга солиб, ҳар хил шоҳона лиbosлар кийдириб, уларни ҳам амалдор қилиб ишга жойлаштириди.

Бир куни подшо қарасаки, ҳалиги акаларининг келганинг яридан шу ёққа қовоқ-димоғлари осилган, ҳеч тўғри сўзламасдан ўнг бўлиб юришибди. Подшоҳ уларни ҳузурига чақириб:

— Сизлар келганингиздан бери ҳеч тўғри сўзламасдан, ўйнаб-кулмасдан турасизлар, сабаби нима?— деб койиди. Акалари подшога қараб:

— Эй тақсир, подшоҳи олам, қандай бўлса ҳам мусофиричилик, иккинчидан сизнинг аркони давлатингизда баъзи бир нарсалар йўқ,— дегач, подшоҳ уларга қараб:

Подшолигимиз ўзимизча ҳеч нарсадан бекам-кўғ деб ўйлаймиз. Хўш, бизнинг аркони давлатимизда нима йўқ деб ўйлайсиз? Бизда нима камчилик бор, шуни айтишиб?— дебди. Холмирзажоннинг акалари подшога:

— Эй тақсири олам, бу нарсаларни айтсан, топа олмасиз. Магар Холмирзажон топса керак,— деди. Подшоҳнинг ичи қизиб, яна нималигини сўради. Акалари:

— Эй подшоҳим, бир ҳафтранг қуш деган жонивор бор, дар дақиқада етти рангда товланади. Ана шу жониворнинг терисидан сизга ўхшаган шоҳларга телпак бўлса яхши бўлар эди. Ана шундай аркони давлатда шундай телпак бўлиши лозим,— деб подшонинг ичини ғимирлатиб қўйди. Подшо ўзидағи тамоми вазиру вузаро ва мулозим, акобирлари билан ўтирган пайтда Холмирзажонни чорлаਬ, кифтига қўлинни ташлаб, акобирларига қараб:

— Эй мулозимлар, билинглар ва огоҳ бўлинглар! Дунёда бир ҳафтранг қуш деган жонивор бор эмни. Шу жониворнинг терисидан бўлган телпакдан топиб олиб келишини

Холмирзажонга буюрсак, шу кишидан бошқа киши улда-
сидан чиқа олмайди,— деди.

Подшоҳ амалдорлари бирданига Холмирзажонга фоти-
ҳа бердилар. Холмирзажон ўйланиб, ҳеч нима дея олмас-
дан төк қолаверди. Бирпасдан сўнг кўнглида: «Эй Холмир-
зажон, шунча кишининг ичидаги гапни қайтариш ҳеч хуш
келмайди. Бу ишни хоҳ бажарай, хоҳ бажара олмай, ўз
бўйнимга олишим зарур» деб, ташқарига чиқиб кетди. Ҳа-
лиги чордеворга бориб, ўтириб-ўтириб, ўйланиб ухлаб қол-
ди. Ҳалиги от соя қилиш учун келиши билан отнинг шар-
пасига Холмирзажон кўзини очиб қаради. Қараса, боши-
нинг устида бир от турибди. Отга қараб:— Эй жонивор, сен
қаердан келдинг?— деб ҳол-аҳвол сўради, от бунинг ҳоли-
ни сўради. Холмирзажон бошидан ўтганларини, кейин
ҳафтраиг қушнинг воқеасини айтиб, шу ерга келиб, ғам-
гин бўлиб турганилигини отга ҳикоя қилди. От Холмирза-
жонга қараб:

— Эй одамзод, ўйловчининг ўйи битгунча, таваккалчи-
нинг иши битади. Сени бир жойга элтиб кўяман, мақсадинг
ўша жойдан ҳосил бўлса, ажаб эмас,— деди. Холмирзажон
подшоҳ ҳузурига бориб, қирқ кун муддат тилаб, яна чиқиб
отнинг олдига келди. От устига миниб ҳайдагач, от кўта-
рилганича осмони фалакка олиб чиқиб, бир қанча вақтлар
учиб, бошқа бир жойга тушди. Тушса, бир чорбоғи олий,
ҳамма мевалар муҳайё, беҳисоб гуллар, булбуллар чақчақ-
лашиб сайрашиб турнибди. Ширип-шакар мевалар пишиб
турибди. Холмирзажон бир мевани ейман деб олган эди,
бир томондан бир синглиси келиб, Холмирзажонни уйига
олиб кетди. Холмирзажон қараса, катта синглиси экан. Кў-
ришиб, сўрашиб, бир қанча зиёфатлар қилиб, охири Хол-
мирзажонни бир даста райҳон қилиб бошига санчиб қўйди.
Бирпас ўтмасдан бир дев ҳозир бўлиб «пуҳ-пуҳ, одамзод
иси келаяти» деб хотинидан сўрай бошлади:— Катта аканг
келган бўлса, ейман; кичик аканг келган бўлса, ейман; Хол-
мирзажон келган бўлса, бошидан уч айланиб савол сўрай-
ман,— деди. Хотини:

— Ҳеч қандай одам келгани йўқ, ўзиғ ўша томондан еб
келгансан, ўзингнинг оғзингдан одам иси келгандир,— де-
ди. Дев яна шу гапни айтди: «Тўғрисини айтгин», деб дев
хотинига ваҳшат қилди. Хотин ичор Холмирзажонни ўз
аслига келтирди. Дев Холмирзажоннинг бошидан уч айла-
ниб савол сўради. Холмирзажон девга бошидан ўтган во-
қеаларни бир-бир айтди. У сўзининг охирида акаларини
олиб бўшиб, уларга яхшилик қилиб, бу яхшилик эвазига
акаларни шу аҳволга гирифтор қўлганларини девга баён

қилди. Дев ўйланиб, бир фурсатдан сўнг бошини кўтариб:

— Эй Холмирзажон, парво қилма, бу мақсадингни бажарамиз,— деб кўнглини кўтарди, бир неча кун зиёфат зарофатлар қилди. Ниҳоят дев ўйланиб-ўйланиб:— Ҳафтранг қушнинг бир жойда сув ичадиган жойи бор. Шу жойга лаҳим қазиб, оғзига бир тегирмон тошини тўнгариб, ичига Холмирзажонни ўтқазиб, бир туянинг ўлкасини тегирмон тошини ўртасидан ўтқазиб, қўлига ушлатиб қўямиз. Ҳафтранг қуш келиб сув ичиб, гўштга кўзи тушиб, гўштини ютса; иккинчи томондан, ўзим бориб босаман. Шундагина у қушни ушлаш мумкин,— деб айтди. Икковлари айтилгандай қилиб, ҳалиги сув ёқасига бориб туриб эдилар, туш вақтида ҳалиги ҳафтранг қуш чанқаб сув ичгани тушди, аммо одамзод иси бурнига уриб кўтарилиб кетди. Бироздан кейин қушнинг чанқаши зиёда бўлиб, яна сув ичгани тушди, яъя кўтарилиди. Учинчи марта бениҳоят чанқаб, оҳири сувни ича бошлади. Қуш сув ичиб сероб бўлиб, у ён-бу ёнига қараб, бир чеккада гўшт турганини кўрди, бориб гўштини бирданига ютиб юборди. Гўшт қушнинг томоғидан ўтиб, кекирдакка боргандা, бир учи тегирмон тошидан ҳеч чиқмай турди. Қуш икки-уч силкиниб, гўштини ўзига тортиши биланоқ дев вақтини ғанимат топиб, бирдан келиб қушни босиб олди. Улар қушни сўйиб, терисини шилиб олиб, девнинг уйинга келдилар. Синглиси бир канча телпак бичиб, бир телпакни подишога, бирини Холмирзажонга, бирини эса аркони давлатга намойиш қилиш учун, бир биллур ойна ичига солиб қўйиш учун тайёрлади. Холмирзажон бир куни ўйлаб қараса, келганига қирқ кундан ошиб кетибди. У синглиси ва дев билан хайрлашиб, ўз юртига келиш учун йўлга чиқди. Холмирзажон ҳалиги чорбоққа келиб, отининг ёл-думидан тутатгач, от ҳозир бўлди. У дарҳол от устига миниб, ўз мамлакатига қараб йўл олди. Бир канча чўлларни, тоғларни, дарёларни ва ўрмоnlарни учиб ўтиб, от пасайиб яна ҳалиги чордеворга келиб тушди. У от билан хайрлашиб, шаҳар ичига қараб кетди, от ҳам келган томонига қараб кетди. Шаҳар халқи Холмирзажонни кўриб, подшоҳ ҳузурига бориб хабар қилди. Шу пайтда Холмирзажон ҳам бориб подшо билан, ҳамма акобирлар билан кўришиб, бошидан ўтган саргузаштларини бир-бир айтгиз берди. Подшо Холмирзажонининг келганига хурсандлик учун зиёфатлар, шиъомлар берди. Шундай қилиб, бир неча куплар хурсандчилик бўлиб кетди.

Бир куни подшо қараса, Холмирзажонининг акалари яна хафага ўхшайдилар. Подшо уларга қараб:

— Эй Холмирзажоннинг оғайнилари, шунча ҳалқ хурандчилик қилиб юрса-ю, сизлар иккенингиз хафаликдаи чиқмасанглар, буни қандай тушуниш мумкин? — деди. Бу́лар подшога қараб:

— Эй подшоҳим, бизлар айтган нарсанни энди биттаси мавжуд бўлди, у ҳам бўлса ҳафтранг қушнинг телпаги. Бундай аркони давлатда бир булбулигўё сайраб турмаса бекор-да, — дейишиди. Подшо уларга қараб:

— Эҳе, бу булбулигўёни энди қаердан топамиз? — деди. Холмирзажоннинг акалари:

— Ҳафтранг қушнинг телпагини топган одам булбулигўёни ҳам топади-да, — деди.

Подшо бир куни Холмирзажонга:

— Эй Холмирзажон, шу аркони давлатга бир булбулигўё лозим экан, шуни топиб келинг! — деди.

Холмирзажон почор, бир чеккага бориб, ҳалиги отнинг ёл-думини тутатди, шу пайтда от ҳозир бўлди. У отнинг атрофида айланиб: «Эй жонивор от, сени ҳозир қилишни ўзимга эп билмасдим, лекин мажбур бўлиб сени ҳозир қильдим. Яна бир мушкул иш бошимга тушди. Шунинг иложи қандай бўлар экан», деб маслаҳат қилди. От: — Эй одамзод, бир жойга сени олиб бориб қўяман. Уша жойда муродинг ҳосил бўлса, ажаб эмас, — деб устига йигитни минидириб, ҳавога учиб кетди.

Бир қанча учгандан кейин бир жойга уни туширди. Бу жой аввалги кўрган чорбогидаи ҳам зиёдароқ эди. Шу чорвоққа тушиб, ҳар томонларни сайр қилиб юргап вақтида ўртачча синглиси Холмирзажоннинг келганини билиб, уни зиёфат қилди. Кейин Холмирзажонни бир дам билан бир кося сув қилиб, бир жойга олиб қўйди. Бир вақтдан сўнг дев келиб:

— Пуф-пуф, одамзод иси келади. Катта аканг келган бўлса, ейман; кичик аканг келган бўлса ҳам ейман. Холмирзажон келган бўлса, бошидан уч айланниб савол сўрайман, — деди. Синглиси эридан емасликка ваъда олиб, Холмирзажонни ўз аслига келтириб қўйди.

Дев Холмирзажонни кўриб, бир неча бор айланниб савол ўради. Холмирзажон девга қараб, бошидан ўтган ва акалари билан бўлган воқеаларини бир-бир баён қилди. Дев аччиғи келиб, бирпастдан сўнг аччиғи пасайиб, Холмирзажонни зиёфат қилиб:

— Эй Холмирзажон, бу сенинг мушкул ишинингга мен фикр қилиб, ҳеч чора-тадбир топа олмадим. Энди бу ишинингни, мушкулингни осон қилиши фақат кичик синглисингни эришинг қўлидан келади. Чунки у бизлардан катта-

роқ ва нурзарб, ҳунарманд девдири. Агар ўшанга айтсак, бу мушкул ишнинг иложини ўша қилади,— деб, Холмирзажонни эрғаштириб, ўша девнинг ҳузурига элтиб қўйди. Бу синглиси ҳам Холмирзажонни зиёфат қилиб, зиёфаг тамом бўлгач, бир дамни қилиб, бир ништахол¹ қилиб, бошига санчиб қўйди. Бир фурсатдан сўнг эри келиб, бу ҳам аввали ги девдек гапираверди. Хотини девни емасликка қасамёд қилдириб, акасини ўз аслига келтирди. Дев Холмирзажоннинг бошидан бир неча бор айланиб савол сўради. Холмирзажон бўлиб ўтган ҳамма гапларни, сир-асорларни бирин-бирин айтиб, охири булбулигўё хусусида гапириб: «Энди шу хизматни сиздан кутаман», деб қўйди. Дев бир қанча вақт ўйлаб, охири Холмирзажонни зиёфатлар қилиб, зиёфат тамом бўлгач, унга:

— Энди маслаҳат шу. Мен сени орқамга миндириб, осмонга учаман. Девлар подшосининг бир макони бор, у ҳам бўлса бир азамат чинорнинг устида. Шу чинорнинг устида бир тахт қўйилган. У тахтнинг устида булбулигўёнинг макони бор. Мен сени кўтариб ярим кечадан сўнг ҳавога учаман. Шу булбулигўёнинг тўғрисига бориб, қўлингни узатиб, усгалик билан булбулигўёни олу, лекин зинҳорзинҳор ҳушёр бўлгин, ниқоби кўтарилемасин. Агар кўтарилса, бир чирсалласа, у вақтда посбон девлар билиб қолиб, икковимизни ҳам парча-парча қилиб ташлайдилар,— деб тайинлади-да, устига Холмирзажонни миндириб, ярим кечадан ўтгандан сўнг ҳавога учиб кетди. Дев ҳалиги чинорнинг устидан учиб бориб, булбулигўёнинг тахти олдига келиб, Холмирзажонга: «Ҳушёрлик билан олгин», деб ишорат қилди. Холмирзажон оҳисталик билан булбулигўёни олди. Бир қанча юрганларидан сўнг йигитнинг қизиқиши ортиб, «қани энди бир кўрай» деб, булбулиниг ниқобини кўтарди. Булбул одамзодни ҳеч кўрмаган эди, кўриши билан бир чарроз уриб юборди. Бунинг овози ҳамма томонларга ёйилиб кетди. Дев қаҳрланиб пастга қараб шундай тез учди. Дев пастга тушиб Холмирзажонга қараб:

— Эй Холмирзажон, сенга мен «ниқобни кўтармагин» деб қанча тайинлаган эдим. Агар девлар билса эди, минг жонимиз бўлса ҳам, бирин қолмас эди,— деб бир лаҳим қазиб, лаҳим ичиди бир неча кун булбулни сақлаб ёғди. Холмирзажонни булбулага таништириш учун уни ҳар куни озгина-озгина кўрсатиб турди. Бир неча кундан сўнг йигит булбулиниг олдига кириб ўтирадиган бўлди. Улар роса синашта бўлганларидан сўнг, дев булбулиниг Холмирза-

¹ Ништахол — ипак текислайдиган сим.

жонга топшириб, кетишга ижозат берди. Холмирзажон булбулигўёни олиб, ҳалиги отни ҳозир қилиб, мамлакатига учиб кетди. Бир неча жойларни томоша қилиб, охири ўз шаҳрига етиб, отга жавоб берди. Ўзи эса подшоликка кириб, ҳамма ёр-биродарлари билан кўришиб, сўрашиб, булбулигўёни подшонинг тахти устига бир жой қилиб осиб қўйди.

Подшоҳ Холмирзажоннинг омон қайтиб келганига хурсанд бўлиб, қанча кун томошалар қилди. Бир неча кунлар фарогат билан кун кечирдилар.

Бир куни подшо Холмирзажоннинг акаларига қаради, улар ҳамон хафаликдан чиқмайдилар. Подшо уларга қараб:

— Эй биродарлар, сизлар нима учун хафаликдан чиқмайсизлар. Подшоликда уканғиз вазир бўлса, ўзларининг амалдор бўлсанглар, нима учун сизлар хурсандлик билан кун кечирмайсизлар? Сизлар айтган нарсаларни Холмирзажон топиб келди-ку,— деди. Акалари подшога қараб:

— Эй подшоҳим, сиз шу иккитагина нарса подшолигинингда бор деб қувонасиз. Ҳали кўп парсалар йўқ,— дегач, подшоҳ уларга қараб:

— Яна нима нарса йўқ деб ўйлайсиз,— деди. Холмирзажоннинг оғалари кулиб:

— Эй подшоҳим, сиз шу отларингизни, ўзингизча от деб ўйлайсиз. Бир жазира бор, шу жазирада бир от бор, у отнинг номини минг бир холли от дейдилар. Унииг бир қанча болалари ҳам бор. Агар ўша отнинг болаларидан бир нечаси бу аркони давлатда бўлса эди, сиз шахсан офарин дер эдингиз,— деб таъриф, тавсиф қилдилар. Подшоҳ бу гапни эштиб, ўйланиб, кейин ўрдага кириб, бир вазири доносига бўлган воқеаларни бир-бир баён қилди. Вазири доноси ўйланиб, бирпасдан сўнг бошнин кўтариб, подшога қараб:

— Эй подшоҳи олам, кўнглимдан бир гап ўтди. Шу Холмирзажон акаларига яхшилик қилиб, уларни азоб-уқубатлардан қутқариб, бу ерга олиб келди, буларни амалдор қилди. Булар эса уни ҳафтранг қушнинг телпагини топишга буюрган ўша вақтларда мен уларнинг ҳақиқий душманликларини сезган эдим. Улар иккинчи бор булбулигўёга буюришга ҳам сабабчи бўлдилар. Шундан ҳам билдимки, улар душман экан. Энди бўлса бир жазирадаги юз минъ холли отни олиб келишини айтибдилар. Бизлар бундай ни эшитганимиз ҳам йўқ. Сиз билсанғиз, улар Холми зонга душманлик қилиб, уни йўқ қилишини ўйладиди. Эй подшоҳим, Холмирзажонга буюрган ишлайди.

рнингиз кўп амри маҳол ишлардир. Агар сиз ҳам кўнглинигизда Холмирзажон йўқ бўлиб кетса-кетсин десангиз, шу хизматга уни юборинг. Бўлмаса, шу икки акасига жазо бериб, дунёдан йўқ қилинг,— деб маслаҳат берди. Яна вазир:— Эй подшоҳи олам, сизнинг бир қизингиз бор. Бу қизингизга ҳар томонлардан совчи келиб турибди, ҳеч қайсиға уни бермангиз. Менинг илтимосим шуки, қизингизни Холмирзажонга бериб, кейинчалик ўрнингизга подшоҳ қилсангиз. Чунки у ҳусн боғида танҳо, иккинчидан, мардоналик, ботирлик ва ақлирасоликда тенгсиздир. Сиз ўйламанги, Холмирзажон бу вазиримнинг яқин кишисидир, шунинг учун шу маслаҳатни беради деб. Мен бир холис одамлардан. Ҳақиқат гапни айтмоқ вазири дононинг вазифасидир. Шунинг учун мен бу вазифани ўз бўйнимдан соқит қиласман. Бир вақтлар келарки, сиз бир гапдан пушаймон бўлиб: «Эй вазир, бир вақтлари яхши маслаҳат кўрсатган эдинг» дерсиз,— деб вазирни доно сўзини тамомлади.

Подшога бу гаплар таъсир қилиб, бирпастдан сўнг вазирига қараб:

— Эй дўстим, сен ҳақиқатан ҳам тўғри сўзларни айтдинг. Менинг ҳам кўнглимдан шу гаплар ўтди. Лекин Холмирзажон шу отни олиб келишининг уддасидан чиқиб, олиб келса, яхшироқ бўлар эди. Бўлмаса, ўзига маслаҳат қиласмиш, ўзи нима деса, шуни қиласмиш. Агар бора олмайман деса, унга қараб иш қиласмиш,— деб Холмирзажонни чақиртиридилар. Холмирзажон подшоҳ ҳузурига келди. Қараса, вазири доно билан подшоҳ ўтирибди. Подшо:

— Эй Холмирзажон, сизга маслаҳат бор. У ҳам бўлса, бир жазирада бир от яшар эмиш. Унинг оти Юз минг холли от эмиш. Шуни ҳам билар экансиз. Қандай бўлса ҳам шуни подшоликка келтирсангиз,— дегач, Холмирзажон:

— Хўп, майли,— деб жавоб берди. Қирқ кунлик муҳлат олиб, у подшоҳ ҳузуридан фотиҳа олиб чиқиб кетди. Бориб бир чордеворда ухлаб қолди. Ўйқусида туш кўрди, тушида Хўжайи Хизр кўринди. У болага меҳр-шафқат қилиб: «Эй ўғлим, ғамгин бўлма. Сен темирчиларга бориб, оёққа киядиган темирдан бир асбоб ясатгин. Оёғингга кийиб оғустига мингандан, от агар йиқитаман деб сакраса, шу асбоб қисадиган бўлсин. Шу асбобни ясатиб келганингдан сўнг, ўзингнинг ўша минадиган отинг сенга ёрдам қиласа керак», деб фойиб бўлди. Холмирзажон уйқудан туриб, тушида айтилганидай қилиб, темирчиларга келиб, бир асбоб ясатди. У асбобни оёғига кийиб, отга мисса, от тўғри юради, от агар йиқитаман деб сакраса, ҳалиги асбоб отининг қорнига ёнишиб, гўёки сихлари бадалларига кириб кетгудай бўла-

ди. Шундай қилиб, Холмирзажон ҳалиги чордеворга бориб, отнинг думини ёлини тутатди, от ҳозир бўлди. От:— Қани, нима хизмат?— деди.

Холмирзажон отга қараб:

— Эй жонивор, менинг икки акам душманлик қилиб, кўп балоларга гирифтор қиласпти. Хусусан, ҳозирги айтган нарсаси жуда ҳам мушкул ишдир,— деди. От:— Нима мушкул ишинг бор?— деди. Холмирзажон:— Эй жонивор, бир жазира бор эмиш, шу жазирада бир от яшар эмиш. Унинг номини Юз минг холли от дер эмиш. Подшо апа шу отни топиб келишни буюрди. Энди мен шунинг иложини топа олмасдан юрибман,— дегач, от:— Эй одамзод, жон еримдан тутдинг-ку, у от менинг онам бўлади. Энди сен ўшани ушлайдиган бўлсанг, бир отнинг терисини шилиб келасан. Шу тери ичига сени жойлаб, бир кўлнинг ичига тиқиб қўяман. Бир қамишдан нафас олиб, бир печа вақтлар ётасан. Менинг онам сув ичгани келади. Онам сув ичиб бўлгандан сўнг шу кўлга юмалайди. Шу вақтда мен сенга ишора билан билдираман. Сен эпчилик билан онамнинг устига миниб оласан. Онам сени кўтариб ҳавога олиб чиқиб, тўрт оёғини осмонга қилиб «ташлаб юбораман» деб ҳаракат қиласди. Сен маҳкам ёпишиб ол. То «ҳайкалим урсии» демагунича, унинг аҳд-вафосига ишонмайсан,— деб тайинлади.

Холмирзажон бир отнинг терисини олиб, от устига мишиб, парвоз қилди. Бир неча вақтлар учиб, охири ўша жазирамага етиб, отдан тушди-да, ҳалиги отнинг терисига кириб, бир кўлнинг ичига кириб ётди. Нафас олишга бир томондан бир қамиш қўйди. Отга:— Эй жонивор, қандай бўлса, мендан хизматингни аямагин,— деб тайинлади. Бир неча фурсат ўтиб, отнинг шарпаси эшитилиб қолди. От сув ичадиган жойига тушиб, сув ичиб бўлиб, кўлининг у томони, бу томонларига юмалаб, бироз ором олиб, бирпас ухлай бошлади. Ҳалиги от келиб терини тишлаб оҳиста-оҳиста онасининг олдига қараб сурниб борди-да: «Вақт ғанимат, ўзинги онамнинг устига ол»,— деди. Шу онда Холмирзажон тайёрланиб турган эди, чаққонлик билан теридан чиқиб, Юз минг холли отнинг устига ёпишиб олди. Юз минг холли от уйғониб, ҳавога қараб учиб кетди. Осмони фалакка чиқиб тўрт оёғини тикка қилиб, ўзини силкий бошлади. Холмирзажон ҳам отнинг силкиганига ҳалиги оёғидаги қисадиган темир асбобини тортиб эди, гўёки отнинг баданларини тешиб киргандай бўлди. От питирлаб:— Эй оламзод, менга бундай азоб қиласма, сенга бўйин эгаман,— деди. Холмирзажон:— Бир аҳд қилсанг, қўярман,— деди. От:—

Аҳдим шуки, мен бўйин эгаман, оғзингдан чиққанига, мен таслим,— деганига ҳам у қарамади. Охири от ўзича: «Шу қисишда қиса берса, менинг ажалим етган экан-да, кел әнди шунга таслим бўла қолай», деб: «Таслим бўлдим, хайкалим урсин», леб ваъда қилди. Холмирзажон билан от аста-аста пастга тушиб, отнинг ёл-думларини уқалаб, кўзларини артиб, пешоналаридан ўпиб, бир-бирлари билан чунси дўст бўладиларки, ақлдан ташқари. Холмирзажон отни ва болаларни чувалаштириб, бир неча вақтлардан сўнг шаҳар ичига кирди. Шаҳар халқи ғулғула бўлиб, оғни бир неча кун томоша қилиб юраверди. Бошқа шаҳарлардан ҳам одамлар келиб, отни томоша қилиб кетар эдилар. Подиу Холмирзажон келганига хурсанд бўлиб, шаҳарга бир неча кун тўй берди.

Ҳалиги вазир билан подшо маслаҳатлашиб, қизи мали-кай Хуббини Холмирзажонга тўй-томушалар қилиб топширди. Холмирзажон шу мамлакатда бир неча йиллар подшо бўлиб, тинч-тотув яшаб, мурод-мақсадларига етди. Сизлар ҳам етинглар муродга, бизлар ҳам етайлик муродга, душманлар қолсини уятга.

ГУНГИЛА

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим за-
монларда бир подшо бор экан. Унинг бир қизи бўлиб,
бошқа фарзанди йўқ экан. Подшонинг қизи алоҳида бир
чорвоқда яшар экан. Қизига кўп жойлардан одам чиқибди,
лекин подшо бермабди. Шу чорвоқда бир гулчи бор экан,
унинг бир ўғли бор экан. Шу бола билан подшо қизининг
бир-бирига муҳаббати тушиб, бирга юрар экан. Бир куни
кампирлар сезибдики, қиз ҳомиладорга ўхшайди. Подшо
ҳам бу сирни сезиб, ичидаги афсусланиб, нима қилишини
билмасдан, қизини чорвоқдан чиқармай қўйди.

Кунлардан бир куни подшонинг қизи хушсурат бир ўғил
туғибди. Кампирлар подшодан қўрқянларидан бу болани
гулчи бобога бериб юбордилар. Бобо болани тарбия қи-
либ юраверди. Бу чорвоқнинг бир томони тоғларга бориб
туташган эди. Бир куни бир дев бу қиздан хабар топиб
қолиб, чорвоқка келиб, уни кўтариб ўзининг маконига олиб
кетди.

Подшо бу ишдан нима қилишини билмасдан ўйланиб,
хабарчи юборса, қизининг дужон бўлганини ўйлайди, ха-
барчи юбормаса, битта-ю-битта қизи, нима қилишини бил-
масдан қолди.

Гулчи бобо эса болани тарбия қилиб, ҳар замон подшо-
ликка олиб келиб, хешларига кўрсатиб, олиб келиб-олиб
кетиб юраверди. Бола аста-секини балогатга етиб, кўчалар-
да ўйнаб юриб эди, болалардан бири «сенинг онанг йўқ»
деб таъпа қилди. Бола бу гапни эшишиб, гулчи бобосининг
олдига келиб, болаларнинг гапни эшишиб хафа бўлганини
айтиб:— менинг онам йўқми, баччалар менга: «Сенинг
онанг йўқ» деб айтишни,— деди.

Бобо бўлган воқеаларни, онасининг йўқолганлигини ай-
тиб берди. Бола бобосига:

— Бобо, мен онамин ахтариб, топиб келай, менга ижо-
зат беринг,— деди. Бобоси рози бўлмади.

Кунлардан бир кун катта йўл остида ўтириб эдикни, бир
савдогар ўтиб бораётнибди. Бола ҳам савдогарлар билан

эргашиб кетаверди. Савдогарлар қарасаки, орқаларидан бир бола эргашиб бораяпти. Савдогарлардан бири:

— Эй бола, қаерга борасан? Бизлар савдогармиз, бизлар отга, эшакка минганимиз. Сен пиёда чарчаб қоласан,— деб йўлдан урдилар. Бола ҳеч қолмасдан шуларнинг кетивдан кетаверди. Булар йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, бир шаҳарга бордилар. Савдогарлар шаҳар дарвозасидан кириб кетди, бола бўлса дарвозада ташқарида қолиб кетди. Ярим кечадан ўтиб эдики, бир шамол туриб, шаҳардан ташқаридаги қўй борми, эчки борми — ҳаммаси шамол билан сурилиб кетаверди. Шулар билан бирга бола ҳам беихтиёр сурилиб, тўғри девнинг мақонига бориб қолди. Боланинг онаси қарасаки, бир бола ҳам шу ҳайвоинларнинг ичидаги келиб қолибди. Болани кўргани ҳамоно қизнинг эмчагидан сутлари оқиб, ўзини ҳам йўқотиб қўйгудек бир меҳр пайдо бўлди унда. Қиз даррев болани турғазиб, қўл-бетларини ювиб, ҳушига келтириб, ҳол-аҳвол сўради:

— Эй бола, сен бу ерларга қандай келиб қолдинг?

Бола ҳам бошидан ўтганларини, онасини излаб чиққанлигини айтгач, подшонинг қизи бу ўзининг боласи эканлигини сезди ва девга қараб:

— Бу болани ўлдирманг, бу менинг болам эди. Гулчи бобо уйида боқиб катта қилган эди. Бу мени ахтариб келибди. Энди бу бола сизнинг болангиз билан икковлари ўйнаб юради,— деди.

Дев қизни олиб кетгандан кейин булардан ҳам бир бола туғилган эди. Бу боланинг ҳам қадди қомати келишган, лекин гапира олмас эди. Шунинг учун отини Гунгила қўйишишган эди. Бу бола ҳам шу ерда эмаклаб юрган эди. Қисса кутоҳ, она-бола топишиб, шу жойларда яшаб юравердилар.

Девдан туғилган бола секин-аста оёққа кириб, шундай бир қувватли бўлдики, агар дарахтни ушласа, томирни билан суғуриб отар эди, агар тоғининг чўққиларини ушласа, ушатиб олар эди.

Кунлардан бир куни дев подшопинг қизига айтди.— Энди сенинг ўғлингни ўлдираман, бўлмаса, бир куни шу Гунгила олиб қочиб кетади, кейин пушаймон бўламиш,— деди. Бир, икки, уч марта баётди, аёл рози бўлмади. Ахир бир куни бола билан Гунгила ўйнаб юрган вақтида дев тошни кўтариб келиб, боланинг устига ташламоқчи бўлдич. Буни кўрган Гунгила отасининг қўлидан тошни олиб, отасини шундай урдики, дев юмалаб ерга гушиб ўлиб қолди. Акәси бу ишини кўриб, укасига муҳаббати яна знёда бўлади.

Кўнглида: «Энди онам билан укамни олиб шаҳарга кирсам, мен ҳам шаҳар халқи билан бирга бўлиб яшасам» деб ўйлаб, онаси билан укасини олиб, шаҳарга яқин бир жойга келиб яшаб юравердилар. Гунгила бўлса кўчага чиқиб, болалар билан ўйнаб, баъзисини уриб, баъзисининг бошини ёриб, ахiri болаларнинг она-отаси Гунгиланинг акасига келиб: «Қандай одамсизлар, бизларнинг болала-римиз кўчада ўйнаб юра олмаса. Ё сизлар қишлоқда туриглар, ё бизлар турайлик», деб додладилар. Сўнгра Гунгилининг акаси нима қилишини билмасдан: «Бу бола билан шаҳар, қишлоқ ичида юрсан, қулоғим додга қолар экан. Бизларга бир чет жой тўғри келар экан» деб, бир тоғининг устига макон қилиб кўчиб бордилар. Шу жойдан ертўла қилиб, яшай бошладилар. Кундузи бўлса Гунгила билан акаси тоғларга чиқиб, овчилик қилиб, камон билан каклик отиб, ҳар хил ҳайвоnlарни ушлаб, терисини шилиб олиб, бозорга олиб бориб сотиб, ҳар хил таомларни олиб, кун кечириб юравердилар.

Кунлардан бир куни ака-ука юриб бораётиди эдилар, бир қўшчи қўш ҳайдаб юргац экан. Икковлари қўшчининг олдига бориб, ҳамсуҳбат бўлиб гаплашиб турдилар. Қўшчи булардан ҳол-аҳвол сўраб:

— Сизлар қаерда яшаяпсизлар, қаерга бораяпсизлар. Бу ерларда одам яшамайди-ку, сизлар қандай тириқчилик қиласизлар? — деди. Гунгиланинг акаси:

— Эй ота, бизлардан аҳвол сўраманг. Бизлар аввал шаҳарга яқин жойда яшар эдик. Мана шу укамининг дастидан у жойда яшай олмадик. Энди шу ерларга келиб, овчилик қилиб умр кечираяпмиз. Деҳқончиликни билмаймиз, — деди. Ҳалиги деҳқон:

— Менинг манзилим бу жойдан йироқдир. Сизлар билан шерик бўлайлик. Ер, уруғлик мендан бўлени, экиштиши, саришта қилиш сизлардан бўлсин. Шунга рози бўлсангизлар, сизлар ҳам бемалол яшаб юраверасизлар, — деб эди, бу гап болага маъқул тушиб, рози бўлди. Шундан кейин деҳқон билан болалар шу ерга экин экиб, яшаб юравердилар.

Кунлардан бир кун деҳқон билан шериклари қовун экиб, қовунлар пишиб, булар қўриқлаб ўтириб эди, подио бир гуруҳ одамлари билан саёҳатга чиқиб, итифоқо кўзи буларнинг чайласига тушди. Ўзи бир дараҳт тагига ўтириб, бир-икки кишини: «Бориб чайладан хабар олиб кел, қани бу ерда қандай киши яшар экан», деб юборди. Подионинг одамларидан иккита ясовул билан чайла яқинига келиб қарасаларки, чайла ичида бир киши ётибди, ҳайбати-сало-

батидан ер-кўк ларзага келади. Ҳалиги икки ясовул қўрқ-қанларидан оҳиста-оҳиста кейинни билан юриб, келганига пушаймон бўлиб, подшонинг олдига келдилар. Подшога гоҳ тутилиб, гоҳ гапириб, чайла ичидаги девзод одамни, бўлган воқеани айтадилар. Подшо ҳайрон бўлиб уларга:

— Қандай одам сизларки, бир одамдан қўрқиб дудук-ланиб қолдинглар? Қани, ким бориб воқеа-аҳволни билиб келади? — деди.

Бир неча одам ўринларидан туриб, чайла томонга қараб келаверди. Буларнинг шарпаси Гунгилани уйғотиб қўйди. Гунгила уйғониб ўрнидан туриб қараса, бир неча одам яқинлашиб келиб, Гунгилага қараб: «Бу қандай одам, ёлғиз жойда экин экиб ётган. Юр, олдимизга туш! Подшомизнинг амирлари сени олиб бориш, воқеани аҳволларни билиш. Шунинг учун бизларни юборди,— дедилар. Гунгиладан ҳеч товуш чиқмасдан тек тураверди. Улар яна бир-икки гапирдилар, йигит ҳеч дам урмади. Сўнгра улардан биттаси палакка кириб, қовундан узиб олиб чиқиб еб туриб эди, Гунгиланинг кўзига ёмои кўрниб қолди. Ўрнидан туриб, бориб бир мушт уриб эди, ҳалиги одам ўрнида михланиб қолди. Қолган ясовуллар бу ҳолни кўриб қочиб кетдилар. Улар подшога бориб, бўлган воқеани айтдилар. Подшо ҳам бу ишга таажжубда қолиб, ясовулларга айтди:

— Бир одамдан шунча қўрқасизларми, бориб унинг адабини бериб келинглар!

Ясовуллар бориб бирданига Гунгилани ўртага олиб ҳужум қилдилар. Гунгила ҳам ғайрат қилиб, баъзиларини мушт билан уриб, баъзиларини каллама-калла қилиб урди. Андек фурсатдан кейин ясовуллар қочиб, подшонинг олдинга келдилар. Подшо қарадики, бирпас турсалар, ўзига ҳам бир шикаст еткудай. Шунинг учун подшо билан қолган ясовуллар шаҳар ичига қараб қочиб кетдилар.

Гунгиланинг акаси овдан қайтиб келса, ҳамма жой қонга булғанган, ўликлар ҳар жойда ётибди. Гунгиланинг ҳам аъзолари чақа бўлган. Шундан кейин акаси душманлар келиб Гунгилага ёпишиб, ўлганлари ўлиб, қолганлари қочиб кетганлигини аңглади. Булар бу ерда турсин, энди гапин подшодан эшигинг.

Подшо қочиб шаҳарга кириб, дарвозаларни ёпиб, ҳамма акобирларини чақириб, кўрган-кечирганинг уларга таъриф-тавсиф қилди. Бу гапни эшигига ўрдадаги паҳлавонларниг ғайратлари келиб, ўриларидан туриб:— Эй подшоҳим, менга ижозат берсангиз. Мен бориб, у гўдакнинг адабини бериб, боғлаг ҳузурингизга олиб келсам,— деб ҳар қайси паҳлавон қаддини рост қилиб: «Мен у ишни

қилганман, мен бу ишни қилганман» деб, ўзларига таъриф-тавсиф қилиб мақтанавердилар.

Подшонинг кўнгли тиниб, бир паҳлавонга:

— Сен бориб, ўша гўдакни кишилари билан бирга ушлаб келгин. Қанча одам керак бўлса, қўшинларининг ичидан хоҳлаб олгин,— деб фотиҳа берди. Ҳалиги паҳлавон подшодай фотиҳани олиб, қўшиндан минг кишини айриб олиб, тоғ томонга қараб кела бошладилар. Булар йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, Гунгила турган жойга яқинлашдилар. Гунгиланинг акаси қарадики, шаҳар томондан чанг-ғубор пайдо бўлиб, кўп аскар келаётиди. Йигит Гунгиланинг уйғотиб, имо-ишора билан подшо аскар юборганинги, аскарларнинг келаётганлигини билдириди. Гунгила бу воқеани сезиб, тоғнинг тепасига чиқиб қаради. Қўшинлар бир чақирим, икки чақирим қолгандага катта-катта тошларни қўшин томонга қараб ота бошлади. Бир отган тошияна бир неча тошларга урилиб, тошлар дарё оқимидаек аскарларга қараб юмалаб, баъзиларини уриб, баъзиларининг отига тегиб, ҳеч ким ўта олмай қолди. Келган паҳлавонлар бу воқеани кўриб ҳайратда қолди. «Бизлар ҳам ўзимизни паҳлавон деб, ўзимизни ўзимиз таъриф-тавсиф қилиб юрибмиз. Бу боланинг ҳар бир отган тошини туяга ортса ҳам, бели синиб кетади. Энди буни куч билан олиб бўлмайди. Буни найранг билан, фиригарлик билан, макр билан қўлга тушириш керак»,— деб чодир-чаманларини тикиб, шу жойда ётавердилар. Кечаси бўлди, келган паҳлавон айёрларга:— Кечаси бориб, шу боланинг аҳволидан, ёнида кимлар борлигидан хабар олиб келтиринг!— деди. Айёрлар ўзларининг айёрлик эгниларини кийиб, баъзиси кучук суратига кириб, ярим кечада Гунгила турган томонга бориб қарасалар, Гунгила ҳам, акаси ҳам ухлаб ётибди. Буларни димоғларига дорийи беҳуш искатиб маст қилиб, каллаларини олишини хоҳладилар. Яна ўзларига: «Буларни калласини кессак, паҳлавон кўрса, бизларни койиб қўймасин» деб, Гунгиланинг акасини кўтариб кетдилар. Гунгиланинг кўтара олмадилар, Чунки у жуда оғир эди. Паҳлавонга:— Энди паҳлавонлардан бир нечалари бориб, ўша гўдакни кўтариб тушсиллар. Бизлар кўтара олмадик,— дегач, бир неча паҳлавон бориб, Гунгилани бардор-бардор қилиб кўтариб тушдилар. Ҳаммалари чарчаб қолдилар. Охири арава келтириб, Гунгилани аравага солиб, шаҳарга олиб келдилар. Гунгилани подшо ҳузурига олиб кириб қўйдилар. Подшо қарасаки, иқкови ҳам яхши соҳибжамол, шаҳзодаларга ўхшаш. Хусусан Гунгила бир паҳлавондирки, ҳеч таърифга рост келмас. Тамоми паҳлавонлар келиб

томуша қилиб: «Бундай паҳлавон кишини кўрганимиз йўқ. Ҳайфки, подшо бекорга ўлдириб юборади-да»,— деб афсусланар эдилар. Подшо ҳам акобирлари билан маслаҳатлашиб: «Бу йигитларни ўлдирсак, бекорга ўлиб кетар, ўлдир масак, булар ҳушёр бўлсалар, аждаҳодек мамлакатимизни хароб қилиб қўяр. Нима илож қилсан», деди. Бир вазири бор эди, шу вазир туриб:— Эй подшоҳим, каттаконини ҳушинга келтирамиз, бу гўдак паҳлавонни таги зинданга ташлаймиз. Бу боладан гап сўрайлик қани, бу тоғларга келиб ватан қилиб юрганларининг бонсини билайлик-чи,— деди. Вазирининг бу гапи подшога маъқул тушди. Гўдак паҳлавонининг кўлларига гўл-занжир солиб, зинданга ташлади. Акасини эса гала акобирлар ўртага олиб, ҳушинга келтирдилар. Акаси акса уриб, ўрнидан туриб, кўзини очиб қараса, гирдида тамоми савлатли одамлар бошининг устида қараб турибди. Бола: «Ассалому алайкум!»— деб ўрнидан туриб, тўрт томонга таъзим қилиб, бир томонга ўтириди. Акобирлардан бири «Ваалайкум ассалом» деб алак олиб:— Эй йигит, сиз қайси жойнинг фарзанди бўласиз, нима сабабдан бу ерларда адашиб юрибсиз? Шунинг босини бизларга маълум қилинг,— деди. Гунгиланинг акаси бошидан ўтган воқеаларни бир-бир баён қилиб, уларга тушунириди. Барчаси у гўдак боланинг гунг эканлигини билдишлар.

Шу мамлакатда бир табиб бор эди, дунёда кўп машҳур эди. Подшонинг кўнглига келиб:— Эй йигит, менинг фарзандим йўқ эди, энди сен ҳам менга фарзанд бўлдинг, уканг ҳам фарзанд бўлди. Энди укангни зиндандан олиб чиқсанг, ўша табибга олиб бориб даволатсанг, магар тили очилиб булбулигўё бўлса, ажаб эмас,— деди. Болага бу гап ҳуш келиб, зинданбонлар билан бориб, зиндандан укасини олиб чиқдилар. Подшо буларни бир неча кун зиёфат қилиб, ўзи билан ошина қилиб, ота-боладай бўлиб юрдилар.

Кунлардан бир куни подшонинг айтган ваъдаси боланинг эсига тушиб, подшога:— Узингиз табиб чақириб, укамни яхши даъволатаман деб айтган эдингиз. Қани сиз билан бизнинг ота-бона бўлганимиз? Бир илож қилиб, укамнинг тилини гўё қилсангиз,— деди. Подшо бир мулоzinими чиқириб нома тайёр қилди. Номанинг мазмуни шундай эди: «Эй табиб, шу мулоzinим боргани ҳамон, у билан ёргашиб келгайсан. Нома тамом, вассалом». Мулоzinим номани қўлига олиб, табибга қараб ўйл олди. Бир неча манзилларни босиб, табибининг қишлоғига бориб, номави берди. Табиб ҳомани олиб ўқиб, бир кеча уйда ёниб, эртаси

кун ҳамроҳ бўлиб, подшоликка келиб тушди. Табиб аркони давлатга — подшо ҳузурига кириб салом қилди. Подшо табибининг саломига алик олиб, ўтиришга ижозат берди. Подшо табибга боланинг тили йўқлиги тўғрисида ҳикоя қилди. Табиб:

— Ўша болани келтиринглар, мен бир кўрай-чи, ёши ўтганми, ё ўтмаганми. Агар ўн ёшдан паст бўлса, даволаб бўлади, агар ўндан ошган бўлса, бўлмайди,— дегач, Гунгилани ҳозир қилдилар. Табиб кўрдики, Гунгиланинг қадиди-қомати келишган, ўн саккиз ёшларга етган деб ўйлади. Акасидан неча ёшдалигици сўрада. Акаси «тўққиз ёшга кирган»,— деди. Табиб:

— Энди буни даволаш учун онасининг сутидан бўлиши керак,— деди. Гунгиланинг акаси подшога:— Онамиз бор эди, лекин ҳозир борми-йўқми, билмаймиз, келганимизга бир қанча вақт бўлди,— деди. Табиб:

— Ўша онагизни ахтариб топмасангиз, даволашнинг ҳеч иложи йўқ,— деди. Гунгила билан акаси подшодан рухсат олиб, оналарини ахтаришга кетдилар.

Булар бир неча кун йўл юриб, онаси турган жойга етиб қарасалар, оналари кўп вақтлардан бери қийналиб, ахири гиёҳларнинг томирларини еб, ҳаракатдан кетиб, ётиб қолган экан. Булар онасини топиб, оғзига шарбат қўйиб, ҳар хил овқатлардан бериб, бир неча кун шу ерда туриб, оналарини олиб қайтдилар. Қисса кутоҳ, подшоҳликка келиб, табибининг ҳузурига бориб, оналарини кўрсатдилар. Шундан кейин табиб подшони чақириб:

— Эй подшоҳим, бу болани яхши қилиш учун Дашти Кабирда бир дараҳт бор, шу дараҳтнинг сутидан олиб келиб, она сути билан бирга ичирса, шундан кейин тилга келади. Афсуски, ҳозирча менда ўша дараҳт сутидан йўқ. Лекин сутдан олиб келишда йўлларда хатар кўп. Ана шу сутдан олиб келмасангиз, иложи йўқ,— деди.

Подшо ўйлаб кейин вазирлари билан маслаҳатлашиб, паҳлавонларни йиғиб, қўлига бир жом шарбатни олиб:

— Эй паҳлавонлар, бир хизмат чиқди. У ҳам бўлса, Дашти Кабирга бориб, бир дараҳтдан сут олиб келиш. Шу сутни сиб келган кишининг хизматига шундай кўп инъом-эҳсонлар берайки, еттидан етмиш пушти ҳам еб адо қиломасини ҳамда бир кентнинг ҳокимлигини бераман,— деб уч марта айтди. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Охири бир вазир ўриндан туриб:

— Эй тақсир, подшоҳи олам, агар менга ижозат берсан-из ҳамда шу болани менга қўшсангиз, бориб ўша сутдан олиб келамиз,— деди.

Подшо ҳалиги вазир билан Гунгила ҳамда акаси — уччовига жавоб берди. Уччовлари бир бўлиб йўлга тушиб кетди. Улар йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, бир чорбоқ олдига келиб тушдилар. Чорбоқ ичидан мўйловлари ўсган, бадҳаракат кишилар чиқиб, буларнинг йўлини тўсиб: «Бу йўлдан ўтган кишилардан бож олармиз, бўлмаса, ўтгани қўймасмиз»,— деб сиёsat қилдилар. Булар:

— Бизлар савдогар бўлмасакки, молларимиздан бож олсангизлар. Бизлар бир йўл ўтгучи кишилармиз, яхшилик билан қўйиб юборинглар,— деб илтимос қилдилар. Улар унамадилар. Гунгиланинг акаси имо қилиб эди, Гунгила бирини остин, бирини устин қилиб ерга ётқизиб, устига бир катта тошни тўнтириб, бадар кетдилар. Булар кетаверсин, энди гачин тош остида ётиб қолган кишилардан эшигининг. Бу кишиларнинг хўжайини бир-икки қаради, шерикларининг дараги бўлмади. Охири ўз-ўзига: «Булар чиқиб, савдогарларнинг молларини олиб, бошқа ёқقا кетишганмикан» деб қарасаки, учта паҳлавони ҳам тошнинг тагида рамақижон¹ бўлиб қолибди. Бирданига уларни халос қилиб, ичкарига олиб кириб, қароқчиларга:— Бир печа одам келиб, бизларнинг одамларимизга азоб бериб кетибди. Энди сизлар уларнинг кетидан бориб, Жангали Мозондаронгача қувланглар. Агар Жангали Мозондарондан берида ётиб олсанглар, ушлаб келинглар, агар Жангали Мозондаронга яқинлашсалар, индаманглар. Уларни айиқ, аждарҳо, йўлбарслар еб кетади,— деб буюрди. Қароқчилар уларнинг кетидан югуриб кетдилар.

Вазир ва болалар бир дарё яқинига ётиб, дарёдан сув ичиб сероб бўлиб, дарёдан ўтиб, бир манзилга ётиб қарасаларки, кейинларидан бало-малога ўхшаб қароқчилар ётиб келаяти. Булар ҳам бир тепаликка чиқиб, қўлларига палахмонларини олиб, тош солиб қароқчиларга қараб ота-вердилар. Қароқчилар тепанинг гирдини ўраб, ҳар томонлардан чиқиб, учовларини боғлаб олмоқчи бўлдилар. Аммо Гунгила ҳеч қайсига омон бермасдан, чиққашларини босиб, мушук сичқонин шийпалагандай, баъзиларининг калласини узиб ташлаб, баъзиларининг бутини айриб ташлаб, баъзиларининг оёғидан ушлаб, тепаликдан пастга қараб отиб юборар эди. Қароқчилар бу ҳолни кўриб ҳайратда қолдилар: «Бу қандай одам экан, одамзод ичидан бундай кишини кўрганимиз йўқ эди. Келинглар, энди қолганларимиз қолайлик, бунга рўбарў бўлиб бўлмайди. Ҳали ҳам вақт бор» деб, кейинларига қараб қочиб кетдилар.

¹ Рамақижон — жони ҳалқумига келиб қолибда.

Булар жангни тамомлаб, йўлга тушиб, бир неча кун йўл юриб, бир жойга борсалар, олдиларида уч йўл пайдо бўлди. Бири — Жангали Мозондарон йўли, бири — Хуро-сон йўли, бири — Дасти Кабир йўли. Булар шу жойда бир кечада тунаб, эртаси эрталаб Дасти Кабир йўлига қараб равона бўлдилар. Уч кечаю-уч кундуз йўл юриб қарасалар, бир оқ ўтов кўринди. Ўтовга яқинлашиб бориб эдиларки, бир кучук югурганича келиб буларга ташланди. Гунгила кучукни тутиб олиб, бир тошининг тагига бостириб қўйди. Ўтов ичидан кучукнинг эгаси чиқиб қараса, кучукнинг овози ҳам чиқмайди. Буни кўриб у бу сафар бир йўлбарсни югуртириб юборди. Йўлбарс ҳам булар тургач жойга қараб, бало-малога ўхшаб келаётib эди, вазир билан бола қўрққанларидан Гунгиланинг орқасига яшириндилар. Гунгила бир хез қилиб, йўлбарсни ҳам тутиб, бир фижимлаб эди, йўлбарс ўзини йўқотиб, жони ҳалқумига тикилиб, минг мashaққат билан боланинг оёғига йиқилиб, юз-кўзларини унинг оёқларига сўйкай берди. Булар бу ерда турсин, энди гапни ўтовнинг ичидагилардан сўранг.

Бу ўтов бир чўпоннинг манзили бўлиб, униш бир суруқ қуян бор эди. Чўпон қўй боққани кетган эди. Ўтова хотини билан қизи қолган эди. Қизи шундай паҳлавон эдикни, агар у қўйларини боқиб юрганда бўрилар ҳамла қилса, бўриларни тутиб ўлдирап эди. Агар бешаларга борса, шеру қоплонларни ҳам тутиб, ўзига мусаххар қилар эди. Баъзи полвои йигитлар тўғри келиб қолса, зўрлик қилиб, уларни кўтариб отиб юборар эди.

Чўпоннинг хотини йўлбарснинг дараги бўлмагач, шерни ҳам қўйиб юборди. Шер ҳам ғазаб қилиб, булар тургач томонга қараб ўн қадам қолгаnda тўхтаб, Гунгилага қараб қолди. Бола ҳам унга тикилиб, мижжа қоқмай турди. Охири шер кучини тўплаб, ўзини Гунгиланинг устига қараб отди. У Гунгиланинг устига келиб тушиб, кўкраги билан болани эза бошлади. Шер Гунгилани ўлдиридим деб ўйлади. Гунгила чаққонлик билан ўзини бир томонга олиб, шерни ўзининг устидан кўтариб туриб, ерга шундоқ урдикни, шер беҳуш бўлиб қолди.

Чўпоннинг хотини бир фасл, икки фасл қараб кўрди, шердан ҳам дарак бўлмади. Охири қизини уйғотишга мажбур бўлди. У қизига ҳайвонларни ечиб юборганингини, уларнинг қайтиб келмаганликларини айтди. Қиз ўридан туриб, бир керишиб ташқарига чиқиб қараса, йироқда баъланд қоматли бир киши кўринади. Қиз шу киши турган томонга югуриб кетди. Қараса, бир йигит, ёнида иккита бошқа киши оёғининг тагида шер, бир томонида йўлбарс ётиб-

ди. Кучуги эса бир катта тошнинг тагида қолибди. Қиз бора солиб кучукнинг устидаги тошни бир зарб билан күтариб олиб, Гунгилага қараб отиб юборди. Гунгила хез қилиб, тошни ушлаб олиб, бошқа томонга отиб юборди. Қизнинг жаҳли чиқиб, югуриб келиб Гунгилага тармаша кетди. Икковлон олишиб-олишиб, охири бир-бирови билан тенг келиб, қизнииг эгин-бошлари йиртилиб, ўтовга қараб бадар кетди. Ўйига бориб бошқа эгни-бош кийиб келиб яна олиша бошладилар. Кечаси билан олишиб, яна эгни-бошларни йиртилади. Шу спфатда икки кечаю-икки кундуз слишди. Охири Гунгиланинг акаси Гунгилага имо-ишора билан қандай йиқитиш кераклигини тушунтирган эди, Гунгила қизни кўтариб ерга урди. Сўнг у қизнинг устига миқиб, бир тошни бостирай деб эди, акаси қўймади. Қиз ўрнидан туриб, уйига борди. Чўпон уйига келган эди. Бу ҳолни кўрган чўпон болаларни чақириб:— Сизларнинг бу ыаңзилларга келишларингизнинг бонси нима?— деб сўради. Булар бўлган воқеаларни чўпонга баён қилиб, воқеани тушунтирилар. Шундан кейин чўпон билан булар дўст бўлиб, чўпон ҳалиги дараҳт турган жойга уларни олиб бўрди. Чўпон уларга бир шишага дараҳтнинг сутидан олиб бериб, бир қанча вақт меҳмон қилгандан кейин улар хайрлашдилар. Йигит шериклари билан йўлга тушиб эди, чўпоининг қизи отасига:— Эй ота, мен: «Кими мени йиқитса, ўшанинг никоҳида бўламан»,— деб ваъда қилган эдим. Эиди мени шулар билан кетаман да,— деди.

Чўпон рози бўлди. Булар «учта эдик, тўртта бўлдик» деб, йўлга тушдилар. Бир неча кун йўл юриб, ҳалиги қароқчиларнинг манзилига келдилар. Қарасалар, йўлларга чатма¹ ташлаб, ўтишга жой қўйишманти. Булар бир манзилга тушиб, бирпас дам олиб туриб эдилар, қароқчилар хужум қилиб, ҳар томондан камонлардан ўққа тутдилар. Булар йўлдан қандай ўтиш тўғрисида кечаси билан ўйладилар. Тўғри юрай десалтар, йўлни чоҳ қилиб қазиб, хаспўш қилиб қўйган эдилар. Босқа томондан кетсалар, йўл йўқ: бир томони — дарё, бир томони — тоглиқ. Вазир маслаҳат қилиб:— Шу қароқчиларга тушадиган сувини кундузи боғлаб, кечаси қўйиб юборамиз. Буларнинг турган жойини сув босиб, қаерга боришларини билмай ташвишга қоладилар. Шундан кейин бу дарбанддан ўтишнинг цложи бўлар,— деди. Шундай қилиб, булар сувнинг бош томони.

¹ Чатма — йўлни қазиб, устига хаспўш ташлаб қўйилган жой.

ни боғлаб, уч кун, уч кечака сув йифиб, уч кундан кейин ке-
часи ярим кечада сувни оқизиб юбордилар. Ярим кечада
қароқчилар турган кўшкларининг устидан кўп сув тушиб,
уйлари сув тагида қолиб, ҳаммалари ўз аҳволи билан бў-
либ қолди. Гунгила келиб, дарбанд дарвозасини уриб син-
дириб, дарбанддан ўтиб йўлга чиқдилар.

Булар йўл юриб, йўл юрсалар ҳам, мўл юриб қисса қу-
тоҳ, подшоликка келдилар ва дараҳт сутини табибга кўр-
сатдилар. Табиб сутни олиб, Гунгилани даволашга тушди.
Гунгилани бир неча кун оч қўйиб, ўзи берадиган таомлар-
дангина бериб, тилини чиқариб, регларидан¹ наштар урди.
Қирқ кун деганда Гунгила аста-аста гапирадиган бўлди.
Табиб подшодан сўради:

— Энди бу болани менга берсангиз, қирқ кун уйимга
олиб бориб муолижа қиласай. Чунки менинг уйимда бундан
бошқа ҳам бир қанча дардмандлар бор. Мен уларни ҳам
муолижа қиласман,— дегач, подню ижозат берди. Табиб
Гунгилани уйига олиб бориб даволай бошлади. Унинг уйи-
да жиннилар, девоналар, ҳар хил касаллар ҳам бор эди.
Табиб буларни олиб келгандан кейин қирқ кун ичида бир
нечака дардмандлар шифо топиб, ҳар қайсилари ўз юртларни
қайтмоқчи бўлдилар. Кетадиган кишиниларни бир уйга
олиб кириб, нима сабаб билан қасал бўлганларини сўраш-
тириб кўрди. Бир бобо айтдики:

— Эй табиҷон, менинг юрагимга малҳам бўлиб
яхши қилдингиз-у, лекин ичимдаги дардимни била олма-
дингиз,— деди. Табиб:— Ичингиздаги дардигизнинг ало-
матларини менга айтсангиз, балки унга ҳам малҳам бўлар-
ман,— деди. Сўнгра бобо бир йиглаб юбориб, ўзининг под-
шо эканлигини, чорвоқдан қизи йўқолганлигини, шунинг
фироқида жинни бўлиб юрганигини айтиб туриб эди,
иккинчи бир киши ҳам бир оҳ урдики, оғзидан ўт чиқиб
кетгудай бўлди. Табиб:

— Сеп нима учун оҳ урдинг?— деб сўради. У ҳам тил-
га келиб:

— Эй, ҳозиқи табиб, бу бобо бир киши учун жинни бўл-
ган бўлса, мен икки киши учун девона бўлиб юрган эдим:
бири — хотиним, худди шу кишининг қизи эди, бири ўғлим
эди. Онасини ахтариб ғойиб бўлди. Шунинг учун менинг
ўзим яхши бўлсан ҳам, юрагим яхши бўлмайди,— дегач,
Гунгиланинг акаси фарёд қилиб, отасининг бағрига ўзини
отди. Бу ҳолни кўрган табиб, бири подшонинг күёви, бири

¹ Р.т. — тошар, шай.

ўғли эканини билди. Ҳаммалари бир-бировлари билан то-
пишиб, табибни дуо қилдилар: «Ҳақиқатан ҳам сиз табиб
экансиз. Ўзимизни ҳам яхши қилдингиз, юрагимизни ҳам
яхши қилдингиз» деб, ҳамма қариндошлар бир-бирлари
билан топишиб, подшо қизи, күёви ва невараси билан ўз
мамлакатига кетди. Гунгиланинг тили чиқиб, тилини даво-
латтирган подшога ўғил бўлиб қолди. Тўй-томушалар қи-
либ, Гунгила чўпоннинг қизини олиб, мурод-мақсадларига
етдилар. Сизлар ҳам етинг муродга, бизлар ҳам етайлик
муродга, душманлар қолсии уятга.

РУСТАМЗОД ВА ШЕРЗОД

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадимги замонларда бир мамлакатда бир камбағал бор экан. Унинг икки ўғли бўлиб, бирининг оти Рустамзод, бирининг оти Шерзод экан. Ўларнинг оналари ўлган экан. Бу камбағал бобо мардикор ишлаб, болаларни ўқитиб, парвариш қилиб юрар экан. Шу маҳаллада бир аёл бўлиб, бу аёлнинг эри ўлган экан. Шу аёл бобони ўзинга эр қилиб олибди. Бир куни аёл бобога:

— Сиз бундай мардикорчилик қилиб юришингизда биз ўз рўзгоримизни тўғрилаб ололмаймиз. Яхшиси шуки, кечаси кўчага чиқиб ўтирангиз, қароқчилар ўтадилар, шуларга эргашиб борсангиз, улар сизга ҳам бир нарса ажратиб берадилар. Мардикорчиликда бир ой ишлаган нарсангизни бир кечада топиб келасиз,— депти.

Хотинининг бу сўзи бобога маъқул тушибди. У кечаси хотини аниқлаб берган йўлнинг бир чеккасига бориб ўтирибди. Дарҳақиқат, шу йўл қароқчиларнинг йўли экан. Бобо кечани ярим қилиб ўтирган эди, қароқчилар кела бошладилар. Бобони кўра солиб, «овимиз барор олди» деб, уни ўраб, таламоқчи бўлдилар. Карасалар, униг бир жанда чопондан бошқа ҳеч нарсаси йўқ экан. Ҳол-аҳвол сўрадилар. Бобо:— Бир неча йиллардан бери сизлар билан қўшилини орзу қиласи эдим. Энди мақсадимга етдим. Ҳоҳланглар, қўшиб олинглар, хоҳланглар, бошқа бир чора кўринглар — ихтиёр сизларда,— деди. Ўғрибоши бирпас ўйлаб ўғриларга:

— Майли олиб юринглар, қаерга тушсак, тушган еримизга пособи бўлиб туради,— деди.

Қароқчилар бобони ўзлари билан олиб кетдилар. Бир неча фурсат йўл юриб, бир қоронги ўрмон ичига кирдилар. Карасаларки, ертўлалар, от ётадиган жойлар тайёр турибди. Қароқчилар бобога:— Эй ота, шу маконда то биз келгунча чойни қайнатиб, ошларни муҳайё қилиб, бемалол қўрқмасдан ўтираверинг, биз келгач, сизниг димогингизни чоғ қиласиз,— деб жўнаб кетавердилар. Ҳалиги бобо

чой ва ошга ўт ёқиб, бир оз фурсат ўтгандан кейин, қароқчиларнинг кетидан оҳиста-оҳиста бораверди. Қароқчилар йўл юриб, бир неча вақтдан сўнг бир қишлоққа кирдилар. Қишлоқ чеккасидаги бир жойга отларини боғлаб, ўзлари қишлоқ ичида оралаб кетдилар.

Шу қишлоқ ичида бир бой кампир бор эди. Кампирнинг касби-камолати доимо баҳшилик ва қоқинчилик қилиш эди. Бу кампир кўп балавлат эди. Қароқчилар шу кампирнинг уйига кирдилар. Мол-дунёларни қирқ орқа қилиб юкладилар. Булар юкларни орқалашиб тураверсинглар, эндиги гапни бободан сўранг.

Бобо ҳам буларнинг кетидан пойлаб, шу кампирнинг уйига киргандан сўнг у ёқ-бу ёққа қаради-ю, ҳалиги кампирнинг доирасига кўзи тушди. У доирани олиб, бир кавак жойга кириб олди-да, тўхтовсиз чала бошлади. Кампир ўз чоли билан қаттиқ уйқуда ётган эди. Бир вақт чол доиранинг овозидан уйғониб қарасаки, доира мақомига келиб, «гумбанг, гумбанг» қилиб турибди. Чол кампирнинг парилари келиб, доирани чалаянти деб ўлади. Кампирни уйғотиб:— Ҳой кампир, сенинг париларнинг мени кечаси уйқуда ҳам тинч қўймайди. Тур, келиб қарагин!— деди.

Кампир туриб қарасаки, кўп қишилар уйини ғарот қилиб, мол-мулкларини орқалаб турибдилар. Кампир дед сола бошлаган эди, чол ҳам дод-фарёд қила бошлади. Уларнинг овозига қишлоқ ҳалқи йиғилиб келиб, ўғрилар қўлидаги молларни тортиб олиб қолдилар. Ўғрилар саросима бўлиб, отларини миниб қочиб кетавердилар. Қишлоқ одамлари йиғилиб қарасалар, ҳалиги бобо доирани ҳамон чалиб ётибди.

Қишлоқ ҳалқидан бири бобони кавакдан тортиб чиқариб: «Сен одамзодмисан ёки паризодмисан?» дегач, бобо:

— Мен одамзодман,— деди.

— Одамзод бўлсанг, ҳамма йиги-сифи қилиб, хафа бўлиб турибди, сен бўлсанг, шодлик қилиб турибсан, нима сабабдан доирани тўхтовсиз чалаверасан?— дедилар.

Бобо айтди:

— Менинг доира чалишимга сабаб шуки, қароқчи-ўғрилар сизларнинг мол-дунёларнингизни шинирма-шақшул қилиб кўтариб кетадиган вақтда, мен шу хаёлни ўйлаб, сизларни огоҳлантирдим. Энді сизлардан талабим шуки, менинг хизматимга яраша қуруқ қўймангизлар, бир нима қилиб рози қилиб юборсангизлар.

Чолиниг бу гапи қишлоқ ҳалқига маъқул тушди, улар кампирга айтдиларки, ҳақиқатан ҳам бу бобо сизнинг молларнингизни сақлаб қолишда катта хизмат қилган экан.

Бир нима бериб, чолни рози қилинг. Шунда кампир бободан хурсанд бўлиб, унга миннатдорчилик изҳор қилди. Қампирнинг бир кўзачаси бор эди, шу кўзачани бобога тақдим қилди. Бу кўзача тилла тангалар билан тўлатилган эди.

Булар бу ерда турсинлар, бобо кўзачани олганича чопиб, ўғрилар кўрсатган жойга келиб, ош ва чойларни пишириб, ҳеч нима кўрмагандай бўлиб турди. Ҳалиги кўзачанинг ичидаги ғаниматларини олиб, ўзи кетадиган йўлнинг бир чеккасига кўмиб, устига нишона ясад қўйди. Бобо ичиди: «Қачон ўғрилардан хафа бўлиб, зерикадиган бўлсан, албатта, шу тиллаларни олиб кетаман», деб ўйлади.

Шу вақт ўғрилар ҳалиги қишлоқдан қочиб, бошқа томонларга бориб ов овлаб, ғанимат қидириб юрар эдилар. Охири бир жойга бордилар, қарасалар, баланд пахсалар билан ўралган бир бойнинг чорбоғи кўринди. Қўргон атрофига айланиб қарасалар, чорбоққа киришнинг иложи йўқ. Чорбоғнинг чеккасида бир баланд дараҳт бўлиб, шу дараҳтнинг устида бир қанча қушлар ётибдилар. Қароқчилардан бири ўқ-ёйни олиб, қушлар тўдасига қараб ўқ узди. Ўқ бир қушга тегиб, у дараҳтдан йиқилиб тушди. Ўғрилар ҳалиги қушни ушлаб, ҳуржунга солиб, бобога пойлатиб кетган маконларига келдилар. Овлари барор олмаган ўғрилар жуда оч ва ҷарчаб келган эдилар. Ўғриларнинг бошлиғи бобога қараб, дўқ уриб:

— Сен шумқадам бўлдинг. Бизнинг пшимиз ҳаммавақт ривожли бўлар эди, қанча-қанча ғаниматларга эга бўлиб келар эдик. Қачонки сен билан бирга келдик, ишимиз ривож топмади,— деди.

Ўғрилар чол тайёрлаган овқатларни еб, бурчак-бурчакда тиришиб ухлаб қолдилар. Эртаси чошгоҳ бўлди, ўғрилар ўринларидан турдилар. Бир вақт қарасаларки, ҳалиги бобо чойларни қайнатиб, ошларни пишириб турибди. Яна хурсанд бўлишиб, овқатларини ейишиб, салла-каллаларини ўраб, шаҳар ичига меҳмондорчиликка кетишиди. Ўғрилар одатда кундузи ҳамиша саллакалон бўлиб, халқининг кўзидада бообру бўлиб юрар эдилар, аммо ўғриликни канда қилас мас эдилар.

Бу кечак ҳам ўғрилар ўз маконларига йиғилишиб келдилар. «Бутун фалон қишлоқда бир тегирмон бор, шунга босиб борамиз», дедилар. Кетиш олдида бобога кечагидек чой қайнатиб, ош пишириб туришини буюрдилар. Бобо чой ва ошга олов ёқиб, аста-аста ўғрилар орқасидан йўлга тушди. Ўғрилар мўлжал қилган тегирмонга етиб бордилар.

Тегирмоннинг эгаси эшикни қулфлаб кетган экан. Ўғрилар тегирмон эшигининг турмини бузиб очдилар, тегирмондаги ҳамма дон ва унларни қирқта отга ортдилар. Шу пайтда чол тегирмонга етиб келди ва тегирмончининг карнайини топиб, бир пана жойни таилаб олиб, чалаверди. Карнай сөзига қишлоқ ҳалқи уйғониб, тегирмон томонга оқа бошлади. Улар бир воқеа бўлганидан хабардор бўлиб, қоракалтак кўтариб келган эдилар. Ҳалқ ўғриларни кўриб қолди ва улар отларга юклаб турган дон ва унларни олиб, ўғриларни калтаклаб, жўнатиб юбордилар. Шунда ҳам бобо бир пана жойда карнай чалиш билан овора эди. Одамлар уни топиб: «Ҳамма ўз ташвиши билан-ку, сен бу вақтда бемаъни ишлар қилиб, карнай чалиб турибсан»,— деб койидилар. Шунда бобо бечора:

— Ҳой биродарлар, шу қилган ишимни тарозига тортиб кўрининглар-чи, сизларнинг суюкларнингизга тўғри кела-дими ёки йўқми? Агар тўғри келса, сизлар яхшилик аломатини қандай деб тушунасизлар. Агар тўғри келмаса, нима десаларингиз, мен тайёр,— деди.

Ҳалқ ўйлаб кўрса, бобонинг қилган иши ҳақиқатан ҳам катта яхшилик экан. Шунда одамлар тегирмончига:

— Ҳақиқатдан ҳам бобо сенинг давлатингни сақлаб қолишга сабабчи бўлди. Қудратнинг етганича шу бобони рози қилиб, бир нима бериб юбор!— дедилар.

Бобога тегирмончи бир қанча жавоҳирларни бериб рози қилди. Бобо ғаниматларни олиб, чопганича ўғрилар мақонига келди. Ўғрилар бошқа томонларга борсалар ҳам, овлари барор келмай итдек ғинишиб келиб қолдилар. Бобо буларнинг келаётганини кузатиб турган эди. Ўғрилар бу кеча бир-бирлари билан ақллашиб: «Борсак, шу бобонинг калласини кесиб ташлаймиз, чунки у келгандан бери овимиз барор олмайди. Билмаймиз, кетимиздан шу бобо бориб хабар берар эканими?— деб маслаҳатлашиб келар эдилар. Бу гапларни чол эшитиб турган эди. У вақти ғанимат топиб, қочишга чоғланди. Чол кеча ўғрилар овлаб келган қушни олди, кейин югуриб бориб, кечаги нишона қилиб кетган ғаниматларни олди — уларнинг ҳаммасини жандасига ўраганича чопа-чопа уйига етиб келди. Дарвозасини тақиллатди, кампир чопиб дарвозани очди. Чол ичкарига киргач, ҳалиги ғаниматларни кампирга берди. Кампирничиг севинчи ичига сифмай қолди. Чунки кампир умрида бундай бойликни кўрмаган эди. Чол топиб келган дунёни етти йилгача харажат қилиб едилар.

Кунлардан бир кун чол бозорга бормоқчи бўлди. Кампирдан бозор харжини сўради. Кампир сандиқни очса,

сандиқда ҳеч нарса қолмабди. Лекин шу етти йил ичидა ҳалиги қуш ҳар йили бир мартадан етти марта тухум қилибди. Бу тухумлар ҳақиқий тухумми ёки тошми, нималигини билмасдан сир тутиб, тухумларни сандиқда сақлаган эдилар. Пулга зор бўлиб, ҳалиги тухумдан бозорга олиб бориб сотадиган бўлиб қолдилар. Чол бир тухумни олиб, қўйнига солиб, бозорга кетаётган эди, аркони давлатнинг дарвозаси олдидা бир қафас турибди. У қафас ичига қараса, бир тухум турибди. У тухум ўзининг тухумига ўшайди. Чол қўйнига ҳадеб қарайверди. Бу ҳолни подшо амалдорлари кўриб, воқеани подшога етказдилар. Подшо ҷолни олиб келинглар деб буюрди.

— Эй бобо, нимага қафасга ва қўйнингизга тез-тез қараб турибсиз? — деди подшо. Шунда чол:

— Мен бозорга бир тухум олиб чиқаётиб эдим, қафасдаги тухумга кўзим тушди. У тухум ҳам менинг тухумимга ўхшар экан, деб ҳайрон бўлиб турган эдим, — деди. Подшо акобирларидан бири:

— Э уйинг куйгур чол! Подшоликдан бир гавҳар йўқотиб эдик, бир неча кундан бери уни ахтариб юриб эдик. Шу сенда экан. Сен киму гавҳар нима! — деб тұхмаг қилди. Бобо айтди:

— Эй вазири доно, билингки, менда бундай тухум бир дона эмас, икки-учта ҳам эмас, етти дона бордир. Агар ишонмасангиз одам қўшинг, бирга борсин, кўриб келади, сўнгра ишонарсиз.

Шунда подшо ва амалдорлари бир-бирларига қарадилар. Шундан кейин подшо амалдорлари чол билан бирга боравердилар. Бобо ҳовлига етмасдан хотинига қичқириб:

— Ҳой хотин, ҳалиги тухумларнинг олтовини ҳам олиб чиқ! — деди. Хотин чиқиб қараса, эрини подшо амалдорлари етаклаб келаяпти. Булар уйга кириб қарасалар, ҳақиқатан ҳам ҷолининг гапи рост экан. Амалдорлар подшоликда бориб, воқеани бир-бир баён қилдилар.

Подшо бобони чақириб, қанча узрлар сўради. Кейин бобога бош-оёқ сарполар бериб, ундан бир дона тухум гавҳарини сўради. Кейин подшо: «Гавҳарнинг баҳоси қанча?» деб сўради. Чол:

— Бунинг баҳосини мен билмайман. Ўз инсоғининг билан қанча берсангиз, розиман, — деди.

Подшо маслаҳатдонлар билан маслаҳатлашиб, ҳисоблашиб кўрсалар, гавҳар тухумнинг баҳосига подшоликдаги тамоми нақдийналар баробар келмас экан. Подшо бир

сурук¹ туяга жавоқиротларни юклаб, олдига қари кишилардан биттасини миндириди. «Қари кишининг тилини қари билади, қандай бўлса ҳам, шу нарсаларга чол рози бўлса, ажаб эмас» деди.

Подшонинг туялари асъаса-ю дабдаба билан чолнинг уйнга кириб келди. Чолнинг қўргони жавоқир ортилган туяларга тўлиб кетди. Чол бу нарсаларга розилик изҳор қилиб, олиб келган чолга кўп миннатдорчиликлар билдириди. Чол бориб, подшога рози бўлганлигини айтди. Подшо бу чолга ҳам бош-оёқ сарполар берди. Булар ҳам ўз кайфиятида бўлсинлар, эндиги гапни бободан эшитинг.

Чол дунёдор бўлиб кетганидан кейин катта-катта савдогарлар билан танишиб, улар билан турли шаҳарларга борадиган бўлди. Чол савдогарчиликка кетганига орадан бир ой ёки бир ярим ой ўтгач, кампири эрсизликдан қийналиб, бегона кишилар билан алоқа қила бошлади. Ўгай онанинг бундай ёмон ишларига Рустамзод билан Шерзод ғазабланар эдилар.

Кунлардан бир кун аёлнинг ўйнаши келиб, уйнинг ичига кириб кетди. Болалар мактабга кетган эдилар. Икковлари кайф-сафо қилиб турган эдилар, шу пайт ўйнашининг олдидан бир қуш ўтиб қолди. Бу — ўғрилардан олиб келган мурғи мусаммо² эди. Буни кўрган ҳалиги ўйнашнинг нафаси бир оз ичига tüшиб кетди:— Ҳалиги кўринган товуқ кимники?— деб сўради. Кампир:— Ўзимизники,— деб жавоб берди. Кейин у:

— Шу қушни сўйиб берсанг, иккаламиз еб олсак,— деди. Кампир:

— Бу қушнинг эгаси менга: «Шу қушга икки азиз фарзандларимиздан ҳам ортиқроқ парвариш қилиб тур»,— деган. Шунинг учун мендан бошқа ҳар нарсанни талаб қилсангиз ҳам, бу қушни сўраманг,— деди. Ўйнаши:

— Менинг сенга муҳаббатим баланд бўлса-ю, мен сепдан бир қушни сўрасам, сен менга шу қушни ҳам раво кўрмайсан, ундан бўлса, энди мен сенинг олдингга келмайман,— деб араз қилди.

Кампир ўйнашининг келмай қолнишидан қўрқиб:

— Эртага келиб қушни сўйиб берсангиз, икковимиз еймиз. Бу қуш сизнинг садқайи сўзингиз бўлсин,— деди.

Ҳалиги ўйнаш шундай ҳушёр киши эдики, қушни кўрган ҳамон унинг хислатларини билди. Мурғнинг сангдонини ке-

¹ Бир сурук туя — беш юздан мингтагача бўлган туялар тўдаси

² Мурғи мусаммо — ганҳар тухум қўладиган само қуши.

часи еб ётса, эрта билан бошининг тагидан ҳамён тилди чиқар эди. Мурғнинг жигилдонини еган кишининг боши тагидан бир ҳамён кумуш чиқар эди. Кампирнинг жавобидан қаноат ҳосил қилган ўйнаш эртаси болалар мактабга кетган вақтда уйга кириб келди. Мурғни сўйиб, тозаладилар. Болалар мактабдан қоринлари оч ҳолда қайтилағ. Қарасалар, уйнинг эшиги устидан қулфланган. Онамиз бир жойга кетганимкин деб деворнинг бир жойидан уйга қарасалар, уйнинг эшиклари берк, ошхонадан эса тутун чиқиб турибди. Қарасалар, қозонда гўшт кайнайпти. Гўшtlарини ейишга ўгай онадан қўрқдилар. Ака-ука маслаҳатлашиб, мурғнинг жигилдони ва сангдонини едилар. Кейин ўйнагани чиқиб кетдилар. Бундан ўгай она ва ўйнаши бехабар қолди. Чунки улар айш-ишрат қилишиб чарчашиб, қаттиқ уйқуга кетган эдилар. Бирмунча вақт ўтгач, қоринлари очиб уйғондилар ва дарҳол овқатдан хабар олдилар. Қозонга қарасалар кўп қайнаш натижасида гўшtlари ҳил-ҳил бўлиб пишиб аралашиб кетган экан, уйнинг орасидан жигилдон билан сангдонини ҳам ажратиб бўлмас эди. Ўйнаш ноилож ҳолда аралаш гўшtlарни ёб олди. Булар ўз айш-ишратларида бўлсинлар, эндиги сўзни чолдан эшигинг.

Бир куни бобо чарчаб, ўйлаб ётган эди, мудроқ босиб, кўзини уйқу олди. Тушіда кўрса, ўз ҳовлисида ўтирибди. Шу вақтда бир шақал келиб, қушни тутиб олди. У югуриб келиб, қушни қутқазиш учун кўп жаҳду жадал қилди, бўлмади. Охири шақал қушни олиб кетди. Бобо уйғониб, туш кўрганини англади.

Орадан бир ярим ой ўтгач, чол қанча совға-саломлар билан уйига қайти. Ўйга келган ҳамоно ҳаммадаң олдин қушни сўради. Кампир: «Қушни болаларингиз уриб ўлдирган, мен унинг патларини фалон жойдан топиб олдим»,— деб баҳона қилди. Чол болаларидан қаттиқ ғазабланди. Болаларни олдига чақириб олиб:

— Агар шу қушни сизлар ўлдирган бўлсангиз, сизлардан безорман, агар ўлдирмаган бўлсаларингиз, баҳтингиз ёр бўлсин,— деб уйдан ҳайдаб юборди. Бу икки ака-ука ўйдан бир қозонча ва ўқ-ёйларини олиб чиқиб, «ҳайё-ҳу» деб йўлга равона бўлдилар. Йўл юрсалар ҳам, мўл юриб, мўл юрсалар ҳам чўл юриб, борар эдилар, олдиларидан бир ўрмон чиқиб қолди. Шу ўрмонга ҷодирларини тикиб, бир неча кун овларини овлаб, довларини довлаб юрдилар.

Бир кун Рустамзод ўқ-ёйни қўлига олиб, ов қилиш учун чиқиб кетди. Шерзод уйда қолди. Ҳаводан иккита қуш келиб, Шерзод ётга дарахтнинг тепасига қўниб, бир-бирига;

— Эй дугона, кимки мени отиб еса, қирқ кечаю-қирқ кундуз жазирани босиб, қирқ кечаю-қирқ кундуз ўрмонликда юриб, бир мамлакатга бориб подшоҳ бўлади,— деди.

Қушларнинг яна бири бошқасига:

— Эй дугона, кимки мени отиб еса, қирқ кечаю-қирқ кундуз ухлайди, қирқ кечаю-қирқ кундуз йўл босади, кўп азоб-уқубатларни тортиб, мақсадига етади,— деди. Шунда Шерзод дарҳол ўқ отиб, икки қушни ҳам уриб тушириди, қозонга солиб қайшатди. Гўшт пишгандан кейин у қушларнинг қайси бири қандай хислатга эга эканини фарқ қилолмай, бирининг тўштини еди. Еб бўлган ҳамоно кўзларига уйқу келиб, бадаплари бўшашиб, гўё беҳуш одамдай йиқилиб ётаверди.

Рустамзод овдан келиб қарасаки, укаси беҳуш бўлиб ухлаб ётибди. Қараса, қозонда овқат тайёр, пишиб турибди. Гўштии еб бўлгач, Рустамзод бенхтиёр йўлга тайёрланиб, маст кишилардек юриб кетди. У қирқ кундуз жазирадан юриб, қирқ кечаю-қирқ кундуз ўрмонликдан юриб боргач, ахири олдида бир шаҳар пайдо бўлди. Оҳиста-оҳиста шу шаҳарга кириб борса, шаҳар подшоси ўлиб, давлаг қуши учиб юрган экан. Давлат қуши келиб Рустамзоднинг бошига қўнди. Подшо амалдорлари Рустамзодни бир уйга беркитиб, давлат қушини бошқатдан учирив кўрдилар, лекин қуш худди шу уй устига бориб қўнди. Сўнгра халқ ниша бўлса бўлди, деб Рустамзодни подшо қилиб кўтардилар. Рустамзод подшоҳ бўлгач, халққа катта сайллар қилиб берди. Узи халқпарварлик қилди, мамлакат осойишга ҳаёт кечирди. Булар бу ерда тура турсин, энди гапни Шерзоддан эшитинг.

Шерзод қирқ кечаю-қирқ кундуз ухлаб, бир кун уйғониб қараса, қоринлари танобдек тортилиб, ҳаракати сусайиб, бир иш қилишга мажоли қолмабди. Ўрнидан аранг қўзғалиб, ов овлаб, бир неча кун ўзига парвариш қилиб, акаси кетган томонларни мўлжаллаб йўлга тушмоқчи бўлди. Бу ака-ука бир-бирларининг изларидан танир эдилар. Орадан қанча вақт ўтган бўлса ҳам, Шерзод Рустамзоднинг изини топиб борар эди. Шерзод кўп юрди, йўлда қаттиқ машаққатлар чекди. Баъзан ваҳший ҳайвоnlарга дуч келди, баъзан уларни ўлдирди, баъзан ўткир ўқ билан уларнинг кўзларини кўр қилди. Шундай қилиб, у жазира ва ўрмонлардан ўтиб олди. Охири акаси подшо бўлиб турган шаҳарга кириб борди. Шом пайтида шаҳар дарвозасини тақиллатиб борди. Дарвозабонлар кимлигини сўрадилар. Шерзод уларга ўз аҳволини баён қилди: узоқ йўлдан кўнқаттиқ машаққатлар чекиб келаётган бир мусофири экани-

ни айтди. Ноинсоф дарвозабонлар: «Ким бўлса бўлсин, кўчада ётаверсин»,— деб дарвозани очмадилар. Лекин бу шаҳарга ҳар кечаси аждар келиб, ташқарида қолган жондор бўлса, ўз дамига тортиб кетар эди. Аждар кундузи барғорга кириб ётар эди. Шерзод таваккал қилиб ётаверда. Ярим кеча бўлганда кушли шамол келиб қолди. Шерзод қараса, узоқдан кўзлари ёнган аждар келаётир. Шерзод ўткир ўқ билан аждарнинг бир кўзига уриб кўр қилди. Аждар зўр шитоб билан ташланган эди, унинг соғ қолган кўзига ҳам ўқ уриб кўр қилди. Икки кўзи кўр бўлган аждарнинг баданларини у шамшинр билан тилиб ташлади. Кон кўп кетавергач, аждар қувватсизланиб, тўлқинланмай қўйди. Шунда Шерзод аждар терисидан бир тасма тилиб, белига белбоғ қилиб боғлаб олди. Кейин бориб дарвозани тақиллатди. Чунки у жуда чарчаб, чапқаб қолган эди. Дарвозабонлар ёмон ният қилдилар: дарвозани очиб Шерзодни қилич билан чопиб ўлдирмоқчи бўлдилар. Кейин уни бир чуқурга кўмиб, аждарни биз ўлдирдик, деб, подшодан инъомлар олмоқчи бўлдилар. Эшик очилгач, бу ёмон ниятдан бехабар бўлган Шерзод аста-секин кириб келаётган эди, дарвозабонлар унинг ҳар ёнидан ёпишиб, ярадор қилдилар, кейин бир наматга ўраб, катта бир тепани чуқур кавлаб кўмдилар. Дарвозабонлар подшога: «Аждарни ўлдирдик» деб мақтаниб, инъом-эҳсонларни олдилар ва подшоликда амалдор бўлдилар.

Шу шаҳарда бир кулол бор эди. У аждар пайдо бўлган кунлардан бошлаб, шаҳар чеккасидаги тепадан тупроқ ололмас эди. У аждар ўлдирилганини эшишиб хурсанд бўлди ва ўғлига шундай деди:

— Эй ўғлим, аждар ўлибди. Энди тепаликка бориб пича тупроқ келтирайлик, ўз касбимизни давом эттирайлик.

Шундан кейин ота-бала тупроқ олгани тепаликка бордилар. У ерда юмшоқ тупроқни кўриб кетмон билан бир урган эдилар, кетмон тўп этиб бир нарсага тегди. Отаси:

— Эй ўғлим, худо берди-ку! Қоч-қоч бўлиб турган вақтда қочган кишилар қимматли нарсаларини кўмиб кетган бўлсалар керак. Кетмонни секинроқ ур, мабодо синадиган нарса бўлмасин,— деди. Секин-секин очиб қарашса, бир наматга ўроғлиқ нарса. Улар дунё топган тентакдек кўтаришиб, уйга олиб бордилар. Уйда очиб қарасалар, қаддикомати келишган олмадек бир йигит. Ўзи жуда паҳлавон ва забардаст кўриниар эди. Лекин баданларининг ҳаммаси чавоқланган бўлиб, рамақижон бўлиб ётар эди. Кулол:

— Э ўғлим, дунё топдик, деб, бир гала ғурбат ортдирдик. Бу ишнинг оқибати қаерга етар экан,— деди.

Яна жойига элтиб қўйишни ҳам хаёл қилдилар. Кейин шундай навқирон йигитнинг бевақт вафот этишига ачиндилар. Нима бўлса бўлсин, бунга шифо қилиб, жонини сақлаб қолишимиз керак, деб маслаҳатлашдилар. Кулолчи бир табиб қошига борди.

Табиб жароҳатларга мос дорилардан берди. Кулол уларни келтириб, Шерзоднинг жароҳатларига қўйди. Кейин унга обтоб¹ ичириб турди. Шундай қилиб кулол охири Шерзодни тузатди. Шерзод соғайиб, кулолни ўз отасидек ва унинг кампирини ўз онасилик ҳис қилиб, шуларнинг ўғиллари қатори хизматларини қилиб юраверди.

Бир кун подшо амалдорларидан иккитаси ўта туриб Шерзодга кўзи тушиб қолди. Улар бир-бирларига шивирлашиб:

— Ҳу аждарни қиймалаб ўлдирган паҳлавон бола шу эмасми? — деди.

Дарҳақиқат, қарасалар, йигитнинг бошларни баданлари бўғлиқ экан. Ҳудди ўzlари қилич билан чопган одамга ўхшайди. Улар Шерзодга сиёсат қилиб, биз қидириб юрган гуноҳкор сен экансан, деб отларига миндириб, олиб кетдилар. Бечора кулол ўз фарзандига ачингандек хотини ва боласи билан ачиниб қолди.

Амалдорлар ҳеч кимдан сўрамай, Шерзодни зиндоңга солиб қўйдилар. Шу шаҳарга янги подшо бўлгандан бери ҳамма шаҳарлардан муборакбод учун кўп подшолар келиб кетдилар. Лекин узоқ бир шаҳарнинг подшоси ҳали келмаган эди. Бу подшо эшитса, подшо янги бўлибди, юртга оралаган аждар ўлибди, бу мамлакатда омон-омонлик бўлиб кетибди. Энди мен ҳам бориб, янги подшони бир муборакбод қилиб келай, деб наўкарлари билан йўлга чиқди.

Рустамзод уларнинг келишини эшитиб, ўз амалдорлари билан пешвоз чиқди. Подшо келиши билан Рустамзод отидап тушиб, қуchoқлашиб кўришди. Бир-бирлари билан кўришиб бўлганларидан кейин меҳмонларни ҳурмат ва тавозелар билан ўрдага таклиф қилди. Улар ўрдага кириб яхши зиёфатларни едилар. Зиёфатдан сўнг сухбатлашидилар, кейин меҳмон подшо қайтишга ижозат сўради. Рустамзод ижозат бергач, меҳмон подшо айтди:

— Эй биродар, сиз билан бизнинг ўртамиизда бир дарёни азлім бордир. Шу дарёдан ўтар пайтда бир кишини сувя аташлаб ўтамиш. Энди биз қайтишимизда ҳам бир кишини ташлаб ўтишимиз керак. Шундай қилмасак, дарё тўлқинланиб, ҳаммамизни ғарқ қилишдан қайтмайди. Шунинг

¹ О б т о б — иссиқлик (овқат).

учун биронта гуноҳкорингиз бўлса, менга берсангиз, менинг дарёга ташлаб ўтар эдим,— дегач, Рустамзод: «Зиндоңданги қаттиқ ва оғир гуноҳкорлардан бирини чиқариб беринг»,— деди. Амалдорлар вақтни ғанимат билиб Шерзодни чиқариб бердилар.

Подшо йўлда кетатуриб Шерзоднинг паҳлавонлариниң дек қадди-қоматига ҳайрон бўлиб, ундан гап сўрай бошилади. Шерзод ҳам «инма бўлса бўлсин» деб, ҳеч гапирмади. Жавоб ололмаган подшо бу йигит қайсарлигидан зияданга тушган экан деб ўйлади. Дарёга боргунча кеч бўлиб қолди. Подшо ўз одамлари билан уйқуга кетди. Улар Шерзодни бир дараҳтга занжирабанд қилиб қўйган эдилар.

Шу узоқ кечада Шерзод худога нола қилиб сиғинди. Эрта билан қарасалар, ҳаммалари дарёнинг нариғи бетида турибдилар. Подшо ва унинг ҳамроҳлари бу сир-асрорни кўриб ҳайрон қолдилар. Қарасалар, Шерзод ҳам бир чеккада ўтирибди. Унинг қўл-оёқларидаги кишанлари ҳам йўқ. Подшо бу ҳолни кўриб:

— Бу йигитда бир хислат бор экан. Бўлмаса, бундай хунхўр дарёдан биз беташвиш ўта олмас эдик,— деди ва ўринидан турди. У Шерзоднинг ҳузурига келиб:

— Эй биродарим, мендан хатолик ўтган бўлса кечаринг, сизда яхши хислатлар бўлмаса, бунчалик сир воқеъ бўлмас эди,— деди.

Подшо Шерзодни ўз шаҳрига олиб бориб лашкарбоши қилиб қўйди. Шерзод лашкарбоши бўлгандан сўнг бир йил ҳам ўтиб кетди.

Бу подшонинг бир синглиси бор эди. Уни Маликаи Нусрат дер эдилар. Малика кўп соҳибжамол ва хушсурат эди; у сув исча, томоғидан ва сабзи еса, биқинидан кўринар эди. Агар қоронғи уйга кирса, унинг жамоли уйни мунаvvар қиласлар эди. Подшо: «Шу подшоликка қарашли бир даҳада шер бор, у вақт-вақти билан чиқиб одамларга кўп оғатлар етказади. Шу шерни ким ўлдирса, синглим ўшанини бўлади»,— деб қўйган эди. Бу аҳдга киришадиган одам йўқ эди. Бу сўзни Шерзод эшишиб қолди. У бир темирчи жўрасига. «Менга бир темир эгнивощ қилиб бер»,— деди. Шерзод ўз пиятини темирчи жўрасига айтиб, шер билан курашгани чиқиб кетди, лекин бу сирни темирчидан бошқа ҳеч кимга билдирамади. Шу йўлда учраган ваҳший ҳайвонлариниң баъзиларини ўлдирава баъзиларини банд қилар эди. Шерзод бир неча кун шу ҳолда юриб, охири шернинг мақонига яқинлашди. Қараса, бир дараҳтнинг тагида қора бир нарса ётибди: ҳайбатининг зўрлигидан жами ҳайвонлар товуш чиқармай қочар эдилар. Шерзод ўзини дада

тутиб, шернинг рўпарасига борди ва унга қаттиқ тикилди. Шер одам ҳидини билиб, кўзини очиб қараса, тўғрисида бир одам турибди. Шер ҳам ўрнидан туриб Шерзодга тикилди. Икковлари ёнма-ён айландилар. Буларни бу ҳолда кўргани паррандаю-даррандалар одамзодга раҳмлари келиб, унинг атрофидан айланар эдилар. Улар бир неча фурсат тикилма жанг қилдилар. Охири шернинг кўзи қамашди, бор кучини оёқларига тўплаб, ўзини Шерзоднинг устига қаратади. Шерзод ҳам эпчиллик билан бир сакраб, дараҳт шохини ушлаб олди. Шер душманини тагимга олдим деб гумон қилиб, кўкраги билан ерни эзаверди Шерзод вақтни ғанимат билиб, қўлидаги темир гурзисини шернинг бошига мўлжал қилгани ҳолда кучли зарб билан шер устига ташланди. Шер бир зўр бериб силкинган эди, Шерзод беш-ўн газ нарига отилиб кетди. Шер яна унинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиги чиқиб, ҳолсизлангани учун мажоли келмади. Шерзод ўрнидан туриб, шернинг бошига яна бир гурзи урди, шер ўлди. У шамширини чиқариб, шернинг терисидан тасма олиб йўлга равона бўлди.

Темирчи жўраси шу даҳа бошигача Шерзодни кузатиб келиб, унинг омон қолишини кутиб дуо қилиб турар эди. Шерзоднинг омон келаётганини кўриб, қучоқлаб кўришиб кетди. Кейин подшоликка хабар бергани от чоптириб кетди. Подшога бориб ҳақиқатни баён қилди. Подшо лашкарлари билан даҳага борди. Улар йўлда Шерзодни учратдилар, борган сари йўлда ваҳший ҳайвонларнинг ўликларини учратиб бордилар. Даҳага етганларида шернинг ўлиб ётган жасадини кўриб, Шерзоднинг қаҳрамонлигига тилларини тишлаб, таҳсин ва оғаринилар қиласр эдилар. Даҳадан ҳайтгандан кейин подшо тамоми оламга шундай мазмунда нома ёзди: «Билинглар ва огоҳ бўлинглар! Шерзод номли бир паҳлавон чиқиб, фалон даҳадаги ҳамма ваҳший ҳайвонларни ва шерни ўлдирди. Шунинг учун синглим Маликаи Нусратни фалон кунга тўй қилиб, унга никоҳлаб берурман. Тўйга келаверинглар», деб чақиртириди.

Одамлар тўйга айтилган кунга йиғилишиб келдилар. Подшо қирқ кечаю-қирқ кундуз тўй берди. Тўй қиёмага келганда у паҳлавон Шерзодга синглиси Маликаи Нусратни никоҳлаб берди.

Кунлардан бир кун Шерзод, подшо ва акобирлари базм қилиб ўтирган эдилар, шунда Шерзод бир оҳ уриб юборди. Подшо сўради:

— Эй дўстим Шерзод, нимага оҳ урасан? Ейишдан камчилигинги борми, ичардан камчилигинги борми ёки хотиндан

бир жабру ситам ўтдими? Нима учун оҳ урасан?— деди.

Шерзод яна бир оҳ урган эди, гўё оғзидан олов учқуналири чиқиб кетгандек бўлди, кейин подшога:

— Эй подшоҳи олам, султони бокарам! Сиз мени бир банди бачча деб ўйламанг. Менинг ҳам Рустамзод деган оғам бор эди. Шу жондан азизроқ оғамдан айрилганимга кўп йил бўлди, лекин ҳар кечаю-кундуз оғам менинг ёдимдан чиқмайди. Сиздан ўтиниб сўрар эдимки, рухсат берсангиз, қолган умримни гайрат қилиб меҳрибон акамни топишга сарф қиласам,— деб сўзини тутатди. Подшога бу гап қаттиқ таъсири қилди. Йўлга тайёрланиб, кетишга ижозат берди. Буни эшитган хотини Маликаи Нусрат:

— Шундай жондан азиз ёрим кетса-ю, мен қолсам, яхши бўлмас. Ёrim қаерда бўлса, мен ҳам шу ерда бўламан,— деб акасидан рухсат олди. Буларга подшо бир қачча қишиларни ҳам қўшиб юборди. Йўлда ҳалиги қишилар маликанинг ҳусни жамолини кўриб, ошиқи беқарор бўлдилар. Улар бир-бирлари билан маслаҳатлашиб, дарё ёқасига бориб тушдилар.

Шерзод ҳаммавақт овни яхши кўрар эди. Қараса, дарё ёқаларида бир қанча дараҳтлар бор. Қушлар учишиб, булбуллар сайрашар эдилар. Шерзод қўлига ўқ-ёйини олиб, хизматкорларига:

— Сизлар шу ерда туринглар, мен саёҳат қилиб қушлардан отиб келай,— деди.

Хизматкорлар бир жойга тўпланиб маслаҳатлашдилар. Улар дарё ёқасидаги бир сабза жойга гиламлар тўшадилар, кундол¹ кўрпачаларни дарё томонга солдилар. Улар шу дарё томонга Шерзодни ўтқазиб, пайт пойлаб уни гилам аралаш дарёга итқитмоқчи бўлдилар. «Кейин хотини бизга қолади», деб ўйладилар.

Шерзод келгандан кейин уни иззат ва ҳурмат билан гиламнинг дарё томонига ўтқаздилар. Шерзод ўтирга ҳамоно бир чеккасидан кўтаришиб гиламга ўраб дарёга ташлаб юбордилар. Бечора Шерзод дарёга тушаб кетаверсин, энди сўзни Маликаи Нусратдан эшитинг.

Хизматкорлари хотини бир сандиққа солиб, дарёдан ўтқаздилар. Дарё қирғонига чиққанларида у томонда Рустамзод томоша қилиб юрар эди. Рустамзод кўрдики, кўнодамлар бир сандиқни бир отга юклаб келадилар. Рустамзод буларнинг олдига келиб:

— Бу сандиқда нима бор?— деди. Хизматкорлариниғ

¹ Кундол — кимхоб.

бири «бўғча бор», бири «дунё бор», яна бир «менинг хотиним бор» деди. Ҳар қайсисидан ҳар хил жавоб эшитиб подшио илжайиб кулди, кейин қўшиниларига буйруқ берди.

— Тутинглар бу ўғриларни, менинг баҳтимга яхши сайд топилди. Бундан ортиқ сайд бўлмас,— деди. Ҳиёнаткорлар тутиб боғлангац, подшио қўшинилари билан келиб, сандиқни очиб кўрди. Кўрсалар, бир парисурат маликаки, бир қошиқ сув билан ютиб юборса бўлур. Рустамзоднинг кўигли вайрон бўлиб:

— Ҳай дариф! Дунёда ҳеч киши буидай айрилиқда юрган эмас. Мен оғамдан айрилиб, кўнгилларим вайрон бўлиб юрибман. Бу бечорани ҳам севганидан айирган бўлсалар керак. Бунинг эгаси чиқар. Бунга биз кўнгил берсан, ионисофлик қилган бўлурмиз,— деди ва маликани ўрада қўйиб юборди. Ҳиёнатчиларни эса зинданга солиб қўйди. Булар тура турсиплар, эндиги гапни Шерзоддан сўраиғ.

Шерзод гиламга ўралганича жарга қулади, ундан дарё ичига тушди, кейин дарёни хуҳӯр тўлқиниларига аралаштириб оқиб кетди. Шу жойда бир балиқчи бор эди. Қараса, тўлқинлар орасидан бир ажойиб нарса тоғ кўриниш, тоғ сув ичига ғарқ бўлиб келаётир. Бу ҳолни кўрган балиқчи ўғли билан дарёга қараб югорди ва ўғлининг белидан боғлаб дарёга ташлади. Балиқчи бола суза-суза оқиб келаётган нарсага етиб, уни тутиб олди. Арқонин тортиб қарасаларки, бир паҳлавон йигит гиламга ўралган. Шерзодни дарёдан олиб чиқиб хушига келтирдилар ва ундан ҳолаҳвол сўрадилар.

Шерзод сўзини қисқа қилиб шундай деди:

— Эй отажон, мен бир гуноҳкори азим эдим, гуноҳимга асосан дарёга ташладилар. Сиз менинг ўлмай қолишимга сабабчи бўлдингиз. Мени уйга олиб боринг, мен сизнинг ўғлингиз бўлай. Нима хизмат буюрсангиз, жон-таним билан қабул қиласман,— дегач, балиқчи чол уйга олиб кетди. Шерзод овга чиқиб, дарё атрофила юрар эди. Балиқчи чол ўғлим иккита бўлди деб меҳнатдан қутилиб, шаҳарларга тушиб, томоша қилиб юрар эди.

Балиқчи чол бир кун шаҳарда юрса, подшоликдан қўйилган жарчилар: «Кимки менинг оғамини дарагини эшиғган бўлса, келиб айтса, шундай кишига бош-оёқ сарпо бераман, дунёликдан сарафroz қилурман. Агар укамни кўрган бўлса, ундан зиёдроқ қилурман. Агар кимки ўзини олиб кетса, бир мамлакатни унинг беклигига бераман»,— дер эдилар.

Бу хабарни эшиғган балиқчи чол кечқуруп ҳаммалари овқатланиб турганиларида:

— Эй ўғилларим, шу бугун бир гап эшитдим, кўп ажо-йиб гап,— деб қўйди. Буни эшитган Шерзод чолдан:— Нима гап?— деб сўради. Шерзоднинг ичи гувиллаб яна:— Нима гап?— деб сўраган эди, чол тилга келиб, подшо жарчиларининг эълонини бирма-бир айтиб берди. Охири чол:— Эй ўғлим, қани биз ҳам шундай подшонинг укасини кўрган бўлсак ёки овозасини эшитган бўлсак, қолган умримизни дунёда осойишталик билан ўтказган бўлар эдик,— деб калласини чайқаб қўйди. Бу гапни эшитган Шерзоднинг еган овқатлари томоғига тиқилиб, нафаси ичига тушиб, шайтонлаган одамдай бўлиб қолди. Бир оздан сўнг ўзини тутиб, кўзларни ёш, дили ғаш ҳолатда, ҳасрату надоматлар билан:

— Эй отажон, биз оғамиз билан овчиликда юраверсақ, сиз билан кампирни боқолмай қолармидик?— деб чолниң кўнглини кўтарди. Чол ҳам Шерзодга қараб:

— Эй ўғлим, хафа бўлмай овқатингни еавер. Шу арзимаган гап учун кўзга ёш олишнинг ҳожати йўқ,— деб қўйди. Чол ҳам сезир одам эди, у Шерзоднинг дилидаги орзулатарни сезди.

Овқат еб бўлгандан сўнг ҳаммалари ётдилар, аммо Шерзод чолининг ёнига келиб:— Эй ота, бу гапингиз менга ёқиб кетди. Эртага подшоликка бориб айтингки:— Менинг бир қизим бор, қўли шол, оёғи шол, кўзи кўр, гўёки бир тулум шаклида, лекин гапиришга тили бор. Шу қизим сизнинг укангизнинг қаерда эканини билар эмиш. Агар шуни олиб келсақ, сизга анигини айтади,— деб келаверинг. У ёғини ўзим айтаман. Дунёликдан беҳисоб бўласиз,— деди.

Эртаси чол бориб подшоликнинг дарвозасини тақиллади. Дарвозабонлар дарвозани очиб:

— Нима хизматингиз бор?— деб сўради.

— Подшо билан рўбарў бўлиб гапираман,— деди чол.

Чолни ичкарига олиб кирдилар. У подшо билан саломлашиб бўлгандан кейин, ҳалиги гапни гапирди. Шу гапни айтиб бўлгач, ўзи уйга қайтаверди. Чолниң орқасидан подшоликдан юборилган хизматкорлар қизни олиб кетгани келиб қолдилар. Шунда Шерзод подшо хизматкорлари га қараб:

— Бу бир қиз бола бўлса, сизлар номаҳрам бўлсангизлар, бу сира тўғри келмайди. Буни олиб бориш учун подшоликдан бир замбил тайёрлаб келинглар, унда жойпўшлар ҳам бўлсин. Шу жойпўшларга ўраб, замбил ичнда олиб борсангизлар, яхши бўлади. Бундан бошқа иложи йўқ,— деди.

Хизматкорлар подшоликка бориб, замбил ва жойпўш-

ларни мұхәзіе қилиб келтирдилар. Шундан кейин Шерзед замбилини ичкарига олиб кирди ва унинг устига ўзи чўзи- либ ётди. Бобоға айтди:

— Мени жойпўшлар билан яхшилаб ўранг, ҳеч бир жо- йим очиқ қолмасин!— деди. Чол Шерзод айтгандек қилиб ўраб, хизматкорларни чақирди. Улар замбилини кўтариб, подшоликка жўнаб кетдилар. Подшоликка боргач, подшо акобирлари ва жами хизматкорлар қизиқиб йиғилишди- лар. Замбили ўртага қўйдилар. Замбия ичидан овоз чиқ- ди:

— Ассалому алайкум, эй аҳли жамоалар! Мен тилга келиб, сизга ўхшаган подшо ва сизларга ўхшаган павкар- лар ҳақида яхши-ёмон гапирсан, хафа бўлмасангизлар,— дегач, ҳаммаси:— Майли, гапиринг,— дейишдилар. Сўнг Шерзод тилга келиб:

— Бор экан, йўқ экан, бир шаҳарда бир камбағал бер экан. Шу камбағалнинг Рустамзод ва Шерзод номли икки ўғли бор экан, уларнинг оналари ўгай экан. Уларни ота- сига оқ фотиҳа бердиририб, уйидан ҳайдабди. Шундан кейин Шерзод ўз бошидан ўтказган всёеаларни бирма-бъир ҳикоя қила бошлади: ака-ука кўп йўл юриб, охири ўрмонга боргандарида, Шерзод қушларнинг гапини эшлиб, қуни- ни отиб пишириб егани, ўзининг бенхтиёр ухлагани, акаси Рустамзод изидан қидириб, бир кун оқшом пайтида шу шаҳар дарвозаси олдига келгани, аждар билан олишгани, дарвозабонлар Шерзоднин ярадор қилиб, бир наматга ўраб кўмиб, аждарни ўлдиридим деб, подшоликдан инъом олганла- ри ва Шерзод кулолникида тарбия топиб тузалганида, под- шоликда амалдор бўлган дарвозабонлар буни ушлаб, сиёсағ қилиб, зиндонга солғанинни гапириб бераётган эди, гап шу ерга етганда, дарвозабонлар ўриниларидан туриб чиқиб кетмоқчи бўлдилар. Шерзод: «Яхши-ёмон гапларга чидам бериб ўтирасалар, гапираман» деб олдидан писанди қилга- нини эслатди ва ҳикоя тамом бўлгунча ҳеч кимни чиқариб юбормасликни подшодан талаб қилди. Подшо эшикка қо- ровулларни қўйиб, ҳеч кимни чиқармасликка буйруқ қил- ли. Шундан кейин Шерзод гап бошлаб: «Агар гапимга ишонмасангиз, фалон жойдаги кулолчи бобони чақиририб ғелинглар»,— деди. Дарров одамлар бориб ҳалиги кулолчи отани келтирдилар. Кулол қўрққанидан гаплари сөзидан ғушиб кириб келди. Чол киргандан гапиришга ҳам мажоли қолмади. Шунда подшо кулолчи отанинг ёнинг ўлтириб, у қў-бу ёқдан гапириб, кўнглини кўтариб, гап сўради:

— Эй отажон, аждар ўлгандан сўнг сиз нима сир кўр- ғингиз?— деди. Бобо бирпас туриб, қўрқувлари кўнглидан

кетиб, юрагининг қаттиқ уришини тўхтатиб, тупроққа бориб, бир паҳлавон йигитни намат ораснга ўраб кўмиб ташланганини кўриб қолгани, унинг бутун бадани яралангани, табибдан дори олиб келиб тузатиб, ўғил қилиб олгани, подшо амалдорларининг гуноҳкор, деб Шерзодни олиб кетгандикларини гапириб берди. Подшо кулолчи отани иззатикром билан бир чеккага ўтқазди.

Кейин замбил ичидан яна овоз келди. Энди Шерзод муборакбодга келган меҳмон подшо билан бўлган воқеаларни ҳикоя қилди. Бунда дарёга ташланиш учун зиндондан чиқиб, меҳмон подшо билан кетгани ва дарёдан ўтиш веқеаларини, меҳмон подшо Шерзоднинг хислатларига қойил қолиб, ўлдирмай, ўз мамлакатига олиб кетгани, унда лашкарбоши бўлиб хизмат қилгани, даҳадаги шерни ўлдириб, подшонинг синглисини олгани, бир куни базмда оғасини эслаб оҳ ургани, подшодан рухсат олиб, акасини қидиришига йўллангани, унга ўз ёри Маликаи Нусратнинг эргашгани, йўлда хизматкорлар билан бўлган воқеа, сувда оқиб кетгандарини ёирма-бир ҳикоя қилди. Ҳикоянинг сўнггида Шерзодни балиқчи ота сувдан қутқариб олганини изҳор қилди. Балиқчи отадан подшо гап сўраганда, у ўз ҳикоясини баён қилиб охири:— Ўша топилган йигит шу замбilda туриб гапирган одамининг ўзидир,— дейиши билан Шерзод ўриндан сакраб турди. Шундан сўнг ака-ука икковлари қучоқлашиб кўришганларича, гўё маст кишилардек бир неча вақт беҳуш бўлиб турдилар. Кейин ҳол-аҳвол сўрашиб, топишганлари учун жуда хурсанд бўлиб ўғирдилар. Рустамзод душманларни қаттиқ жазолади. Кулол билан балиқчига инъом-эҳсонлар берди, улар билан ота-бала тутинишиб, хайрлашиб кузатиб қўйди.

Ўрда ичидаги Маликаи Нусратга эрингиз топилди деб хабар бердилар. Маликаи Нусрат севинч ва қувонч билан ўз ёрининг олдига югуриб келиб кўришди.

Рустамзод подшо укасининг топилишига ва хотини билан топишганига атаб эл-юарт учун катта ҳашаматди сайл қилиб, тўй-томушалар қилиб берди.

Улар етди муродга, биз ҳам етайлик муродга, шу эртакни эшитгандар ҳам етсин муродга, душманлар қолсин уяга.

МАДИЖОН

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим замонларда Хурросон мамлакатида бир подшо бор экан. У подшонинг номини Маликшоҳ дер экан. Бу подшонинг ҳеч боласи йўқ экан. Умрининг охирида бир қиз туғилибди, қизнинг отини Маликан Ҳур дер экан. Бу қизни мактабда ўқитибди, саводини чиқарибди, қиз балоғатга етибди, сўнгра ҳар томондан совчилар кела бошлабди. Подшо қизни ҳеч ёққа бермасдан олиб юраверди.

Ҳаворон подшоҳининг бир ўғли бор эди, номини Ҳурмузшоҳ дер эдилар. Бу ҳам балоғатга етиб, мактабда юрар эди.

Кундан-дан бир қуни Ҳаворон вилоятининг подшоҳи бўқизни эшитиб, совчи юборди. Подшо унга ҳам «йўқ» деб жавоб қайтарди. Совчилар қайтиб келиб, қизни бермаганигини айтгач, Ҳаворон шоҳи маслаҳатлашиб:

— Бу подшонинг лашкари беҳисоб, уруш қилсак, у билан муқобил келиб бўлмас. Яхшиси шуки, бу ишга мақр ишлатиб кўрайлик,— деб қарорга келдилар. Подшо ҳузурида бир расмичи бор эди. Шуни чақириб:

— Сен бир илож қилиб Хурросон мамлакатига бориб, шу қизнинг расмини чизиб келтиргни,— депти. Расмчи подшога:

— Эй подшоҳим, бўлмаса менга қимматбаҳо матолардан, зар-зевар буюмлардан топиб беринг ва бир айёр кампир ҳам топиб беринг. Мен бир сандиққа кираман, иккинчи сандиққа шу нарсаларни солиб, хачирга юклаб, Хурросон мамлакатига ўткарсин. Кўчама-кўча чақириб, мато сотадиган шаклда бўлиб, худди подшонинг аркони давлатининг яхниига бориб юрса, қиз эшитиб, подшонинг ўрдасига олиб киради. Матоларни кўрсатиш вақтида шу сандиқни тешигидан қизни кўриб, расмини чизиб олиш мумкин. Бўлмаса рав-рост¹ бориб, қизнинг расмини олиб келиш амри маҳолдир,— деди. Подшо: «Дарҳақиқат тўғри гапирдинг» деб, подшо маҳалла оқсоқолларини чақириб, улардан:

¹ Рав-рост — рўй-рост маъносидা.

Сизлар кўринглар-чи, маҳаллаларда ҳушёр, зийрак, бир ишга қобилияти етадиган бир кампир бормикан,— дегач, гузар оқсоқолларидан бири:— Бизнинг гузаримизда бир кампир борки, айёру тайёр, шайтон ҳам ундан ҳазар қиласди, ҳеч таърифга рост келмас,— деб кўп таъриф-тавсиф қилди. Сўнгра подшо кампирни чақиририб, бўлган воқеаларининг ҳаммасини бир-бир баён қилиб:— Агар, шу ишнинг уддасидан чиқиб келсангиз, сизни хурсанд қиласман, дунёликдан бениёз қиласман,— деб ваъдалашди-да, кампирни бир уйга чақиририб, кўп гапларни тайинлаб, ҳалиги қимматбаҳо матоларни бир сандиққа солиб, иккинчи сандиққа ҳалиги расмчини солиб, бир зўр хачирга юкларини ортиб, Ҳаворон шаҳридан Хурросон мамлакатига қараб жўнатди.

Кампир йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, тез фурсатда Хурросон мамлакатига дохил бўлди. Кампир кўчама-кўча юрар эди, матоларнинг қимматлигинидан ҳеч кимса олмас эди. Бу хабар подшонинг қизинга эшитилиб, Маликаи Ҳур канизакларидан бирига:— Ҳалиги кампирни эргаштириб ўрдага олиб келгин!— деб буюрди. Канизак келиб кампирга:

— Подшонинг қизлари Маликаи Ҳур сизни чорлайдилар. Матоларнингизни олиб, ўрдага борар экансиз. Хоҳласалар, матоларнингиздан сотиб оладилар,— деди. Кампир канизакка қараб:

— Эй қизим, менга индамагин, ўз йўлимдан қолмай, мен киму аркони давлат ким. Подшонинг удайчилари¹ менни бир шикаст қилинб қўймасин,— деди. Канизак изига қайтиб, қизга бориб:

— Эй опа, мато сотадиган киши бир кампир экан. У кампир айтдики: «Менга бир шикаст бўлмасин. Аркени давлатга кириб савдо қилишга мен ҳазар қиласман. Мабодо менга бир фалокат етмасин»,— дейди. Шунинг учун мен қайтиб келдим,— деди. Маликаи Ҳур дарров мулозимлардан бирини чақириб:

— Бизлар бир кампир савдогарни чақирамиз. Удайчиларнингизга тайинлангки, кампир кириб-чиқиб кетгуича ҳеч бир киши халақит бермасин,— деб тайиплаб чиқариб юборди. Мулозим чиқиб удайчиларга:— Ҳозир бир кампир келади, ҳеч қайсиларинг дохил бўлманглар,— деб тайин-

¹ Удайчи — амир ҳузурнида бий ёки додҳо даражасидаги мансабдор. У доимо амир ҳузурнида бўлиб, давлат ишлари ҳақида амирга ахъя ѝт берган.

лади. Маликан Ҳур бир нечта канизакларини юбориб, кампирни матолари билан олиб киришди. Қампир киргандан қизлар ўртага олиб, матоларини очиб, қарайверди, расмчи бўлса иккинчи сандиқ ичидан чизиб тайёрлади.

Маликан Ҳур матоларни кўриб, хоҳлаганларини олиб, пулини берди. Қампир матоларни йигиб, сандиқларига тиқиб бўлгаётган, канизлар уни саройдан чиқариб қўйдилар. Қампир ишин биткариб, хачирга юкини ортиб, Ҳурсон мамлакатидан Ҳаворон шаҳрига қараб кетди. Фурсати¹ йўл юриб, Ҳаворон шоҳининг даргоҳига кириб, бўлган воқеаларни айтди. Расмчи ҳалиги Маликан Ҳурнинг расмини чиқариб берди. Подшо хурсанд бўлиб, қампир билан расмчига кўп инъом-эҳсоплар берди. Улар дунёликдан бениёз бўлиб, ўз уйларига кетдилар. Подшо расмини бир ойна ишига солиб, бир уйга киргизиб маҳкам қилиб, ҳар замен кўриб қўяр эди.

Кунлардан бир куни подшо бошқа бир мамлакатга хирож олишга кетиб эди. Шаҳзодаи Ҳурмуз отасининг хазиналарини томоша қилиб-қилиб, гузари ҳалиги расм қўйилган ҳужрага тушди. Қарадики, у ҳужранинг ичидан ҳеч нарса кўринмайди. У ёқ, бу ёғини ахтариб қараб туриб эдикни, кўзи бир суратга тушиб, қараб турганича қотиб қолди. Бу срада бир соатлар ўтди, мулозимлар келиб қарасаки, ҳазиналар очиқ. Ҳужранинг ичидан шаҳзода маст-аласт бўлиб учиб ётпиди. Мулозимлар шаҳзодани кўтариб, уйга олиб киришди. Шаҳзоданинг оналари бу ҳолни кўриб ҳайрён қолдилар. Ҳамма ғамгии, паришон бўлиб, юз минор амал қилдилар, шаҳзода ҳушига келмади. Табиб чақириб кўрсатдилар. Табиб билдики, шаҳзода ишқ оғатига тирифтор бўлган, магар, бу йигит маъшуқасининг висолига етмагуича, дардига даво ўйқ,— деб чиқиб кетди. Шаҳзодаг бўлса бехудлик билан ётар эди. Подшо мулозимлари бир нома ёзиб, номани бир номачийи тезпойга² бериб, тезъяк билан Ҳаворон шоҳига элтиб бергин деб тайинлади. Номачи номани олиб, тез фурсатда Ҳаворон шоҳи ҳузурига етиб, номани унинг қўлига берди. Ҳаворон шоҳи номани очиб мутолаа қилди. Номада: «Аввал салом, саломдан сўнг маъдум ва ҳувайдо бўлсинки, шу нома боргандан сўнг, ковушнигизнинг бир пойини кийган бўлсангиз, иккинчи пойини киймаси ўйлга тушинг. Агар қўлингизда гул бўлса ҳидламанг. Нома тамом, вассалом»,— дебди.

¹ Фурсати — бир қанча фурсат ўтгач маъносида.
² Номачийи тезпой — тез чопадиган номачи.

Ҳаворон шоҳ бу ваҳшат номани ўқиб, ҳайратда қолди-да, дарҳол лашкарбошига: «Қарнай-сурнайининг торт, қўшинилар таҳт бўлсин! Шаҳримизга қайтдик. Бир муҳим иш рўй берганга ўхшайди»,— дегач, лашкарбоши амри билан қўшинилар карнай-сурнайларини тортиб, ноғораларини чалиб юборди. Ноғоралариниг овозидан фалак ларзага келиб, лашкарлар ҳаммаси таҳт бўлиб, Искандардек сафи ораста қилдилар. Подшо ўша шаҳарнинг подшоҳи билан видолашиб йўлга тушди. Бир қанча кун йўл босиб, тез фур-сатда Ҳаворонга етиб келиб, шаҳар ичига кирсаларки, ҳаммаёқ мотамга буркангай. Подшо аркони давлатга чиқиб, ўз жойида қарор олгач, ҳақиқий ҳолни билдики, ўғли бир неча кундан шуёққа бехуд бўлиб ётар экан. Подшо:— Менинг фарзандимни ким гапиртиrsa, ўша кишига беҳисоб дунё бериб, хурсанд қилгайман,— деб жар чақиртирди. Бу нидони эшитган шаҳар ҳалқи — табиблар донишмандлар келиб уринишиб, шаҳзодани гапиртира олмадилар. Охири бир айёр кампир келиб, боланинг бошидан оёғигача уқалаб:— Эй ўғлим, сенинг бу маъшуқангин топиб беришнинг иложи менинг қўлимда. Сен парво қилмагин, кўзингни очиб ўринингдан тур,— деб эдики, боланинг кўзи очилиб, ҳушига келди. Кампир болани алдаб-сулдаб бир оз таом еди-риб:— Эй болам, сен бир неча кундирки, бехуд бўлиб ётиб эдинг, энди турдинг. Бир неча кун ўзингни парвариш қила. Ундан кейин сенинг учун бу ишга киришиб, шу маъшуқангин қўлингга келтириб берарман,— деб, болани кўп лофт-қоғ гаплар билан гўёки маъшуқасини олиб бергандай қаноаг-лантирди. Буни кўрган подшо ва хизматкорлари каминир-нинг бу ишига таҳсии ва оғаришлар қилиб, кўп дунёларни бериб, кампирни жўнатдилар. Шаҳзодайи Ҳурмуз кундан-кун қувватга эниб, аввалги ҳолатига келди. Бир куни отасига:— Эй ота, энди ваъдангизга вафо қилиб, Хуресон подшоҳининг қизини менга олиб беринг,— деди. Подшо ўйла-ниб, ўғлига:— Эй ўғлим, сабр қилган топар зафар, бирпас сабр қил. Бу иш бесабр бўлмайди. Мен маслаҳатлашиб кўрай,— деб шаҳзодани чиқариб юборди. Подшо вазирини чорлаб:

— Эй вазир, бугун шаҳзода менинг олдимга кирив, Хуресон подшоҳининг қизини олиб берасан деди, имта илож қиласиз, менга йўл кўрсат,— деди. Вазир:

— Эй сўнтони бокарам, ўзингиз биласизки, у подшо катта подшалардан. Лашкари беҳисоб, урушиб оламан дешсангиз, сиз у билан баробар бўла олмайсиз. Бўшишинг иложи ҳийлан тадбир билан бўлар. Мен бояқа маслаҳат беролмайман,— деди.

Орадан бир неча кунлар ўтиб, боз шаҳзода отаси олди-га кириб йиғлаб, бир қанча шикоятлар қилди. Отаси ҳам ғамга чўмиб кетди. Ҳеч бир иш қилгудек иложини тополмас эди. Охири шу хулосага келди: «Кел энди, бергандан ҳам бир тила, бермагандан ҳам бир тила. Бир совчи юбориб кўрай-чи. Мабодо Ҳурносон подшоҳи рағбат қилиб рози бўлса, ажаб эмас», деб мамлакатидан улуғ-кичикларни ўниб, бир исчта кишиларни ажратиб уларга:— Сизлар бориб менинг саломимини айтинглар. Саломдан сўнг арзи бандалик шуки: «Ҳаворон шоҳининг ўғлига сиз қизингизни келинликка берсангиз», деб кўринглар,— деб тайинлаб бир қанча зар-зеварлар, тиллаю-тангалар, атласу кимхоблар, ҳарир либослар юклаб, Ҳурносон шоҳига тортиқ қилиб юборди. Совчилар бир қанча фурсат йўл юриб, Ҳурносон шаҳарига кирдилар. Буларниг келганлигини подшо эшитиб, шоҳона суликатлар, иззат-эъзозлар билан элчинхонага туширдилар. Булар совчиликка келганликларини изҳор қилиб, Ҳаворон шоҳининг ҳадя юборгаилигини пешкаш қилиб қўйдилар. Ҳурносон шоҳи буларниг олиб келган ҳадяларини назар-писанд қилмасдан совчиларга:— элчига ўлим йўқ... Агар сизлар бошқа сифатда келсанглар эди, сизларниг бошларинг бу жойдан саломат кетмас эди. Хайр энди, сизлар билан бир оз суҳбатлашиб, кейин жавоб берарман,— деб буларни зиёфату зарофат қилиб, ҳар қайсиларининг олдига эҳсонлар қўйиб, кетишга рухсат берди. Совчилар, шармандаю шармисор бўлиб, ўз вилоятига қараб жўнаб кетдилар.

Фурсати йўл юриб улар Ҳаворон шоҳининг ҳузурига кириб, бўлган воқеалардан аён-баён қилиб, олиб боргани пешкашларни Ҳурносон шоҳи назарига ҳам илмасдан қайтарганлигини, ҳар қайсиларининг олдиларига эҳсонлар қўйганлигини таърифу тавсиф қилиб турдилар. Ҳаворон шоҳи ҳалиги совчиларга жавоб берди. Ҳаммалари ҳар томонга кетди. Подшо ўйлаб-ўйлаб донишмандларини чорлаб:— Энди мен иложини қилолмадим, қани энди сизларниг ичинингиздан биронта шермат бормикан, бу ишни о иложини қилиб, шаҳзоданинг никоҳига Ҳурносон шоҳининг қизини келтирса,— деди. Шу мажлиснинг ичидаги бир айёр киши борди. Унинг оти Бобойи айёр эди. Агар у кечалари айёрликка қадам қўйса, ҳар хил мушкул ишнинг чигилини очар эди. Шу ўрнидан туриб:

— Эй подшоҳим, мен каминангизга бу хизматни лозим кўрсангиз, аввал, менга ўғлингиз шаҳзодани қирқ йигит билан олти ой муҳлатга берасиз. Мен буларга ҳар хил ҳийла-ю пайранг, айёрлик, ханжаргузарлик ишларини му-

каммал ўргатиб бўлганимдан сўнг, сиздан фотиҳа олиб, шу вазифани бажаришга қадам қўяман,— деди.

Мажлис тамом бўлиб, ҳамма ҳар ёққа кетиб, Бобойи айёр подшонинг ҳузурида қолди. Бобойи айёр подшога қараб:— Эй подшоҳим, менга ўғлингиз билан қирқ киши, бир қанча анжом-аслаҳаларни мукаммал топиб беринг,— деди. Подшо лашкарларини саф туздирди. Ҳалиги айёр лашкарларни оралаб юриб, одамларни афт-ағорига қараб, энг яхши, эпчилларидан ўттиз саккизта ажратиб олди. Шаҳзода билан ҳалиги Бобойи айёр ҳаммаси қирқ киши бўлди. У буларни олиб бориб, бир қанча вақтлар айёллик, пахлавонлик, урушга кетадиган маҳориб ишларидан таълим бериб, олти ойдан сўнг синаб кўрди. Ҳар қайси бир саф аскарга бир ўзи тушса, ҳарби-зарб қилиб қутилиб кетадиганга ўҳшайди. Шундан сўнг ҳаммалари қаландарона либослар кийиб, подшодан фотиҳа олиб, Хуросон қайдасан, деб йўлга тушиб кетдилар.

Булар йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, тез фурсатда Хуросон шаҳрига кириб, қаландарлик қилиб юриб-юриб, кеч бўлса, подшонинг арки тўғрисидан бир жойни топиб, шул жойда маскан қилиб ётар эдилар. Қаландарлар ухлаб қолар эди, шаҳзода бўлса ухламасдан йиғлаб, фарёд қилиб, кечаларини тонг оттириб чиқар эди.

Кунлардан бир куни бошқа бир вилоятдан совчилар келиб, подшонинг қизини талаб қилди. Хуросон шоҳи ҳалиги совчиларни ранжитиб, беобрў қилиб юборди. Орадан бир қанча кун ўтгач, бир гуруҳ лашкарлар келиб, элчихенага тушиб, подшони талаб қилди. Подшо элчилар билан муқобил гаплашиб турганида, элчилар бир номани чиқариб тутди.

— Эй подшоҳим, бу номани ўқиб, жавобини билзарга айтгайсиз,— деди. Подшо номани очиб ўқиди. Хатда: «Асалому алайкум, эй Хуросон шоҳи! Саломдан сўнг билгин ва огоҳ бўлгинки, мен Даشتி Қипчоқ подшоҳи эрурман. Сенинг қизингга яхшилик билан совчи юбориб эдим. Яхшиликни билмабсан. Энди ўзингдан кўр. Сенинг талабини жанг бўлса, фалон мавзега қўшинингни йиғиб чиқавер. Агар жангга чиқмасанг, яхшилик билан борган элчиларга қизингни топшириб юборгин»,— дебди. Подшо бу номани ўқиб, жаҳли чиқиб, номани пора-пора қилиб йиҳтиб, нома берган кишининг пешонасига урди. Сўнгра подшо аскарларига:— Ушланглар, бу қипчоқларни!— деб буйруқ қилиди. Подшо аскарлари элчиларнинг баъзиларини ушлади, баъзилари қочиб қутилиб кетди. Бир оздан сўнг подшо:

— Эй лашкарбошиларим, ҳар қайсиларинг лашкарла-

рингни йигиб фалон жойга жам бўлинглар!— деб буйрук қилди. Подшо лашкарлари ўн кун муддатда жам бўлиб, охири Дасти Қипчоқ билан уруш бошланиб кетди. Булар уруш билан овора бўлаверсин, энди гапни қаландарлардан эшитинг.

Қаландарлар фурсатни ғанимат билиб, подшо қўргонинг чап томонидан бир дарё оқар эди, шу дарёниг олдиндан лаҳим қазий бошладилар. Тупроғини эса дарёга оқизавердилар. Бир ойдан кейин шу лаҳим билан бориб шаҳарпинг бир сабзазор, олий мақом чорбоғи ичида чиқдилар. Қарасаларки, маликанинг сайл қилиб юрадиган чорбоги экан. Ҳалиги лаҳимнинг оғзида бир сангি мармардан бўлган ҳайкал турар эди. Шу ҳайкалини лаҳим оғзига ўрнатиб, тагидан чиқар эрдилар. Келиб кўрган кишилар лаҳимни сезмас эди. Чунки бу сангি мармардан бўлган ҳайкалининг ёнларида катта-катта тошлар қубба шаклида ясалган бўлиб, шу қуббаларининг биттасини кўтарсалар, лаҳим йўли очилар эди, қўйсалар, ҳеч ким сезмас эди. Булар лаҳимдан чиқиб, маслаҳатлашиб, подшонинг қизини бир новда қилиб ушлаб, шу лаҳим йўлидан олиб чиқиб кетишга қарор қилдилар. Булар бу ерда турсин, энди гапни Хуросон шоҳидан эшитинг.

Қачонки, Дасти Қипчоқ лашкарлари келиб, Хуросон мамлакатининг қалъасини ҳалқадек ўраб, урушга тарғиб қылгандан кейин булар ҳам урушга чиқдилар. Иккимамлакат подшолари бир мавзега саф тузиб, карнай-сурнайларини чалиб, майдонларни ораста қилиб турдилар.

Дасти Қипчоқ подшоҳининг бир паҳлавони бор эди, наизабозликда оламда машҳур эди. Шу майдонга чиқиб гоф-қоф уриб:— Эй Хуросон мамлакати, билгин ва огоҳ ёўлгинки, мен бундай паҳлавон, ундан паҳлавон,— деб ўзини таърифу тавсиф қилаверди. Бу томондан Хуросон подшоҳи дарғазаб бўлиб ўнг-сўлига қарадики, биронта паҳлавон чиқмади. Хуросон мамлакатида ҳам бир машҳур паҳлавон киши бор эди. Шу ўридан туриб, подшодан руксат олиб, майдонга чиқиб, нечта наизани қайтарди. Охириламр, қипчоқ паҳлавони наизадастликда ғолиб келиб, паҳлавонга чунон урдники, наиза орқасидан бир қарич тешиб чиқди, паҳлавон ерга йиқилди. Хуросон подшоҳи бу ҳолни ўриб, кайфи қочиб, хоҳладики, майдонга ўзи киргай. Улан кишининг бир қариндоши бор эди. У ўридан туриб, майдонга кириб:— Сенинг марди майдонингман,— деб икковлон талашга тушдилар. Охириламр, буни ҳам қипчоқ паҳлавони отдан йиқитиб ерга урди. Қипчоқ паҳлавонининг шериклари келиб, йиқилгани каманд билан бойлаб,

майдоидан олиб кетдилар. Уша куни қипчоқ паҳлавонининг барори келиб, Ҳурсон мамлакатининг атанған паҳлавонларидан элликтасини асир қилиб, ўтизтасини ўлдириб, кун кеч бўлди. Икки томон таблибозкаш¹ чалиб, икки томон лашкари истироҳатга машғул бўлди. Энди гапни Бобойи айёрдан сўранг.

Кунлардан бир кун Бобойи айёр билан Ҳурмуз чорбор агронида яшириниб маслаҳатлашиб юрар эдилар. Қизлар чорбоққа чиқди. Буларниң келганлигини аввал бошлаб шаҳзода сезди. Маликан Ҳур ўртада келаётир. Шаҳзода Ҳурмуз ўзини аждарҳодек, шердек, парвона чироққа ўзини ургандек қирқ қизнинг ичига ўзини уриб, маликан Ҳурни кўтариб қочди. Бу ишни кўрган қаландарлар:— Эй биродарлар, шаҳзода маликасини олди, бизлар ҳам шунча юриб-юриб қуруқ қайтиб борсак, Ҳаворондаги ҳалқлар: «Эй лапашанглар, шаҳзоданинг кетидан бориб нима иш қилиб келдингизлар?» десалар, бизлар неча пуллик одам бўламиз. Вақт ғанимат ўзларингизни уринг, бу қизлардан биронтасини ҳам қолдирмасдан олиб қочайлик,— деб, ҳамма айёрлар ўзларини бало-малодек қизларга урдилар. Ҳар қайси қаландар қизлардан биттадан кўтариб, Бобойи айёр, иккитасини кўтариб, лаҳим ичига кириб фойиб бўлдилар. Уларниң бу ишига фалак ҳам, малак ҳам таҳсин-оғарин қиласин әди. Улар қизларни чоҳ ичига олиб тушшиб, маслаҳатга тушдишлар. Бобойи айёр айтди:— Энди чоҳдан чиқиб қайтиб кетамиз:

Шаҳзодайи Ҳурмуз айтди:

— Эй Бобойи айёр, қайтиб кетсан ҳам бўлади-ю, лекин бу ерда бир мушкул чиқиб қолди. Ҳурсон подшоҳи билан қипчоқ подшоҳи уруш қилиб ётибди. Энди бизлар буларни олиб кетсан, қипчоқ подшоҳи Ҳурсон шоҳидан ғолиб келиб, бу қўргонларни қўлга киргизса, Ҳурсон подшоҳини асир қилиб маликан муҳтарамларни беномус қилиб, оёқ ости қилиб кетса, бу номуснинг не бир томони бизларга ҳам тегса керак. Сиз яна ўйлаб кўринг,— дегач, Бобойи айёр ўйлаб кўриб:

— Эй шаҳзода, сенинг каллангга балли. Ҳақиқатан ҳам бу ишнинг охирини билиш керак,— деди. Булар шу маслаҳатда турсин, энди гапни қиздан эшигининг.

Қиз ҳам бу гапларни эшитиб, ҳақиқий ҳолин билдики, буларниң чангалидан қутилиб бўлмайди. Қиз шаҳзодага:

— Эй шаҳзода, дарҳақиқат дунёга кимки келди, тоқ

¹ Таблибозкаш — уруш тамом бўлгандан кейин лашкари тўплаш учун чалинадиган карнай.

кетмайди. Ҳақиқатай отам золимлик қилиб, мени ҳеч кимга лойиқ кўрмади. Тақдирим сендан экан. Эиди сен меники, кўнглингни яқин тутгин. Ҳалиги айтган гапинг ҳақиқий гап. Душман зафар топиб, бу манзиллар оёқости бўлмасин,— дегач, Бобоин айёр:

— Эй қаландарлар, ҳар кимнинг ушлаб, кўтариб келгани ўзиники бўлсин,— деб аҳди тамом қилдилар. Бу ишга қизлар ҳам рози бўлиб, уларнинг ҳар бирига биттадан тегди. Аммо бир қиз ортиқ бўлиб қолди. Бобоин айёр:— Эй биродарлар, бу қизга дахил қилмангизлар,— деди. Булар икки айёрни лаҳимнинг бу томонига қўйиб, икки айёрни у томонига қўйиб, тайин-ботайн қилиб:— Ҳушёр бўлинглар, мабодо бу қизлар сизларга фириб бериб даст топмасин. Бизлар чиқиб шаҳарнинг аҳволидан хабар олиб турайлик— деб ўттиз олти айёр сангимармар тагидаи, чорбоги олийга чиқиб, ҳар томонларни сайру томоша қилдилар. Бир ошхонага бориб, ош-ионларни олиб, буларга келтириб бериб, кейин ўзлари подшонинг уруш қиладиган жойига бориб томоша қилиб турдилар. Майдонга қарасаларки, бир қипчоқ паҳлавони қашча паҳлавонларни ер билан яксон қилиб, қанчаларни асир қилиб, майдонни танг қилиб турибди. Ҳар томонда:— Муддати ўн кун бўлдики, ҳеч ким ана шу паҳлавонга муқобил келолмайди,— деб ғивир-ғивир гапиришиб турибдилар.

Шаҳзода бу нидони эшитиб, тоқати тоқ бўлиб, баданидаги туклари наштардай кийимларини тешиб чиқди. У ўзини тўхтатолмай наъра уриб, оғзидан кўпиклар сочиб, Хуросон подшоҳининг олдига келиб:— Эй султони бокарам, каминага рухсат берсангиз, майдонга кириб, сизнинг дилингизни хушнуд қилиб, қипчоқ паҳлавонининг адабини берсан,— деди.

Хуросон подшоҳи қараса, олдида бир девона турибди — жўлидамўй¹, соchlари ўсган, бўйнига тушган, бошида бир пўстак кулоҳ, эгнида бир намат чакмон. Подшо унга қараб:

— Эй қаландар, катта-катта паҳлавонлар нима иш қилдик, сен қиласаи?! Бориб бангингни чекиб, оловнингни ёқиб, қаландархонада ҳунг уриб, машқингни қилиб ўтиравергичда,— деди.

Шунда доно вазир:— Эй султоним, қаландарлар ҳеч иш қилолмайди деб ўйламанг. Бу девона зафар тортиб бир иш қилиб қўйса ажаб эмас,— дегач, подшо фотиҳа берниб

¹ Жўлидамўй — соchlари паришон, тўзинган.

юборди. Шаҳзода эса подшодан фотиҳа олиб, таъзим қилиб, бир неча қадам кейинига юриб узоқлашди ва катта қалтакни қўлига олиб, юргурганича қипчоқ паҳлавонининг рўпариасига бориб бир наъра уриб:— Эй паҳлавони қипчоқ, бешани-бешер¹ билиб бу ерларга келибсан, энди яхшилик билан отдан тушиб, Хуросон подшоҳининг ликобини² бориб ўниб кел. Бўлмаса, жонингдан умидингни узгиц,— деди.

Қипчоқ паҳлавони йигитни бу асъасада кўриб ҳахолаб кулиб юборди:— Эй қаландар, Хуросон подшоҳининг наҳлавонлари қолмаган бўлса, ўзи келиб менинг ликобимни ўпсин, сен бўлсанг қаландархонаага бориб, ўз ишингга машғул бўлавер. Сен билан уришишга мен ор қиламан,— деди. Қаландар дарғазаб бўлиб:— Эй аҳмоқ қипчоқ, сен насиҳат учун келдингми?— деб кулоҳидан палаҳмонини олиб, жилвага келтириб, тош билан бир урдики, от ерга йиқилди. Қипчоқ паҳлавони шаҳзодага аждардек ташланди. Шаҳзода ҳам шердек ёпишиб, икковлон тортиша кетдилар. Шу қадар тортишдиларки, майдон чангид тало-тўп бўлиш, охири шаҳзода паҳлавонини қипчоқни шоштириб, паҳлавони қипчоқ семизлик қилиб терлаб, қаландарни суромаедан сусайиб қолди. Шаҳзода вақтини ғанимат билиб, исфиҳонча кураш қилиб, қипчоқ паҳлавонининг чап биқинига олиб кўтариб, икки оёғини гарданига кўтариб ерга чунон урдаки, паҳлавони қипчоқ бехуд бўлди. Шаҳзода: «Каманд келтиринглар»,— деб ишора қилди. Уттиз олти қаландар паҳлавонадек ўзларини дарҳол майдонга уриб, қипчоқ паҳлавонини орадан кўтариб фойиб бўлди. Таблибозгаш ҷалиниш, кун кеч бўлди, ҳар иккни томон истироҳатга машғул бўлди. Булар бу ерда турсин, энди гапни қаландарлардан эшигинг.

Қаландарлар қипчоқ паҳлавонини кўтариб бориб лаҳим ичига олиб кирдилар. Бир неча соат ўтгандан сўнг, қипчоқ паҳлавонини ҳушига келтириб:— Эй паҳлавон, энди қалайсан?— деб сўрадилар. Паҳлавони қипчоқ ўрнидан туриб, таъзим қилиб:— Эй паҳлавон шаҳзода, бу дамгача менинг ҳеч орқам ерга теккан эмас эди. Қасамёд қимиб айтамаки, сен ака-ю, мен ука бўлайлик. Сен қаерда бўлсанг, мен сенинг остононгда хизматингда бўламан,— дегач, қипчоқ паҳлавонининг камандларини ечиб, аҳди омон қилиб, ҳалиги бир қизни қипчоқ паҳлавонининг олдига келтириб

¹ Бешани-бешер — бу ерларни йўлбарссиз билиб бу ерга келибсан маъносида.

² Ликоб — этаги маъносида.

қўйдилар. Паҳлавон қарасаки, олдида бир нозик ниҳол па-
ризод ўтирибди. Бобойн айёр:— Эй паҳлавои, мана шу
қиз сенинг жуфтинг бўлсин. Ҳаммамизга ҳам биттадан қиз
бўлди. Эни гапнинг хulosаси шуки, шу оқшом ярим кечада
бу ердан чиқиб, қипчоқ лашкарларига ўзимизни урамиз.
Ўлдириш учун эмас, балки уларни қўрқитиб, шу манзил-
лардан қочирсак, Хуросон ҳалқи ҳам омон-эсон қолади,—
деб аҳди омон қилиб, аввалгидек ўттиз еттига айёр кечаси
чиқдилар. Аввал бошлаб подшонинг сайисхонасига бориб,
бир қанча сайсларни ушлаб, қўл-оёқларини боғлаб, бир
канорага элтиб, дараҳтларга боғладилар, сўнгра ўzlари ке-
либ сайисхонадаги мингта отни олиб чиқдилар. Шу яқинда
бир ўрмон бор эди. Ўрмондаги дараҳтларни йиқитиб, да-
раҳтларни отларга боғлаб, ўттиз етти айёр, ўттиз еттига
байтални миниб илгари юрар эдилар ва бошқа жами отлар
уларнинг кетидан келар эди.

Улар қипчоқ лашкарларининг яқинига келиб қаради-
ларки, қипчоқ лашкарларининг баъзилари ухлаб, баъзи-
лари посбонлик қилиб лашкарни айланшиб юрибдилар.
Кечаси бениҳоя зулмат эди. Айёрлар жами отларни қипчоқ
лашкарнинг адл ўртасидан сурнб ҳайдадилар. Ҳамма
отлар дараҳтларни судраб ваҳима билан шағиллатиб,
тўёки осмондан бало ёғилгандай бўлиб, ухлаган лашкар-
лар ҳам саросима бўлиб, кийимларини кия олмасдан ҳар
томонга қараб қоча бошладилар. Айёрлар қипчоқ лашкар-
ларининг олдига келганда отларидан тушиб, қинчоқ лаш-
карларини наиза, табару¹ шамшир — барча қуролларини
йиғишириб, канорага² жам қилиб бадар кетдилар. Улаф-
тинг устларига отлар дараҳтларини судраб келганда баъ-
зилари кийимлари билан қуролларига қарамасдан ўз жон-
ларини саломат олиб қочиб кетдилар. Хуросон подшоси бу
кадар мағлубиятни билиб, лашкарларини йиғиб, машъял-
ларини ёқиб, шаҳар ташқарисига чиқиб ахтаришга тушди.
Қипчоқ лашкарлари бу ҳолни кўриб, гуруҳ-гуруҳ бўлиб,
баъзиси биёбонга, баъзиси тоғларга ва баъзиси дарё ка-
нораларига пароканда бўлиб кетдилар. Қипчоқ подшоси
вақтни ғанимат билиб, қипчоқ мамлакатига қараб қочиб
кетди, қочиб кетишдан бошқа чора йўқлигини билдилар.
Шунинг учун қипчоқ лашкарларининг шаридан³ Хуросон
мамлакати қутилди. Хуросон подшоси бу ишларни, ғалаба-
жарни кўриб, таҳсин ва оғаринилар қилди. Қандай киши

¹ Табар — болта, бу ўринда сийболта маъносидা.

² Канора — қирғоқ.

³ Шаридани — ёмонлигидан.

бу ишларни қилган экан деб, тонготгандан сўнг ҳамма ўлжаларни олиб шаҳарга кириб, дарвоза олдига келиб қарасаларки, дарвозада: «Бу ишларни қилган кишилар қаландарлардир», деб ёзилган. Подшо уларнинг бу қилган ишига таҳсин-оғарни қилди. Ўрдага кириб қараса, ўрдадаги кишиларнинг авзойи бошқача. Подшо:— Эй ҳаромилар, нима воқеа бўлди?— деб сўради. Подшонинг кишилари:— Эй подшоҳим, бир қошиқ қонимииздан кечсангиз, бу сир-асрорни сизга айтамиз,— деди. Подшо «ўтдим» деди. Қанизаклардан бири:— Эй подшоҳим, билинг ва огоҳ бўлинг, бир неча кун бўлдики, Маликан Ҳур қирқ қизлари билан гойиб бўлди. Билмаймиз, ерга кирдими ё осмонга чиқиб кетдими, ҳеч хабарсиз,— деди. Подшо бу сўзни эшитиб, ғазаби зиёда бўлиб, ўзини ҳар томонларга ташлаб, бетоқат бўлиб туриб эди, вазирлар, ҳукамолар, роммоллар йигилишиб маслаҳатга тушдилар:— Эй подшоҳим, кўп хафа бўлманг. Ерда бўлса ҳам топамиз, осмонга чиқса ҳам топамиз. Чунки сизнинг даргоҳингизда шунча олимлар бўлса-ю, битта қизингизни топа олмасак,— деб подшонинг дилига бир оз таскин бердилар. Буларни шу ерда, шу фикрда қўйинг, эди гапни қаландарлардан эшигининг.

Қаландарлар лаҳим ичидагам бўлиб:— Энди нима қиласми, подшонинг душмани ҳам бартараф бўлди, шаҳарлар типчиди. Энди бир иш қилиб маликаларни Ҳоросон мамлакатидан Ҳаворон тупроғига олиб қочайлик,— деб маслаҳат қилдилар. Кечалаб лаҳим қаздилар. Лаҳим пастдаги дарё лабидан чиқди. Дарё ичига қуруқ ёғочларни жақ қилиб, устига қизларни ўтиргизиб, дарё ичи билан бир неча маизил оқиб эдиларки, олдиларидан бир жой чиқди. Бу бир ҳушҳаво, чашмалардан сувлар оқиб турган, тинис сувлар шилдираб оққан, сув себарганинг устида ғалт уриб, себарга сувининг устида ғалт уриб, булбуллар сайраб, ҳар хил қушлар наво қилиб турган жой экан. Шундай ҳушҳаво жойки, таъриф ва тавсиф қилган билан одамнинг оғзи шошади. Улар шу жойга борганларида:— Эй биродарлар аниш шу жойга тушиб бир истироҳат, сайдар — томоша қилсақ. Подшо лашкар юбориб, бизларни тафтиш қилиб ахтариб келиб бизга дуч келса, бизлар оз кишиниз, уриб асир қилса ажаб эмас. Гапнинг пухтаси — шу манзилда бир-иккя кун истироҳат қилиб, кейин қайтиб кетсак,— деб ёғочларнинг устидан тушиб қирғоққа чиқдилар. Бу мавзеда томоша қилиб, алвон-алвон мевалардан еб, сероб бўлиб, кунна кеч қилдилар. Кеч бўлгандан сўнг шаҳзоданинг муҳаббати ғалаба қилиб, маликага қўл узатди. Шунда малика — Эй шаҳзода, шунча ишни қилдинг, энди шаҳардан бир мул.

лани кетириб, расми-қонда билан, шарти-шароит билан иш қилайлик. Менинг ва сенинг номинингга бадномлик қолмасин. Бориб бир муллани олиб келинг,— деди. Бобойи айёр бу гапни маъқул топиб:— Шаҳардан бир мулла кишини олиб келинглар,— деб айёрларга буюрди. Айёрлардан йигирма киши бир баландликка чиқиб, ҳар томонга назар қилиб қаради, бир томондан итнинг овози келади. Шу томонга қараб бир фасл юриб эдиларки, олдиларида бир маҷит намоён бўлди. Айёрлардан бирни бориб мачитга кириб, сўғини уйғотди. Сўғига бир мунча ҳадя бериб:— Домланинг уйларини кўрсатинг, бизнинг домлада ишимиз бор,— деди. Сўфи биргалашив бориб, домланинг уйини кўрсатди. Айёрлар домланинг дарвозасини очиб, ичкарига кириб, уйиниг ўёқ-буёқларини сеплаб кўриб чиқдилар. Сўнгра домланинг уйғотиб, қўл-оёғини, кўзларини боғлаб, аста-аста ҳалиги мавзега олиб келдилар. Домланинг қўл-оёқларини ечдилар. Домла аввал шаҳзода билан Маликани аҳди никоҳ қилди. Муздинга¹ малика бир узугини чиқариб берди. Кейин Бобойи айёрини никоҳлади. Қисса кутоҳ, қирқ паҳлавон — айёрлар қизларга никоҳландилар. Айёрлар яна мулланинг кўзини боғлаб, уйининг олдига элтиб қўйиб, ғойиб бўлдилар. Булар шу мавзеда айш-ишратга машғул бўлиб юраверсинлар, энди гапни подшоҳи Хуросондан эшитнинг.

Хуросон подшоҳининг вазирлари, роммоллари ва қуръа аудозлари илмларини ишга солиб билдиларки, қизни Хуросон мулкидан ташқарига олиб кетганлари йўқ. Подшо бир қанча аскарларини ҳар томонга югуртириб, тафтиш қилиб юраверсин, энди гапни қаландарлардан эшитнинг.

Қаландарлар билдиларки, подшо лашкарлари гуруҳ-гурӯҳ бўлиб, ҳар қайси кентларни, ҳар қайси мавзеларни, во-дийларни, қирларни, сойларни, тоғларни ва боғларни кўриб чиқиб қизларни топа олмадилар. Булар турган жойни мавзеи Ҳошиён дер эдилар. Шу ерни булар кўрмаган эди. Охин подшо лашкарларидан бир гуруҳи отланиб шу томонга қараб келиб, бу мавзега яқинлашди. Қаландарлар мастураларни дарёнинг у томонига ўтқазиб қўйайлик, ўзларимиз бўлсак, шу жангларининг орасига бекиниб ётайлик. Қажонки улар бу жойларга келса бир тушиб дам олиб, истироҳат қилишиб турганда бизлар аввал буларнинг отларига олайлик, кейин ўзларини қўлга тушириб бартараф қијайлик деб, мастураларини дарёнинг париги томонига ўтказиб, пинҳон қилиб қўйдилар. Ўзлари бўлса жанглар

¹ Муздинга — совгасига.

орасига кириб беркиниб ётавердилар. Аскарлар бу мавзега яқинлашиб келиб, бир жойга тушиб, ҳамма отларниң қаторлаштириб бир жойга боғлаб, бир неча кишини посбон қилиб, ўзлари бу мавзени ахтаришга тушдилар. Айёрлардан бири жангал орасидан чиқиб, ҳалиги қоровулнинг кетидан бориб, бирданига бўғиб, қўл ва оёқларни боғлаб, узоқ жойга элтиб қўйиб келди. Бу жойга келган аскарларнинг кетидан пойлаб келиб, ҳаммалари шабохун уриб олишиб кетдилар. Паҳлавон Қипчоқ билан шаҳзода ҳалиги отларнинг икки томонига мутасадди бўлиб келган лашкарларни бир шапалоқ урганига баъзилари ўзидан кетиб ва баъзилари қўрққанидан дам чиқармас эдилар. Шундай қилиб булар бир муддат жанг қилиб, ҳамма аскарларничг қўйл-оёқларини боғлаб, отларига миниб, қолган отларга юку ёвларини ортиб, ҳалиги аскарларнинг кийимларни олиб, мастиураларига кийдириб отларга миндириб, гўёки бир гуруҳ аскар бўлиб юрганларида, эркак-аёлликларни ҳеч ким билмас эди. Шундай қилиб булар Хурросон мамлакатидан чиқиб, Ҳаворон мамлакатига қараб юраверсину энди гапни Хурросон шоҳи билан ҳалиги аскарлардан эшигинг.

Ахтаришга келган аскарлар бир-биrlарини ечишиб, аста-аста йўлга тушдилар. Бир қанча йўл юриб, улар Хурросон дарвозасига, подшо ўрдасига кирдилар. Подшо кўрдики, ҳаммалари юлинган-таланган. Подшо:

— Қани, сизлар нима учун бунда кўринасиэлар? — деб сўради. Ҳалиги аскарлардан бири:

— Эй султоним, бизлар дарайи Ҳошияни иҳота қилиб, ахтаришиб юрганимизда, бир қанча қаландарлар чиқиб, бизларни ўраб отларимизни олиб, ўзимизни боғлаб, зимёйиб бўлиб йўқолиб кетдилар. Улар одамзодми ёки паризодми билмаймиз. Шундай қилиб бизлар бир-бировимизни ечиб, соғ-саломат қочиб қайтиб келдик, — деди. Бу келган кишиларни подшо ваҳшат қилиб, аркони давлатдан қувиб-ҳайдаб чиқариб юборди. Подшо жаҳлига чидай олмасдан ўзини ҳар томонга уриб акобирларини талаб қилди. Уларга:

— Эй биродарлар, энди мен калла кўтариб юруксиз бўлдим. Қайси йўл билан бўлса ҳам менга йўл кўрсатинглар! — деди. Хурросон ҳукамолари ҳаммаси калласини қуйи солиб ўтиридилар. Бир оздан сўнг бир вазир ўрнидан туриб подшога:

— Эй подшоҳим, менинг кўнглимга бир гап келди, агар гуноҳим бўлса гуноҳимдан ўтсангиз, айтаман, — деди. Подшо:

— Нима гуноҳинг бўлса ҳам, ўтдим. Ишқилиб менга бир йўл кўрсатингки, ўшаларни қўлга туширадиган бўлсин,— деди. Вазир ўриндаги туриб:

— Эй подшоҳим, Ҳаворон шоҳи қизингизга элчи юбориб, совчилари ноумид бўлиб кетган экан. Ҳаворон шоҳи аввал бир маккора кампир билан бир расмчини юбориб, Маликан Ҳурнинг суратини чизиб кетган экан. Подшо бу суратни ҳар замон кўриб, дили таскин топар экан. Энди эшитамизки, Ҳаворон шоҳининг Шаҳзодан Ҳурмуз деган бир ўғли бор экан.

— Кунлардан бир куни подшо мамлакатларининг хиржини йиғиншта кетганида, шаҳзода Ҳурмуз сайри томоша қилиб гузари шу суратга тушиб, бехуд бўлибди. Отаси өшитиб, келиб шаҳзодани гапиртириб билдиларки, шаҳзода ишқ түфёнига гирифтор бўлиб қолган экан. Сунгра подшо ўғлига насиҳатлар қилиб, кўп алдади, Охири ишқ ғалаба қилгандан йии, бир қанча маккор, айёр, таррор, паҳлавону номдорлар, қоронғи уйга кирса, бир қора мурча бўлса ҳам қўлидан қутғилмайдиган кишиларни шаҳзодага ҳамроҳ қилиб, бизнинг шаҳримизга жосусликка, қизни қўллариға киритиб, олиб кетишга юборган экан. Дарҳақиқат, шаҳримизда пайдо бўлган қаландарлар ўз кўзинигиз олдида майдонга пиёда кирниб, олишиб қипчоқ паҳлавонини раврос йиқитиб олиб чиқиб кетди. Фалон кечаси шабохун уриб, қирқ қаландар душманларни саросима қилиб, бизнинг бошимизга келган балони бир тараф қилди. Бу балога, улар қирқ киши-ку, қирқ минг киши бўлса ҳам, қипчоқ лашкарларига баробар келмас эди. Эй подшоҳим, сиз шуни билингки, ул қаландарларининг ҳар бири бир балойи азимдирки, улар инг кетидан сиз лашкари кишвар юбориб кучсизлашиб юрманг. Эндиғи гапни ўзингиз биласиз,— деди.

Подшонинг ғазаби зиёда бўлиб:— Эй вазир, гуноҳингни сўрамасдан аввал шу гапларни айтсанг эдинг, сенинг бошиниг ўлимда, молинг таловда бўлар эди. Энди сени вазирлик мансабингдан ўчирдим. Давлат ўрдасидан бугундан бошлаб чиқиб кетгани,— деди. Подшо ўйланиб-ўйланиб кўнглида: «Ҳақиқатан ҳам шу вазир айтган гапининг баъзиен тўғри келади. Лекин баъзи гапини ошкора гапирганлиги учун жаҳлимга чидай олмасдан ҳайдаб юбордим-дадеб, афсус ва надоматлар қилиб, ғам дарёсига чўмиб кетди. Булар бу ерда турсин, энди гапни пошоҳи Ҳаворондан эшитинг.

Подшоҳи Ҳаворон шаҳзода Ҳурмуз Маликан Ҳурни зеон-омон олиб қайтаяпти деб эшитди. Подшо лашкарлари ишни йиғиб, карнай, ногораларини чалдириб, пояндоzlар сол-

дириб, ақлдан ташқари ойнабандлик сайл буюрди. Ҳамма жойни безатиб, ярқиллатиб, баҳмалдан бир чодир ясаб, бир араванинг устига ўрнатиб, яхши хешу ақраболари билан шаҳзоданинг йўлига чиқариб қўйди. Булар бу асъасадабдаба билан бўлаверсин, қаландарлар бўлса ҳарами муҳтарамларининг эркак лиbosларини ечиб, ҳарир лиbosларини кийдириб, ҳар қайси шаҳзода отга миниб, кейиннига қаллиғини миндириб, шаҳар яқинига келдилар. Қарасалар, шаҳарининг ғулгуласи фалакка уланади. Билдиларки, буларнинг келишини билиб, шунчалик хурсандлик бўлиб турибди. Бир фасл юриб эдиларки, бир баланд баҳмал чо-дир, шаҳзоданинг онаси, хешу ақраболари шаҳзода билан маликани қўл учига кўтариб, баҳмал чодирларга ўраб олиб кетди. Уидан кейин бир тўда кишилар келиб, Бобойи Айёрни кийинтириб олиб кетди. Қисса кутоҳ, ҳар қайси қаландарларни хеш-ақраболари келишиб, лиbosлар кийдириб олиб кетавердилар. Шаҳзодаи Ҳурмузининг: «Ҳар қайси қаландарларни хеш-ақраболари олиб кетаяпти-ю, бирордам қипчоқ паҳлавонини ким олиб келар экан»,— деб кўнглига келиб, калласини қўйи солиб туриб эди, подшоҳи Ҳаворон кўрдики, ўғли бениҳоят хафага ўхшайди. Подшо сезиб шаҳзодани қучоғига олиб, чаккаларидан бўса қилиб:

— Эй ўғлим, нима учун сен ғамгини кўринасан?— деди. Шаҳзода калласини кўтариб:

— Эй отажон, билинг ва огоҳ бўлингки, бизлар қирқ бир киши эрумиз. Мени сиз ва онам, хеш-ақраболари олиб келдингизлар, бошқалар ҳам шундай бўлди. Ҳозир кейинда қолган қипчоқ паҳлавонларидан бири бор. У иш-ҳоят забардаст, паҳлавонликда машҳурдир. Хуросон мав-лакатининг атанган паҳлавонларини зеру забар қилиб, бир қанчаларини асир олиб турган вақтида, мен у билан муқобил бўлиб, зафар топиб, уни мусаххар қилиб олдим. У мен билан қасамёд қилиб ака-ука тутинди. Ҳамманинг хеш-ақраболари бориб олиб келаяпти. Қаники, энди унинг ҳам кишини бўлса, бориб олиб келса,— дегач, подшо ўрнида турив, бир қанча ҳарир лиbosлар олиб, ҳарами муҳтарамларини эргаштириб, паҳлавони Қипчоқни ҳам ўрдага ўзи олиб келди. Бошқатдан шаҳзода Ҳурмузга Маликан Ҳурин қирқ кечаю-қирқ кундуз тўй-томушалар ва аҳди никоҳ қилиб, висолларига еткирдилар. Қолган қаландарлар ҳам тўй-томушалар қилиб, висолларига восил бўлдилар. Буларни бу ерда айшу ишратда қўйининг, эндиги гапни Хуросондан эшитинг.

Хуросон подшоҳи ғаму алам билан кун кечириб юрад

эди. Боз уламоларини йиғиб:— Бир тадбир қилиб, Маликаи Ҳурни олиб келсак,— деди. Уламолари:— Эй подшоҳим, агар сиз рози бўлсангиз, эндиғи гап шундай бўлсин, Ҳаворон шоҳига хат билан бир гуруҳ элчи юборамиз. Шу хат боргандан сўнг, куёвингиз билан қизингиз келса, шундан кейин ўлдирасизми, у ёғини ўзингиз биласиз,— дедилар. Подшога бу гап маъқул тушиб, бир қанча акобирларини йиғиб:

— Бир нома тайёр қилинглар,— деди. Бир вазири ўрнидан туриб, нома ёзишга мен мутасадди бўлай деб сўради. Подшо ижозат бергач, у нома ёзишга машғул бўлди. Нома мазмуни шундай: «Аввал салом. Ҳаворон шоҳига, дуюм¹ салом Маликаи Ҳурга ва шаҳзодай Ҳурмузга бўлсин. Саломдан сўнг бизлар сизларнинг қадри-қимматларингизни ва қурби манзилатларингизни билмасдан хато қилган эканимиз. Сизлар манзилларимизга келмасангизлар, бизнинг шаҳарларимиз оёқсти бўлиб, ҳалқларимиз хароб бўлиб, қипчоқлар қўлида қул бўлиб, кулимиз кўкка совурилар эди. Энди бизлар шул хатоларимизни ўзимиз сездик. Энди бизлар сизларга меҳмон юборамиз. Меҳмон боргандан сўнг сизлар ҳам қадам рашида қилиб, куёв-келинларни олиб келиб Ҳурсон мамлакатини хурсанд қилсаларингиз. Менинг қарилигим әсар қилиб, хатоларимни кейин тушундим. Менинг хатоларимни афу этиб, меҳмонликка келиб, менинг бир бор кўнглимни хушнуд қилгайсизлар, Нома та мом, вассалом. Салом билан манки Ҳурсон шоҳидурмен»,— деб номани буклаб, бир оқил кишига бериб, уларнинг йўл ҳужжатларини берип, Ҳаворон шаҳрига жўнатдилар. Булар кетаверсин, эндиғи гапни Ҳаворон шоҳидан эшигинг.

Маликаи Ҳур юкли бўлиб эди. Тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат, тўққиз дақиқа ўтиб, Маликаи Ҳур бир ўғил туғдики, ниҳоят соҳиб ақл, отини Маликжон қўйди. Бу орада бир неча кун ўтиб, ҳалиги элчилар ҳам Ҳаворон шаҳрига кириб, ўрдага яқинлашди. Ҳаворон подшоҳи уларнинг келганидан хабар топиб, поёндозлар солиб, қанча кишиларини йўлга пешвоз чиқариб асъасаю-дабдабалар билан ўрдага олиб кирдилар. Қиммат баҳо тўшакларни ташлаб, меҳмонларни ўтиргизиб, уларнинг олдиларига турли-турли таомларни, алвон-алвон неъматларни қўйиб, наъмасозлик қилиб, шаробларни сузиб, ҳаммалари шермаст бўлиб ўтирганда, ҳалиги оқил киши номани юз одоб билан подшо қўлига берди. Подшо номани олиб ўқиб, мазмуни-

¹ Дуюм — иккинчидан.

дан огоҳ бўлиб, бениҳоя хурсанд бўлди. Келган элчиларни томошалар қилдириб юраверди. Бир куни элчилар ўринидан туриб, подшони аввал дуо қилиб, кейин ўзларининг қайтиб кетишларини изҳор қилди. Подшо уларга қараб:— Эй биродарлар, меҳмоннинг келгани яхши бўлади-ю, кетиши жуда оғир, ёмон бўлар экан. Энди нима ҳам дер эдим. Яхши келдингизлар, мендан рози бўлинглар,— деб ҳалиги элчиларнинг ҳар қайсиларининг олдиларига баркашлар билан бош-оёқ сарполар, қанча зару зеварларни бериб, бир неча қадам ергача подшо пиёда бориб, хўш-хушлашиб, хайрлашиб қолди. Булар бу ерда турсин, энди гапни меҳмонлардан эшитинг.

Меҳмонлар хурсанд бўлишиб, бир-бирларига;— Бизлар Хуросон подшоҳининг шунча йил хизматини қилиб, биронга яхши гапни ҳам эшитмаган эдик. Шундай подшо катта бошини кичик қилиб, бизларнинг кейинимиздан пойи пиёда юриб яна қанча камтарлик билан кўнглимизни хушнуд қилди. Олдимизга қўйган инъом-эҳсонлари ҳам бир умримизга етади, эсимиздан чиқмайди,— деб ўз мамлакатларига қайтиб келавердилар. Бир неча кун йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, Хуросон мамлакатига яқинлашиб улар бир-бирларига:

— Энди бизлар бу инъом-эҳсонларни подшоликка берсак, подшо бизларни яхши кўрар, бўлмаса, бизларнинг ҳақимизда қанча гаплар гапирса керак,— деб ўрдага киришди. Улар от, хуржупларини сайисхонага қўйиб туриб эдилар, подшо кўриб, хазинабонни чақириб:— Булар олиб келган нарсаларни хазинага олинг!— деди. Хазинабон келган нарсаларнинг ҳаммасини хазинага дохил қилди. Элчилар бу ҳолни кўриб, дилларидан ранжиб, ҳеч дам урмасдан ўтиридилар. Подшо уларга қараб:

— Эй навкарларим, қани нима хабар келтирдинглар?— дегач, ҳалиги навкарлар Ҳаворон подшосининг феъл-атврларини, шаъну-шавкатларини, хайру эҳсонларини, камтарилигини таърифу тавсиф қилдилар. Кейин номанинг жиёбини қўйнидан чиқариб подшога тутиб эди, подшо номани олиб ғазаби зиёда бўлиб, хатни пора-пора қилиб: «Сизлар ҳам ўша душманга қўшилиб, менга душман бўлибсанзлар»,— деб, навкарларнинг ҳаммаларини зиндонга солди. Подшо аввалги вазири аъзамини бўшатиб юбориб, қизи у ёққа кетиб қолиб, нима қилишини билмасдан ғазабланиб қолаверсин, энди гапни Ҳаворон шоҳидан эшитинг.

Ҳаворон мамлакатида кундан-кун хурсандлик, фаровонлик зиёда бўлиб, мамлакатлар осойишта, ҳукумат тенч яшаб юраверди.

Кунлардан бир куни Маликаи Ҳур боласи билан ўйнаб туриб, онаси ва хешвонлари¹ эсига тусиб, кўнгли бузилиб, бир оҳ-фарёд тортиб эдики, шу фурсатда шаҳзода ҳозир бўлиб қолди. Шаҳзода:

— Эй хоним, нима учун оҳ тортасиз? Ейиш-ичишдан мамнун бўлсангиз, ўзингиз аркони давлатда яшасангиз, болангиз бўлса, ҳеч важдан камчилигингиз йўқ, деб ўйлайман,— деди. Икковлари шу машмашанинг устида туриб эдиларки, шаҳзоданинг онаси кириб, бу аҳволни пайқаб қолди. Шаҳзоданинг онаси подшога:— Ўғлингиз билан келинингизининг ўртасида қандайдир бир носозлик содир бўлганга ўхшайди, иккови бир-бири билан поиттироқ кўринади. Тўсатдан мен бориб қолиб, сезиб қолдим,— деди. Подшо чўсти чалон² ўрнидан туриб ҳақиқий ҳолни сўраб, келинининг хешу говорлари фироқида эканлигини билди.

Подшо дилдорлик бериб:— Эй қизим, кўнглингни қавий тутгил. Мен бугундан бошлаб сизнинг ўз шаҳрингизга бориб келишингиз учун тайёргарлик кўраман. Отангиз илгарироқ пома юбориб эди. Мен сизни юбормасдан ҳаққингизга жабр қилдим. Нима учунки, шаҳзодаи Малик жуда ёш эди. Энди бўлса юрадиган бўлди. Энди сизни юборман,— деб кўнглини таскин топтириб чиқиб кетди. Подшо шаҳзодаи Ҳурмузни чорлаб:

— Келинни бир отасига кўрсатиб келиш лозим бўлди. Нима қиласиз, ўзинг олиб борасанми ёки бўлмаса бошқа киши билан юборамизми?— деб маслаҳат қилди. Шаҳзода:

— Эй ота, энди нима бўлса бўлди, ўзим олиб бормасам тўғри келмайди,— деб, йўл жабдуқларини мұхайё қилиб, бир катта арава ясад, баҳмал ҷодир қилиб, Малика билан бир неча канизларни ўлтиргизиб, шаҳзодаи Маликни бир жийрон отга миндириб, либоси шоҳонларни кийдириб, боғлаб, шул асъаса-ю дабдаба билан йўлга равона қилдилар.

Бир неча кунлар юриб, қанча тоғларни, боғларни ўтиб, баъзи жойларга тусиб, истироҳат қилиб, шаҳзода билан малика дашту биёбонларда ов қилиб, бир неча ой йўл юриб, Хуросон шаҳрига дохил бўлдилар. Хуросон подшоҳи буларни билиб, шаҳарга олиб кирди. Хуросон подшоҳи вазирларига: «Энди қандай қилиб буларнинг адабини берсам»,— деб маслаҳат қилди. Хуросон уламолари кўнгилларида: «Бу қандай аҳмоқ подшодирки, ўз қизи ва күёвига

¹ Хешвонлари — қариндош-уруглари.

² Чўстичалон — тезлик билан.

зулм қиласи. Яхши гапирсак, бизларни вазифамиздан ё ҳайдаб юборади, ё зиндонга солади. Яхшиси шуки, индамай сигиш керак», деб тек турдилар. Шуларнинг ичидаги бахил, бузмакор, кинначи, фужжор¹, кўнгли наматдек қора, бахили бадбаҳт бир киши бор эди. Подшо ҳам ўшани ўзига дўст тутар эди. Ўша вазири бош кўтариб:— Эй подшоҳим, менинг маслаҳатимга кирсангиз, бу куёвингиз сизнинг ҳаққингизга ва шаъннингизга доғ тушириб кетган. Ҳамиша ҳалқ аввали охир подшонинг қизини фалон күев олиб қочиб кетган дейди. Энди қизингиз билан куёвингиз ва улар билан келганларнинг ҳаммасини зиндонга солиб, адабини беринг. Барibir бир куни Ҳаворон шоҳи ўғлини ҳалос қилиш учун келса, уни ҳам қўлга тушириб, кейин буларни дорга осиб, бир ишларни қилингки, бундан кейин ҳалққа ибрат бўлсин. Ҳар ким бир кишининг қизини олиб қочиб кетса ҳаққи шундай бўлишини билсин,— деди. Подшо бунинг гапини эшишиб:

— Ҳақиқий гапни сен гапирдинг. Энди буларни қандай қилиб боғлаш керак?— деди. У вазир:

— Буларни яхшилик билан гапириб, либослар бериб, дастурхонлар солиб, таомларига дорийи беҳуш қўшиб, масти ҳолатида боғлаб олмасангиз, бу шаҳзода биласизки, ўша куни машҳур Қипчоқ паҳлавонини беот майдонга кириб, асир қилиб олди. Кечаси минг-минг кишиларни саросимага солиб, шаҳардан йироқ қилди. Энди шу макр билан қўлга тушириш керак,— деди. Подшо бу сўзни маъқул топиб, қизи билан куёвини иззату икром билан жо-бажо қилиб, олдиларига дастурхон ёзиб, ҳар хил таомларни келтириб едириб, шароблар ичиб, бир фасл ўтириб эдиларки, шаҳзода билан ёр-биродарлари масти аласт бўлиб ухлаг қолдилар. Подшо бўлса дарҳол мулоzимларни чорлаб:

— Камонларни келтириб зертанг-зебартанг боғланглар!— деб буюрди. Мулоzимлар келган кишилар билан шаҳзодан Ҳурмузни боғлаб зиндонга тортдилар. Малиқан Ҳурни ҳам алоҳида бир зиндонга солиб қўйдилар. Шаҳзода Малик эса болиғ бўлмагани учун² ўрдага кириб-чиқиб юрар эди. Маликан Ҳурнинг онаси бу ишини кўриб бошига тупроқ сочиб:— Киши ўз фарзандининг ҳақига шундан зулм қилса, бу қандай ҳақиқат,— деб йиғлар эди. Лекин подшодан қўрққанидан подшо олдидаги дам урмас эди.

Шаҳзодан Малик ўрдага кирса, ўрда ичидаги ишн борми, гўшт борми — барча овқатларни еб, ҳеч қорни тўй-

¹ Ҳар хил ярамас, гуноҳ ишларни қилувчи.

² Болиғ бўлмагани учун — балогатга етмаганинги учун.

мас эди. Далага чиқса подшонинг аскарларига берадиган шулон¹ тайёр бўлса, бир неча коса ичиб, шунда ҳам қорни тўймас эди. Кўча-бозорларга бориб баъзи кишиларнинг олдидা турган таомлари бўлса, еб кетаверар эди. Баъзиларнинг чорбоғига кириб, мевали дарахтларни таги билан суғуриб меваларини еб, эгалари келса, уриб қочиб кетар эди ва баъзиларнинг қўйлари юрган бўлса, дарровс сўйиб, кабоб пишириб еб юрар эди. Шаҳзоданинг бу қилган ишига шаҳар халқи ҳайратда қолдилар: Бу қандай иш, подшонинг невараиси бўлса-ю, бунга овқат бермасдан кўчаларда дарбадар қилиб қўйса. Лекин кўп кишилар қўрққандан индамас эди. Баъзилари подшога келиб: «Дод! Мени бундай қилди, мени ундей қилди»,— деб арз қиласверди. Булар бу ерда турсин, энди гапни Ҳаворондан эшитинг.

Үғли билан келини ва бирга борган кишиларни зинидонга солиб, азобу үқубатларга гирифтор қилибди. Шаҳзода Маликин кўчаларда дарбадар қилиб қўйибди, деган гапларни подшоҳи Ҳаворон эшитиб, дилтанг бўлиб, нима қилмоқ кераклигини вазири вузароларидан сўради. Вазири заролар, мамлакат кенгашчилари подшога:— Эй тақсир подшоҳим, энди сиз кўнглигизда, лашкари кишвар юбориб ўғлингизни келтирсам, деб айтурсиз. Энди бу кўнглини издаги гап бўлмайди. Чунки Хурсон подшоҳи кўп золимдир. Агар сиз лашкари кишвар қилиб юборсангиз, у вақтда гинаю-адоват пайдо бўлиб, ўғлингизни ўлдириб қўйса ажаб эмас. Элчи юборсангиз, у ҳам хавфидир. Яхшиси шуки, аввалгидек айёрпешларни топиб, айёрлик қилиб, ўғлингиз билан келинингизни ўғирлаб келмаса бўлмайди,— дедилар. Подшо аввалги айёрларни чорлаб, уларга кўп инъом-эҳсонлар бериб, шаҳзодани халос қилиб келтириш учун кўп ваъдалар изҳор қилди. Айёрлар айёрлик асбобларини топиб, подшодан рухсат олиб, йўлга тушдълар.

Булар йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, қисса куттоҳ, Ҳаворондан Хурсонга дохил бўлиб, бир мавзега тушиб, бу ерда:— Энди бизлар қаландарона либос кийиб кирсак, бу шаҳар халқи бизларни танийди. Энди яхшиси шуки, ўнтамиз сомончи бўлайлик, ўнтамиз ўтинчи бўлайлик, ўнтамиз хасчи бўлайлик, ўнтамиз эса гадой бўлиб кирайлик,— деб маслаҳат қилиб, ҳар қайсилари ҳар хил ишга машғул бўлиб, шаҳар ичига кириб, шаҳарнинг сиру асрорини билдилар. Малика билан Шаҳзода Ҳурмуз аркони давлатниро тагидаги зинидонга ташланган экан. Уларни олиб чиқни

¹ Шулон — овқат тури.

жуда ҳам қийин экаи. Булар шаҳарни айланиб юриб, бир жойга қарасалар, бир бола бир чорбоққа кириб, дараҳтларни суғуриб, меваларини еб, эгаларн ғуруллашиб, пишиллашиб қолаверди-ю, бу раврост чиқиб кетаверди. Ҳалиги қипчоқ паҳлавони ҳам шу айёрлар билан келган эди. Билдиларки, баайни шаҳзода Малиқдир. Олдини тўсиб:— Эй шаҳзода, нима қилиб, юрибсан?— деб сўрашиб, кўришиб, шаҳзодани эргаштириб айёрбошининг олдига олиб келдилар. Айёрбоши:— Эй шаҳзода, олиб кетсак кетасанми?— деди. Шаҳзода рози бўлгач, ҳамма айёрлар ишларини саранжом қилиб, Ҳурсон шаҳридан кўчиб, Ҳаворонга қараб йўл олдилар. Қисса кутоҳ, бир неча кунлар йўл юриб, Ҳаворон шоҳининг ўрдасига дохил бўлиб, Ҳаворон шоҳ буларни кутиб олиб воқиан ҳолдан хабардор бўлди. Ҳаворон подшоҳи певарасини қуҷоқлаб, юз-кўзларидан ўпнуб, ҳолу аҳволларига йиғлаб, яхшилаб чўмилтириб, яхши либослар кийгизиб, шаҳзодани бошидан оёғигача қараб чиқди. Ниҳоят шакли шамойили, қадли-қомати чун шамшоддек келишган бир сарвзоддирки, ҳеч монаиди йўқ. Хурсанд бўлганлигидан олиб келган айёрларга бениҳоят дунёлар бериб, дунёликдан уларни мамиуни қилиб юборди. Сўнгра подшо қипчоқ паҳлавонига:— Эй ўғлим, сен ўғлимига уруш асбобларининг ҳар хилидан таълим бергил,— деб бир от ва салаҳлар¹ бериб, қипчоқ паҳлавонига шогирд қўйниб, бир неча йил машқ бердики, ҳеч ақлдан ташқари. Шаҳзода балоғатга етгач, билдиларки, бениҳоят пурзўрдир. Бир куни шаҳзода ўқ-ёйларини олиб саёҳатга чиқиб биёбонда ов қилиб юриб, қайтиб келадиган йўlliдаи адниб, юриб-юриб кеч бўлиб, оти чарчаб, ҳориб, бир жойда йиқилиб қолди. Ўша кеча ўша жойда ётиб, эрта билан қарасаки, оти ўлиб қолибди. Пиёда юриб-юриб чарчаб, лабташна бўлиб, ҳар томонга боқди, ҳеч бир жойдан бир кишлоқ ё бир қарияни кўрмас эди. Ниҳоят, бу кун ҳам шу саҳрова кечани тоиг оттирди. Яна эрта билан туриб тоғинингача юриб, олдидан битта-иккита йилға² чиқиб, ниҳоят кўпайиб, охири йилғалар ҳам шаҳзодани ўраб олди. Йилга ораларида юравериб оёқлари қабариб, этиклари, баданидаги кийимлари йиртилиб тоқати тоқ бўлди. Шу пайт қулогига отининг кишинаган шарпаси эшитилди. Шаҳзода бениҳоят ҳайқириб юборди. Чунки у отининг шарпаси қайса томондан келишини билмаган эди. Осмонин, ерни кўрар, бошқа ҳеч нарсани кўрмас эди. Бир йилқибоқар чўпон шах-

¹ Салаҳ — аслаҳа.

² Йилға — ўсимлик тури.

зоданинг овозини эшишиб, шу йилғазорга қараб йўл олди. Чўпон ҳам ҳайқириб эдики, овозини шаҳзода эшишиб, бир-бировларини чақиришиб, бир-бировларини топдилар. Шаҳзода чўпонни қучоқлаб, худди отасини кўргандай бўлиб, бениҳоят танг бўлғанлигини чўпонга айтди. Чўпон шаҳзоданинг олдига қўйиб: «Овқатлардан е, қимиздан ич!»— деб йилқиларни бир айланаб, ўгириб шаҳзоданинг олдига келса, шаҳзоданинг олдида на пои бор, на сув бор ва на гўшт бор ва на қимиз бор — ҳаммасини ташаввул қилиб, ҳеч нима кўрмагандай бўлиб ўтирибди. Чўпон:

— Эй ўғлим, бу овқатларни нима қилдинг?— дегач, Шаҳзода:

— Эй ота, уч кундан буён қоринм оч қолиб юриб эдим. Менинг чап рўдамга¹ ҳам етмай қолди,— деди. Чўпон:

— Эй ўғлим, ўзниг қай ердан бўлурсан ва қаерга боруғсан?— Бу овқат менга бир ҳафтага етар эди. Энди менинг қариям узоқдир. Сен овқатни еб қўйдинг. Бир ҳафта-тacha мен қандай умр кечираман. Энди мен бориб қариямдан бир қанча таом келтирай. Сен менга ўғил бўлгин. Мен келгунча йилқиларни шу ерларда боқиб юрасан. Кўриладиган йилғазорнинг у томонига йилқилар ўтмасин, ҳуш-ёр бўл, ҳушёр бўл!— деб уйига қараб кетди. Шаҳзода эса овқатни еб олиб, сийроб бўлиб кўзини уйқу олиб бир фасл ухлаб қолди. Уйғониб қараса, йилқилар ва отлар титилиб², ҳар томонига пароканда бўлиб кетибди. Шаҳзода ташвишланиб қарасаки, чўпон кўрсатган йилғазорнинг нариги томонида бир нечта йилки ўтлаб юрибди. Шаҳзода югуриб бўрса, бир катта аждарҳо йилқилардан бир нечтасини ютиб юра олмасдан аранг-араңг кетиб боради. Шаҳзода дилида: «Чўпон, йилқиларимни аждарҳоға олдириб, зааркунандалик қилибди, демасин деб, аждарҳонинг кетидан югуриб, олдига бориб, хўп синчиклаб билдики, аждарҳо тўйғанидан аранг-араңг кетиб боради. Шаҳзода ханжарини қўлига олиб, аждарҳони бориб калласига уриб эди, калласи узилиб ерга тушди. Қарасаки, думи ўраб келгудек. Дум томонига ҳам шамшир уриб, думи узилиб тушди, аждарҳо ўзи билав ўзи овора бўлиб уйкалашиб³ қолди. Бир замондан сўнг аждарҳонинг бўйнидан тилиб думигача сидириб ташлади. Ичидан иккита-учта от чиқиб, ерга йиқилиб қолди. Шаҳзо-

¹ Чап рўда — чап ичак.

² Титилиб — тарқалиб.

³ Уйкалашиб — ўралашиб.

да ўзи отларнинг олдига бориб туриб эди, бениҳоят бир нарсанинг овози келди. Узоқдан қараб аждарҳонинг ҳамроҳи эканлигини билди. Бениҳоят қичқириб, исказ-исказ низин олиб, йилқилар томонга келяпти. Шаҳзода ҳам бир томонга чиқиб палахмонини қўлга олиб, тошни пайвас қилиб, аждарҳога қараб отди. Тошнинг фариллаганига аждарҳо ҳайрон бўлиб калласини кўтариб эди, тош келиб аждарҳонинг калласига тегди. Шаҳзода ҳам пайдар-пай, Сирии-кетин тош ота-ота аждарҳони шоштириб, охири калласини айлантириб ташлади. Аждарҳонинг калласи ишдан чиқиб, кўзлари ҳаён қонга аралашиб, ўз ҳоли билан бўлиб қолди. Шаҳзода қўлига шамшир олиб, ҳар томондан чопачопа буни ҳам ўлдирди. Үнгача чўпон уйнга бориб овқатларни келтириб, йилқиларининг олдига бориб қарасаки, на ҳалиги бола бору на бошқа нарса. Дилида «ҳалиги бола мени алдаб, фириб бериб кетибди-да»,— деб йилқиларини санааса, йилқиларидан учтаси йўқ. У томону бу томонга назар қилиб кўрдик, ҳалиги бола юрибди. Боланинг олдига келиб қараса, бир аждарҳо қийма-қийма бўлиб ётибди. Ҳақиқий ҳолни билдики, бу ишларни шу бола қилибди. Дарҳол боланинг оёғига йиқилиб:— Эй паҳлавон, Рустами достондек бир ишни қилдинг. Ана шу ердаги аждар таишвишга солгай эди. Сенинг ўстирган устозингга раҳмат,— деб боланинг кўз-чаккаларидан ўпиб, севинганидан йиғлаб юборди. Боланинг қилган ишни таҳсин-оғарни қилиб йилқилар олдига келишиб, унинг олдига овқатларни қўйли. Бола ҳаш паш дегунча бир ҳафталик таомини ҳам еб қўйди. Чўпон бениҳоя хурсанд бўлиб, йилқиларни ўгириб, шаҳзода билан қишлоққа келди. Йилқиларни боғлаб:— Эй ҳалс-йиқлар, билинглар ва огоҳ бўлинглар, жилғадаги аждарҳони ўлдирди,— деб ҳайқира бошлади. Қишлоқ ҳалқи эшишиб келиб, ҳалиги чўпондан:— Жинни бўлдингми, ё соғма? Аждарҳони қандай киши ўлдиради?— дейишиди. Чўпон уларга:— Йилқи боқиб юрувдим, бир соҳибжамол бола, ишҳоят қадди қомати келишган, жилға ичидан келиб, мен билан мулоқатда бўлиб кўришиб, таом сўради. Мен унинг слдига бир ҳафталик овқатимни, ҳай, қанчасини еса ейдада, деб қўйиб қараб турсам, бирпасда ҳаммасини еб қўйдим. Ҳаттоки, менга ичишга сув ҳам қолмади. Сўнгра мен болга йилқиларни тайинлаб овқат олиб келишга кетдим. Мен овқат олиб келиб қарасам, бола йўқ. Йилқиларни санааб қарасам, учтаси йўқ. Ҳай дариф, энди менга бу бола павд бериб кетибди-да, деб бир томонга бориб қарасам бола аждарҳони ўлдириб тамомлабди. Боланинг олдига кейинги олиб борган овқатни ҳам қўйиб эдимки, бу овқатларни

ҳам кўз очиб-юмгунча еб қўйди. Ҳозир шу болани мен уйга олиб келдим. Ишонмаганинг аждарҳонинг ўлигини бориб кўриб келинглар,— дегач, қишлоқ ҳалқидан баъзилари отга миниб, аждарҳонинг ўлигини кўргани кетди ва паҳлавон сифат баъзи одамлар болани назарига илмасдан: «Қандай одам экан у, аждарҳони ўлдирап экан»— деб чўпоннинг уйнга келиб бениҳоят қадди-қомати келишган, забардаст паҳлавонга ўхшаган болани кўрдилар. Бола ҳалиги одамларни писанд қиласдан гердайнб келгаплар билан кўришганда, ҳалиги одамларнинг қўлларини бир қисини билан улар икки букилиб, гўёни таъзим қиласан кишидай бўлдилар. Шундай қилиб ҳалқ боланинг аждарҳони ўлдираганига ишониб, ҳаммалари дастурхон-дастурхон таом пишириб келтиравердилар. Бола бўлса таомларни еб, неча кушлар бу ерда истироҳат қилиб юриб эди, ота-оналари эсига тушиб чўпондан:

— Эй ота, бир иш қилиб Ҳаворон йўлига мени тўғрилаб қўйинг, мен йўл топиб кетай — деб сўради. Чўпон:

— Эй ўғлим, бизнинг мамлакатимиз билан Ҳаворон ўртасида йўл борлигини мен унча билмайман. Лекин шаҳри Исфиҳонгача чиқариб қўйсам, у ёғини сўраб-сўраб кетарсан,— деб иккови йўлга тушдилар.

Бир кун йўл юрдилар. Кеч бўлиб, олдиларида бир гузор чиқиб қолди. Ҳушовоз, чашмалари равон, алвон-алвон мевалар пишган, тагига тушган. Ҳушнаво қушлар сайрашиб турибди. Одамнинг қадами шу жойга етганда ҳеч ёққа кетгиси келмайди. Булар шу жойдан ўтиб бора туриб эди, Шаҳзода:

— Эй чўпон ота, борадиган манзилимизга қанча қолди?— деди. Чўпон унга:

— Бизларнинг борадиган манзилимизга яна бир кунлик йўл қолди,— деди. Шаҳзода:— Бўлмаса, шу ерда шу оқшом ётиб, эрталаб йўлга тушиб кетамиз,— деди. Чўпон:

— Эй болам, бу манзилларда ётиш хавфлидир. Бул манзилларда ҳар хил ҳайвонлар, маймуну рўдаполар¹, катта-катта илонлар, шерлар бордир. Шунинг учун бу ерларга ҳеч ким келиб мевасини ҳам олмайди,— деб сўзини тамом қилди. Шаҳзода бу гапни эшитиб:

— Аввал ётмасак ҳам, энди ётамиз. Қани, бу ерда бу оқшом тунайлик-чи,— деб ўтиш жам қилиб, қушлардан

¹ Рўда по — оёғида гўшли йўқ мифологик жонзод. Афсонага кўра, улар йўловчилардан бирор нарса сўрайдилар. Йўловчи нарса узат-ғонини сўриб, ҳалок қиладилар.

сайд қилиб, кабоб пишириб еб, кечанинг ярми ўтди. Бу жойда бир шер яшар эди. Шер буларнинг шарпасини олиб келаверди. Чўпон қўрқинчдан ухламай ётган эди. Бу ваҳшатни жонивориниг шарпасини билиб, шаҳзодани ўйғотди. Шаҳзода бўлса ўрнидан туриб қарасаки, фурсат ўтиб, шер яқинлашиб келиб қолибди, ярг-аслаҳалари бошқа жойда эди. Ҳалиги шер келиб, болага тикила бошлади. Бола ҳам шерга тикилиб тураверди. Шер тикилиб-тикилиб кўзлари уялгандай бўлиб, кўзини қоқаверди. Шаҳзода билдики, аввали ҳол шернинг ўзи қўрқди. Шер ўзини **ғуна**¹ қилиб шаҳзодага отди. Шаҳзода ҳам чолоклик² билан шерни осмонга отиб юборди. Қарасаки, шер ўрнига тушиб, ерга кўкрагини ишқалай бошлади. Шаҳзода шернинг устига тушиб, бўйнидан қучоқлаб, икки оёғи билан шернинг гавдасини қисиб, икки оёғи гўё бир кишини орқасидан қучоқлагандай қилиб сиқиб ётибди. Шер аввал узун-узун нафас олиб, кейинчалик калта-калта нафас олиб қолди. Шаҳзода яна бир фасл сиқиб турса, шернинг жони чиқиб кетада. «Ксл-е, шуни энди ўлдириб нима қиламан», — деб ўйлаб, оҳиста уни бўшатиб эди, шер ўзига келиб шаҳзоданинг оёғига бош-кўзларини суйкаб ингрэй бошлади. Билдики шер-таслим бўлди. Шаҳзода шерни тиззасига олиб, сиқдан жойларини уқалаб, бош-кўзларини силаб, икковлари **ҳамниши** дўст бўлиб қолдилар.

Чўпон ота бўлса дарахтнинг устида энтикиб-энтикиб турар эди. Уни дарахтдан тушириб қараса, бечора гапларини йўқотиб қўйинбди. Шаҳзода чўпоннинг у ёқ-бу ёқларини тозалаб, гапга киргизиб, шер билан учовлон Исфиҳон шаҳрига қараб бир фасл юриб эдиларки, бир гуруҳ одамлар келишганини. Яқинлашиб-яқинлашиб, ҳалиги одамлар буларни кўриб, йўлдан чиқиб ўзларини бошқа канорага³ олдилар. Чунки булар билан арслон ҳамроҳ эди. Шаҳзода уларга қараб:

— Эй биродарлар, қаерга борасизлар? — деди. Улар:

— Бизлар Исфиҳон мулозимлари бўламиз. Яқинда эшитдикки, Йилгин бешасида⁴ кўп вақтлардан бери бир аждарҳо пайдо бўлган. Халқ Исфиҳон шоҳига:— Сизнинг мамлакатинизга қарашли Бешан Йилгинда бир аждарҳо пайдо бўлган. Бу аждарҳонинг ваҳимаси ҳалқа кўп шикаст келтиради, ҳайвоnlаримиз кўп қирилади. Сиз катга

¹ Гуна — ўзини йигиб, ғужанак бўлиб.

² Чолоклик билан — чаққонлик билан, тезлик билан

Канора — четга, бурчак-бурчакка маъносида

⁴ Йилгин бешаси — жой номи.

подшо бўлсангиз, шунинг иложини қилинг,— деб йешма-пеш нома қилиб борган эди. Подшо ул жойга бир неча бор аскар юбориб иложини қилолмаган эди. Бир неча кишилар, аждарни ўлдирдик деб, подшога арз қилибдилар. Энди ўшанинг ҳақиқатини билиш учун кўргани бораяпмиз,— деди.

Чўпон ҳалиги мулозимларга:

— Эй тақсирим, бу воқеани биламан десангиз, мендаң сўрайверинг, мен холдонман,— деди.— Аждарҳони ўлдирған паҳлавон мана шу йигит. Бу бола Ҳаворон шаҳридан адашиб келган экан. Мен бунга Ҳаворон шаҳрининг йўлини кўрсатиш учун Исфиҳонга элтиб қўяман деб йўлга тушиб, оқшом олдимиздаги бешага етиб эдик, бу бола шу шер билан олишиб-олишиб, уни ўзига тобе қилиб олди,— деди. Мулозим аждарҳонинг ҳақиқий кушандаси арслонни етак-лаб бораётган бола эканлигини билди.

Шундан кейин мулозим билан учовлашиб, оҳиста-оҳис-та Исфиҳон шаҳрига қараб юравердилар. Йўл юриб, Исфиҳон шаҳрига кирдилар. Исфиҳон ҳалқи буларни кўриб, ҳайрат бармоқларини тишлаб, узоқдан томоша қилиб юрар эдилар. Бора-бора Исфиҳон аркига яқинлашганда мулозим:— Мен подшо олдига кириб бир сўраб чиқай, сизларни олиб киришга ижозат берса, олиб кирагман,— деди.

Мулозим кириб подшога салом қилиб, бўлган воқеапарни айтиб, бола билан шерни ичкарига киргизишни сўради. Подшо ҳам қизиқиб, олиб киришга ижозат берди. Подшо билан бир қаторда қанча паҳлавонлар, катта-ката-талар ўлтирас эдилар. Саройга аввал чўпон, кейин шаҳзо-да, уйинг кейинидан арслон оҳиста-оҳиста кириб келди. Сарой ҳалқи бу салобатни арслонни кўриб, ижозат берганларига пушаймон бўлдилар. Подшо: «Курси келтиринглар!»— деб буйруқ қилди. Иккита курси олиб келдилар: би-рени чўпон тагига қўйдилар, чўпон ўтириди, бирини шаҳзо-тиззасига тумшуғини тираб, чўзилиб ётиб олди. Тумшуғи шаҳзоданинг тиззасида бўлса, думи деволнинг² у бошига

— Сандал келтиринглар деб,— буйруқ қилди. Сандал қўйиб эдилар, сандалнинг ҳам поялари гижирлаб, ўринида лахшак бийрон бўлиб қолди. Қисса кутоҳ, бир қанча сандаллар синиб, охир қолин¹ келтириб ташладилар. Шаҳзода шунинг устига ўтириди. Ҳалиги арслон ҳам шаҳзоданинг тиззасига тумшуғини тираб, чўзилиб ётиб олди. Тумшуғи шаҳзоданинг тиззасида бўлса, думи деволнинг² у бошига

¹ Колин — гилам.

² Девол — девор.

боради. Бир қанча паҳлавонлар бундай салобатли ҳайвонни кўриб, йўлдан ўтолмасдан бир чоҳнинг ичидаги ўтиравердилар. Кейин подшо қарадики, иш бошқача бўлди. Баргоҳнинг ичидаги ҳаво бузилиб сассиқ бўлиб қолди. Подшо: «Аждарҳони ким ўлдирди?» дегач, чўпон ўрнидан туриб: Султони бокарам, аждарҳони ўлдирган, мана бу шерни мусаҳҳар қилган шу йигитнинг ўзири. Бу йигит Ҳаворон шоҳнинг фарзанди экан. Энди йўл кўрсатсан, ўз шаҳрига кетар эмиш,— деди. Подшо айтди:— билинглар ва огоҳ бўлинглар, менинг битта мушкул аҳдим бор эди. Мушкул ишларимни шу бола бажарибди. Ана шу ишимни ким бажағса қизимни ўшандоқ кишига берарман, деб ваъда қилиб эдим. Энди мажлис тамом. Бу паҳлавонга фалон жойдан жой кўрсатинглар. Бул оқшом бориб ўша жойда ётсин. Эртага аҳд ишимни билдираман,— деб ҳаммани чиқариб маҳсус кишилар билан саройда ўлтириб, маслаҳат қилдилар.— Маликаи Асфияни шу йигитга берсак, шундай шермард шаҳримизда бўлса, ҳар важдан шарофати тегар,— деб, булар бу оқшомни кенгаш билан ўтказаверсин, энди шаҳзодадан сўраиғ.

Шаҳзода бу гани эшитиб, кўнглида Маликаи Асфияни кўриш иштиёқи пайдо бўлди.

Подшо қўргонидаги кишилар бу баҳайбат арслоннинг боланинг тиззасига бошини қўйиб, оёғини узатиб ётганини кўриб, таажжуб қилиб, бирин-бирин келиб кўравердилар. Канизлардан бири Маликаи Асфияга шу аҳволни бориб гапирди. Маликаи Асфия ҳам қизиқиб, ярим кечада қирқ қизлар билан шерни кўришга келди. Кўриши билан шер у ёқда қолиб, шаҳзодани кўриб, ўзини минг мاشаққатлар билан устивор тутиб, оҳиста-оҳиста ўйига қайтиб кетди. Шаҳзода ҳам Маликаи Асфияга бир назар ташлаши билан оташи ишқ кўкрагидан кириб юрагидан жой олиб беором-бекарор қолдики, ҳеч ақлдан ташқари. Хуллас, эрта билан подшо вазирларига: Шаҳзодани олиб келинглар!— деди. Вазирлар келиб шаҳзодага:— Энди сиз шерни шул жойга қўйиб ўзингиз подшонинг олдига бориб келинг,— деди. Шаҳзода бир чакманини ечиб шернинг олдига қўйиб, мен келгунча шу жойда турасан,— деб ишора қилди. Шер эса, тумшуғини чакмонга қўйиб қолаверди. Чўпон билан шаҳзода ичкарига киргач, подшо:

— Эй фарзанд, икки шартимни бажо келтирдинг, энди менинг ва қизимнинг бир аҳди бор. У ҳам бўлса, қизим: «Меникни Маликаи Асфия, мени кимки талашиб¹ кўкрагига-

¹ Талабиб — курашиб маъносида.

ча кўтарса, ўшандай кишини қабул қиласман», — деб айтган. Муддати неча йил бўлди, аммо бир қанча паҳлавонлар шаҳзодалар келиб талашиб, шарманда бўлиб қайтиб кета-дилар,— деди. Шаҳзодага маъқул тушив:

— Эй подшоҳим, аҳдингизда туринг,— деди.

Аҳди омон қилиб майдонга тушди. Қиз ҳам кураш асбобларини кийнб, майдонга тушиб, майдонни бир неча бор айланниб, охири қиз билан йигит яқинлашиб, бир-бирлари билан тиклашиб, паҳлавонлик расмини қилиб, шаҳзода қўл узатиб бир жойидан ушлайман деса, (қиз) рад бериб ушлатмас эди. Қиз ҳам йигитни нохалоб бир жойидан ушлайман деб, бир-бирлари билан эртадан кечгача ташлаш қилдилар. Охири машъаллар ёқиб, кечани чароғон қилиб, тоңг отди. Кундузи ҳам айрилмасдан кеч бўлиб, алҳарзар қиёс¹, икковлари уч кечаю уч кундуз ташлаши. Тўргинчи куни қиз йигитни кейинга ўн қадам сурис, бир зўр қилиб кўтариб эди, тиззасигача кўтарди. Яна кўтармөқчи бўлди, иложи бўлмади. Чўпси бу ёқдан туриб:— Эй бола, ўзнигни ҳушёр тут, нима бўлди сенга?— деб бақирди. Бу ишони шаҳзода эшишиб ўзинга келиб, бир лангар ташлаб эдикни, ошиғигача ерга ботиб бир зўр қилиб қизин кейинга сурис, бир зўр қилиб кўкрагигача кўтарди, яна бир зўр қилиб бошига кўтариб оҳиста ерга қўйди. Шул онда ногора карнай-сурнайлар чалинди. Подшо:

— Ойнабандлик саил барпо қилинглар!— деб буйруқ қилди.

Шаҳар халқи ташвишланиб аркони давлатни, аъбиц салтанатни, раста-регистонларни ва кўча бозорларни яшнатиб, ногора юдиёналарини жилвага келтириб, ҳофизу хушловозлар кўйлаб, абётлар ўқилиб, ошхоналарда таомлар пиширилиб, қирқ кечаю қирқ кундуз тўй-томошолар қилиб, Маликан Асфияни Шаҳзодан Маликиниг аҳдига киргиздилар.

Шаҳзодан Маликиниг оталигига ҳалиги чўпон оталик қилди. Шаҳзодан Малик бир неча кун бу ерда истироҳат қилиб, бир куни подшо ҳамма акобирлари билан бир ерла ўлтириб маслаҳат қилиб, шароблардан ичиб туриб эди, шаҳзода маст бўлиб, ота-оналари эсига тушив, калласини ҳам қилиб, энтикиб-энтикиб йиғлай бошлади. Бу ҳелни подшо кўриб, шаҳзоданинг бошини силаб:

— Эй фарзанд, сенда нимадан камчилик бор?— деб раҳмдиллик қилиб турган вақтида, шаҳзода — Ҳавореч шаҳри подшосининг невараси эканлигини, ота-оналари Ҳу-

¹ Қисқаси маъносида.

росон подшоҳининг зинданда бир неча йиллардан бери ётганилигини кўнглига келтириб йиғлаганлигини подшога изҳор қилди. Подшо бу гапларни эшишиб, афсус-надомалар қилиб, болага:

— Эй шаҳзода, бошингни кўтариб ақлу ҳушингни жоёнга қўй! Бу ишнинг чигили албатта очилади. Мен сенга бир қанча лашкари кишвар бераман. Сен бориб Хуросон подшоҳи билан масоф¹ қилиб, ота-онангни қутқаарсан,— дёгач, шаҳзода бошини кўтариб, кўнгли таскин топади. Бир неча кун ўтиб, подшо шаҳзодадан:

— Сизнинг отапгиз нима учун Хуросон подшоҳининг зинданинг тушган?— деди. Шаҳзода:

— Эй подшоҳим, отам Хуросон подшоҳининг қизини макр билан олиб қочиб кетган. Кейинги вақтда Хуросон подшоҳи нома юбориб чақириб келиб, зинданга соглаш. Уша вақтларда мен бир нораста гўдак бўлганман. Бобомнинг айёрлари келиб, мени олиб қочиб кетганлар. Иттифоқо бир дашту қирларни саёҳат қилиб, адашиб, отим чарчаб ўлди. Ахири, чўпон отамга дуч келиб, шу ерга келиб қолдим,— деб ҳамма воқеаларни подшога бирин-бирин изҳор қўйди-да,— энди менга бир минадиган от ва бир неча жангжўй кишиларнигиздан берсангиз. Мен бориб азиз отам билан онамни золим бобомнинг қўлидан халос қилсан,— деди. Подшо: «Шаҳзодага от келтиринглар!»— деб буюрди. Бир неча отни келтирдилар. Шаҳзода чиқиб отларни кўрди, дилига ўлтирумади. Подшога қараб:

— Эй подшоҳим, бу отлар менга бўлмайди — деди. Подшонинг уч оти бор эди: бири саман сариқ, бири оқ тўрек, бири кўк қашқа. Подшо мулоғимларига:— Шаҳзодани эргаштириб боринглар, қайси отни хоҳласа, ўшани олсин!— деди. Мулоғимлар шаҳзодани отхонага олиб бордилар. Шаҳзода қараб чиқдики, (ҳеч қайси оти) дидига ўлтирумайди. Сайисхонадан отларнинг энг зўрини олиб чиқиб, чап оёғини қўйиб, ўнг оёғини ошириб эдики, от қорни билан ерга эгилиб қолди. Сайислар бу ҳолни кўриб подшонинг энг яхши кўрадиган аргумонини сиз майиб қилдингиз-ку, подшо билсалар бизларниг бошимизни кесар,— деб сайисхонадан чиқиб, подшо олдига келиб:

— Эй тақсир подшоҳим, бу отларнинг ҳаммаси шаҳзодага ярамас экан,— дедилар. Подшо ўйлаб қолди, ахири айтди:

— Эй биродарлар, Мозандаронда карк ҳайвон деган

¹ М а с о ф қ и л и б — жанг қилиб.

минадиган бир ёввойи от бор. Ана шундан бўлса ёки бир фил бўлса миниб борса бўлар эди,— деди.

Исфаҳонда ҳинд филбон деган кишининг бир фили бор эди. Уни уйида асраб, ҳар йили солинавда¹ шаҳарга олиб чиқиб филни кўрсатиб, халойиқдан пул йифниб, то бу йилгача зиндачилик² қиласр эди. Подшо ўшани чақиририб келтирди. Филбондан:

— Филнигизни бизга сотсангиз. Шаҳзода милиб, Хуро-сонга бориб келса. Ёки омонат берсангиз, сизни хушнуд қи-лармиз,— дегач, филбон рози бўлди, филни келтириб берди. Филбонга подшоликдан бош-оёқ сарпо, бир қанча эҳсон-лар бериб жўнатдилар. Шаҳзодага филни бошидан то обеғи-гача безатиб, лашкарлардан ўн минг кишини ажратиб, таҳт қилиб қўйдилар. Шаҳзода ўрдага кириб, подшо билан видолашиб, Маликаи Асфия билан хайрлашиб:

— Эй жоним, мен бир ойда қайтиб келарман. Агар бир ойда келмасам, икки ойда келарман. Агар шу муддатда келмасам, билингки, Хуросон подшоҳининг қўлига тушиб, зинданга солинган бўларман,— деб хайрлашиб, йўлга тушиб кетди. Чўпон отаси билан хайрлашиб, унга бир қанча жавоҳиротлардан бериб, чўпон ота ҳам бениҳоят хурсанд бўлиб ўз доҳиясига қайтиб кетди.

Шаҳзода бўлса йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, ўн кун деганда узоқдан дов-дараҳтлар кўринди, яқин етиб кўрдик, бир ажойиб дарё оқиб ётадиган хушҳаво бир водийдир. Дарёниг у томони беспо-ён кенглиқ бўлиб, кийиклар ҳар томонларга чопишиб юрибди. Дарёниг бу томонида эса тоғлар, боғлар, дараҳтлар беҳисоб; одамзод обеғи тегмаган — жангллар кўрниб турибди. Шаҳзода билдики, бу ерларда ҳар хил ваҳший ҳай-воилар бениҳоят кўп.

Шаҳзода:

— Эй ёронлар, шу жойда, шу оқшом қўниб, шу жойларни сайру томоша қилиб, эртага қайтармиз,— деди. Лаш-карбошилардан бири:

— Эй шаҳзода, бу жойлар ниҳоят хавфли. Ҳар хил ёввойи ҳайвоилар яшайди. Рудапо деган ёпишиб, одамнинг бўйнидан қисиб олса, жонини ҳалқумига келтиради. Шуннинг учун бу манзилларга тушиб, истироҳат қилиш хавфлидир,— деди. Шаҳзода унамасдан лашкарларни тушириб, чодир-чимматларни тикиб жобажой бўлдилар. Аввал оқшом ётгунларигача ҳеч нарсани сезмаган эдилар. Кечадан

¹ Солинав — янги йил, йил боши.

² Зиндачилик — тирниклик.

бир ҳисса ўтиб эдики, ажойиб-фаройиб овозлар эшитила бошлади. Шаҳзоданинг уйқуси қочиб, қўшин ичидан кўп иш кўрган, шу жойларни яхши билган кишиларни ёнига чақириб, улардан:

— Бу ҳайқирадиган овозларнинг қайсиси қандай ҳайвон эканлигини менга айтиб беринглар,— деди. Улар бир-пас туриб эдики, бир царсанинг ҳайқириган овози чиқди. Улардан бири:— Ана бу овоз ҳўқизнинг¹ овози. Қоплон деган бир йиртқич ҳайвон бордирки, у дараҳт устига ишқиб пойлаб туради. Қачонки, бирор жондор ўтса, ўзини ташлаб, устидан босиб ётиб олиб, қорнини шилади. Мана бу овоз бундоқ, ана у овоз ундоқ деб туриб эдиларки, бир ишқоят даҳшатли овоз эшитилди. Шаҳзода:— Бу циманинг озовиз?— деб сўради. Улардан бири:— Эй шаҳзода, буни сўраманг. Рустами замонида, Рустами Достон бу жойларга келиб, шу карк деган ҳайвонни тутиб мингани экан. Ана шу овоз каркнинг овозидир. Бу ҳайвонни тутиб олиш бениҳоя мashaққатлидир,— деди. Шаҳзода бу гапни эшитиб, бу — ҳайвонни кўришга ишқоят иштиёқманд бўлди. Энди мен шу каркни ушламасдан бошқа жойга кетмасман, деб аҳд қилиди. Эртаси куни шаҳзода наҳлавонлардан ўзига ҳамроҳ қилиб, яна шерини эргаштириб, оҳиста-оҳиста ҳалиги водийнинг ичкари томонига қараб сайри томоша қилишга тушдилар. Бир неча қадам юриб, пиҳоят, ўрмоҷ ичига яқинлашиб бораверган сари, алвон-алвон мевалар пишиб, тагларига тушиб, фаровон бўлиб бораверди. Мевалардан еб сероб бўлиб юриб, бир ерда бир изни кўрдилар. Шаҳзода:

— Бу из циманинг изи?— деб сўради.

Ҳамроҳларидан бири:

— Бу карк ҳайвоннинг изидир. Агар бу ҳайвон сезиб қолса, бизларнинг чангимиз чиқиб кетар,— деди. Шаҳзода уларга ваҳшатсангиз қараб:

— Эй қўрқоқлар, сизлар шу қўрқоқлик билан менинг билан Хурсон урушига бормоқчи бўлиб келган бўлсанглар, ҳаммаларингизга жавоб, боринг, кетаверинглар,— деб, қаҳр-газаби келиб эди, қарасаки, ёнида турган шер шаҳзоданинг уларга қаҳр қилганини билиб, уларни евир-есир қилиб қўйгудай бўлиб турганини кўрди. Шаҳзода билдики, яна бир ваҳшат қиласа, бу ҳайвон уларни тирик қўймас. Шаҳзода билан наҳлавонлар қайтиб қўшинга келдилар. Лашкарларга:

— Эй биродарлар, сизларни мен бошқа умид билан

¹ Ҳўкиз — тўғиз.

өлиб келиб эдим. Энди сизларнинг авзойиларнингга қара-
сам, мен билан юришга бўлмас экансизлар. Мен бундай
қўрқоқ кишилар билан юришга ор қиласман. Энди сизлар-
га жавоб,— деди. Ҳамма лашкарлар бу иидони эшишиб,
юқ-ёвларини ортиб, ўз келган йўлларига қараб кетдилар.
Шуларнинг ичida Бадил отли бир киши бор эди. У киша
бутун умрини сайёдлик, турли хил урушларга бориш билан
ўткарган эди. Қарасаки, шаҳзода билан ўша одам қолиб-
ди. Бадил ўрнидан туриб, шаҳзодага:

— Эй шаҳзода, мен каминани ўзинг билан ҳамроҳ қи-
либ юришга қабул қилгайсан. Чунки мен умримни доимо
сенингдек паҳлавонларнинг, сайёдларнинг қаватида юриб,
кўп ишларни бошимдан кечириб ўткарганин,— деб келиб
шаҳзоданинг оёғига ташланди. Шаҳзода Бадилнинг бошини
силаб:— Э Бадил, ҳақиқий ҳамроҳ экансан. Энди сен
меннинг энг яқни дўстим бўлдинг. Қасамёд қилиб айтаман-
ки, мен қаерда бўлсан, сени қўлдан қўймайман. Ҳимма-
тингга балли,— деб икковлон, шер билан уч тан бўлиб во-
дийнинг ичига қараб юравердилар. Сайру томоша қила
қила, кеч бўлса бир бузуқ жойга чиқиб, ҳамма ишларни му-
шоҳада қилиб кундуз бўлса шу водийнинг ичига томошни
қилиб юрар эдилар. Буларнинг мақсади карк ҳайвон қай-
си томондан келиши ва қандай қилиб уни ушлаш эди.
Шундай қилиб булар бир неча кундан сўнг каркининг кела-
диган жойини билдилар. Карк шу водийда бир қия тоши-
нинг тагидан ўтиб, келар экан. Бадил айтди:

— Эй шаҳзода, каркини ана шу жойда ушлаш мумкин.
Ана шу жойни қазиб, устини кўприк қилиб қўйсак, ўзига
тошнинг бир томонида реза тошларнинг ичига кўмили ў-
турсанг, қачонки карк келиб шу кўприк устига оёқ қўйго-
нида бирдан чўкиб, хандақ ичига тушиб қолиши билан сен
тош тагидан чиқиб, унинг устига отилсанг, шу вақтла аввали
қулогини маҳкам ушлагин. Унинг жони қулогидадир.
Ана шунда сенга тобе бўлса ажаб эмас,— деб йўл кўрсаг-
ди. Шундай қилиб шаҳзода билан Бадил иккови хандақни
қазиб, ёғоч, устидан хасу хашаклар билан ўраб, унинг усти-
дан тош резаларни териб худди тахту равони йўлидай қи-
либ қўйдилар. Шаҳзодани бир томонга ётқизиб устидан
кўп тош резаларни¹ тўкиб, ҳеч нима йўқдай қилди. Шер
билан Бадил бир канорада ётдилар. Кечадан икки ҳисса
ўтиб эдики, бир ҳайбату салобатли, ваҳшатли ҳайвон пайдо
бўлдики, унинг ҳайбати салобатидан жами паррандалар
учишиб, дарахтлар патиллашиб, даррандалардан² — шер-

¹ Тош резалари — шагал.

² Дарранда — йиртқиц.

дан бошқа ҳайвонлар ҳаммалари бир томонга қочиб, тўс-тўполон бўлиб қолди. Бадил бу сиёсат билан келадиган карк ҳайвон эканини кўрди. Карк келиб-келиб ҳалиги қеч тошнинг ёнида тўхтаб, ҳар томонга боқиб, охири қия том орасидан бир неча қадам юриб, хандақ устига ўтиши билан ёғочлар синиб, гулдираб хандақ ичига тушиб кетди. Шаҳзода бўлса баланд овоз билан бир наъра уриб, ўзини хандаққа ташлади. У карк ҳайвоннинг устига мишиб, бир қўли билан қулоғидан сиқиб ушлаб олди. Карк ҳайвон, бу бениҳоя забардаст паҳлавоннинг қулоғини ушлаганини билиб, қулоғи сғриб, шаҳзоданинг оёғига бошини суртиб, ҳўяграй бошлади. Шаҳзода эса Каркнинг таналарини силаб, ўпib, ёли-думларини үқалаб бениҳоя мөҳрибонлик қилди. Карк ҳайвон бу мөҳрибонлик, шафқатни билиб охири шаҳзода а муте бўлди. Шаҳзода Бадилни чақириб:— Каманд келтиринг,— энди буни боғлаб олайлик,— деди. Каманд ташланди. Шаҳзода карк ҳайвонни боғлаб, нуқталаб, хандақининг устига чиқиб, бир ишорат қилиб эдики, карк ҳайвон ҳам бир иргиб чиқиб олди. Шаҳзода каркни етаклаб оҳиста оҳиста ҳалиги лашкарлар тушган жойга олиб келди. Булар карк билан синашиб, ўрганишиб тураверсии. Энди гапни ҳалиги қайтиб кетган лашкарлардан эшигинг.

Булар қайтиб, бир неча маизил юриб, кўнгилларида: «Энди бизлар қайтиб, ўзимизча уй-уйимизга кетсан, барини, бизларнинг уйга келганимизни подшо билиб, бизларни минг балоларга гирифтор қиласа керак. Ундан кўра шу шаҳзоданинг олдига бориб, гуноҳларимизни бўйнимизга олиб, товба қилиб сўрасак», дейишиб маслаҳат қилдилар. Ҳаммаси шу маслаҳатга қўшилиб, кейинларига қайтишиб, Шаҳзода тушган жойга келиб қарасаларки, шаҳзода карк ҳайвонини мусаххар қилиб, бир неча кун ўргатиб, ўзи аром қилиб, машқ бериб юрибди. Бу келган лашкарни карк ҳайвон кўриб, бўйниларини чўзиб, тўлиқсиб-тўлиқсиб ҳар томонга тезлик қилиб, бепарволик қилаверди. Шаҳзода карк ҳайвоннинг гарданига бир шапалоқ уриб қулоғидан қисиб эди, карк ҳайвон икки букилиб шаҳзоданинг оёқларини ялай бошлади. Кейин шаҳзода каркнинг ёл-думларини силаб турди. Лашкарлар бориб шаҳзодага салом қилдилар. У саломга ҳам эътибор бермади. Яна салом бердилар. Охири алик олиб:

— Эй қўрқоқлар, нима учун қайтиб келдингизлар, сизлар бўлмасангизлар ҳам, карк ҳайвонни мусаххар қилиб бўлар эками?— деди. Бу лашкарлардан бир паҳлавонни чиқиб:

— Эй шаҳзода, бизлар гуноҳкор. Оқил кишилар ҳами-

ша гуноҳкорнинг гуноҳини афв қиласилар. Гуноҳни авф қиласлик помардинг ишидир. Бизлар аввал хом экан миз, энди пишдик. Ҳаммамиз олдингда қасамёд қиласизки, агар ўтда бўлсанг — ўтда, сувда бўлсанг — сувдамиз, деб шаҳзоданинг олдида ҳамма лашкар бирин-бирин қасамёд этиб, сафларини туздилар. Шаҳзода бўлса, бир неча паҳлавонларни ажратиб, ҳалиги филга мутасадди қилиб, ана шу филни подшога элтиб топширип деб бир нома ёзиб қайтариб юрибди. Филбонлар бир қанча йўл юриб, Йиғиҳон шаҳрига дохил бўлди. Паҳлавонлардан бири бағридан бир нома чиқариб подшога тутди. Подшо номани ўқий бошлади: «Эй ота! Аввал салом. Иккинчи салом аҳли байтларга бўлсин! Саломдан сўнг, менки, ўғлингиз ҳам куёнингиз шаҳзодан Малиқдурман. Хуросонга кетаётгандан, йўлимдан бир водий чиқиб қолди. Бу жойда саёҳат қилишна кўнглимда жазм қилиб эдим. Ероилардан баъзилари бу хавфли жой деб маън қилдилар. Мен қизиқиб шул жойда қўйдим. Кечаси уйқум келмади. Ҳар хил даррандалариниг овозларини эшитиб, қизиқиб билдикки, бул жойда карк ҳайвон яшар экан. Ероилардан бири менга ҳамроҳ бўлиб йўл кўрсатди. Шундай қилиб, бизлар карк жониворни ушлаб муте қилдик. Энди филнинг менга ҳожати Сўлмаганилиги учун сизга қайтариб юбордим. Салом билан куёвингиз шаҳзода Малиқдурман. Нома етгандан сўнг Маликаи Асфияга менинг саломимни билдиргайсиз. Нома тамом вассалом», — дебди.

Подшо номани ўқиб, бағоят хурсанд бўлиб, фил олиб борган кишиларга инъом-эҳсонлар бериб юборди. Филини бўлса аркка боғлаб қўйдилар. Булар бу ерда турсин, энди гапни шаҳзода Маликнинг бобосидан эшитинг.

Вақтики, шаҳзода Малик биёбонга овга чиқиб йўқолганига бир йил тўлиб, саҳро-биёбонларни, дашти чўлларни, тор ва дарёларни ахтаришиб, топа олмасдан шаҳзода ё ўлган, ё бўлмасам, Хуросон подшоҳининг айёрлари келиб олиб кетгандир, деб фикр қилдилар. Баъзилари: «Қипчоқ паҳлавони кўп вақтлар таълим бераман деб ҳар томонларга олиб кетар эди. Магар шу бир бало қилганга ўҳшайди?» — дейдилар. Бу гапни қипчоқ паҳлавони эшитиб, подшонинг олдига бориб:

— Э тақсири олам, сизнинг ўғлингиздай ўғилга мен тиканинираво кўрмас эдим. Не учун менинг ҳақимда бундай бўҳтон сўзлар гапиряптилар. Бу бўҳтон гапларни эшишга мен чидай олмайман, — деб ўзини уриб, ёқаларини йўртиб йиғлаб чиқиб кетди. Далага чиқиб, бир жойга бориб, ўзини дарахтга осди. Бу ҳолни бир деҳқон киши кўриб,

дарҳол югуриб дарахтнинг ипини кесиб юборди. Паҳлавон ерга йиқилиб, бехуд бўлиб қолди. Қарадики, подшоҳнинг ўғиззодаси. Дарҳол подшога келиб: Сизнинг ўғлингиз ўзини осган экан. Ипни кесиб эдим, ҳоли бехуд бўлиб ё тобди,— деб хабар берди.

Подшо мулозимларига:— Дарҳол бориб келтиришинг лар!— деди. Мулозимлар дарҳол югуриб, паҳлавонни кўта-ришиб олиб келиб, бир уйга ётқиздилар, табиблар муста-жа қилдилар. Паҳлавон ўзига келиб қарасаки, бир уйга ётибди. Кейин подшо кириб саломлашиб:— Эй ўғлим, ме-нинг жиги бийроним чиқиб, шунча кулфатни кўриб юрибману сен бўлсанг битта туҳмат гап учун ҳаётнингни ти-е қиласанми? Сенга менинг эҳтимотим¹ катта эди-ку. Узли бу гапларни мен сенинг ҳақингда айтганим ҳам йўқ ва ёшитган ҳам эмасман. Сен шаҳзодан Маликка ҳақиқий дўст эканингни ўзим ҳам биламан. Бундай ўзини осадиган ёки ўзига тиф урадиган инсонни помард дейдилар,— деб насиҳат бериб чиқиб кетди. Қипчоқ паҳлавонни ҳам чиқиб уйига бориб, хотининг айтди:— Эй хотин, мен шу оқном бир томонга сафарга кетаман, менинг кейиннимдан ҳеч ким бормасин,— деб ярим кечада чиқиб кетди. Шу юриш билан узоқ йўл юриб, йўл юрса ҳам, мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, ўз шаҳрига бориб, хишвандларини кўриб, бир печа кун улар билан истироҳатда бўлди. Бир кун паҳлавон дилида: «Бу юриш билан мурод ҳосил бўлмайди. Энди мен подшога бориб арзиҳол қилсам, менга бир неча минг лаш-кар берса-ю, Хурсон мамлакатига бориб шаҳзода Ҳурмуз билан Маликан Ҳурни озод қилиб, подшоини Ҳавороннинг кўнглини хушиуд қилсам», деб ўйлаб паҳлавонни Қипчоқ шоҳи Қалқоннинг ўрдасига кириб борди. Бу боргандан подшо билан барча паҳлавонлар ўриидан туриб, қучоқла-шиб кўриша бошладилар. Чунки паҳлавонни Қипчоқ паҳла-вонликда мамлакатда ягона эди. Бу паҳлавонлар билан қучоқлашиб кўришаверсин. Бу ерда ҳам баҳил вазир бор-ди, энди гапни шундан ёшитинг. Шу баҳил вазир подшога:

— Эй подшоҳим, ўзингиз биласизки, бу паҳлавон шаҳ-зода Ҳурмузнинг қўлига тушиб, у билан биродар бўлиб, ўша кечага бизларнинг устимиздан ваҳима солиб, бор-йўғи-миздан ажратиб, шармандан олам қилиб юборган қирқ қаландарлардан бири — мазкур шу паҳлавонингиздир. Энди бунинг ишларини унутдингизми? Ҳали ҳам бўлса, бу бизнинг олдимизга чакки келгани йўқдир. Қандай қилиб бўлса ҳам буни офтобни сояга тортмасдан қўлга тушириб,

¹ Эҳтимот — ишонгі, эътиқол маъносида.

бошини танидан жудо қилинг! — деди. Подшо унинг гапи-га кириб, бир қанча зисфатлар ясаб, ҳар хил овқатлар ҳозирлаб шароблар олиб келиб ичиб, ҳаммалари маст-аласт бўлганидан кейин, подшо:

— Паҳлавонни каманд билан бойлаб, зиндонга солинг-лар! — деди. Бир қанча паҳлавонлар каманд ташлаб паҳлавонни мастилик ҳолатида ушлаб олиб, зиндонга солдилар. Бу ишии паҳлавонлар кўриб боргоҳда ғала-ғовур пайдо бўлиб қолди. Чунки бу ерда турган паҳлавонларнинг кўплари шунинг уруғидан эди. Подшо уларга қараб: — Боргоҳда кўп ғалва қилманглар, бу иш подшоликнинг ишидир. Сиз-ларга вақти билан тушунтираман, — дегач, паҳлавон қипчокнинг биродарлари ва хешлари ҳам таскин топдилар. Энди булар бу ерда турсину гапни шаҳзодаи Маликдан эшитинг.

Ахтара-ахтара безор бўлиб, ахири Хуросон шоҳи олиб кетгандир, энди нима бўлса бўлди, ўшандоқ жондан азиз ўғлим ва келиним ва неварам Ҳуросонда азобда бўлса-ю, мен бу ерда роҳатда бўлсан. Бу иш одобдан эмас:

— Эй қушбеги, эртага шаҳарга ноғора чалдир! Ҳуросон мамлакатига урушга кетамиз. Ҳалойиқ эшитсин, — деди.

Эртаси лашкарбоши ноғораю карпай-сурнайларни чалдирив юборди. Мамлакат қарияларига: «Фалон куни, фалон соатда шаҳарнинг ўртасига йиғилинглар. Ҳуросон мамлакатига уруш сафарига борамиз», — деб нома ёздилар. Подшонинг бу хабари Ҳаворон мамлакатига машҳур бўлиб, ҳар томонлардан ҳалойиқлар тиф-табарларини олиб, от ва туяларига миниб келавердилар. Муддати ўн кун ўтганла ҳалойиқ жам бўлди. Аввали подшойи Ҳаворон отига сувора бўлди. Ўрнига кўпгил ишонадиган бир вазирларини таънилаб:

— Мен кетгандан сўнг бепарво бўлмасдан ҳар кун беш минг-олти минг киши билан озиқ-овқатни юбориб тургайсан, — деб Ҳуросон мамлакатига қараб кетди. Қисса кутоҳ, подшо мاشаққати тамом билан Ҳаворондан чиқиб Ҳуросонга яқинлашди. Ҳуросон дидбонлари Ҳуросонга бориб подшога:

— Эй подшоҳим, билинг ва огоҳ бўлингки, сизнинг мамлакатингизга Ҳаворон подшоси билан паҳлавонлари бепоён аскар тўкиб дашт ва саҳроларни тўлдириб қурту қумурсқадай бўлиб келяпти. Уларниң ҳисобини ҳеч билиб бўлмас, — деб хабар қилиб, маоват билан гапирди. Подшо сиёсат қилиб, подшоликка бунчалик сиёсати билан гапириш нима ҳожати, деб ҳайдаб юборди. Шундай қилиб пайдарпай, соатба-соат қанча кишилар келиб кетаверди. Шундан

кейин подшонинг дид жаҳоннамоси бор эди, чиқиб қардики, бениҳоят аскар келаётир. Дарҳол лашкарбошиларига:— Хурсон шаҳрининг аскарларини йигиб, бениҳоят душман қуршаб келди, ноғораларингни чалинглар!— деб буйруқ қилди. Хурсон шаҳрига ноғора, карнай-сурпай чалинди. Хурсон халқи уруш эълон қилинганини билди. Ҳамма лашкарлар йигила бошлади. Булар лашкар йига берсин, Ҳаворон подшоси Хурсон мамлакатига яқинлашиб бир жойга чодир-чимматларини тикиб: «Эй Хурсон подшоҳи билгин ва огоҳ бўлгин, манки, Ҳаворон подшоҳидурман! Менинг фарзанди-дилбандимни ва қизинг Маликаи Ҳурни бир печа йилдирки зинданда боқурсан. Энди у бегуноҳларни зиндандан чиқариб менгә юбор. Бўлмаса мен ўзимни шундай чоғлаб келдимки, Хурсон шаҳрингни зери-забар қиласман ёки ўзим ҳам зинданингга асир бўлман!» — деб бир нома ёзиб, бир номачига бериб юборди. Номачи номани олиб Хурсон ўрдасига келиб кириб, одобусуллар билан номани подшога тутди. Подшо номани ўқиб, мазмунидан огоҳ бўлиб, дарғазаб бўлиб, номанинг кейинига: «Фалон мавзеда уруш майдони, ўша томонга боравер. Мен ҳеч вақтда ўғлингни зиндандан чиқармайман. Узингни ҳам майдонда енгиб, зинданга солиб, Ҳаворон мамлакатига ҳам Хурсон деб от қўймасам, асло Хурсон подшоҳи бўлмагайман!» — деб ёзиб, қасамёд қилиб, номачига номани тутди. Номачи номани олиб чиқиб, бориб Ҳаворон шоҳи мақсади жанг эканини билди, сўнгра Ҳаворон шоҳи лашкари кишварларини тортиб, Хурсон шоҳи айтган жанг майдонига қараб йўл олди. Ул жойга боргач, бир баланд жойга чодир тикиб, ул жойга байроқни ўрнатиб, тепаликнинг гирдига эл-эл қўшинилар ҳам чодир-чимматларини тикдилар. Ҳаворон подшоҳининг чодири баландликда ва ўрталиқда қолди. Булар бу жойда бу кеча истироҳат қилиб, ҳар қайси қўшинлар ўз чодирларини муҳофаза қилиб, «ҳозирбош, воқиббош¹» — деб кечаси чодирларни айланиб юравердилар. Энди гапни Хурсон шоҳидаи эштиниг.

Хурсон подшоҳи шаҳар ичидаги аскарларни йигиб бошқа қалъаларига ва қарияларга нома юборди. Шаҳар ичидаги аскарларни жам қилиб, уруш майдонига юборди. Ҳаворон шоҳи ҳам беш минг аскарларини олдинга қўйиб, беш мингини ўнг томонига, беш мингини чап томонига қўйиб, «ўзларингга ҳушёр бўлинглар!» — деб тайинлади.

¹ «Ҳозирбош, воқиббош» — ҳозир бўл, огоҳ бўл, хабардор бўл.

Булэр ўзларини тузатиб туриб эдиларқи, Хурросон подшоҳи Қалъадан чиқиб, дарвозаларни мустаҳкам қилиб, жанг майдонига келди.

Тамоми аскарлари пешвоз чиқиб олиб келиб бир балан і тахтга ўтиргизиб қўйдилар. Хурросон шоҳи рўпарасидаги Ҳаворон шоҳининг аскарларини тузатиб қўйганлигини кўриб, паҳлавонларини чақирди:

— Эй паҳлавонлар, ким Ҳаворон подшоҳининг майдонига бориб маракан майдон кўрсатиб уларнинг, адабини берни келади? — деди. Хурросон мамлакатидаги сандалиншии паҳлавонларидан бирни подшонинг олдига келиб, тазим қилиб: — Менга рухсат берсангиз; буларнинг адабини берсанам, — деб подшодан рухсат олиб, отига миниб майдонга тушиб, Ҳаворон шоҳининг ҳузурига яқинлашиб:

— Эй Ҳаворон ҳалқлари, билинглар ва огоҳ бўлинглар, Хурросон мамлакатининг сандалнишин паҳлавонларидан машҳуриман. Энди мен майдонга чиқдим. Қани менинг майдонимта ё ўзини киргин, ё атанган паҳлавонларингдан бирни юборгин! — деб фарёд қилди. Ҳаворон подшоҳи буни ўзитиб, ўнг-сўлига қараб эди, Ҳаворон шаҳрининг паҳлавонларидан бирни қаддини рост қилиб, Ҳаворон подшоҳининг ҳузурига келиб: — Эй подшоҳим, мен каминага рухсат берсангиз, букун майдонга кириб жанг қилсанам, — деди. Ҳаворон шоҳи унга ҳам рухсат берди. Фотиҳа олиб, отини суриб, майдонга кириб, бир-бирига даҳонба-даҳон яқинлашиди. Ҳарифлар бир-бирларини ҳақиқий паҳлавон эканлигини сипашиб билишди.

Хурросон паҳлавони айтди: — Эй паҳлавон, қани ҳарба келтиргин! — деди. Ҳаворон паҳлавони: — Аввал сен ҳамла қилгин, — деди. Хурросон паҳлавони шамиширини суғириб, отининг жиловини айлантириб-айлантириб келиб Ҳаворон паҳлавонининг бошига урди. Ҳаворон паҳлавони ҳам чобуклик¹ билан бошига қалқон тутиб, қиличга рад берди. Иккинчи, учинчи қилич урди, муроди ҳосил бўлмади. Навбат Ҳаворон паҳлавонига келиб, қиличини суғириб, бу ҳам уч мартаба қилич уриб эди, у ҳам рад қилди. Қиличдан муродлари ҳосил бўлмагач, Хурросон паҳлавони қўлига найза олиб бир неча қадам кейинда турниб, найзани отиб эди, Ҳаворон паҳлавони отган найзасини муқаррар ушлаб олиб отиб юборди. Ҳаворон паҳлавони аччиғланиб тишларини қайраб отидан ўзини ерга ташлаб, бу ҳам отдан тушиб, икковлари кураш олдилар. Бу кунни кураш билан ўткариб кеч бўлди. Ҳар икки томони айёрлари ўртага тушиб, паҳла-

¹ Чобуклик билан — чакқонлик билан.

вонларни халос қилиб таблибозкаш чалдилар. Ҳар иккى томон ўз қўшинларида истироҳатга машғул бўлдилар. Эртаси эрта билан нофора, карнай-сурнай чалиниб, сафларини рост қилиб ҳалиги паҳлавонлар майдонга тушдилар. Ҳурсон паҳлавони гурзисини қўлига олиб, гурзи билан бирлаш масо¹ қилиб, гурзидан ҳам муродлари ҳосил бўлмагач. Ҳурсон паҳлавони Ҳаворон паҳлавонининг камарига қўйсан солиб, бу цаҳлавон унинг камарига қўйсан солиб, бир-бирларни билан зўр уруш қилдилар. Охири Ҳаворон паҳлавони зўр қилиб кўтариб, Ҳурсон паҳлавонини ерга урмоқчи бўлди ва:— Эй ёронлар, каманд қелтиринглар!— деб қичқирди. Ҳаворон лашкарларидан бир қанча кишилар келиб камани билан Ҳурсон паҳлавонини боғлаб, асир қилиб олиб кетдилар. Ҳаворон паҳлавони:— Э, Ҳурсон шоҳи, менинг майдонимга одам юборинг. Масоф қиласман,— деди. Яна бир паҳлавон чиқиб икковлари жангга муқонд бўлдилар. Бир фасл жанг қилиб, уни ҳам асир қилиб олиб, бир қанчасини ярадор қилиб. Ҳаворон подшоҳининг омади келиб, таблибозкаш чалдириб, иккала томон ўз қўшинлари билан истироҳатга машғул бўлдилар. Булар бу ерда турсин-у, эндигани шаҳзода Маликдан эшитинг.

Шаҳзода карк ҳайвонини мусаҳҳар қилиб, йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бир қанча қишлоқларининг ичидан ўтди. Ҳалқлар томошага чиқиб, шаҳзоданинг бундай ишини кўриб таҳсии-офарин қилдилар. Тагидаги мишиган оти, отга ўхшамайди, ёнидаги ҳайвон арслони, ўзи бўлса, бағсят соҳибжамол, қавий ҳангал² паҳлавон экан, деб таажжубда қолдилар. Буларнинг сиёсатидан ер-осмон ларзага келиб, шаҳзоданинг яқинига боришга ҳеч кимнинг хоҳинши йўқ эди.

Булар шу асъасаю-дабдаба билан Ҳурсон ҳаддига яқинлашиб келиб эдиларки, уларнинг олдида бир дарёйи азим памудор бўлди. Дарёнинг лабида Боги Ирамга ўхшаш бир торбоги олий кўринди: ҳар хил мевали дарахтлари мақтагуича арзигудек, деворларига марварид ўрнатилган. Бу чорбогни шаҳзода кўриб, ниҳоят шавқи келиб, айланиб-айланиб дарвозасини топиб тақиилатди. Чорбогбои қарасаки, дарвозанинг олдида бир салобатли киши билан ниҳоят кўп бегона кишилар турибди. Шаҳзода:

— Эй бобо, чорбогни очинг, мен бир кириб сайри томонга қилиб чиқай,— деди.

Бобо:— Эй болам, бу чорбог Ҳурсон подшоҳининг чор-

¹ М а с о — жанг.

² Қ а в и й ҳ а н г а л — қобилиятли.

богидир. У кишидан бошқа битта мўрчани ҳам бу ерга қўйишга икозат йўқ,— деди.

Шаҳзода кўп гапирди, бобо унамади. Охири шаҳзода каркининг жиловини дарвозага тўғрилаб, оёғини узангидан чиқариб, дарвозани бир тепиб эдики, занжирлари узилиб, дарвоза очилиб кетди. Шаҳзода билан барча аскарлар чорбоққа йўл олди. Бобо қарадики, дарвозанинг занжирлари узилиб, аввал шаҳзода карк билан, кетидан бир бадсалобат шер ҳам кириб келди. Чорбоғбон уҳ дейишга ҳам ҳоли қолмай, ўрнида тахта бўлиб қолди. Бирпас ўзидан кетиб, яна ўзига келиб қарасаки, лашкарлар кириб тамом бўлгани йўқ. Царвозадан ташқари чиқаб, Хурсон мамлакатига қараб қочиб, ўрдаға келиб, мулозимларга:— Эй мулозимлар, пошли қаердадир, менинг подшога айтадиган гапим бор,— деди. Мулозимлар бобонинг бундай ҳовлиқиб келганинг бояси нима, деб сўради. Чорбоғбон кўрган-билганларининг ҳаммасини мулозимларга айтиб берди. Мулозимлар бу гапни эшитиб ҳайратда қолдилар. Подшо жанг майдонида туриб эди, ўшал куни ҳам жанг бўлиб, бир қанча аскарлари аспр бўлиб, бароли¹ келмай ўрдага кириб эди. Бу гапни эшитиб, бир ғами устига минг ғам қўшилиб, вазирiga: Бу ишнинг иложи қандай бўлар экан,— деди. Бир вазири:— Эй подшоҳим, ўзингиз жанг устида турибсиз, чорбоғнингизга кирган бўлса, меваларни еб, сероб бўлиб, яна чиқиб кетали-да. Энди уларга сиз бадмуомалалик қиласангиз, ўзингиз билан Ҳаворон подшоси уруш қилиб, бир қанча пажлавопларингизни асир қилиб турибди. Энди яхшиси шулки, бир неча кишиларингизни юборинг, улар бориб сизлар қаерга борасизлар ва қаердан келасизлар, деб хушмуомалалик қилиб, берағиган йўлни тўғрилаб қўйсинлар. Бўлмаса, ишимиз оғирлашади,— деди. Подшо бир неча кишиларига.— Сизлар бориб чорбоққа келган пажлавон нима учун келган ва қаерга боради, шуларни билиб, уларни секинлик билан шаҳримиздан чиқариб келинглар,— деб тайинлади. Чорбоғнинг ичидаги тамоми аскарлар мўр-малаҳдай бўлиб, чодир-чимматларини тикиб жой олибди. Пёдининг кишилари шаҳзоданинг ҳузурига бориб узоқдан саломлашиб:

— Эй шаҳзода, Сиз қаердан келарсиз ва қаерга борарсиз? Агар борадиган жойингиздан адаштан бўлсангиз, бизлар сизни йўлнингизга тўғрилаб қўяйлик. Бу чорбоғи олий Хурсон подшоҳининг махесус чорбоғларидир. Сёқости қиласангизлар, подшоҳимиззининг кўнгиллари малул бўлиб,

¹ Бароли — омади.

сизларга ташвиш беради. Яхшии шуки, бу чорбоғдан чиқинглар,— деди.

Шаҳзода уларга:

— Э боболар, бизлар бу ерда бир неча кун истироҳат қилиб, кейин кетамиз. Хурросон подшоҳига: «Чорбоққа келиб тушган меҳмонлар подшо ўзи билан зинданда азобда ётган кишиларни ҳам бирга олиб келсин,— деб талаб қиладилар», деб айтинглар,— деди. Улардан бирини подшо ҳусуви э юборди-да, ҳалиги арслонни олиб келиб дарвоза олдига қўйиб, ўзи чорбоққа кирниб, айш-ишрат билан машғул бўлти. Келган кишилар қарадиларки, битталари дарвозада чиқиб, қолгаплари чорбоқнинг ичидаги қолиб кетди. Чунки дарвозанинг олдига шерни мутасадди қилиб қўйди. Ҳеч кимла юрак йўқки, чорбоққа кирса ва чиқса. Ҳалиги чиққан киши подшога бориб, чорбоғни олийнинг ичи лашкар билан тўлган, чодир-чимматларини тиккан, ҳисобини ҳеч ким билмайди,— деб бениҳоят таъриф қилди. Подшо дарғазаб бўлиб мингта кишига:— Уша паҳлавонини бориб боғлаб келнинглар,— деб буюрди. Шаҳзода пештоқда туриб эди, мингта паҳлавон келиб, чорбоққа яқинлашиди. Шаҳзода шерини олиб бир пацага қўйиб, ҳалиги келган кишиларни чорбоққа киргизиб, яна шерни олиб чиқиб дарвоза олдига қўйди. Келган кишиларининг ғайратлари келиб, шамширларини яланғочлаб, шаҳзоданинг аскарларига ўзларини уриб, уларни асир қилиб олиб кетишни хоҳлаганлар. Қарасаларки, чорбоқнинг ҳар қайси томонида қанча минг аскарлар булатининг бу қилған ишларига ҳазил-мазақ қилиб турибдишлар. Бу аскарлар ҳушёр бўлиб, дарвозага қарасалар, дарвозада бир шери басавлат ётибди. Унинг ҳайбатидан ва салобатидан одамзоданинг юраги ёрилгудек. Ҳамма аскарлар ҳайрат бармоқларини тишлаб, бадаплари сусайиб, бўшашиб тек қолдилар. Шаҳзода уларни бу ҳолда кўрни, лашкарларига:— Бу келган кишиларининг ҳаммасини уйлаб каманд тортинглар,— деб буюрди. Шаҳзоданинг аскарлари уларни камангарон қилиб бир жойга жам қилдилар. Помиди қараб туриб эдикни, лашкарлардан ҳеч бир хабар бўлмади, яна минг кишини:— Бориб қаранглар, қани нима бўлди экан,— деб юборди. Бу келган кишилар яқинлашиб эди, шаҳзода дидбондан билиб, шери билан ўзга бир жойга пинҳон бўлди. Лашкарлар тамом киргандан сўнг, ул жойдан чиқиб, кирган лашкарларга:— Эй паҳлавонлар, энди чиқолмассизлар, қўлларнингиздан шамширларнингизни ерга ташлаб, яхшилик билан таслим бўлинглар, агар чиқайин десанглар, мана дарвоза очиқ, бўлмаса, чорбог деборлари баланд, жанг қилсанглар, мен тайёр,— деб

ҳалиги паҳлавонларнинг олдига борди. Подшо аскарлари кўрдики, дарвозада шери басавлат ётибди. Деворлардан чиқай десалар баланд, Шаҳзодага ўзларини урай десалар, ў гўёки бир девга ўхшаш. Илож тополмасдан ҳаммалари якбора таслим бўлдилар. Шундай қилиб подшо уч мартаба уч минг кишини юбориб, уч минг кишидан айрилди. Шу билан кеч бўлиб, уруш тамом бўлиб, таблибозкаш чалинди, ортаси сарафroz бўлиб, яна икки томон урушга муқонд бўлдилар. Булар бу ерда турсин.

Хуросон подшоҳидан урушга киришга амр бўлди. Бир паҳлавон рухсат олиб майдонга кириб, ҳар хил хунарларини бирин-бирин ошкора қилиб, марди-майдон талаб қилиди. Ҳаворон паҳлавонларидан бирни рухсат олиб майдонга кириб, рўпара бўлиб, бир-бирлари билан шамширвозликка муқайяд бўлдилар. Хуросон паҳлавони каманд тайлаб уни ясири қилиб олди. Иккинчи паҳлавон майдонга кириб, дастлаб шамширвозлик қилишиди, уни ҳам камандга гирифтор қилди. Ундан кейин яна бир паҳлавон тушиб эди, икковлон жанг қилиб, баробар келди. Хуросон паҳлавони Ҳаворон паҳлавонига:— Менинг майдонимга ўзинг келасанми, икки киши бўлиб келасанми?— дегач, Ҳаворон паҳлавони орқасига қараб эди, бир шамшир зарб билан саранжом қилди, ва яна мард талаб қилди. Шундай қилиб Хуросон паҳлавони бир қанча кишиларни макр билан ўлдириб, заҳмдор қилиб, бир ҳангомаларни кўрсатди. Хуросон подшоҳи, таблибозкаш чалиб, паҳлавонга бир қанча саруполар, инъому эҳсонлар бериб, дилини хушнуд қилди. Хуросон подшоҳининг бароли келиб, урушда устун бўлиб туриб эдики, узоқдан чаңг-тўпалон пайдо бўлиб, кўп лашкарлар келаётир. Хуросон подшоҳи дилида билдики, Ҳаворон подшоҳига маддад келди. Энди менинг аҳволим қандай бўлад экан. Бир томондан Ҳаворон подшоҳи, иккинчи томондан эса қайси гўрдан келган Чорбоғдаги гумдон паҳлавон бошимга бир бало бўлди,— деб ғам гирдобига чўмиб тураверсин, энди гапни шаҳзодадан эшигининг.

Шаҳзода уч минг аскарни чорбоққа банди қилиб, уч кун, тўрт кун тургач: «Мен бу истироҳат билан ўз ҳузуримда бўлаверсаму шундай азиз онам билан отам подшонинг зиндонида ётса. Шу оқшом аскарим билан чиқиб, Хуросон подшоҳининг аскарига ўзимни уриб, ота-онамни халос қиласман»,— деб дилига жазм қилди. Кеч бўлгач, аскарларидан бир қисмини чорбоққа мутасадди қилиб, бир қисмини ўзи билан ҳамроҳ қилиб, лашкарларнинг гирдидан пойлаб, ҳаммаси ухлагандан сўнг шаҳзода билан аскарлари бирданига шаҳар ичига қараб ўзларини урдилар. Жанг бўй

либ ҳамма саросимага тушди. Ҳеч ким дўст киму душмани ким билмас эди. Шундай қилиб шаҳзода уруша-уруша ўзи-ни аркони давлатга уриб, дарвозаларнинг олдига бориб, қараса, битта ўзидан бошқа киши йўқ. Шунда у дарвозани турзи билан уриб парчалаб:— Эй ёронлар, шаҳарга киринг-лар, дарвозани парчалаб ташладим,— деб қичқирди. Бу ни-дони эшитган барча лашкар шаҳзоданинг кетидан якбора ўзларини уриб жангга ташланди. Бениҳоят аскар ичкаридан шаҳзодага қараб тош отиб, ўрдага киргани йўл бер-мади.

Шаҳзода кўп жойидан ярадор бўлди, лашкарларида кўпи ўлиб, оз қисми чорбоққа келиб жойлашди, бир қисми-ни эса Хурросон лашкари асир қилиб олди.

Шаҳзодадан ҳеч бир хабар бўлмади. Унинг жароҳатла-ри оғриб, кўзини оча олмай, каркка бир қамчи уриб эди, карк уни кўтариб узоқ томонларга олиб кетди. Шу кетгам-ча тўғри қарк ҳайвонини ушлаган бешага бориб тўхтади.

Шаҳзода оғир аҳволда қонга беланиб, бехудлик билан ётар эди. Қарк ионивор шаҳзоданинг яраларини ялаб, гир-дидан айланиб, баъзи ҳашаротлар келаверса, улардан му-ҳофаза қилиб турди. Булар бу ерда турсин, энди сўзни Ма-ликаи Асфиядан эшитинг.

Шаҳзода Малик Маликан Асфияга: «Мен бир ойда, бўл-маса икки ойда қаерда бўлсан ҳам келаман», деб ваъда қилиб эди. Шаҳзоданинг эса кетганига олти ой бўлди, ҳеч қандай хабар йўқ. Маликан Асфия дилида: «Шаҳзоданинг ҳолини билиб келиш учун отамдан рухсат сўрайман. Ях-шилик билан жавоб берса, берди, бўлмаса ўзим шаҳзодани излашга тушаман», деб жазм қилди. Отасига:— Эй ота, менга рухсат беринг, шаҳзода: «Бир ой, бўлмаса, икки ойда келаман»— деб ваъда қилиб эди. Кетганига олти ой бўлди. Энди мен кетидан бориб ахтариб хабар олай. Менга рухсат беринг. Бўлмаса менинг ҳолим танг. Ё ўзимни ўл-дираман, ёки беижозат чиқиб кетаман,— деди. Подшо ўй-лаб кўрдики қизининг ҳоли беҳад ёмон. Ноchor кўниб, унга ўи минг лашкар тузаб берди.

Маликан Асфия эса эркак либосини кийиб, бир яхши от-га миниб, Хурросон мамлакатига қараб йўл олди. Йўл юриб, йўл юрса ҳам, мўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, худди ўша бешага яқинлашиб келди. Бу лашкарларнинг шарпасини карк билиб, бетоқат бўлиб, ҳар томонга боқиб турниб эди, шаҳзода ўрнидан туриб, яралари сиҳат бўлиб, оҳиста-оҳиста йўлиғ томон чиқиб қарасаки, бениҳоят аскар беша-нинг яқинига келибди. Малика шаҳзодани бу ҳолда кўриб ўзини тўхтата олмасдан отдан ташлаб юборди. Шаҳзода

Бу қандай шаҳзода экан деб ҳайрон-саросима бўлиб, менн танидими, деб келиб ердан кўтариб, юзларини, кўзларини артиб:— Эй биродар, қани сендан нима ўтди, бундай йигъласан?— деди. Маликаи Асфия бошидан телпагини олиб ёди, сочи ҳар томонга ёзилиб тушди. Шаҳзода билдики, ғизининг хотини экан. Икковлон қучоқлашиб кўришди. Шаҳзода суюнганидан бехуд бўлишга сал қолди. Шаҳзода Маликага бошидан ўтган сиру асрорларни бирин-бирин таъриф-тавсиф қилиб: ярадор бўлиб, охири шу водийга кеялаб қолганини, карк жонивор ялаб, ҳар хил ҳайвонлардан саломат асраб қолганини айтди ва Маликага қараб:— Сизни кўрдим, энди икковимиз лашкар билан Хурросонга борайлик, қани лашкарларнинг аҳволи қандай бўлди экан,— деди. Чорбоғда аскарлардан кўп қисмлари йўқ, аспир олгани кишиларнинг ҳаммасига овқат етишмагани учун уларни озод қилибдилар. Бир ҳайвон шаҳзоданинг бўйни олиб, гарида¹ қилиб чиқиб, шаҳзоданинг оёғига юз-кўзларини суркай берди. Шундай қилиб, лашкарлар билан кўришиб, чорбоғни томоша қилдилар. «Эртага чиқиб, подшо билан қазаг қилиб, ота-онамни халос қиласман»,— деб кўнглида жазм қилди. Эрта билан тамоми лашкарларини саф тузиб, жанг майдонига бориб қарасалар икки томон саф-ораста бўлиб мунтазир² турибди. «Булар қани аввал ким майдонга тушиб, мард талаб қилар экан?»— деб туриб эдилар, Ҳаворон паҳлавонларидан бири майдонга кирди, ҳунарларини ошкора қилиб, мард талаб қилди. Хурросон томонининг бир ваҳлавони бор эди, отини Мақбара дер эдилар. Бу паҳлавонни кўп вақтдан бүён урушга солмас эдилар. Бир ўзчи бир овқат ейишда ҳар куни уч қўйни ер эди. Уша паҳлавон Сениҳоят пурзўр³ бир бодлой⁴ тяуга миниб майдонга кирди. Қарасалар: қўллари дарахтдек, оғизлари гўёки бир фордек; унинг салобатидан майдондаги халойиқининг ўти ёригидек бўлди. Ҳаворон паҳлавони чиққанига минг пушаймой еб, отини буриб кейинига бадар кетди. Бу ҳолни шаҳзота кўриб майдонга киришини хоҳлади. Маликаи Асфия шаҳзоданинг оёғига йиқилиб:— Эй шаҳзодан даврон, менни ижозат берсангиз, мен бу кун эркак либосини кийиб майдонга кириб, Хурросон ва Ҳаворон халқига бир ҳангомаларни кўрсатсан,— деди. Шаҳзода рози бўлмади. Ахирни Маликаи Асфия: «Ушал зиндандаги ота-онангнинг хурмати учун

¹ Гарида қилиб — гуркираб, наъра солиб.

² Мунтазир — кутигиб турибди.

³ Пурзўр — бақувват.

⁴ Бодлой — тез юрадиган.

менга ижозат бергин» дегач, ноchor ижозат берди. Дарҳол Маликан Асфия чўсти чалон¹ эркак либосини кийиб, шаҳзодага: «Энди жонивор карни беринг, мен шуни миниб кирамап,— деди. Шаҳзодаи Малик карк жониворнинг қошу кўзларига кўзу қошини суркаб, Маликан Асфияни миндириб майдонга юборди. Маликан Асфия карк жониворнинг жиловини паҳлавони Мақбаранинг рўпарасига суриб бўриб даҳанба-даҳани² олиб борди. Мақбар полвон бодлой туяси билан бир неча қадам кейинга сурилиб тушди. Паҳлавони Мақбара айтди:— Эй барно, ўзинг кичик бўлсанг ҳам, бунчалик ҳайбат салобатни нимангга ишониб менга қиласан. Менинг қўлимдан қандай қутуласан. Энди яхшилик билан менга муте бўлгин, сени олиб бориб, мажлисларда косадор қиласарман,— деди. Маликанинг қаҳри келиб:— Эй бадкирдор, аввал ўз жонингни саломат қолишини ўйла, менга насиҳат қилмагин,— деди. Паҳлавони Мақбаранинг ғазаби келиб, қўлига гурзисини олиб, кўтариб Маликанинг бошига урди. Малика чобуклик билан гурзининг дастидан тутиб, бир зўр қилиб қўлидан тортиб олди. Бу ҳолни кўрган Мақбаранинг ғазаби зиёда бўлиб, оғизларидан парча-парча кўпиклар сочилиб, найзасини суғуриб, маликага ҳавола қилди. Малика бир хез қилиб, каркнинг қорни томонига қараб отилган найзани икки бармоғи билан ушлаб, қарс синдириб, уни ҳам отиб юборди. Паҳлавони Мақбара бу дафъада шамширини суғуриб, маликага ҳавола қилди. Шамширнинг учидан ушлаб бир тортиб эдикӣ, шамшир маликанинг қўлига борди. Малика шамширнинг учидан ушлаб дастаси билан паҳлавони Мақбаранинг гарданига бир урди, Мақбара ўзидан беҳуда бўлди, минг ма-шаққатлар билан ўзини тўхтатди. Шамширини отиб юбориб паҳлавоннинг камаридан тутиб бир зўр билан баланд кўтариб, карк ҳайвонининг бошини буриб, шаҳзода Маликнинг олдинга келиб шаҳзодага қараб отиб юборди. Шаҳзода бўлса паҳлавони Мақбаранинг гарданидан каманд тайлаб boglab олди. Унинг орқасидан бошқа бир паҳлавон келиб эди, карк ҳайвон жунбушга³ келиб, унинг отини писанд қилмасдан бўйинида тишлаб отиб ташлади. Ҳеч кимнинг майдонга киришга юраги дов бермади. Шундан кейин шаҳзода-маликага: «Энди майдондан чиқ, шу ишинг ҳам етарли», деб ишорат қилди. Маликан майдондан чақирди. Шаҳзода ўзи каркка миниб майдонга тушди: Эй Хурсон

¹ Чўстичалон — тезлик ва чаққонлик билан.

² Даҳанба-даҳан — оғизма-оғиз, яғин.

³ Жубуш — ҳаракатга келмоқ.

Подшоҳи, менинг майдонимга мардингни билиб юборғи,
биринг қўрқсанг, ўнинг кел, ўнинг қўрқсанг, юзинг кел,
бўлмаса, ўзимни лашкарингга урарман!— деб ўз лашкар
дариға ишора қилиб.— Энди бўлинглар, менинг кетим
дан,— деб ўзини Хуросон лашкарига урди. Шаҳзоданинг
лашкарлари ҳам ўзларни урдилар. Бу ҳолни кўрган Хур-
осон подшоҳи, жангда мағлуб бўлди. Энди вақт ғанимат деб
айёлларига:— Урдага кириб зиндоннинг эшигини очинг-
лар!— деди. Айёллар ҳам тушиб кетдилар. Ҳаворон подшо-
ҳи ҳам вақт ғанимат деб ўзини урди. Булар жангда тура-
версин, энди гапни қипчоқ паҳлавонидан эшитинг.

Қипчоқ паҳлавонининг бандга тушганига бир неча йил-
дар ўтди. Бир куни подшо унинг гуноҳидан ўтиб банддан
озод қилди. Қипчоқ паҳлавони хотин-болаларни излаб
Ҳаворонга келаётib эди, бир қанча савдогарлар ҳам кела-
ётган экан. Улар билан ҳамроҳ бўлиб келаверди. Уч куи
юрганларидан сўнг бир жойга келсалар, йўлда бир иморат,
унинг ичида мурутлари ўсган бир баҳайбат киши йўлов-
чиларни қайтариб закот олаётиди. Бу савдогарларнинг ҳам
олдини тўсиб:— Қани тушинглар, юкларнинг туширинг-
лар!— деди. Ҳамма савдогарлар юкларни тушириб, ҳар
жойда тўда-тўда бўлиб туриб эдилар, ҳалиги мурутли ки-
ши чиқиб:— Қани, савдогарбоши ким?— деди. Қипчоқ паҳ-
лавони иллайга¹ тушиб:— Савдогарбоши мен,— деди.

— Сен бўлсанг, молларнинг ҳисобла, ўндан бир ҳисса-
нинг закотини бериб ўтмасанлар, сенларга йўл йўқ,—
деди. Қипчоқ паҳлавони:

— Закот қирқдан бир бўлар эди-ку, сен бўлсанг ўндан
бир дейсан,— деди. Закот оладиган бадҳайбат киши, қип-
чоқ паҳлавонига тикилиб қўлини кўтариб эди, қипчоқ паҳ-
лавони унинг қўлини ушлаб бир силтаб, ерга йиқитиб, мўй-
ловларини суфуриб, қулоғини кесиб бўйнинг осиб:— Бор,
ёронларингга, фалон савдогарбоши мени шу аҳволга сол-
ди,— деб айтгун деб тепиб юборди. У ўриидан туриб нолаи
гирён бўлиб, йўлга тушиб кетди. Қипчоқ паҳлавони бўлса
savdogaрларга:— Бу бориб кишиларга айтса, улар келиб
бизларни ташвишга қўяди. Энди яххиси шуки, ҳаммала-
ринг бир жон, бир таи бўлиб менинг кетимдан юринглар.
Уша жойга бориб, буларнинг йўлини олиб турайлик. Улар
келса, ўзимизни уриб, бу қароқчиларни шарридан қутил-
сак, бундан кейин бу йўллардан бемалол ўтиб кетаверасиз-
лар,— деди. Ҳамма савдогарлар юкларни ҳар жойларга
яшириб, қўлларига шамширларни ушлаб, қипчоқ паҳла-

¹ Иллайга — олдинга.

вонининг кетидан, қипчоқ паҳлавони ҳалиги қулоги кесилғанинг изидан келавердилар. У келиб-келиб бир ўрмоннинг ичига кирди. Булар ҳам унинг кетидан бориб қарасаларки, ўрмон ичидаги ажойибот иморатлар кўринди. Ҳалиги мурутли одам бир дарвозага кириб пинҳон бўлди. Булар ҳам ўша ерга бориб отларини, ҳар қаерга боғлаб дарвозадан оҳиста-оҳиста ичкари киришиб, қарасалар қулоги кесилган одам бир катта уйга кирди. Шу уйда бир неча кишилар маст бўлиб, майшат қилиб ўтирад экди. Қулоги кесилган: «Дод савдогарларнинг дастидан», деб додни баланд қилиб турибди. Қипчоқ паҳлавони билан савдогарлар шамширларини яланғоч қилиб, ундаги кишилар қайси эшикдан чиқса, шамшир билан чопа бердилар. Қипчоқ паҳлавони ёса, уйга кириб, баъзиларини мушт билан, баъзиларини шамшир билан ҳалок қилди. Булар майшат қилиб турган жойни тозалаб, уларнинг зулмидан қутулиб, бу савдогарлар шул жойда ўлтириб таом еб туриб эдиларки, кўп ғала-ғовур овоз эшитилди. Аммо овоз қайси томондан келишини сезиб бўлмайди. Охири булар ҳар қайсиси ёнбошлаб истироҳат қилиб туриб эдилар, шу ғала-ғул овозлар ернинг тагидан келишини сезиб қолдилар. Буларнинг уйқуси учиб:

— Эй биродарлар, бу жойда бир сир борга ўхшайди.

Бу ишни қандай билиш керак,— дейишиди. Қипчоқ паҳлавони далага чиқиб, ҳамма томонни айланиб, тафтиш қилди, ҳеч бир патижга топа олмади. Охири қипчоқ паҳлавони ўрмон ичига кириб у ёқ-бу ёқ томонга юриб эдики, бир кучукнинг овозини эшитди. Шу овоз келган томонга юриб, ахтариб келиб қараса, бир жойдан бир кучук ҳуриб паҳлавонга ёпишди. Паҳлавон шамширини чиқариб, кучукни қувалаб экди, бир қишлоқ ҳалқидай одам пайдо бўлди ва:— Эй паҳлавон, бу ерда нима қиласиз?— деди. Паҳлавон:— Мен бу жойларда адашиб юрибман. Сиз бу ерда— ўрмоннинг ичидаги нима қиласиз?— деди. Улар:— Бизлар шу жойнинг фарзандимиз,— деди. Паҳлавон киссасига қўл солиб, бир сиқим зар чиқариб бериб:

— Эй оғайнини, бу қандай жой ва йўлини қайдан топман, менга йўл кўрсатинг,— деди. У одамлар паҳлавоннинг бунчалик олий ҳиммат эканлигига таҳсин-офарин қилиб:

— Эй паҳлавон, бу ўрмон Хуросон подшоҳига қарашли. Бу ерни Зиндони Хуросон дейдилар. Бу жойда қароқчилар бор, у қароқчилар шу зиндоннинг посбонлариридир. Хуросон подшоҳи устига келган лашкарларидан олинганд асиirlari ана шу жойга келтириб, зиндонга солиб қўйибди. Фалан жойда бир чинор бор. Шу чинорнинг тагида бир гор бор, ала шу горнинг ичи билан борилса, худди зиндон-

нинг эшигига тагидан чиқилади,— деди. Улар паҳлавонни эргаштириб, бир йўл кўрсатиб юборишидан Паҳлавон эса бу сирлардан огоҳ бўлиб, савдогарларнинг олдига келди:

— Эй биродарлар, энди биз ажабланган ғала-ғул зиндан экан, бу зинданда бир қанча бечоралар бўлса керак. Офтобни сояга тортмасдан зинданни очиб, бу бечораларни халос қилиш керак,— деб, савдогарлар билан бу жойдан чиқиб, бир баланд чинорни кўрдилар. Чинорнинг тагига бориб қарасалар, рўпараларида бир ғор кўринди. Ғор масжид шаклида қурилган, тўр томонида мармардан бир тахмон кўрниади. Ҳеч бир томонида дарвоза ва эшик кўринмайди. Қипчоқ паҳлавони ҳалиги тахмонни ўшлиб, бир томонидан қимирлатиб эди, тахмой сохта экан. Паҳлавоннинг ғайрати келиб бир тортиши билан тахмон йиқилди, зинданнинг, йўли очилди. Паҳлавон билан савдогарлар машъала ёқиб бир неча қадам юриб, бир жойга келсалар, кўп халойиқ ернинг заҳмига мажруҳланиб, юришга мадори бўлмасдан ўтиришибди. Уларни кўтариб чиқдилар. Улардан бири:— Эй паҳлавон, яна бир уй бор, ул уйда Малики Ҳурмуз билан Маликаи Ҳур қамалган. Уларнинг аҳволларидан ҳам хабар олишлар,— деди. Паҳлавон бу нидони эшитиб, бир наъра жигарвор урдики, ҳамма ҳайроп бўлди. Паҳлавон йиглаб кириб, шаҳзода Ҳурмуз билан Маликаи Ҳурни халос қилиб олиб чиқди. Зинданда киши қолмади. Савдогарларнинг ҳар қайсиси савдо ишини ташлаб, бу бечораларни муолижга қилишга машғул бўлдилар. Эндал булар бу ерда турсину гапни Ҳуросон подшоҳидан эшитинг.

Ҳуросон мамлакатида ниҳоят уруш оғирлашиб, уч кепчаю кундуз жанг бўлди. Ҳуросон подшоҳига ҳар қайси вилоятлардан мадад келиб, лашкари кўплик қилиб, Ҳаворон подшоҳини шошириб қўйди. Шаҳзода Маликии қўлга тушириш мақеадида Ҳуросон паҳлавонлари бир чоҳ қазиб қўйдилар. Бир паҳлавон шаҳзода олдига бориб, унга қараб ҳақоратангиз гапларни гапирди. Шаҳзода дарғазаб бўлиб, паҳлавонга қараб карк сурди. Ҳуросон паҳлавони қочиб ҳандақ устидаги белгиланган йўлдан ўтиб кетди. Шаҳзода Малик унинг кетидан қувиб бориб чоҳга тушиб кетди. Шундан кейин Ҳуросон паҳлавонлари уруш бошлаб юбордилар. Шаҳзода Маликии эса камандозлар каманд ташлаб беғлаб олдилар. Ҳуросон подшоҳи:

— Эй паҳлавонлар, энди буларнинг забардаст паҳлавонини тутдик. Шу оқшом қоронғи кечада тезлик билан бу паҳлавонни ўрмон тагидаги зинданга — қирқ закотчиға элтиб бериб, зинданга солдиринглар. Агар зинданга солмасак, айёрларни келиб халос қиласди,— деб буйруқ ғилди.

Шундан кейин Хурросон паҳлавонларининг бир қанчалари шаҳзоданинг лашкарларига ўзларини урдилар, бир қанчалари шаҳзоданинг ўзини ўраб олиб кетдилар. Яна бир қисми ўзларини Ҳаворон подшоҳига урдилар. Боз жанг кизиб кетиб, ота болага боқмай, қиз онага боқмай, бир-бирларини билмасдан аралаш жанг бўлиб кетди. Маликан Асфия қарадики, шу жангда шаҳзода кўринмайди. Билдики, Хурросон подшоҳи шаҳзодани аспир қилибди. Сўнгра шаҳзоданинг жанг-жўй либосларини кийиб, каркига миниб, қаерда аскарлар тўда-тўда бўлса, ўзини уриб, отлари билан бирга қалам қилиб, баъзиларини гурзи билан уриб нарм-нарм¹ қилиб ва баъзиларини тепиб, отлардан учиреб ташлади. Карк ҳайвон эса, бир қанча одамларни тишлаб ташлаб, баъзиларини тепиб, шу сифат билан жанг қилди. Хурросон подшоҳи бу ҳолни кўриб ниҳоят ҳайратда қолиб: «Бир балосини йўқ қилиб эдим, бу балоси қайдан пайдо бўлди. Бу ҳам аждарҳодек нафасига тортар экан» деб ҳайратда қолди. Шаҳзода Маликнинг ёрдамчиси Бадил паҳлавон бу ҳолни кўриб, Маликан Асфия қаердан жанг қилса, шунинг кейинидан паззора қилиб юрад эди.

Кеч бўлгач, Хурросон подшоҳи шаҳзодани Маликни бир аравага ётқизиб, ўрмон зинданбонига қараб: «Бу паҳлавонни ўрмон тағидаги зинданга олиб бўриб, беркитинглар. Мабодо ҳушёр бўлиб ўзига келса, камандларни пора-пора қилиб бир томонга қочмасин», деб тайиплаб икки юз посбон юборди. Шундай қилиб икки юз одам билан булар зинданга кетаверсин.

Булар жанг қила-қила уч кўну уч кеча ўтди. Ҳаворон подшоҳи қарадики, Хурросон подшоҳига ҳар қайси вилоятдан ҳар куни гурей-гурей² халқ келиб, лашкарлари беҳисоб бўлиб, буларга ғолиб келиб, яқин фурсатда буларга шикаст бергудек. Ҳаворон подшоҳи дарҳол таблибозкаш чалидириб, лашкарларини чодирларига истироҳатга чақирди. Хурросон подшоҳи ҳам лашкарларини йигиб, майдонни холи қилди.

Маликан Асфия ҳам ноғораларини уриб, чорбоққа кириб, лашкарларига қаргаски, беш юз кишидан кам қолибди, қолганлари соп бўлиб кетибди. Маликан Асфия шул кечани ўйлов билан ўткариб: «Энди нима қилсан экан, агар эртага Исфиҳон мамлакатидан мадад келса, хўбу хўб, агар келмаса, бу қолган лашкарларим ҳам соп бўлиб, ўзимни ҳам булар боғлаб олса, қандай бўлар экан» деб, бир фикр-

¹ Нарм-нарм — икки бўлак қилиб.

² Гурей-гурей — гурух-гурух.

га келди. Бир нома ёзиб, номада айтдики: «Эй Ҳаворон подшоҳи, билгин ва огоҳ бўлгинки, шу нома боргандан сўнг сизлар билан Хурросон подшоҳи жанг қилиб турибди. Бизлар ҳам жанг қилиб турибмиз. Кечадан урушда бизнииг лашкарларимиздан беҳисоб киши ўлиб, шаҳзодан Малик буларга асир бўлиб, мен беш юз киши билан қолдим. Менга Исфиҳондан мадад келгунча икки минг аскарингиздан юборсангиз. Билмайманки, бизларга мадад ё эрта, ё индии қелгусидир. Салом билан Исфиҳон подшоҳининг Малика Асфия қизи бўлурман», деб номани бир тезпой¹ айёрга бериб жўнатиб юборди. Айёр чорбоғдан чиқиб, одамсиз жойлардан юриб, Ҳаворон подшоҳининг лашкарлари ичига кириб, Ҳаворон подшоҳининг чодирини сўраб топди. Подшога салом бериб, одоб билан Маликанинг номасини тутди. Ҳаворон подшоҳи номани ўқиб, бу томон, ўзининг новараси Шаҳзода Маликнинг одамлари эканлигидан огоҳ бўлди. Подшо севинганидан дарҳол айёрга бир қанча ажнос²лар бериб, беш минг лашкарни кетидан юборди. Беш минг лашкар билан қоронги кечада чорбоққа келиб кирдилар. Малика хурсанд бўлиб, энди уруш бўлса майдондорликни мендан кўрсин деди. Булар бу ерда турсин, энди гапни қипчоқ паҳлавонидан эшитинг.

Қипчоқ паҳлавони бениҳоят хурсанд бўлиб, зиндопдаи и кишиларни сиҳат-саломат муолижа қилдирди. Қипчоқ паҳлавони:— Бугун ё эртага Хурросон подшоҳининг урушига бериб бир ишларни кўргизаманки, бу ишимни кўриб таҳсин-оғарни қиласизлар,— деб туриб эди, бир киши келиб:— Бир қанча кишилар бир кишини аравада асир қилиб келдилар,— деди. Қипчоқ паҳлавони чиқиб қараасаки, йироқдан икки юзта чамаси аскар бир аравани ўртага олиб келади. Дарҳол қипчоқ паҳлавони буларга:— Энди шу келган кишиларнинг биронтасини ҳам қочирмасдан тутайлик. Агар булардан биронтаси қутулиб кетиб, Хурросон подшоҳига бориб айтса, бизларининг устимизга беҳисоб лашкар юбориб ташвишга солади. Ҳаммаларингиз ўрмон ичига кириб бекининглар. Қоровул: «Келган кишилар дарвозадан ичкарига кирсанлар», деб илтимос қилади. Дарвозадан ичкари кирганиларидан кейин ҳаммалари басанжида³ бўлиб турганларида, бизлар ўрмондан чиқиб, уларга ўзимизни урамиз, бир фурсатда уларни асир қилармиз, сўнгра иши-

¹ Тезпой — илдам юрар, чаққон.

² Ажнос — жинснинг кўплиги; турли нарсалар маъносиди.

³ Басанжидат — таскин топғандан кейин, ҳаммалари бир жойга йигилгандан кейин.

миз бошқача бўлади,— деб ўрмон қоровулига:— Сен аввалингидек келадиган кишиларни дарвозадан киргиз, бизлар бу томонда турамиз,— деб тайинлади. Шундай қилиб Хурсон лашкарлари арава билан келиб дарвозани тақиллатди. Қоровул дарвозанинг ташқарисидан чиқиб қарадики, икки ғазодам бир аравада бир кишини каманд билан боғлаб дарвозада турибди.

— Сизлар қандай кишисизлар, нима учун бу ерга кетдинглар?— деди. Лашкарбоши қоровулга:

— Эй қоровул, фурсат-ғанимат, дарвозани очгин, бу кишини асир қилиб олдик, бизлар кириб зинданга ташлаб, подшонинг буйруқларини бажо келтирайлик,— дегач, қоровул дарвозани очди.

Ҳаммалари ичкари кириб:

— Эй қоровул, зинданбонлар қаерга кетди?— дедилар.

Қоровул:

— Зинданбонлар йўлдан закот олишта кетдилар, мени қўйиб кетдилар, дегач, аскарларнинг кўнгли хотиржам бўлиб, шаҳзодани аравадан бир жойга тушириб қўйиб турраб эдиларки, урра-урра овоза эшитилди. Қипчоқ паҳлавоин бир ёқдан ўзини ташлаб, шаҳзодани Ҳурмуз бир ёқдан ютуриб ўзларини Хурсон лашкарларига урдилар. Бу шовқин-сурон шаҳзода Маликнинг қулоғига етиб, ҳушига келиб, кўзини очиб қараса, бошқа бир жойда ётибди. Ўрмонлар орасида одамлар кўринади. Бу тушимми,— деб сарҳисоб¹ бериб, кўнглида: «Мен бу жойда асир бўлсанм кепрак. Бу олишадиган кишилар бир томони душман бўлса кепрак. Агар мени бу дўстлар душманлардан қутқазиб ечиб олсалар, бир вақтда бир гап бўлса, сени бир вақтлар бизлар халос қилиб эдик», деб таъна қилларлар. Энди вақт ғанимат деб, бор кучини тўкиб наъра уриб эди, боғлаган камандлар пора-пора бўлди. Шаҳзодап даврон ўрнидан туриб, бир дарахтни суғириб ҳалиги лашкарларга қараб югорди. Лекин қайси дўст, қайси душман билмас эди. Шаҳзодани Малик дарахтни кўтарганича уларнинг устига бориб: «Ким, дўстим бўлсанг, орқа томонимга ўт, душман бўлсанг, олдимга саф торт!— деди. Лашкарлар кўрдиларки, бу паҳлавоининг ҳайбати-салобатидан ҳеч қутулиб бўлмайди. Душманлар бу ҳолни кўриб, ҳаммалари қўйл кўтардилар. Шаҳзода қипчоқ билан ёронлари икки юз кишининг гарданларини боғлаб бир жойга жам қилдилар. Шаҳзодани Малик дарахтни бир томонига ташлаб ўзининг устози қипчоқ паҳлавоини таниди. Ниҳоят хушнуд бўлиб паҳлавоини-

¹ Сарҳисоб — бу ўринда ўтган воқеаларни ўйлаб маъносида.

ни құчоқлаб, ҳол-ақвол сұраша кетдилар. Қипчоқ паҳлаво-
ни сурашиб бұлғандан сүнг:— Эй шаҳзода, сен ғойиб бўл-
ғандан сүнг мен шу туҳматга қолиб, охири ўз мамлакатим-
га бориб, кўп йиллар зинданда ётиб, зинданда халос бў-
либ, шу томонга келаётисб эдим, гузарим бу манзилларга
тушди. Бул жойда бир қанча қароқчиларни ўлдириб, мана
шу қўринган кишиларни зинданда халос қилиб, буларни
сінҳат-саломат муолижа қилдим. Энди Хурсон мамлака-
тига сафар қиласиз, деб туриб эдик, сен билан бу икки юз
лашқар келаверди. Энди сен ҳам топилдинг, мен ҳам бу
туҳматдан халос бўлдим. Сенинг отанг шаҳзодай Ҳурмуз,
онаң Маликан Ҳур ана шу қўриниб турган кишилардир-
лар,— дегани ҳамон ота-болалар, она-ўғиллар бир-бирла-
рининг висолларига восил бўлиб, йиғлашиб; Маликан Ҳур
бўлса бир неча бор ўзидан кетиб, боз ўз аслига келар эди.
Шундай қилиб булар бу жойда бир-икки кун истироҳат
қилиб туриб эдилар, шаҳзодай Малик қўиглида: «Эй шаҳ-
зода, сен бу жойда истироҳат қилиб юрсангу Маликан Ас-
фиянинг ҳоли қандай бўлса экан?— деб бошини қуий сол-
ди. Шаҳзодай Ҳурмуз ўғлининг бошини силаб:

— Эй жоним болам, энди мен орзумга етдим деб хур-
санд бўлиб турсаму сен хафа бўлиб қўринасан?— деди.
Шаҳзодай Малик отасини құчоқлаб:

— Эй отажон, мен устозим қипчоқ паҳлавонидан кўп
ҳунарларни ўргандим. Иттифоқо бир куни ёшлиқ қилиб
кўнглимда фурурлик қайнаб бир ўзим саҳрого чиқиб шикор
қилиб, неча кунлар адашиб кетиб, отим ўлиб, пиёда бўлиб,
ўзга бир вилоятларга кетиб, аждарҳоларга дучор бўлиб,
уларни ўлдириб, Исфиҳон подшоҳининг кўп баҳодир-паҳ-
лавон Маликан Асфия номли бир қизи бор экан. Подшо:
«Қачон, қайси паҳлавон шу қизимдан ғолиб келса, шу қи-
зимни ўшандай кишига тўй-томоша қилиб берарман», дер
екан. Шу қиз билан талош¹ қилиб, охири уни йиқитиб, ўз
никоҳимга олдим. Бир неча кун у жойда турниб, сиз азиз
ота-оналарим эсимга тушиб, сизларни зинданда чиқармоқ
учун Хурсон мамлакатига қараб жўнадим. Бир бешага
келиб ул жойдан Карк ҳайвонини ўзимга муте қилдим.
Хурсон подшоҳи билан бир қанча кунлар жанг қилиб
юрар эдим. Иттифоқо бир куни макр билан чоҳ қозиб, мес-
ни чоҳга тушириб асир қилиб олган эканлар. Мана энди
сизлар билан учрашиб турибман. Лекин менинг эсу ҳушим
лашкаргоҳдадир. Нима учунки, мени истаб келган Маликан
Асфия ёrim, ундан бошқа яна бир ҳайво билан карк

¹ Талош — бу ўрицида курашиб маънөснда.

ҳайвоним ҳам қолган эди. Энди лашкаргоҳга бориб улар нинг ҳолу аҳволини билмасам, менга орому қарор бўлмас,— деди. Шаҳзодаи Ҳурмуз билан қипчоқ паҳлавони ва Маликаи Ҳур шаҳзодадан бу нидони эшитиб, бениҳоят хурсанд бўлдилар. Қиссани кутоҳ қиласайлик, булар Хуросон мамла катига қараб келаверснилар, энди гапни Хуросондан эши тинг.

Хуросон подшоҳи билан Ҳаворон ўртасида бениҳоят қаттиқ уруш бошланиб, подшолар баландликка чиқиб турриб кўрди. Маликаи Асфия карк ҳайвонга миниб, қўлига шамширларни олиб, гоҳ гурзисини олиб, қайси томон қалин тўда бўлса, шу томонга ўзини ураган эди. Хуросон подшоҳи дилида «Ажаб, бир балойи азим экан. Бу карк ҳайвонини бир неча минг кишилар юбориб асир қилиб бўлмас эди. Эшитамапки, бу карк ҳайвонини, ҳам бир арслонни ўзиға бир ўзи муте қилиб олган эмиш деб. У паҳлавонни каманд билан ушлаб эдим, бу балойи азим қайдан пайдо бўлди. Агар шуни ҳам бандга туширсам, ўзимга шундоқ баҳо бераманки, Ямандаи Ясаргача тасарруфимга келтириб, жаҳон подшоҳи бўлар эдим», деб айтар эди. Ҳаворон подшоҳи ҳам: «Шаҳзодаи Малик ҳақиқатан шу қизни ўз никоҳига олган бўлса, мен ҳам Марғибдан, Машриққача ўз тасарруфимга олиб, жаҳон подшоҳи бўлар эдим», деган фикрида эди. Бошқа бир томондан кўп чанг ғубор пайдо бўлиб, бир гуруҳ лашкар пайдо бўлди. Хуросон подшоҳи: «Бизларга келса керак»,— деди. Иттифоқо у лашкар келиб Лаликан Асфиянинг сафига қўшилди. Буларнинг ичидан. Шаҳзодаи Малик пойи пиёда гурзи кўтариб майдонга кириб:— Эй ҳалойиқлар, билинглар ва огоҳ бўлинглар, мен карк ҳайвонини ўзимга муте қилган, аждарҳони ўлдириб, Маликаи Асфияни ўз никоҳимга олган шаҳзодаи Маликдирман», деб наъра уриб ўзини аёп-баёни қилиб, Хуросон лашкарларига ўзиши урди. Яна бир томондан бир наъра овози келди.— Билсанг билгил, билмасанг мен ўзимни танитай:— Қаландар бўлиб қизингни олиб кетгани, кечаси шабохун уриб, қипчоқ лашкарларини саросимага солиб, боз яна қайтиб келиб зиндонингда асир бўлган шаҳзодаи Ҳурмуз бўламан,— деб ўзини лашкарларга урди. Яна бир томондан наъра овози келди:— Мен ҳам қипчоқ паҳлавонидирман,— деб ўзини лашкарларга урди. Бу нидони Ҳаворон подшоҳи эшитиб, ғайрати келиб, тамоми аскарлари билан ўзларини урдилар. Шу қадар қаттиқ жанг бўлдики, қоплар ҳар томонга оқа бошлади. Кун кеч бўлди. Машъалалар ёқилиб, жанг там ч бўлмасдан ҳар томонга сурилиб, уч кечаю уч кунд жанг

Бўлди. Тўртинчи куни ҳам жанг тўхтамай, ҳамма ҳолатдан кетиб: «Аввал ким таблибозкаш урар экан», деб ўйлар эди. Шу умидда туриб эдилар, биёбон тарафдан гарду фуборчиқиб, бир гуруҳ лашкар пайдо бўлди. Ҳар икки томоннинг кўзи шу лашкарларда эди. «Агар шу мадад бизларга келса, бизлар енгамиз, уларга келса, улар енгадилар», деб турдилар.

Шаҳзодаи Малик Юлғун бешасидан аждарҳони ўлдириб, чўпон билан ота-бала тутиниб, чўпон қолиб, кўп ишъом-эҳсоонларни Исфиҳон подшоҳидан олиб, қишлоғига бериб эди. «Ҳай дариг, шу шаҳзодапинг кейинидан борсам, ишим бошқача бўлур эди. Биргина Исфиҳонга бориб шунчалик меҳр-шафқат кўриб, шунча дунёга эга бўлдим. Уша шаҳзода бизларга бениҳоят яхшилик қилиб аждарҳо хавфидан қутултириди, энди ўшанинг кейинидан бориб ҳол-аҳволини билиб кетиши бизларга лозимдир» деб, даҳия паҳлавонларидан бир қанча кишиларга шамшир, от-яроғ олиб бериб, ўзича бир лашкар тузиб Исфиҳонга келди. Исфиҳон подшоҳи булардан:— Қаён борурсизлар?— деди. Чўпон:— Шаҳзодан Малик «Ота-онам Хуросон подшоҳининг чангалида зиннодонда, шуларни халос қиласман», деб кетиб эди. Энди мен ўшанинг кейинидан бориб мадад етказишим лозимдир,— деб поғидан рухсат олиб йўлга тушди. Подшо кейин:— Бир киши билан шундай дўст бўлиб кетгандан кейин шунчалик меҳру шафқат қилиб, кейинидан мадад учун борса-ю, менинг куёвим бўлиб, қизим ҳам ўша жойда бўлса-ю, мен бўлсам бул жойда фарогатда, истироҳатда бўлсам,— деб ўйланиб, қизининг фироқида кўзларидан ёш келиб, лашкарбошисини чақириб: «Икки юз минг лашкар жам бўлсин!»— деб буйруқ қилди. Подшо ўз ўриига бир кишини ҳоким қилиб:— Мен шу бугундан бошлаб Хуросонга қараб юриш қилдим. Менинг кейинимдан то, бўлди, демагунча мадад юборавер,— деб йўлга тушиб эди. Шу кўринган чангугуборлар аввалин келган лашкар ному насабларини аён-баёни қилиб, ўзларини шаҳзодан Малик лашкарнига қўшди. Шаҳзодан Малик:— Эй ёронлар, даҳия халқи, фурсат ғанимат ўзларинги уринглар, душман қўлдан кетмасдан!— деб қичқириб эди, улар ҳам ўзларини урдилар. Хуросон подшоҳи кўрдики, қанча лашкарлари банди бўлиб баъзилари шамширларини отиб, баъзилари Хуросон дарвозасига келиб киравердилар. Шу аснода бир гарди азим¹ пайдо бўлдики, ул гард ичидан беҳисоб лашкар келиб сағ тортуб турдилар. Исфиҳон подшоҳи — «Бориб су-

¹ Гардиазим — катта чанг-тўзон, бўрон.

ларнинг аҳволидан хабар олгин-чи, қайси дўст, қайси душмандир деб бир кишини буюрди. Ул киши бориб хабар олиб келиб:— Эй подшоҳим, бу баланддаги кўринган Хуросон подшоҳининг хаймасидир¹. Узоқдаги кўринган хайма Ҳаворон подшосиники экан. Бу томондаги чорбоғ куёвимиз шаҳзодан Маликниги экан,— деди. Подшо ҳақиқатни биллиб лашкарларига ишорат қилиб:— Энди ўзларингни парвонадай уриб, бир жанг қилингларки, дунё ҳалқи кўрғиб ҳайратда қолсин,— деди. Исфиҳон лашкарлари ҳам ўзларини урдилар. Исфиҳон подшоси баланд жойга чодир тикиб, чиқиб томоша қилиб кўрдики, беҳисоб лашкарлар орасида тўрт кишининг иши ўзгача кўринниб турибди. Шаҳзодан Маликнинг мулозимларидан бирини чақиририб қелтириб:

— Ҳой анови пиёда жанг қиласидиган киши ким?— деб сўради:— Мулозим:

— У кишининг оти шаҳзодан Малик, бизнинг подшоҳимиз,— деди. Яна сўради:

— Қарк устига мингган паҳлавон ким? Мулозим:

— Ул паҳлавон подшоҳимизни Маликалари Маликаи Асфия, дерлар,— деди. Яна:

— Яна у пиёда кимдир?— деди. Мулозим:

— Шаҳзодан Маликнинг оталари — шаҳзодан Ҳурмуз, дерлар,— деди. Яна:— Ана у пиёда кимдир?— деди. Мулозим:

— У пиёданни сўрасангиз, қипчоқ паҳлавони, баҳодирликда тигзанликда ва гурзибозликда, найзабозликда машҳурдир. Ана шу бизнинг подшоҳимиз шаҳзодан Маликнинг устозлари бўладилар,— деди. Исфиҳон подшоҳи:

— Агар менинг қўлимда шу тўрт паҳлавон бўлса эди, офтоб чиқардан офтоб ботар жойгача ўз тасарруфимга киргизиб, жаҳон подшоси бўлар эдим,— деб баҳо берди.

Шундай қилиб ўша куни бир зўр жанг бўлдики, тарақатурук, амуди гаро², бўлди бозори оҳонгорон. Шул жангда Хуросон, Ҳаворон, Исфиҳон подшоси томоша қиласар эдилар. Рустами Достонда ҳам бундай қаттиқ жанг бўлмаган эди. Шаҳзодан Малик, Маликаи Асфия, Шаҳзодан Ҳурмуз, қипчоқ паҳлавони ўзларини дарёдаги балиқдек, биёбондаги аждаҳодек, бешадаги шердек қайси тўдага ўзларини урсалар, ўшал тўданни тарқатиб юборар эдилар.

Хуросон подшоҳи бир қанча паҳлавонларни: «Қанча одам ўлса ўлсину, шаҳзодан Маликни камандга гирифтор қилинглар», деб буюрди. Бир қанча камандозлар шаҳзода-

¹ Ҳайма — чодир.

² Амуди гаро — гўс-гўналон.

нинг гирдидан камандларни ҳалқа-ҳалқа қилиб отдишар. Маликаи Асфия бу ҳолни кўриб, карк ҳайвон билан шаҳзодаға яқинлашиб, қанча камандларни қиличи билан чопиб ўртадан кўтарди. Қанча камандозлар Маликага каманд ташлаб эдиларки, камандлар банд бўлди. Паҳлавонлар камандни тортиб эдилар, бу ҳолни шаҳзодаи Ҳурмуз кўриб, югурнб келиб камандозларга ўзини урди. Камандларни кесиб Маликани халос қилди. Бир гуруҳ камандозлар шаҳзодан Ҳурмузга каманд ташлади. Қинчоқ паҳлавони буни билиб, келиб шаҳзодани халос қилди. Шундай қилиб кун кеч бўлиб, лашкарлар ҳар томонга қоча бошлида. Маликаи Асфия: «Эй малика, шу бугун бир иш қилгинки, Ҳурносон мамлақати таҳсни ва офарини қилсин. Бориб Ҳурносон подшоҳининг қароргоҳини шамшир билан қамал қилиб жаҳонга ўзингни бир ташитгин», деб дилидан жазм қилиб бир қўлига турзи, яна бир қўлига шамширини олиб, киркиннинг жиловини Ҳурносон подшоҳи турадиган қароргоҳининг тўғрисига бориб, этиги билан каркнииг бикинига бир тепиб элини, карк жумбушга¹ кириб, минг-минг лашкарни кўкраги билан сурисиб кетди. Малика бўлса бир қанчаларни турзи билан уриб, мажақлаб, шамшир билан чопиб, шу сурганича ўзини дарёдаги наҳангдек Ҳурносон подшоҳи турадиган қароргоҳининг тагидан бош чиқариб, алами² бир урдики, шамшир кесиб, алами сарнигун³ қилди. Ҳурносон подшоҳини қўл узатиб тахти билан кўтариб:— Эй Ҳурносон ҳалқи биллиглар ва огоҳ бўлингларки, аламларингизни кесиб, сарнигун қилдим, подшоларингизни асири қилдим,— деб қичқириб кўтарганича майдонга қараб олиб кетди. Ҳурносон ҳалқи бу ҳайқириқини эшитиб қарадиларки, дарҳақиқат, алам кўринмайди. Подшони бўлса каркка мингани паҳлавон кўтариб боради. Бу ҳолни кўрган Ҳурносон ҳалқининг ҳаммаси: «Ал омои, ал омои!»— деб фарёд қилдилар. Шаҳзодаи Малиқ, Маликаи Асфия алами чопиб подшони таҳти билан кўтариб келганини кўриб: «Ман алами чопиб, подшони асири қилсан», деб ўйлар эдим. Мандан илгари Малика ҳушёрлик қилди. Шундай қилиб барча ҳалқлар ҳар томонга пароканда бўлди. Шаҳзода Малик Ҳурносон дарвозасига келиб, турзи билан дарвозани уриб синидирис, лашкарлар урра-урра билан ичкарига кириб, Ҳурносон мамлақатини олдилар.

Шунда Ҳаворон подшоҳи тик қараб туар әди. Кўрдинк, Шаҳзода Малик Ҳурносон шаҳрини тасарруфига олди. Шаҳ-

¹ Жумбуш — ҳаракат.

² Алам — байроқ.

³ Сарнигуни — ерга йиқитди.

зода Малик шаҳарга кириб, шаҳар ҳалқларининг баъзила-
рини асир қилиб, ўрдага кириб, аркони давлат, айёли сал-
ганиатларни кўрди. Бу қадар тантанали подшоликни ҳеч
мамлакатда кўрмаган эди. Шаҳзода дилида: «Энди отамни
чақирайин. Бу жойда ўтириш у кишига лозим», деб ўйла-
ди. Шаҳзода отасини олиб келиб:— Бу салтанат сизга мубо-
рак бўлсин! Энди бу жойларга ўлтириш, ҳукм суриш сиз-
дан, хизмат қилиш мендан бўлсин,— деди. Шаҳзода Ҳур-
муз:— Эй фарзанд, барча уламолар ва отамни чақириб,
улардан маслаҳат олиб билайлик-чи, қани, кимни лозим
топадилар,— деди. Ҳаворон подшоҳининг уламолари билан,
Исфиҳон подшоҳини, Ҳуросон подшоҳини, ҳайдаб юборган
оқил вазирларини ва зинданга соглан вазирларининг ҳам-
масини ҳозир қилдилар. Шундан кейин шаҳзода Малик ўр-
нидан туриб, уларга:— Эй шаҳар ҳалқи, билинглар ва огоҳ
бўлинглар, Ҳуросон подшоҳи ўзимнинг бобом бўлса ҳам,
бениҳоят золим. Қанча бегуноҳларни ўлдирди, шаҳарлар
вайрон бўлди. Менингча бу ишлар адолатсизлик бўлса
керак. Шундай қилиб, бизлар бобомни тахтдан йиқитиб,
бандга солдик. Энди отамни бу подшоликка тарғиб қил-
сан, бу киши:— Бу ишнинг иложи менинг билангиша бит-
майди. Шаҳар уламолари ва фозил кишилар кимни лозим
топсалар, шу кишини подшо қиладилар,— деди. Ҳуросон
подшоҳи билан Ҳаворон подшоҳи иккови қуда. Шаҳзодан
Малик эса унинг невараси, вазиру вузаролар, уламолар
бир нарса дейишга ўйлашиб қолдилар. Аввалги ҳайдаб
юборган Ҳуросон подшоҳининг оқил-донишманд вазири
ўрнидан туриб:

— Эй Ҳаворон подшоҳи, хўб биламизи, Ҳуросон под-
шоҳини асир қилиб, ўз ўғлиигизни зиндандан халос қилиб,
ўз мақсадингизга етсангиз, энди бу шаъну салтанатга бир
кишини ўтказишни ҳам сиз ўзингиз биласиз. Лекин Мали-
кан Ҳур ўзингизнинг келинингиз, шаҳзодан Малик Ҳуро-
сон подшоҳининг неваралари. Бир вақти бўладики, иккя гап
бир бўлса, Маликан Ҳур менинг отамниг тахти салтанати-
ни сизлар олиб саргардон қилдинглар, деб айтмасин. Энди
мен шу маслаҳатни бераман. Ҳуросон подшоҳини шу маж-
лисга чорлаб, ўзининг олдида қилган хатоларини гапириб
кўринглар, қани шу хатоларини бўйнига олиб, сизлардан
ўтниб, тазарру қиласа, ўз вазифасига қўйинглар. Мени Ҳуро-
сон подшоҳи қанча қийнаган бўлса ҳам, гуноҳидан ўтлим.
Сизлар ҳам ўтинглар. Бир киши гуноҳ қиласа, унинг гуно-
ҳидан ўтиш мардликдир,— деди. Вазирнинг бу маслаҳати
барча кишиларга маъқул тушиб, Ҳуросон подшоҳини шул
мажлисга ҳозир қилдилар.

— Эй подшоҳим, Ҳуросон мамлакати сизнинг тасарруғини гиздан чиқиб, бизларниң ҳукмимиғизга ўтди. Энди сиз кўп кишиларниң ҳақига жабр қилдингиз. Ҳали ҳам бўлса шу зулм ишларингизни, гуноҳингизни бизлар кечирдик. Сиз ҳам ишларингизни ва хатонгизни бўйингиғизга олсангиз, бу айёми салтанат ўзингизга насиб қиласин,— дедилар.

Ҳуросон подшоҳи:

— Яхши, сизларниң бахтларниң чопиб, Ҳуросон мулкими тасаруғларни гизга олдингизлар. Бўлмаса сизларни асир қилиб, Ҳаворон шаҳрининг кулини кўкка совуриб, барча ҳалойиқни майдонга чизиб, дор қуриб, шаҳзода Ҳурмуз билан қизимни дорга осиб сангсор¹ қилар эрдим. Ҳозир ҳам бўлса подшолик менга насиб бўлса, шундоқ қилгайман.— Менинг кўзимга қизим билан куёвимни кўрсатманглар. Бўлмаса, ўлсам дилимда армон кетади, менинга ҳеч нима керак эмас,— деди.

Шундан кейин Ҳуросон ҳалқлари бир овоздан:— Бу Ҳуросон подшолиги фалон вазирниң қўлларида бўлса, ўша киши адолатлик вазифани бажаради,— деб вазирни лозим топдилар. Ҳуросон мамлакатига оқил вазир подшо бўлаи. Ҳуросон подшоҳини ўзининг чорбоғига олиб бориб зинданга солдилар. Ҳаворон подшоҳи ўғил-неваралари ва келинларни олиб, Ҳаворон шаҳрига қараб жўнади. Исфихон подшоҳи ҳам хайрлашиб ўз шаҳрига қараб кетди. Ҳали и вазир Ҳуросон мамлакатини эгаллаб, душман, баҳил вазирларни, Ҳуросон подшосига йўл кўрсатувчиларни астагаста мамлакатдан йўқотди, шаҳарлар тинчиб, жуда яхши бўлиб кетди.

Бир куни вазир уйида ўтириб кўнглига келди: «Шаҳзода Малик ажаб бир паҳлавон забардаст экан-да. Шунча ишларни қилиб подшолик мазҳабини менга лозим тониб, мамлакатларни тинчиди. Бундай олиҳимматлилик ҳар қандай кишининг қўлидан келмайди. Қани, мен шунинг толенини билай, бунинг бахти қандай экан,— деб, раммолик илмини ишга солиб қараб билдики, шаҳзоданинг толен офтоби жаҳонтобдек² равшан ва музайниндир. Лекин шу фурсатда толеи бир қанча заифланган кўринади. Аввал ҳурсанд бўлиб, кейин шаҳзоданинг толеи заифлашганига хафаланди-да, бир нома ёзди:— «Эй шаҳзодаи Малик, мен бир куни сенинг баҳодирлигинигга таҳсии ва офарин қилиб, сенинг номинга қуръя солиб кўрдим, офтоби жаҳонтобдек

¹ Сангсор — тсибўрсон.

² Соғеби жаҳонтоб — оламга нур сочувчи, оламни иситувчи.

ёруғдир. Лекин шул ўртада аплак занфлашиш ҳам борлир. Чунончи, отанғиз неча йиллар зинданда ётиб, боз саломат чиқиб, шунчалик давлат-саодатга ва сиздек олиҳимматли паҳлавон ўғлига ва Малиқан Асфиядек олиҳиммат, паҳлавон қизга эга бўлди. Салом билан Хуросон подшоҳидирман»,— деб, хатни бир қосидга¹ бериб юборди. Номачи хатни олиб Хуросондан чиқиб, Ҳаворон мамлакатига қараб йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, қисса кутоҳ, Ҳаворонга дохил бўлди. Номани Ҳаворон шоҳига тутди. Ҳаворон шоҳи кўрдик, нома шаҳзода Маликка ёзилган. Шаҳзода Малик келинг номани ўқиб, мазмунидан огоҳ бўлди. Булар бул жойда турсин, энді гапни парнлар мамлакатидан эшитинг.

Қўҳи Қофда Фаридун номли подшоҳ пари бор эди. У подшонинг мулкини девлар олиб, ўзлари ҳар томонга қочиб, баъзилари деңгизга, баъзилари тоғларга ва баъзилари чўлларни макон қилишган эди. Хуросон подшоҳлиги ҳуқиқи суриб турган вақтда, Ҳаворон подшоҳининг қирқ айёри, қаландар либосини кийиб, қизни олиб кетмоқ учун Хуросон қўрғонининг орқасидаги дарёнинг лабидан чоҳ қазиб, Хуросон подшосининг чорбоғи ичидан, мармардан бўлгаликайкаланинг тагидан чиқиб, қизни олиб кетган эдилар. Фаридун подшоси эса ўз гуруҳлари билан шу чоҳнинг ичидаяшар эди. Иттифоқо бир куни Хуросон подшоҳининг ўринда бўлган вазир қуръа солиб, шаҳзода Маликнинг қуръасини кўриб турганида Фаридун ҳам ўша жойда ҳозир эди. У ҳам ўз шаҳрининг қўлга келиш-келмаслигини қуръа ташлаб кўрди, қўлга келар экан, лекин бу иш шаҳзода Маликнинг қўлида экан. Бу сирларни билиб, Фаридун ўз гуруҳига:— Энди бизнинг шаҳримиз ҳам қўлга кирап экан. Фурсатни ғанимат билиб, Хуросон мамлакатини тасарруғига олган шаҳзода Маликни ўғирлаб, ўз шаҳримизга олиб борсак, бизнинг шаҳримизни у ифлос девлардан халос қиласди,— деди. Бир неча кишилар шаҳзода Маликни ўғирлаб кетиш тарафдудига тушдилар.

Баъзи кунлари шаҳзода Малик биёбонларга, даштү тоғларга чиқиб қайтар эди, лекин деңгизни томоша қилиб юриш унинг кўнглидан жой олган эди. Иттифоқо бир куни саёҳат қилиб юрганида олдидан бир дарё чиқди. Қарасаки, дарё лабинда инҳоят безатилган бир қайиқ бир бутага боғланган турибди. Шаҳзода у томон, бу томонга қаради. Эгаси кўринмайди: «Ҳай, дарёни бир айланиб келай, эгаси келса, ўзига қайтариб бераман-да» деб, қайиқни ечиб, секин дарёга тушиб эди, шамол кучайиб, қайиқни суриб, дарё

¹ Қосид — хабарчи, хат ташувчи.

ўртасига олиб бориб, шундай суриб кетдики, кўзи илашмай қолди. Шаҳзода бу ишдан ҳайратда қолиб кетаверди. Шамол тўхтамади. Бир-икки соат юриб эди, дарё йўқ бўлиб, бепоён бир денгизга бориб қолибди. Ҳеч қирғоқ йўқ, осмонга қараса, юлдузни кўради, ерга қараса, сувни кўради. Шундай қилиб шаҳзода ўн кун сувнинг ичидаги юриб, охири ташниалик, овқатсизлик ғолиблик қилиб, ҳушидан кетиб, қайиқининг ичига йиқилганини сезди-ю, кейин ўзидан кетиб қолди. Парилар шаҳзоданинг ўзидан кетганини билди. Фаридун пари шаҳзодани кўтартириб Кўҳи Қоф ҳаддидағи бир жойга олиб бориб, таомлар едириб, ҳушига келтириди. Шаҳзода ўзини ўзга бир вилоятда кўриб ҳайрон қолди. Лекин олдида бениҳоят чиройли, одамзод гуруҳига ўхшамайдиган беҳисоб парилар юрибди. Шаҳзода ҳайратда қолиб туриб эди, париларнинг подшоҳи шаҳзода рўпарасига келиб салом қилди:— Ассалому алайкум, эй Шаҳзода Малик, мен париларнинг подшоҳи, Фаридун паридурман. Сен дарё сафарига тушиб, ўзга вилоятларга адашиб келиб қолибсан. Энди сени шаҳрингга элтиб қўямиз. Лекин сени кўп баҳодир деб эшитиб эдик. Бизларнинг шаҳримизни девлар тортиб олди, улар билан бизлар бир жойда яшай олмадик. Агар сен рози бўлсанг, бизларнинг шаҳримизни шул девларнинг қўлидан озод қилиб берсанг. Сенинг ҳам хизматнингга бизлар ҳам тайёрдирмиз,— деди.

Шаҳзода:— Менда уруш қилишга минадиган бир от бўлмаса, девлар билан урушишга асбоб бўлмаса, қандай қиласман,— деди. Париларнинг подшоси:— Бизларнинг аркони давлатимизда бир хазина бор, шу хазинада бизнинг авлоди-аждодларимиздан қўлдан-қўлга ўтиб келган бир сандиқ бор, у сандиқ тилсимдир. Авлод-аждодларимиз: «Бир вақт бўларки, одамзод фарзандидан бир киши келиб, шул сандиқнинг ҳалқасидан кўтариб ерга урса, шунинг ичидаги қимматли ажнослар бор», деб айтар эдилар. Ана шу тилсимни олиш учун сени бир қанча парилар эргаштириб боради. Шул кеча ўша жойга бориб, сандиқни олиб чиқсанг, марра сенини бўлади. Лекин у хазинага Варақа дев деган бир дев мутасаддийдир. У бениҳоят паҳлавондир. Уша девни қўлга олиш керак,— деди. Булар роса маслаҳатлашиб, ярим кечада бир қанча парилар билан ўша хазина ҳадига қараб жўнадилар. Бориб қарасалар, бир дев: бир оёғи бир тошнинг устида, бир оёғи ерда ётибди. Бошида турзиси, хуриллаганига дарахтлар ларзага келади. Париларнинг девнинг олдига боришга юраги дов бермай, Варақа дев шу, деб кўрсатиб қўйдилар. Шаҳзода таваккал қилиб девнинг олдига бориб: «Ўйқусида ўлдирсам, номард.

лик бўлар», леб қўлилаги таёгини девнинг бурнига сувқоб қўйди. Девнинг бурни қўчиб шундай бир акса урдики, шаҳзода аранг ўзини тўхтатиб қолди. Дев кўзини очиб кўрдик, рўпарасида бир одамзод турибди. Варақа дев айтди:— Э одамзод, бу ерларга сени ким олиб келди, магар ажаллинг етдими?— деб қўлига гурзисини кўтариб шаҳзодага урди. Шаҳзода чаққонлик билан рад бериб, девнинг қўлидан гурзини тортиб олиб, бир канорага отиб юборди. Дев кулиб:— Эй одамзод, ўзинг кичик бўлсанг ҳам, бунчалик қувватинг бор экан,— деб шаҳзоданинг қўлидан тутиб, шаҳзода унинг қўлидан тутиб, бир-бирларини сиқдишлар. Шаҳзоданинг соҳиби қувват томирлари ҳаракатга келиб, девнинг қўлидан бир зўр қилиб тортиб эди, девнинг юрак, ўпкалари билан суғурилиб чиқди. Шаҳзода суғуриб олган қўли билан кўтариб девнинг бошига урди, дев нимжон бўлиб ерга йиқилди. Дев:— Эй паҳлавон, ўз гурзим билан яна бир ургинки, мен нимжон бўлиб ётганимдан кўра, ўлтаним афзал,— деб нолиш қила бошлади. Бу ҳолни кўрган парилар шаҳзодага таҳсип-офарин қилиб:— Бу девни қайта урмагил, ўз аслига келиб, сен билан яна ташлади. Булар билан урушиш ва буларни ўлдирниш бир зарбди,— дегач, Шаҳзода девнинг гурзисини белига тақиб олди. Шаҳзода кўнглида: «Мен шу гурзи бўлса, яна остимда бир зўр от бўлса, бу девларнинг биронитасини ҳам саломат қолдирмас эдим», деб гурзини айлантириб, томоша қилиб туриб эрди, парилар келиб:— Эй паҳлавон, Варақа девни ўлдирдинг, энди вақт ганиматдир, хазинани очиб, ўзинигга керакли нарсани олиб чиқ. Агар девлар келиб қолса, сенга кўп ташвиш бўлади,— деб шаҳзодани хазина олдига олиб бордилар. Кўрсалар хазинанинг эшигига бир катта тош қўйилган, уни олишнинг иложи йўқ. Шаҳзодага:— Ана шу тошнинг ёнида бир эшик бор. Тош олиниса, очилади,— дегач, шаҳзода тошни бир зўр билан кўтариб, бир томонга отиб юборди. Парилар бу ҳолни кўриб ҳайратда қолдилар:— Бу тошни бир қанча девлар кўтариб қўяр эдилар. Бу эса бир ўзи отиб юборди. Энди девларнинг қўлидан озод қилса, ажаб эмас, деб шаҳзода билан парилар хазинага кириб, жуда кўп ажойибот ва фаройиботларни сайру томоша қилдилар. Парилар:— Эй шаҳзода, сен қачон девларни енгсанг, бу хазинаю дафиналар сенинг ихтиёрингда бўлади. Ҳозир вақтинг ғанимат. Сандиқни олиб кетиш керак,— дедилар. Бир бурчакка қарасалар, бир сандиқ турибди. Шаҳзода синчиклаб қараса, бўйи-бўйи билан баробар. Сандиқнинг ҳалқасидан ушлаб бошига кўтариб, барча парилар билан далага чиқиб, тошни яна жойига қўйиб, Фаридун

парининг олдига қараб жўнадилар. Фаридун подшоҳ буларни кўриб бағоят хушнуд бўлди. Сандиқни кўтариб келиб бир чеккага қўйди. Фаридун подшо:— Бизларниңг авлод-аждодимиздан одамзод гуруҳидан бир киши кела-ди. Унинг бўйи шу сандиқ бўйи билан баробар бўлиб, бири-бирига, вазни-вазнига тўғри келар, сенинг мамлака-тиңгни озод қилиш ўша кишининг қўлида бўлади, деяр эдилар. Эпди кўраётимизки, бу ишоналар сенга тўғри келяпти,— деди.

Шаҳзода сандиқни ҳалқасидан кўтариб ерга урди. Ажойибот-гаройибот товушлар чиқиб, олам қоронғу бўлиб, ойдинлашди. Сандиқнинг ичига боқсалар, ажойиб либослар, олмос шамшир, қиличу қалқон, совутлар ва турли хил кийимлар шу сандиқнинг ичидаги турнибди. Буларни кўриб, қизиқиб туриб эдилар, бир дафтар чиқди. Бу дафтарниңг биринчи варагини очиб кўрди, дафтарда: «Эй одамзод, сенинг оёғини бу жойларга етса, бу ажнослар сенинг қўлингга тегса, мана бу либосларни кийиб, қора бўлиб девларниңг урушинга кирсанг, шамшири олмосни қўлингга олиб девлар билан урушар бўлсанг, бу қизил либосни кийиб урушгин. Агар одам обилар¹ чиқса, кулранг либос кийиб урушгин. Эй одамзод гуруҳи, дафтарни қачон ўқисанг, пинҳон ўқиб, ҳеч кимга изҳор этмагин, яна танглик вақтингда тангликдан чиққуича ўқингин. Бу дафтарчани жонинингдан ҳам зиёд асрагин», деб ёзилган. Бу дафтарни ҳар жойда ўқиб бўлмайди, деб дарҳол кўкрагига босиб пинҳон қилди. Париларниңг подшоҳинга:

— Эй Фаридун, бу сандиқни менинг кетимдан олиб юрасан. Қачон сўрасам, ўша вақт ҳозир қиласан!— деди. Дафтарнинг бир варагини очиб ўқиди, унда: «Девлар билан урушгандаги қора либос кийиб, қўлингга гурзи олиб, урушгайсан», деб тайнилабди. Шаҳзода дилида: «Эпди қандай от топиб урушга кираман. Бу ҳам шу китобчада мавжуд бўлса керак» деб, дафтарни вараклаб эди, бир варагида: «Эй фарзанди одам, қачонки девлар билан урушар бўлсанг, фалон жойда бир зак² бор, ўша закнинг тагида бир хона бор, ўша хонанинг ичидаги Сулаймон пайғамбардан қолган бир девзод от сенинг номингга тилсимдир. Ўша закнинг адогида бир гор бор, ана шу хонанинг йўли ўша горнинг ичидан бошланади. Ул горда бир аждарҳо бор, у аждарҳо девлар борса ҳам пишқириб чиқиб, нафасига тортиб, ютиб юборади. Ўша сандиқнинг бир томонида

¹ Одам обилар — сувда яшовчи одамлар.

² Зак — ариқ, зовур.

шифоинигин деган бир узук бор. Бу узукни қўлингга тақиб, аждарҳога кўрсатсанг, кўзи қамашиб қотиб қолади. Шундан кейин сен гор йўли билан келиб шу узукни отга кўрсатсанг, от ҳам сенга муте бўлади. Ундан кейин девларнинг урушига кирсанг, девлар тоб келтира олмай қолиб кетадилар,— депти. Дарҳол дафтарчани ёпиб, сандиқни очиб қараса, бир чеккасида ажойиб бир ҳарирга ўралган нигининг шуъласи зоҳир бўлиб турибди. Шаҳзода қўлига тақиб, бир томонга тўғри қилиб эди, бир фарсанг ерий ойдин қилиб юборди. Дарҳол шаҳзода нигинни пинҳон қилиб, парилар билан закка қараб жўнади. Бир фасл йўл юриб закка бордилар. Қарадиларки, бир зак турибди: пащша ҳам оёқ босса тагига тортиб кетади. Булар шу закнинг охирига томон қараб бир қанча юриб эдилар, бир гори азим пайдо бўлди. Гор ичидан бадҳайғат бир аждарҳо буларнинг шарпасини олиб далага чиқиб, қуллобу нафас қилиб ютувай турибди. Дарҳол шаҳзода нигинни чиқариб, аждарга тўғри қилиб эди, аждарҳо бир таъзим қилиб, йўқ бўлиб кетди. Шаҳзода парилар билан гор йўлига тушиб бир қадам йўл юриб эди, девзод от буларнинг шарпасини олиб, тезлик қилиб қочиб кетмоқчи бўлди. Шаҳзода дафтарчанинг васиятини бажо қилиб, нигининг нурини тутиб эди, девзод от таъзим қилиб, шаҳзоданинг оёқларига бош-кўзларини суртиб мутеи фармонбардор бўлиб қолди. Шаҳзода горнинг бир жойига нигин нури билан қараса, тилла эгар, нақшлари марвариддан, эгар бошларига ёкут ўрнатилган, забаржадлар билан безатилган, узангилари олтиндан бир юган турибди. Отнинг пешонасига бир ажойиб иарса ўринатилган бўлиб, агар отнинг олдида турса, отга тикилиб бўлмас, одамнинг кўзини қирқиб юборади. Ҳалиги юганинг отнинг пешонасига осиб эди, гор ичи сайдин бўлди. От қаёққа қараса, ўша томон музайян бўлар эди. Эгарни босиб юганлаб, нуқталаб, айилларни тортиб, боз бир томонга қараса, бир ёй осилган турибди. Агар бу ёй билан ўлдузга ўқ отса, хато қилмас эди. Шаҳзода салмоқлаб кўрди, ёйни ҳам ўзи билан бирга олиб, фордан чиқиб подшоҳи Фаридуннинг олдига келди. Подшоҳи Фаридун шаҳзодани Маликнинг бу ишларига таҳсиин ўқиб, девлар турадиган жойига қараб равон бўлди. Девларнинг одати шундай эди: одамизод билан урушсалар тартиб сақлаб юришини билмао эдилар. Одамлар тўдаси қайси жойга тўғри келса, ўзларини ўша жойга уриб, тўғри келмаса бошқа томонга ўтиб кетар эдилар. Иттифоқо, бир гуруҳ девлар шаҳзоданинг рўпарасидан чиқиб қолди. Шаҳзода дарҳол подшоҳи Фаридундан сандиқни талаб қилиб олди. Сандиқ ичидаги қо-

ра либосларни кийинб, томоннинг тагидан боғлаб олди. Шаҳзодани кўрган киши аксига қараб тикила олмас эди. Бу қора либос билан қуббани¹ кийгац, бир ҳайбатли бўлдикни, бошида шохлари бордек. Девлар ҳам бир кураш билан Шаҳзоданинг бу ҳайбати-салобатидан, отининг пешонасига ўрнатилган тошнинг нуридан кўзлари қамашиб тикила олмас эдилар. Шаҳзода шундай ҳайбат билан девларнинг олдини тўсиб, наъра уриб, аждарҳодек девларга ўзини урди. Девлар ана-мана деб у ёқ-бу ёққа қарагунча, шаҳзода бир қўлига олмос шамширини олиб, бир қўлига гурзини олиб бир фасл жанг қилиб эди, бир қанча девларни ер билан яксон қилди, баъзилари қочиб пароқанда бўлди. Кўчама-кўча парилар билан шаҳарни айланиб, қайси томондан девлар чиқса, уларни ўлдириб юраверди. Бир қанча парилар шаҳзоданинг жиловида соатма-соат ҳар хил таомларни муҳайё қилиб, ёрдам кўрсатиб турдилар. Шундай қилиб парилар билан шаҳзода шаҳар ичидағи девларнинг кўпларини қириб камайтдилар. Подшоҳи Фаридун шаҳзодага дилдорлик бериб:— Эй шаҳзода, бу девларнинг одати, бир жойга жам бўлиб урушмаганинг бизларга фойдаси кўпдир. Агар улар ҳаммаси бир бўлиб келса, бизлар ташвишда қолар эдик. Ана энди бизлар, гоҳ у томон, гоҳ бу томондан ҳамла қилиб, буларнинг уруғини камайтиридик. Энди бир иш қилиб подшоликни, аркони давлат ва ҳазина-дафина турадиган жойни қўлга киритсак, туғ-аламларимизни барпо қилсак, барча парилар туғ-аламларни қўриб, ҳар томонлардан келиб кўмаклашсалар, сенга кўн ёрдам берар эди,— деди. Аркони давлат, подшоликка қарэб бордилар. Кўрдиларки, баланд қалъя, деворлари мисдан, осмонга бўй чўзган, дарвозалари баланд ож² ёғочидан тузалган. Шаҳзода буни қўриб ўзига: «Эй шаҳзода Малиқ, энди бўлганинг бўлди, бу ерга келиб бир иш кўрсатгинки, бутун пари ҳалқи ва девлар ҳайратда қолсин» деб, қўргон тагига бориб, Ҳаррат девнинг гурзисини қўлига олиб, дарвозани ура бошлади. Дарвозани шундай зарб билан урдики, устлаги турумлари синиб, ичкарига йиқила бошлади. Ичкарида бир пособон дев бор эди: ўзи минордек, қўллари чинордек, оғзи мисли фордек, бир ҳовуз сувни қуллобу нафасига тортса, тагигача қуритар эди. Бу турганда ичкарига ҳеч қандай киши кира олмас эди. Унинг оти Пўлат дев эди. Унинг ваҳимасидан барча девлар қўрқар эди. Шаҳзода дарвозани гурзи билан уриб, устидаги турумни син-

¹ Кубба — жангда кийиладиган бош кийим.
² Ож — ёғоч тури.

дириб, ичкари томон итарганды, ҳалиги Пўлат дев ўрнидан туриб, устига йиқиладиган дарвозани кейинга қараб итарди. Шаҳзода дарвозани у томонга итарди, Пўлат дев бу томонга итарди, ўрталарида дарвоза муаллақ туриб қолди. Шаҳзоданинг ғайрати келиб, бир наъра уриб итариб эди, Пўлат дев билан дарвоза юмалаб кетиб, девни дарвоза босиб, тишлари сишиб оғзини беркитди. Бир қанча девлар чопишиб шаҳзодага ташландилар. Шаҳзода бир фурсат жаиг қилиб баъзисини гурзи билан, баъзисини шамшири билан ва баъзиларини этигининг учи билан бир туртиб, жаиг қилиб, шоҳ саройини девлардан тоза қилди. Қарадики, дарвозанинг тагида Пўлат дев қимирлаб ётибди. Дархол келиб дарвозанинг кўтариб, гурзи билан девни урди. Шундай қилиб Пўлат дев дарвозанинг олдида тилини тишлаб қолди. Девларнинг подшоси бу ҳолни кўриб: «Бу қандай жон экан, ҳайбати салобати, шиквайи санталати билан шундай девларни ҳеч ҳазар қилмай ўлдирди. Магар осмондан фаришта тушдимикин ёки Рустами Достон тирилиб келдимикин. Энди яна бир фасл турсак, бизларни ҳам дами тифидан ўткарса керак», деб бир-бирлари билан маслаҳат қилишдишлар. Шундан сўнг булар наъра тортиб: «Мен ҳам шаҳзодан Малик, мен ҳам Фаридун подшоси деб ному насабларини аёи-баёи қилиб, баргоҳга ўзларини урдилар. Баргоҳга киришлари билан шаҳзодан Малик девлар подшосининг камаридан, бир қўли билан вазирининг камаридан тутиб, бир зўр билан ҳавога кўтариб:— Эй девларнинг подшоси ва вазири, сизларни ҳам, Ҳаррот дев ёки Пўлат дев каби каллама-калла уриб, мияларингизини мағзини оқизайми ёки шу жойлардан ўз вилоятларингга кетасизларми?— дегач, подшо бу аҳволни кўриб, тавбатазарруъ қила бошлади. Шаҳзода уларни оҳисга ерга қўййиб эдик, улар шаҳзодага гаъзими одоб бажо келтириб, тахтга шаҳзодани чиқариб, ўз вилоятларига кетишин ихтиёр қилдилар.

Шаҳзода:— Эй девларнинг подшоҳи, аҳднома ёзинг!— деди. «Мен девларнинг подшоҳи эрурман, мен ва уруғ-аймоғларим бундан буён париларнинг мамлакатига халал бермаймиз. Агар мен ва авлодларим париларга шикаст берсалар ҳайкал урсин» деб, қасамёд қилди ва нома ёзди. Бирини Фаридун подшога берди, бирини ўзи олди.

Шундай қилиб, видолашиб, жами девлар уч-тўрт куннинг ичидаги парилар мамлакатидан ғойиб бўлдилар. Фаридун подшоҳи түғ-аламларини аркони давлат тепасига баралла кўриниб турадиган ерга тикиб қўйдилар. Барча парилар бу түғ-аламларни кўриб, қайси вилоятлардан бўлса

кела бошладилар. Тез фурсатда парилар ўз шаҳарларини девлар вужудидан пок қилиб, вайроналарни тиклаб, ўз расмларича сайл қилиб, шаҳзодани зиёфат қилиб, қанча хушовоз, хушкалом абётлар ўқиб, шаҳзодани овутиб юрар эдилар. Шу сифат билан булар омон-омон бўлиб, парилар ўз шаҳрига эгалик бўлиб қолдилар.

Шаҳзода бир куни подишо Фаридунга қараб:— Эй подишо Фаридун, энди менинг келганимга бир неча йил бўлди. Хуросон қандай бўлди, менинг Маликаи Асфия ёрим қандай бўлди. Улар менинг ҳасратимда юрса-ю, мен энди бу жойларда ўз қайфиятим билан юрсам, росмана иш бўлмайди. Энди мен ўз мамлакатимга қайтиб кетай, бир йўл кўрсатиб қўйинглар,— деди. Фаридун ва мулозимлари бир-бирлари билан маслаҳатлашиб:

— Бизлар буни ўз шаҳрига жўнатсак, девлар келиб бизнинг шаҳримизга ҳужум қилса, боз бу жойлар бизларнинг қўлимиздан кетса, париларнинг аҳволи қандай бўлаф экан?— дейишди. Вазири:

— Эй подшоҳим, менинг бир таклифим бор. Кўҳи Қоф ўртасида бир беша бор. У бешанинг ҳеч кетадиган йўли йўқ. Қайси томонга кетай деб уринса, ботқоқликлар борки, оёқ қўйинши билан тагига тортиб кетади. Бу шаҳзодани ана шу вилоятга олиб бориб қўйиб келамиз, шул жойда яшаб юраверсии. Бир мушкул иш бизларга пени келса, дарҳол бориб олиб келармиз,— деди. Бу гап поднога маъқул тушниб, шаҳзодани ухлаган вақтида парилар кўтариб ўша айтган жойга олиб бориб қўйдилар. Шаҳзода бир вакт кўзини очиб қараса, на парилар бору ва на бошқа кишилар. Ўзини жамики ҳайвон, парранда, кўп жопиворлар орасида кўрди. Шаҳзода тушимми, ўнгимми деб, бир мунча ўйлаб ҳақиний ҳолни билдики, ўзга бир вилоятда турибди.

Шаҳзода тақдирга тан бериб, бу бешанинг ҳар томонини сайри томоша қилиб, бир томондан йўл топиб чиқиб кетини умиди билан бир тепаликка чиқиб қаради. На девлар ва на парилар юрадиган йўл ҳеч томонда кўринмади. Шаҳзоданинг қорни оч қолиб, бир томонга қараб йўл олди. Қараса, бир ўрмонлик. Ҳар хил мевалар пишган, тагидан пишганларини еб, тамошо қилиб юриб эди, бир дараҳт устидан шаҳзодага қараб бир нарса отилиб келяпти. Кўрники, бир қоплон шаҳзоданинг устига яқинлашиб келади. Шаҳзода чобуклик қилиб, қоплоннинг бўғизидан тутиб, адл ўтариб олди, бўғзини сиқиб ушлаб туриб эди, кўзлари косасидан чиққудай бўлиб оёқлари типпричилаб, бир фасл ушлаб турса, ўлиб қолгудай. Ўрнидан турар эканими деб, оҳиста ерга қўйди. Турмагач, шаҳзода кекиртакларини уқа-

лаб туриб эди, қоплон ҳушига келди. Шаҳзода меҳрибонлик қилиб, бўйинларини силаб эди, қоплон ўрнидан туриб, шаҳзоданинг оёқларига ўзини суртиб, шаҳзодага муте бўлиб қолди. Шаҳзода бўлса битта эдик, иккита бўлдик, деб шул жойда истиқомат қилиб юрди. Қийиклар кўринса, қоплон ўзини ташлаб ушласа, шаҳзода ханжар билан сўйиб кабоб қилиб ер, ярмини қоплон ер эди.

Шаҳзода бир томондан йўл топиб чиқиб кетсам, деб умр кечирар эди. Лекин шаҳзода бу жойнинг ҳар томонларига бориб қаради, ҳаммаёқ ботқоқлик, чиқиб кетишнинг иложи йўқ, оёқ босса, тортиб кетади. Энди тақдирим шу ерда экан деб юраверди.

Кунлардан бир кун шаҳзоданинг кўзига бир дарахти олий кўринди. Бу бешада у дарахтдай баланд дарахтни кўргани йўқ эди. Қани шу дарахтнинг тагига бориб кўрайчи, бир нарса кўринармикан деб бир фасл йўл юриб, дарахт тагига борди. Қарасаки, бир баланд чибори азим. Чинор устида бир қора уйдек уя қилинган, унинг устида ниманингdir болалари чирқиллаб ётибди. Бу чирқироқ овоз ул жазирани ҳайратда қолдириб турибди. Шаҳзода бу нима экан деб ўйлади. Синчиклаб қараса, бир аждарҳо бу дарахтнинг ярмисигача ўралган, бир қисми ерга судралган, боши эса уяга яқинлашиб борган. Уянинг гирдида яшовчи паррандалар шу қадар учганки, гўёки, ҳавони қора булат босгандай. Тоза қараб билдики, шу аждарҳо шу уядаги жонивории ер экан. Шаҳзода қўлнига ёйни олиб, дарахтнинг у томон, бу томонига ўтиб, тоза чоғлаб туриб аждарҳонинг ўнг кўзидан ўқ билан чунон урдики, чап кўзидан чиқиб кетди. Аждарҳо кўр бўлиб талпина бошлади. Аждарҳонинг ярми ерларин сийпалаб, ҳар томонларин чангитиб, ярми аста-аста дарахтдан ешилиб ерга туша бошлади. Шаҳзода ҳам омон бермай, бир ҳисса, икки ҳисса қилиб, шамшири олмоси билан чопиб, бир канорага ташлади. Бир-иккӣ парчасини майдалаб уя томонга қараб отди. Ҳалиги қушининг болалари еб, сероб бўлиб ҳаммаси таскини топди. Шаҳзода дарахт соясига ўлтириб эдикни, кўзини уйқу олиб қоплон билан иккози ухлаб қолди. Бир неча соатдан сўнг осмонни қора булатдай қора қилиб бир жонивор келиб, дарахт тагида бир одамзод билан қоплон ухлаб ётганини кўрди. Ҳалиги ҳайвон изига қайтиб бир катта тошни кўтариб келаверди. Болалари шул тошни шул одамзодга ташлашини билиб, чирқираб бетоқатлик қилди. Қуш билдики, ўртада бир сир бор. Тошни бир томонга ташлаб, келиб болаларидан:— Эй болалар, нима учун чирқиллайсизлар?— деб ҳол-аҳвол сўради. Болаларни қушга ўз

тили билан аждарҳонинг келганинги ва шу одамзод шул аждарҳодан қутқарганлигини билдиргач, бениҳоят хушнуд бўлиб, бу семурғ қанотини ёзиб, боланинг бошига соя қилиб турди.

Шаҳзода кўзини очиб кўрса, бир қуш бошига соя қилиб турибди. Шаҳзода бундай баҳайбат, басавлат қушни ҳеч умрида кўрган эмас эди. Семурғ шаҳзоданинг кўзини очганини кўриб, шаҳзода олдига тушиб: — Эй одамзод, бул манзилларга қандай келдинг? — Бу жойга қуш келса, қашоти куяди, одамзод келса, оёғи куяди. Келишининг сабаби нимадир? — дегач, шаҳзода семурғга бошидан ўтган сири асрорларици бирни-бирин баён қилди. Семурғ воқеани билди. Шаҳзодага: «Энди сен мендан бирон нима сўрагин, қилган яхшилигингининг эвазига мен бир нарса берай», — деди. Шаҳзода: «Эй жонивор, семурғ, сен бир парранда бўлсанг, сендан мен нима сўрайман. Агар сен қодир бўлсанг, мен ўз бу жойдан кўтариб дунё юзига чиқариб қўй, сўраганим шудир», — деди.

Семурғ айтдики: — Эй одамзод, жон еримдан тутдинг-ку, агар мен сени кўтариб дунё юзига элтсам, мен бу жойларга қайта кела олмасман, хатарлик йўллар кўпдир. Лекин сен рози бўлсанг, бир тоғ бор. У тоғни Оташ тоғ дерлар. Кечаси бўлса, муз бўлиб булуутга етади, кундуз бўлса қел¹ бўлиб яшаб ёнади. Ана шу тоғнинг олдида бир хил девлар яшайди. Уларни огаш дев дерлар. Ана шу девларни мусаҳхар қилса, тоғнинг йўлини ўшалар билади. Яна бир фор ўёли бор. Фор оғиздан чашма отилиб чиқади. Билмагач киши уни чашмайи азим дейди. Билган киши шул чашмайи азимга ўзини ташлаб ичинга кирса, бир йўл пайдо бўлади. Шу йўл билан ўша тоғнинг юариги томонига чиқади. Тоғнинг юариги томонида бепоён бир жазира бор, бир томони сувлик. У жойда одами обилар яшайди. Ана шу одами сбиларни тасарруфга олса, ўшалар қўлида бир фор бор. Ҳар юз йилда фор, ул дунёнинг бир четидаги тоғнинг фори билан бир соат ёнма-ён бўлиб, узоқлашиб кетади. Шуни Кўхи Қоф деб айтадилар. Ана шу вақтда ўша одами обилар сенга йўл кўрсатиб ўткариб қўйса бўлади. Бўлмаса, ўта олмайсан, — деди. Боз айтдики, энди ўша тоғнинг ҳаддига яқин бир жой бор. Ана шу жойга сени элтиб қўяман. У жойда девлар ётади. Агар шу девларни тобе қилсанг, тоғ ўёли қўлга киради. Шундай қилиб шаҳринигга ўтсанг бўлади, — деди.

Шаҳзода семурғга:

¹ Кел — олов.

— Эй жонивор, аждарҳони ўлдирдим, энди сенинг бо-
лаларинг учадиган бўлсин. Агар сен менинг билан кетиб
қолсанг, булар очликдан ҳалок бўлади, кейин кетамиз,—
деди.

Семурғга бу гап маъқул тушиб, болаларини тез фур-
сатда учқур қилиб, ўз овқатини топиб оладиган қилиб бўл-
гандан кейин, шаҳзода семурғга айтди:

— Эй жонивор, энди мени аввал бошлаб парилар мач-
лакатига элтиб қўй. Мен шу парилар билан видолашиб,
бир қанча оладиган нарсаларни олиб қайтаман,— деди.
Ҳалиги қоплонни ўз жойига қўйиб юборди. У билан хайр-
лашиб, бир қанча гўшт ва сувларни хийларга¹ ортиб, се-
мурғ устига миниб, ҳавога кўтарилилар. Бир неча соат
учиб Фаридун подшонинг мамлакатига қўнди. Парилар
кўрдикни, семурғ тушяпти. Парилар подшоҳи айтди:—
Эй вазир, девларниг зулмидан қутилиб эдик, энди букун
бизларга семурғ тушяпти. Бир ром қилиб кўрки, шаҳзода
борми-йўқми,— деди. Раммол илмини ишга солиб ҳақи-
қатин билдики, шаҳзода ер юзида йўқ. Бир -бирларп билан
маслаҳатлашиб: «Яна бошқатдан кўр!» — деб айтди. Рам-
мол боз шаҳзодани ер юзидан тоноолмади. Улар ўлган экан
деб билдилар. Булар шу маслаҳатда эдиларки, семурғни
хоят сиёсат билан Фаридун подшоҳининг аркони-давлати,
аъён-салтанати устига қўнди. Подшонинг аркони-давлати
семурғниг олмос панжалари чангалида, қўргони қанот-
лари тагида қолиб кетди. Ҳамма парилар ҳайратда қолди.
Шаҳзода семурғ устидан тушиб келди. Шаҳзода семурғни
ўз қўлига олганлиги париларга аниқ бўлди. Ҳамма пари-
лар якбора чиқиб шаҳзодани тавоғ қилиб, воқеайн ҳолла-
рини сўраб, зиёфатга машғул бўлдилар. Семурғни ҳам бир
канорага тушириб, унинг ҳам олдига алвои-алвои неъмат-
лар тортилар. Подшо шаҳзоданинг оёқларига бош уриб;

— Эй шаҳзода, мард кишиларнинг иши доимо гуноҳ-
корларниг гуноҳларини афв қилишдир. Сен энди бизлар-
ниг гуноҳимизни афв этгин,— деди.

Шаҳзода уларга:

— Эй парилар, ҳар киши тақдирига тан бермаса, ул
ниши номарддир. Менга энди сизлар ўзим олган нарсалар-
имни кўз олдимда ҳозир қилинглар. Мен ул дунёга олиб
кетаман,— дегач, парилар шаҳзоданинг нарсаларини бека-
му кўст чиқариб олдига қўйдилар. Фаридун подшо:

— Эй шаҳзода, ҳазинага кириб жами нарсаларни кўз-
дан кечиргин. Қайси нарса сенга маъқул тушса, ўзинг ол-

¹ Хий — меш.

гин. Чунки бизлар сенга яхшилик қила олмадик. Ўз ернинг га элтиб қўяман деб, қўя олмадик. Чунки ер юзи билан бу дунёнинг чегарасида бир тоғ бор. Кечаси музлайди, кундузи ёнади. Бизлар сизни бул жойга олиб келган вақтимизда ўша жойнинг йўллари бехатар эди. Энди у ер девларнинг қўлида. Биз бу ишларнинг иложини қила олмасмиз,— деди.

Шаҳзода бу гапни эшитиб хазинага кириб, томоша қила-қила бир жойга етдики, тамоми шишалар ранг-баранг, баъзиларнинг ичидаги ҳар хил жониворлар кўриниб турибди. Шаҳзода — Бу шишалар нима учун? — деб сўради. Парила:

— Бу шишаларнинг ҳар қайсиси ҳар хил дардларга шифодир,— деди. Шаҳзода:

— Бу шишадаги сут нимага керак? — деди. Парила:

Бу шишадаги сут ўн саккиз хил дардга даводир одамздиниг бошидан, кўзидан тортиб то пойнгача шифобахшдир. Бизнинг мамлакатимиздаги жазираларда битади, ер юзининг бошқа жойида бўлмас. Сен шундан бир оз олиб кетгин, керак бўлиб қолса керак,— деб бир шишага ундан қўйиб, бошқа ҳар хил дорилардан солиб берди. Бу дориларни ҳам сандиқ чеккасига жойлаб, хазинадан бир қанча олмос, жавоҳир тошлардан, қимматбаҳо нарсалардан олиб, парилар билан видолашиб, семурғ устига миниб ҳавога кўтарилди. Ҳавода кеча ва кундуз учуб семурғ ҳолдан кетса, шаҳзода оғзига гоҳ гўшт ташлаб, гоҳ сув ичириб, охири гўшт-сув қолмасдан бир жойга тушдилар. У ерда шаҳзода бор, на дарё бор — қумдан бошқа нарса кўринмайди. Бир жойни паноҳ қилиб, у жазирани саир-тomoша қилиб юрсаларки, бир нарса учуб келиб қумга кириб кетади-ю, боз бир фарсанг йўлдан чиқиб кетади. Шаҳзода: — Эй семурғ, бу нима ҳайвондир? — деб сўради. Семурғ:

— Бу қум балиғидир. Агар учса, бунга ҳеч нарса ета олмас, агар бир кишига қараса, нариги томонидан чиқиб кетар, бу ерда туриш бизларга хавфли экан деб, дарҳол бу жойлардан кўчиб бошқа томонга йўл олдилар. У жойга тушиб қарасалар, ариқлар оқиб, ҳар жойда экинлар ўсиб турибди. Бир жойда бир киши қўши ҳайдаб юрибди. Тана-си девга, бош томони зоғга ўхшайди. Булар ҳайрон бўлиб турувдиларки, у дев буларнинг шарпасини олиб таъма қиласман деб шаҳзодага югуриб келди. Семурғ билдики, бу шаҳзодани таъма қилди. Дарҳол чўзилиб тумшуғи билан тишлиб, бошқа бир томонга қараб отиб юборди. Дев палаҳмон тошидек бир жойга бориб тушиб, оёқ-қўллариши питирлатиб ўлди. Унинг ҳўқизларини олиб келиб, шаҳзода

сўйинб, териларини хий қилиб, сув тўлдириб, семурғ устига ортиб, бу куниси ҳам йўл юрилар. Йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, булутлар орасидан ўтиб, яна бир жойга тушдилар. У жой ҳам бағоят мурғзор¹ эди. У жойга тушиб, ҳар томонларни томоша қилиб, мурғзор ўртасидаги бир жойга бориб қарасаларки, бир чашма бор. Чашманинг суви ўрнидан чиқиб, ўрнида йўқ бўлиб кетади. Одам борми, ҳайвонот борми, дарранда борми — ҳаммаси чашма лабига келса, шу сув тортиб кетар экан. Шаҳзода шу ерга келиб кўрдики, бениҳоят ваҳима. У жойдаги жониворлар сув ичай деб келсалар, ўшал жойдан қутилмас эканлар. Шаҳзода шул сувдан ичай деб пастга тушиши ҳамоно сув тортиди. Шаҳзода минг машаққатлар билан ўзини сақлаб қолди. Семурғ ҳам бу ҳолни кўриб бир тоғчани қўпориб ҳалиги чашмага ташлайверди. Сув банд бўлиб, ҳар томонга оқа бошлади. Ҳар хил ҳайвонлар ҳар томондан ичиб сероб бўлдилар. Фурсат ўтиб эдики, бир бадҳайбат овоз пайдо бўлиб, борган сари зўрайиб, оҳиста-оҳиста яқинлашиб келаверди. Билдиларки, Девсафид келяпти. Ҳалиги чашма шу Девсафиднинг тузоги эди. Шул жойда сувга нимаинки тушса, ер тагидан бориб девининг олдига чиқар эди. Девсафид сувга тушган жондорларни еб, шу жойда ётар эди. Шундай қилиб семурғ тошни тайлаб банд қиласи. Ҳеч нима Девсафиднинг олдига бормай қолди. Нима воқеа бўлди деб ҳалиги жойга келиб эди, семурғ бу ҳолни кўриб дарҳол бир тошии кўтариб келиб, Девсафиднинг бошига урди, мажағи чиқиб гард-гард бўлди. Шундай қилиб булар, ул мурғзорни ҳам Девсафиднинг зулмидан озод қилиб, ҳар хил ҳайвонлар яшайдиган бўлиб, ул жойдан қўчиб, қанча йўл юриб, йўл юрсалар ҳам, мўл юриб, инҳоят иссиқ бир жойга тушдилар. Семурғ:

— Эй шаҳзода, энди бу жойга тушамиз. Бу иссиғлик олов тоғининг асаридир. Агар бундан ҳам зиёдроқ юрсак, ҳавода куйиб кетамиз. Энди икков шу девларнинг манзилигача бир кунлик ерии бир соат учадинган пайти келдя. Кечаси учсак, ҳавода яхлаб қоламиз, кундузи учсак, эриб тушамиз. Кечаси билан кундузининг ўртаси — айни саҳар чоғи бизга қулай, ана шу пайтда йўл оламиз,— деб маслаҳатлашиб, бир кунлик йўлни бир соатда юриб, чиқсан девларни ўлдириб, охири девлар мамлакатига яқинлашиб олдилар. Девларнинг подшоҳи бу ишдан воқиф бўлиб қолдив. Девлар бориб айтдиларки:— Эй подшоҳим, одамизод гуруҳидан бошида шоҳи бор бир бадҳайбат келибди. Биз у ба-

¹ Мурғзор — ҳар хил қушлар яшайдиган жой.

лан муҳобил бўлишга ҳазар қипламиз. Чунки унинг ҳайбатидан қўрқиб, семурғ жонивор унга муте бўлибди. У ҳам тумшуғи билан қанча девларни тишлаб отиб юборади. Улар шу асьаса-дабдаба билан бизларга яқинлашиб келяпти. Энди ўзинг биласан,— деди.

Девларниң подшоҳи:

— Эй девлар, билинглар ва огоҳ бўлинглар, у фалон одамизодир. Бизлар париларниң мамлакатини мусаххар қилганимизда, уни парилар олиб келган эди. Бизлар парилар ўтадиган йўлларни ўз тасарруфимизга олганимиз. Шунинг учун улар бу одамизоднинг ўз шаҳрига элтиб қўйиш иложини топа олмасдан, семурғ билан бу мамлакатга чиқиш орзуидадир,— деб девларниң подшоси шавкат байронини кўтариб, девлар билан саф тортиб, шаҳзода рўпарасида чиқди. Шаҳзода билдики, бу байроқ дўстлик нишонасидир. Яқинлашиб, шаҳзода девлар подшосини таниб, бу ҳам буни таниб, дўстлик қучонини ёзиб кўришдилар. Шундан сўнг девларниң подшоҳи буларни купо-кун зиёфат қилди. Зиёфат қиёмига етгач, шаҳзода девларниң подшоҳига:— Эй подшоҳи дев, энди бизнинг ўз вилоятимизга кетиш учун бир йўл кўрсатгин, шу йўл билан ер юзига чиқсан,— деди.

Девлар подшоҳи айтди:— Эй шаҳзода, бу гапларни кўнглинигдан чиқар. Энди сен кетолмайсан. У дунё билан бул дунёниг орасида хатарли ишлар кўпdir. Лекин бир иложи бор. У ҳам бўлса, мана шу ёнар тоғ биз билан одами обиларниң орасидадир. Орамиз юз-юз фарсаҳдир. Биз билан уларниң орасида бир чоҳ бордир. Шул чоҳ билан ўтиб бориш иложи бор, у томони бўлса одами обиларга қарашли. Шунинг учун мен лом дея олмайман,— деди.

Сўнгра шаҳзода қаддини рост қилиб, девлар расмона силек бениҳоят раҳмат ва таъзимни бажо келтирди. Девлар билан шаҳзода чашма лабига бориб, семурғ билан вилолашиб, шаҳзода юқ-ёвларини орқасига кўтариб, чашманинг ичига қараб ўзини ташлаб юборди. Шаҳзода қарандикни, сувдан асар йўқ, қўлидаги узугини чоҳга тўғрилаб йўлга юраверди. Чунки нигини бир фарсаҳ йўлни пурнур¹ қилар эди. Шундай қилиб шаҳзода йўл юриб, йўл юрса ҳам, мўл юриб, уч кун дегандা чоҳдан бу томонга — рўйи дунёга чиқиб бир яхши ўлтириб, истироҳат қилиб туриб эди, йироқдан одамнинг овози эшитилди. Шаҳзода ниҳоят чарчаб эди, йўл азоблари уйқусиз юрганлари бир тараф

¹ Пурнур — ёруғ.

бўлиб, бир дарахтга суюниб, кўзини уйқу олиб кетди. Ўз ухлайверсии, энди гапни одами обилардан эшитинг.

Одами обилар ўз вилоятларини тамоша қилиб юриб, чоҳ лабига яқинлашиб қарасалар бир одамзод, хуш қадди қомати, бениҳоят хуш сурат бир дарахтга суюниб ухлаб қолибди. Одами обиларнинг подшоси: «Бу йигит шул чоҳдан чиққан бўлса керак»,— деди. Буларнинг шу қадар овозига шаҳзода ҳам парво қилмасдан ухлайверди. Булар ўйладики: «Ажаб, ҳайронмиз, бу жойларга одамзод келса, оёги куяр, қуш келса, қаноти куяр, ҳар нима ҳам бўлса буни зиндонга солиб қўйайлик, қани ушланглар, бир гап бўлар-да», деб обиларга буюрди. Обилар «тур!» деб қичқириб ишорат қилиб эдилар, шаҳзода кўз қириси билан қарадики, бениҳоят кўп одамлар. «Бу тушим эканми?» деб, караҳтлик билан икки қўйини икки ёққа силкиб юбориб эди, шаҳзоданинг устида турган кишилар ҳар томонга йиқилиб пароканда бўлиб кетдилар. Шаҳзода писанд қилмасдан, яна кўзини юмиб эди, уйқу олиб кетди. Шундай қилиб шаҳзода ухлагач, обилар яна йиғилишиб келиб: «Бу қадар паҳлавон девлар орасида йўқдир. Агар бу уйқудан турса, бизларни кўп ташвишга солар, энди шуни бир бало қилиб боғлаб олайлик», дейишиб маслаҳатлашиб, кўп қозманд ҳозир қилдилар. Қаманд билан дарахтга айлантириб боғладидар. Кейин бир одами оби:

— Эй одам фарзанди, сен бу ерларга қандай келдинг? Ҳақиқатини айтсанг, ўлдирмасмиз, ёлгои айтсанг, жонинг бу ердан саломат кетмас!— деб уйғотди: Шаҳзода ўзини дарахтга боғлаб қўйилганлигини билиб кучини тўкиб, бир наъра уриб ўрнидан туриб, хез қилиб эдикни, дарахт томони билан шаҳзоданинг орқасига ёпишганича одами обиларга қараб югурди. Одами обилар тўс-тўполон қочди. Шаҳзода юрганича, одами обилар подшоҳининг арғумоғини тутиб олди. Барча обилар қочиб ғойиб бўлди. Шаҳзода арғумоқни олиб келиб, бир нома ёзди. Номага: «Эй обиларнинг подшоҳи, мен Шаҳзодай Маликман, ер юзида турман. Бул жойларга фалакнинг гардиши билан келиб, соҳдан чиқиб, бул жойларда истироҳат қилиб ухлаб ётиб эдим. Сизлар мени боғлаб бадгумон иш қилиб нима қилмоқчи эканликларингни билдим. Менинг орзум шу жойлардан кетиб, у дунёга чиқмоқчиман. Сизларнинг ҳам менга бир хизматларинг бўлса, мен қилиб берсам. Сизлар ҳам менга йўл кўрсатиб, ўз юртимга жўнатсангизлар, деб салом билан шаҳзода Малик»,— деб ёзиб, номани арғумоғнинг бўйнига осиб, бир тарафга қочиб кетди. Энди гапни одами обилардан сўранг.

Одами обилар подшоҳи қочиб бориб сув тагига кириб ғойиб бўлди, арғумоқлари қолиб кетибди. Милар подшоҳининг бир ҳари отаси бор эди, бу ҳолни унга гапирдилар: «Одамзод гуруҳларидан бирини чоҳ лабида учратдик. Да-рахтга боғлаб асир қилиб эдик, дарахт-прахтни кўтариб кейинимиздан югурди. Бизлар қочиб бундай келдик»,— де-ди. Улар шу гуфту гўйда¹ эдиларки, арғумоқ бориб қолди. Қарасалар, бўйнида бир қофоз бор. Очиб ўқидилар. Обилар подшосининг отаси бир неча йиллар ожизликда ётар эди. Боласига айтди:

— Эй болам, у одамизодни иззат-эъзоз билан олиб келинглар, ундан ёмонлик ҳиди келмайди,— деди. Дарҳол одами обилар чиқиб, шаҳзоданинг ҳузурига бориб, бобонинг таълимича шаҳзодага салом қилиб, узрҳоҳлик изҳор қилиб, шаҳзодани таклиф қилдилар. Шаҳзода юкини кўта-риб дарё лабига келди. Бир жойдан йўл билан денгиз та-тига кирдилар, қарасалар: баланд-баланд иморатлар, бу иморатларга сув бир чакра² ҳам асар қилмасдан йироқдан оқиб кетяпти. Бу обилар қўргонида ажойиб-ғаройиб одамлар тўда-тўда бўлиб, ўз расмларича ҳангома қилиб ўти-рибдилар. Шаҳзодани кўргач, жами обилар ҳайратда қо-либ, кейинидан эргашиб юрар эдилар. Шундай қилиб шаҳ-зодани иззат-хурмат билан подшо саройига олиб кириб, ўлтиргизиб, бир фасл меҳмон қилиб, ҳалиги отасини етак-заб олиб чиқиб, шаҳзоданинг олдига ўтқазди. Шаҳзода кўрдики, бобонинг кўзи ожиз, лекин ўзи бениҳоят пурдон³ кўринади. Шаҳзода бобога:

— Эй ота, сизнинг кўзингизни муолижа қилсан, рози бўласизми?— деди. Бобо бениҳоя хурсанд бўлиб, шаҳзода-га ўзини ташлаб юборди. Шаҳзода бобони сийлаб, бағри-га босиб, уйни холи қилинглар, деб буюрди. Уйни холи қилдилар. Парилар хазинасидан олган сутдан олиб, шифо-нур нигинга суркаб, кўзига силаб эдики, кўзи равшач бўлди. Обилар подшоҳи бу ҳолни кўриб, бениҳоя хурсанд бўлиб, шаҳзодага кўп хайриҳоҳликлар кўргизиб, меҳри-бонликлар қилиб, ҳар куни турли томонларга саёҳат қилди-рар эдилар. Саёҳат қила-қила бир куни шаҳзода шундай бир оҳ урдики, оғзидан бир нарса ўтдай туташиб ҳавога чиқиб кетди. Обилар:

— Эй шаҳзода, нега бунча дилғам кўринасан,— деди-зар. Шаҳзода ўн беш, ўн олти йил шу жойларда саргардон

¹ Шу гуфту гўйда — шу гапда.

² Чакра — томчи.

³ Пурдон — кўп нарсани биладиган.

бўлиб юрганлиги ва энди қайтиб кетажагини изҳор қилди. Бобо шаҳзоданинг талаби рӯёбга чиқишини билиб, шаҳзода гаги:— Эй шаҳзода, бу манзилда бир гор бор. Унинг пастида бир жой бордирки, мавзеи мавж дерлар. Қачон мавзеи Кўҳи Қоф билан дунё иккови бир тўқнашиб ўтса, ўшал вақтда бениҳоя чақмоқлар чақилиб, ҳаво газабиён бўлади, у дарё билан бу дунё дарёси — иккови жўш уриб, бир-бирига қўшилиб, шу кўрининг баланд тоғни сув пинҳон қилиб кетади. Ҳар юз йилда у тоғ билан бу тоғ қўшилиб, икки гор бир-бiri билан тўғри келиб, уланиб қолади. Ӯша вақтда ҳушёр бўлиб шу азобу аломатларга бардош берсанг, бу фордан у форга ўтиб оласан. Эрта бўлганда фордан у дунёга чиқасан. Мамлакатингга кетаман десанг, у жойда бутунлай муздан иборат бир манзил бор. Шу муз ичида бир хил жониворлар яшайди, ўша жониворларни ушлаб, бирини сўясан, гўштини олиб терисини ошласанг, эўр бир қайнқ бўлади. Бошқасини сўйсанг, бир хил дори билан ош бериб тасма-тасма қилиб тўр шаклида қиласан. Ӯша музнинг яқинида бир денгизи бепоён бордир. Балиқлар ва наҳанглар шу музлик томондан келиб, шу жониворларни ютиб, яна қайтиб кетар вақтида, ўша тасмаларнинг учидаги тўрини сувга ташлайсан. Балиқлар қайтиб кетишда сени судраб чиқиб кетади. Мана шу гаплар сенга кўрсатмадир. Уларни кўнглингдан чиқармагайсан,— деди.

Шундай қилиб шаҳзода Малиқ бобонинг гапини дилига жо қилиб олди. Бобо ҳисоблаб чиқди, ер билал Кўҳи Қофнинг ҳамнишин бўлишига ўн кун қолибди. Бобо шаҳзодага Кўҳи Қофдаги ажойибот нарсалардан топиб бериб, ҳалиги тоғнинг устидаги бир форга чиқариб қўйди, барча обилар кўздан фойиб бўлди. Шаҳзода гор ичига кириб бир қанча фурсат туриб эди, олами гулдур-гулдур босиб, бениҳоя чақмоқлар чалиниб, ҳар тўлқинлар пайдо бўлдики, бу ғало-ғулга Рустами Ростон бўлса ҳам, чидай олмас эди. Шаҳзода ўзини ниҳоят бардошли тутиб, кузатиб туриб эди, сувлар тўлқинни тоғдек-тоғдек кўтарилиб, азим тоғ сув тагида қолиб кетди. Икки тоғ бир-бирига урилиб, овозаси олами тутди. Ниҳоят, шаҳзода ўзини тутиб, ҳар замон-ҳар замон калласини солиб: «Эй шаҳзода, ҳущингдан кетмагин» деб, ўзига-ўзи тасалли берар эди. Шу тўполон вақтида шаҳзода нигин нури ёрдамида бу фордан у форга ўтди. Бир соат сабр қилиб эди, гор бир-биридан жудо бўлиб, оҳиста-оҳиста йўқ бўлиб кетди. У дунё билан бу дунёни ораси кўринмай қолди. Шунчалик бўлдики, юз йил юрса ҳам, етиб бўлмайди.

Шаҳзода эртаси фордан чиқиб, юз минг машақват билди.

лан тоғдан тушди. Шу юрганича ўзини бир даштда кўрди. Лекин бу даштнинг поёнини билмас эди. Юра-юра бу дашт ҳам ғойиб бўлиб, яна бир тоғ пайдо бўлдик, аввалги кўрган тоглари бунга нисбатан бир тепадек бўлиб қолди. Бир неча ойлар йўл юриб, йўлларда сайр қилиб, охири шу тоққа етди. Кўрдики, бу тоғ бўлмай, бепоён музлик экан. Шаҳзода шу музлар орасида ҳар томонларини сайр қилиб, кеч бўлса, орқасига кўтарган сандиққа кириб, бир оз истироҳат қилиб; эрта бўлса, боз чиқиб йўл юрди, куч-қуввати аввалгига нисбатан сусайди. Шаҳзода ўзининг муз орасила яшайолмаслигини сезди. Музлар орасида айиқлар, муз кийиклари ва бошқа жониворлар беҳисоб эди. У шулардан сайд қилиб тириклиқ қилар эди.

Бир куни шаҳзода танг бўлиб, пима қилишини билмасдан юрганда, ҳалиги китобча ёдига келди. Бағридан китобчани олиб, бир жойини очиб ўқиб кўрди. Унда шундай деб ёзибди: «Эй шаҳзода, қадаминг шу жойларга етса, бу жойларда кўп яшаб бўлмайди. Агар қайтиб кетар бўлсанг, баъзи жониворларни ушлаб олиб, терисини тасма қилгин. Тасмаларни тўр шаклда қилгин. Бир катта балиқни ушлаб, ичидаги гўштларини олиб ташлаб, терисига ош бериб, яхшилаб қуритиб, қайиқ қилиб ол. Шу музликда бир парранда бор. Ўша паррандани ушлаб, оёғини олиб, балиқ терисидан қилинган қайиққа ёғни суркасанг, асло сувга чўкмас. Кейин шу жойда сабр қилиб турсанг, гоҳо-гоҳо шимол томондан катта балиқлар эниб келиб, муз ёнидаги айиқлардан ютиб, яна қайтиб кетадилар. Ўша фурсатда тўрни ташласанг, балиқ бошига тушади. Сен ҳам тезлик билан шу терининг ичига кириб ол. Шу вақтда балиқлар тезобдан¹ яшиндай чиқиб кетади. Шу тезобдан чиққанингдан сўнг тасма учини кессанг, балиқ у томонга кетиб, сен деңгиз юзига чиқиб қоласан. Лекин бу тезоб бениҳоят узоқ, ўзинингга ҳушёр бўл. Мабодо бу тезликка бехуд бўлма».

Шаҳзода бу воқеани ўқиб бағоят хурсанд бўлиб туриб эди, бир томондан бир катта балиқ пайдо бўлиб, муз ёнидаги барча ҳайвонларни тортиб, баъзисини думи билан уриб тушириб, тамадди қилиб, яна изига қайтиб, шағиллаб чиқиб кетди. Шаҳзода билдик, бу дарёлар, денгизлар ҳаммаси оқиб келиб, шу муз тоғининг тагига кириб кетар экан.

Шаҳзода бир куни бир айиқни тутиб, терисини шилиб тасма қилди. Яна бир неча айиқни тутиб, ўлдириб, уларни тасма билан боғлаб, дарё лабига қўйди. Тасмаларнинг бошқа учини музларга боғлаб қўйди. Бир вақт катта бир

¹ Тезоб — бу ўринда шаршара маъносида.

балиқ келиб, ҳалиги айиқларни ютиб, қайтиши олдида ту-
зойка илингандек кета олмай қолди. Кейин шаҳзода тас-
манинг бу томонини муз тор қирраларига тортиб, ҳар замон
бир бўғин аёлланириб, оҳиста-оҳиста бир неча соатлардан
ёўнг балиқни муз устига чиқариб борглаб ташлади. Шу тур-
ганинча балиқ өқшомгача тўриб охири ўлди. Шаҳзода ба-
лиқнинг оғзидан кириб гўштларини кесиб ташқарига
чиқара бошлади, балиқпинг ичи бир уйга ўхшаб қолди.
Бир томонда бениҳоя кўп мурелар яшар экан. Кеч қорону
бўғлан вақтда шаҳзода уларнинг ётадиган жойини мўлжал-
лаб бориб, нигинини ўша мурғи жониворларга кўрсатиб
эдикни, жониворлар ҳаммаси учиб кета олмасдан кўзларни
қамашиб тек қолдилар. Шаҳзода улардан бир қанчасини
тутиб олиб келиб, сўйиб ёғларини ажратиб балиқ тери-
сига суркади. Балиқ териси шундай қотиб қолдикни, суви
кирган биљан юмшамайдиган ёки чўкиб кетмайдиган бир
ажойиб кема бўлди. Бундай кемани ер юзидағи усталар
ҳам ясай олмайдилар. Айнқ терисидан кўп тасмалар қилиб
бир тўр ясади. У тўрнинг бир томонини балиқ-кемага бор-
лади. Бир қанча жониворларни банд қилиб, кемасига бос-
ди. Бир куни қараб туриб эди, ниҳоят тезоб устида бир ба-
лиқ пайдо бўлиб, муз олдига қўйилган бир қанча айиқлар-
ни ютиб турган вақтда Шаҳзода каманд тўрни балиққа
отиб юборди. Каманд тўр балиққа боғланди, балиқ изига
қайтиб эди, шаҳзода ҳам чобиклик билан кема ичига
кирди. Ҳалтаги балиқ ўзки яшинидек тезобга урди. Шаҳзода
кема ичидан сиқилиб минг машаққат билан ўзини сақлади.
Шундай қилиб балиқ юз фарсаҳлик баландлик тезобдан
эртадай пешингача чиқиб олди.

Бир куни шаҳзода ўйлаб қараса, тўрт ой йўл юрибди.
Бу дёйгизининг бир томонига ҳали чиққани йўқ. Шаҳзода
тақдиринга тан берниб, бу бепоён денгизда менинг юришини
кўп бўлса, овқатдан қийпаламан, деб бир кунлик ейдиган
овқатини ўн кунга чўзиб ер эди. Иттифоқо бир куни кечаси
шаҳзода бир мавзега келиб қарасаки, йироқдан бениҳояни
машъал чироғлари кўп бир шаҳри азим кўринди. Шаҳзода
кемани оҳиста-оҳиста ҳайдаб тонг отганда у шаҳри азимга
яқинлашди. Кўринган чироғларнинг ҳаммаси кемаларнинг
чироғи экан. Бир жойда беҳисоб кемалар бир гирдобда ай-
ланиб турибди. Баъзиларига юз йил бўлган, баъзиларига
озроқ, баъзиларига ундан ҳам кўп бўлган ~~да~~ баъзилари са-
сиб, бузилиб, шу жойда ётиб қотган. Шаҳзода шу жойга
яқинлашиб эдикни, ўша кема ичидаги одамлар шаҳзодага
қараб:— Эй одамзод, агар қўлингдан келса, **бу жойга** яқин-
лашмасдан кемангни буриб қочгин, **бу жойц** гирдоби-ги-

рифтори дерлар,— деб чақира бошлади. Шаҳзода уларнинг гапини яхши эшига олмади. Охири биттаси бир хат ёзиб, ўқса пайваст қилиб, ёйга солиб шаҳзода томон отиб юборди. Шаҳзода ўқни кўриб гурзисини кўтариб туриб эди, ўқ келиб гурзига тегиб тушди. Шаҳзода ўқ учидан хатни олиб ўқиб кўрди. Унда: «Эй одамзод, сен бу жойга келяпсан, лекин бу жой қандай хатарли эканини билмайсан. Мана бизлар шу жойга гирифтор бўлиб, баъзиларимизнинг умримиз охир бўлди. Ёшларимиз ўтиб қариб қолдик. Энди ўлимдан бошқа чора йўқ. Бизларни шамол суриб келиб шу жойга гирифтор қилди. Ою-йиллар ўтиб, кемаларимиз билан шу бало гирдобида айланиб ётибмиз. Ҳеч чиқишнинг иложи ўқ. Мен сенга бу хатни насиҳат учун ёздим. Иложингни топсанг, қутилиб кетгии, мен Юонон подшоҳин, фалон-фалон-дурман», деб ёзибди. Шаҳзода: «Бу жой Қадимдан қолган бало гирдоби экан. Эй шаҳзода, сенинг жонининг шу подшойи подшозодалардан ортиқми? Шулар нима бўлса, сен дам шундай бўлгни», деб, ўзини уларга томон ҳайдади.

Қисса кутоҳ, бу ҳам шуларнинг орасига — бало гирдобига банд бўлиб, кеча ва кундуз айланиб ётди. Уларни қарадики, ҳоллари оғир, баъзилари очликдан ўлган, баъзилари қариб ўлган ва баъзилари рамақдажон¹, шул кайфиятда кун кечирар эдилар. Ахири шаҳзода хафа бўлиб, кемасига кириб, бағридан ҳалиги китобчани олиб варақлаб кўрди: «Эй шаҳзода, қадаминг шул жойга етса, бу балойи гирдобдан қутилар бўлсанг, сандиқ, ичига киргин. Сени шу, гирдобга ташласинлар, сен шу гирдоб ичида бир ҳафта йўл юрасан. Бир ҳафтадан сўнг сени сув жазирага чиқариб ташлайди. Ана бало гирdobининг калити ўшал жазирада дир», — дебди. Китобчани яна бағрига солиб, кемасини ҳайдаб Юонон подшоҳининг кемаси ёнига келиб, ўзини тийцилиб, Юонон подшоҳининг кемаси устига чиқиб олди. Юонон подшоҳи билан кўришиб-сўрашиб: — Эй, ота, энди сиз мени мана бу сандиққа солинг, оғзини ёпиб шу гирдобнинг ўртасига ташланг. Мен нима бўлсам, сизнинг ишинги бўлмасин. Агар гирдоб ўз аслига келиб ватанларингга кетсанглар хайр-маъзур. Бўлмаса, сизлар нима бўлсанглар, мен ҳам шундай бўлай, — деди. Юонон подшоҳи:

— Эй бола, бу нима деган гапинг бўлди? Сени сандиқка солиб бу гирдобга ташлаган билан ўласан-кетасан-да, ўлсанг, ҳаммамиз бирга ўлайлик, қутилсак, бирга қутилайлик, — деди.

Шаҳзода Юонон подшоҳига:

¹ Рамақдажон — жони чиқиш олдида турибди.

— Бир ой кутинг, шу-бир ой ичида бир иш бўлса бўлар, бўлмаса, билингки, мен ҳам дунёда бўлмагайман,— дегач, Юнон подшоҳи:

— Ҳай, бир кичикнинг гапини ол, бир каттанинг гапини ол деганлар. Тавласак-ташлайлик,— деб болани сандиқ-қа солиб, оғзини ёпиб, гирдобга ташлаб юбордилар. Бу ерда гирдоб айланиб тураверсину шаҳзодани ер тагига олиб кетаверсин. Муддати бир ҳафта юриб, нечта тоғларга тегиб, қанча жарлардан ўтиб, сув сандиқни бир жазираға чиқариб ташлади. Бола дарҳол сандиқни очиб қарадики, ўзини бир жазирада кўрди, ёруғликка чиқибди. Бу ерда на дарё бор, на дараҳт бор. Ўша оқиб келадиган сув ҳам бир чиқади-ю, шу қумларга кириб кетади. Шаҳзода ҳар томонларга бориб кўрди, ҳеч нарса кўринмайди. Охири уйқу бошиб, сандиқ ичиға кириб ухлаб қолди. Бу ухлайверсииу гапни бошқа бир жойдан сўранг.

Бу жазирада Кўҳи Қофдан қочган девлар маскан қилиб юрар эди. У девлардан бири ҳар замонда гирдоб чиқадиган жойдан келиб хабар олар эди. Мабодо гирдоддан балиқлар одамзод ёки бошқа ҳайвонлар келиб чиқса, еб кетар эди. Ўша дев келиб қарадики, гирдобра одамзод, балиқ ёки ҳайвонотдан ҳеч нарса йўқ, бир сандиқ ётибди. Ҳалиги дев сандиқни кўтарганича подшоҳининг олдига олиб борди. Девлар бу сандиқни кўриб ҳайратда қолдилар. Ҳеч бир жойда қулфининг ва оғзининг асари йўқ, гўёки тухумдай ялтирайди. Булар шу гуфти гўйда туриб эдиларки, шаҳзода ҳушига келиб сандиқни очиб, далага чиқди. Девлар ҳайрон бўлиб, бирданига қўл узатиб тутмоқча эдилар. Шаҳзода девлар конига кириб қолганини билиб, дарҳол девнинг қўлидан тутиб, дев бунинг қўлидан тутиб, бир сиқишиб кўрдилар. Дев чидай олмасдан ўзини ҳар томонга ташлайверди ва ўрнига ўтириб қолди. Иккинчи дев шаҳзода устига ўзини ташлади. Шаҳзода девнинг қорнига калласини тираб бир қимтиб эдики, оёғи осмондан келиб, чархпалак бўлиб ерга йиқилди. Учинчи дев югурди. Шаҳзода шапалоқ билан бир урган эди, калласи эгри бўлиб қолди. Тўртинчи дев югурди. Шаҳзода уни ҳам бир тиззалақ эди, бели синди. Ҳосил калом, бир қанча девларни сарамжон қилгач, қанчалари пароканда бўлди, подшоҳи бўлса тахтининг кейинига пинҳон бўлди. Шаҳзода ўрнидан туриб подшонинг олдига бориб:— Эй девларнинг подшоҳи, билгин ва огоҳ бўлгинки, мен Кўҳи Қофдан девларнинг адабини бериб, париларнинг шаҳрини олиб бериб, бу жойларга келиб қолдим. Яхшилик билан йўл кўрсатсанглар, кетаман, бўлмаса, сизлар билан жанг қилиб,

Сизларнинг ҳам адабларингни берарман,— деди. Подшоҳ бу кишининг безарап эканлигини билди, лекин ҳалиги девнинг бирининг калласи эгри, бирининг бели букри, бирининг қўли узилган — бир неча девлар шикастланиб қолган эди. Шаҳзода:— Қани менинг олдимга мажруҳларингни келтири, уларни мен муолижа қиласман. Шундан кейин мени ўз йўлимга тўғрилаб қўйинглар,— деди.

Подшо шаҳзодадан бу гапни эшишиб мажруҳларини бирин-кетин келтирди. Уларнинг ҳаммасини ўзи олиб келган дорилар билан уч кун-тўрт кунда сиҳат-саломат қилиб яхшилаб юборди. Девларнинг подшоҳи боланинг табибиликдан хабари бор эканлигини кўрди. Бу подшонинг бир оғаси бор эди, ичи оғриб бир неча йиллардан шу ёқقا яхши бўлмас эди. Қанча одамзод табиблардан ўғирлаб келиб муолижа қилдирди, шифо топмагач, у одамларни зинданга солиб қўйиб эди. Шу гапни подшо шаҳзодага изҳор қилди:

— Менинг ҳам бир биродаримни кўриб уни ҳам яхшилаб берсангиз, нима галабингиз бўлса, бизлар ҳам сизнинг хизматингизда бўлар эдик,— деди.

Шаҳзода: «Олиб келинглар!» — деди. Девни замбарга солиб олиб келдилар. Шаҳзода кўрдики, бениҳоят мажруҳ, ҳаттоқи оғриқнинг зўридан ўлимни орзу қилиб ётиди. Дарҳол шаҳзода кўксидан китобчасини олиб варақлаб кўрди. Ёзибдиларки: «Қадаминг девлар манзилига етса, беморни муолижа қилмоқчи бўлсанг, ўша беморни сувсатиб, бир лахта гўштни ютказиб тортиб олгин. Гўштга қайси хилдаги қурт илашиб чиқса, ўша қуртга таъсир қиласиган дориларингни синаб кўр, касал шифо топар. Шундан кейин сен талабингни ўша мавзедаги девлардан сўрасанг, ўшалар бажарса керак» — дебди. Дарҳол китобчани кўксига солди. Бир парча гўштни боғлаб, bemorга ютказиб тортиб олди, бир қанча қурт илашиб чиқди. Бир қуртга бир хил дорини ҳидлатиб эди, ҳалиги қурт ғужанак-бужанак бўлиб ўлиб қолди. Шаҳзода билдики, шу дори таъсир қиласар экан. Дарҳол bemорни бир жойга ўтқизиб, бир неча соатлар сув бермади, жуда мазаси қочиб қолди. Бир коса сув олиб келиб, бир чакра доридан томизиб ичириб эдик, ўхчуқ пайдо бўлиб, кўп қуртлар оғзи-бурнidan чиқди. Бемор ўзидан бехуд бўлиб, яна ўзига келди. Бемор ўзинда бир зарра ҳам оғриқ қолмаганлигини сезди. Икки-уч кунда сиҳат-саломат бўлиб қолди. Девлар бениҳоят хурсанд бўлиб, шаҳзодага:— Энди сен бизлардан нима мақсадинг бўлса тила, бизлар бажарайлик,— деди. Шаҳзода:

— Бало гирдобини қандай қилиб тўхтатиб бўлади, нима учун беҳисоб сафарчилар, қанча шаҳзодалар, бу бало

гирдобидан зарар кўриб ётибдилар,— деди Девларнинг подшоҳи ўйланиб:

— Эй шаҳзода, менинг жон еримдан тутдинг-ку. Бу гирдоб бизларга боболардан қолган мерос. Агар бу гирдобни йўқ қилсак, бизнинг мамлакатимизга одамзод гуруҳи келиб, бу жойларни эгаллаб кетади. Ҳай, сенинг бу қилган яхшилигинг учун мен ҳам бир иш қиласки, таҳсин-оффарин қилгайсан. Шу гирдобнинг чиқадиган жойидан эллик-олтмиш фарсаҳ юқорида бир тоғ бор, уни Жўшан тоғ дерлар. Девларга буйруқ қиласми, улар дов-дарахтларни суфуриб, ўша тоғнинг устига йигади. Даражатларга ўт қўямиз, қирқ кечакуандуз ёнади. Қирқ кун бўлганда, Жўшан тоғ эриб, Жўшан тоғ тагидан оқаётган Гирдоби бало дарёсининг йўли бекилади. Шундан кейин гирдоб тўхтайди. Кейин кетсанг, бемалол кетаверасан. Шаҳзода хурсанд бўлди. Эртасига девлар овқатланиб бўлгандан сўнг, уларнинг подшоҳи:

— Эй девлар, бугун ҳаммаларнинг фалон ўрмондан дараҳтларни суфуриб, Жўшан тоғини эртинглар!— деди.

Ҳамма девлар бирданига ишга киришиб, бир неча кун ўрмон дараҳтларини томири билан олиб чиқиб, Жўшан тоғини кўмдилар, Девлар подшоҳи:

— Эй девлар, энди сизлар бу тоғнинг ҳар томонидан олов қўйиб юборинглар!— деб буйруқ қилди.

Девлар олов қўйиб юбордилар. Олов катта бўлиб ёниб фалакка уланди. Бу оловнинг тафтига биёбонлар ҳам қизиб, паррандалар ҳам уча олмасдан ҳар томонга қочиб кетди. Қирқ кун муддат ўт ёниб эдики, Жўшан тоғ эриб сув бўлиб, тагидан ўтадиган дарёга тушиб, жаз бўлиб қуйилди қолди. Шундан кейин дарёдан бир чакра ҳам сув ўтмай қолди. Қирқ биринчи куни шаҳзода келиб қарасаки, Жўшан тоғи йўқ бўлиб кетибди, ҳар қисми дарёга тушибди, қолгани биёбонга оқиб кетибди. Дарё қулади, бало гирдоби таскин топди. Шаҳзода:

— Шу жой билан гирдобнинг ораси қанчалик йўлдир,— деди.

— Эй шаҳзода, ул жой билан бу ернинг ораси бир ойлик йўлдир,— деди. Шаҳзода:

— Менинг шу жойда ҳамроҳларим бор эди,— деб ҳайрон бўлиб туриб эди, девларнинг подшоҳи:

— Эй шаҳзода, ҳайрон бўлмагин! Бир ойлик йўлни бир кунда борадиган жойдан элтиб қўяман. Мана шу кўриниган тоғни Улон тоғ дерлар. Бу бир учи шу жойда бўлса, яна бир учи Ҳиндистондадир. Бошқа йўл билан бир ойлик йўл

бўлса, шу чоҳ билан юрсанг, бир кун, бир ярим кунда чиқасан,— деди.

Шундан кейин шаҳзода ҳалиги девлар билан чоҳ лабига бориб, девлар билан видолашиб, чоҳ йўлига сафар қилди. Шу сафарга тушиб, бир кун юриб эдики, аста-секин ойдинлик чиқиб, ер юзига чиқиб олди. Қараса, бир дашт; бу даштни томоша қилиб, ҳар хил паррандалар, даррандалар билан учрашиб, шуларни ушлаб кабоб қилиб, шу жойларда юриб эди, йироқдан кўп түғ-аламлар пайдо бўлиб, дарёдан бир гуруҳ кема келиб, шаҳзоданинг олдида тўхтатди. Шаҳзода кўрдики, ҳалиги Юон подшоҳи. Булар бир-бирларини чақириб топишдилар. Юон подшоҳи ҳам бир ой қараб, шаҳзода келмаганлиги учун фикр қилдики, албатта бу шаҳзода ўлган бўлса керак. Икки ой ўтгандан кейин бало гирдоби йўқ бўлди, шаҳзода эса ҳануз йўқ. Охири булар шаҳзодадан умидларини узиб, яна бир ой йўл юрган эдилар, шаҳзода билан кўришиб, воқеайи ҳолни бир-бирларига айтиб тушунтиридилар. Улар шаҳзоданинг бу қилган ишига ҳайратда қолдилар. Шундай қилиб, булар ҳаммалари шу биёбонни кезиб, сайри томоша қилиб, ҳар жил жониворларни сайд қилдилар. Ўлим ҳаддига яқинлашиб қолган одамлар бошқатдан одам бўлиб, энди бу ердан кўчиб кетишини ўзларига лозим топдилар. Чунки буларнинг ҳар қайсиси ўзга-ўзга мамлакатларнинг фарзандлари әдилар; баъзилари арабдан, баъзилари туркдан ва баъзилари ҳабашдан. Ҳаммалари кетиш олдида бир-бирлари билан учрашиб ваъдалашди. Шаҳзодани Юон подшоҳи таклиф қилиб:— Энди мен билан юргин, мен сени Юонистонга олиб борай, ўша жойдан сени мамлакатингнинг одамларига қўшиб юбораман,— деб Юон мамлакатига қараб олиб кетди.

Булар дарё сафарида ўн беш кун юриб, араб вилоятига яқин бир жойга тушмоқни ўзларига жазм қилиб, кемани бурдилар. Кема қирғоққа яқин боргач, лангар ташлаб барча кишилар туриб томоша қилдилар. Булар сайд-томуша қилиб, бу кечаси шу жойга қўндила. Кечаси яримдан ўтиб эдики, ҳар хил ҳайвонлар ҳар томондан ўтиб келаверди. Юон подшоси бу ҳолни кўриб:— Қемага қайтиб чиқамиз,— деди. Шаҳзода далда бериб уни тўхтатди. Шаҳзоданинг кўзини уйқу олган эди. Барча одамлар бу ҳайвонларнинг ҳайбатидан қўрқиб, ўзларини қемага олдилар. Шаҳзода маст уйқуда ётганида, бир фил келиб шаҳзодани ҳартуми билан ҳураб олиб ташламоқчи бўлди. Фил шаҳзоданинг оёғини босиб эди, шаҳзоданинг кўзи очилди. Шаҳзода қарадики, фил ҳартуми билан ўрашга жазм қилиб тў-

рибди. У чаққонлик қилиб филнинг хартумидан қисиб эди, фил иложини тополмай шаҳзодани кўтармоқчи бўлди, аммо кучи етмади. Шаҳзода у томон тортди, фил бу томон тортди, ниҳоят икковлари ҳар томонга тортишиб, охири шаҳзода қўйиб юборди. Фил тўлиқсиб, кети билан йиқилди. Шаҳзода бўлса, бир дарахтни суғириб филга қараб ҳар томонидан бир-икки саваб эди, фил ўрнида ҳеч илож тона олмасдан кўкрагини ерга ишқалаб қолди. Барча кемачилар бу ҳолни кўриб таҳсип-офарин қилдилар. Шаҳзода бўлса, яна ўрнига бориб ётиб уйқуга кетди. Бу ҳолни Юон подшоҳи кўриб:

— Эй шаҳзода, ажаб олиҳиммат паҳлавон экансан. Ҳали мен дунёда юриб филни бу қадар уриб, майиб қилиб ташлаб, ўзига муте қилган одамзодни ҳеч учратганим йўқ. Энди кетайлик деб, шаҳзодани кемага олиб чиқди. Бу ердан кўчиб, бир неча кун сузиб, бир жойга келдилар. Бу ерда бир гуруҳ ҳалқ дарё тагига шўнғиб қўлларига нима учраса, олиб чиқар экан. Бу тошлар орасида ҳар хил асл тошлар бўлар экан. Шу жойга келганда булар ҳам қизиқиб, кемаларини тўхтатиб, бу тошлардан бизлар ҳам олиб чиқсан, хўп бўлар эди дедилар. Шаҳзода:— Мен шўнғиб олиб чиқай, қачон арқонни қимиirlатсан, тортасизлар, — деб бир қопни арқон учига боғлаб, ўзи тагига шўнғиб кетди. Бир қанча вақтдан кейин арқон қимиirlагач тортиш олдилар. Шаҳзода қопни тўқди, тамом умрларида қилгани даромадлари бу тошларнинг бир қисмига баробар келмас эди. Шаҳзода тошларни уларнинг ҳар бирига бўлиб берди. Улар бениҳоя хурсанд бўлдилар. Шундай қилиб, булар бу ердан ҳам кўчиб, бир ой сувда сузиб, бу дарёдан бошига бир мамлакат дарёсига яқинлашиб, кемаларини тўхтатдилар. У дарё зангилар қўлида эди. Зангилар келиб булардан бож талаб қилди. Шаҳзода қарадики, келган кишиларнинг ияти бузуқ кўринади. Барчасини ушлаб олиб, қулоқ-бурунларини тешиб, йўлига ҳайдаб юборди. Улар ўз қабиасига бориб, воқеани баён қилдилар. Зангиларнинг ҳачмаси келиб, кемани ўртага олиб, талон-тарож қилмоқчи бўлдилар. Юон подшоси: «Бу паҳлавонни ўша мавзега қўйиб келсанк бўлар экан. Биз шунча йўллар юриб кемалзаримизни саломат олиб келар эдик. Шаҳримизга яқинлашган эдик. Энди булар бизларни талаб олсалар қандай бўлар экан», деб ғамгин бўлиб турган эди. Шаҳзода Юон подшоҳини хафа кўрди. Дарҳол кемадан қирғоқча чиқиб, бир дарахтни суғуриб, барча келган зангиларга ўзини урди. Ҳалиги келган кишилар қарадики, бу келадиган киши бир дарахтни суғуриб, тўда-тўда одамларга уриб, гўёки аж-

дарҳога ўхшаб, бир фаслда ҳаммани ҳар томонда ебир-есир қилиб ташлади. Қофилабоши кўрдики, бу йигит бир балойи азим экан. У ҳам ўзини дарёга ташлаб бир қанорага бекинди. Кемадагилар кўрдики, келган зангилар бир-бирларидан жудо бўлиб, ҳаммалари ҳар тараф бўлиб кетди. Булар ҳам кемани қирғоққа суриси, бирданига ҳужумга ўтиб, келганларнинг чодир-чимматларини босиб олдилар. Булар дарё қароқчилари эди. Бу қароқчиларни ўртадан кутариб, яна бир ой юриб, бениҳоя хуш ҳаво бир денгиз лабига келдилар. Денгиз у жойдан ҳар томонга бўлининб кетар эди. Шу жойга келганларида: «Мана бу томонга юрилса, Хурросон, бу томонга юрилса, Юнонистонга борилади», деб ҳар қайси йўлнинг номларини бир-бирларига айтиб билдирилар. Шаҳзода Хурросонга кетишни ҳоҳлади. Юнон подшоҳи жавоб бермасдан Юонга қараб олиб кетди. Шаҳзода Юонга кетаверсину энди гапни Хурросондан эшигининг.

Хурросон мамлакатида урушлар тамом бўлди. Подшо бандга тушиб, вазири аъзами подшо бўлиб, бир неча йиллар адолат ўрнатилди. Иттифоқо, бир куни вазири аъзамнинг ҳам ажали етиб ўлди. Ҳаворон подшоҳи келиб, вазирни яхши жойга дағн қилиб, мақбаралар кўтариб, иззаг билан Хурросон халқи видолашди. Хурросон мулкига подшоликка Шаҳзодан Ҳурмузни лозим топдилар. Бу ҳам бир неча йил подшолик қилиб юраверди. Хурросон подшоҳи ҳам зинданда ётиб ўлди, хотини ҳам ўлди. Ҳаворон подшоши ҳам дунёдан ўтди. Ҳаворон билан Хурросон подшолиги шаҳзода Ҳурмузниң қўлида қолди.

Маликан Асфия шаҳзода Маликнинг фироқида нобино¹ бўлиб қолди. Маликан Асфия шаҳзода Малик кетганда ҳомиладор эди. Таваллуд² қилиб эди, отини шаҳзодан Жаҳон қўйди. Бунинг ҳам ёши улғайиб, мактабга қўйдилар. Шаҳзода Жаҳон бағоят соҳибжамол, бақувват, соҳибфаҳм эди, тез фурсатда илм олиб мулла бўлди. У паҳлавонлик маҳорибасини бениҳоя севар эди. Шунинг учун уни ҳам қипчоқ паҳлавони шогирд қилиб, маҳориба ишларини танидти.

Шундай қилиб, шаҳзодан Жаҳон кунлардан бир кун, бир жойда жўралари билан гаплашиб ўтириб, бир-бирларига: «Фалон бинни фалони фалон бинни фалони», дейи-шар эдилар. Шу гапнинг устида шаҳзода Жаҳон Маликан Асфия олдига келиб:

¹ Нобино — кўрп.

² Тугиб эди.

— Эй она, ҳамма болалар фалон бинни фалон,— дейдилар. Мен кимни айтаман,— деди. Онаси:

— Эй болам, менинг юрагимнинг ярасини янгилатма, сенинг ҳам отаиг бор эди, номини шаҳзодаи Малик дўр эдилар, бағоят соҳиби ақл эди. Сен ўщандай кишининг фарзанди бўласан. Отанг бир қечада гоёнб бўлиб кетган, билмаймиз борми ёки йўқми. Шаҳзода бу сўзни онасидан эшитиб:

— Эй она, менга ижозат беринг, мен отамни қидириб толар эканманми,— деб ижозат сўради. Онаси ижозат бермади. Шундай қилиб, шаҳзода бир неча бор онасидан цжозат сўраб ўтиди, онаси ижозат бермади. Охири малика билдики, ўғли ўзини ё бир иш қилади, ё кетади. Ночор отасининг баъзи бир кийимларини кийдирди, шамширини, яна бир инганини берди ва «зинҷор-базинҷор ўзингга боҳабар бўлгайсан» деб, шаҳзодани жўпатиб юборди. Шаҳзода боғоси олдига бориб, сафарга кетишини маълум қилди. Боғоси ҳам қарадики, агар ижозат бермаса, набирасининг авзойи ёмон. Шаҳзодаи Ҳурмуз бир ўчча юз қишиларни қўшиб, озиқ-овқат бериб, уларга ижозат берди. Булар йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, кетавердилар. Шаҳзодай Жаҳон кўп қишилар билан юришни ўзига лозим кўрмади. Бир қечаси: «Мен шаҳзодан Жаҳондурман. Мен ташо сафар қилишни ўзимга лозим кўраман, мең кетдим. Менинг кетимдан ҳеч ким ахтариб бормасин», деб бир ҳат қолдириб, гойиб бўлди. Барча аскарлар эрта билан қарасалар, шаҳзода ўрнида йўқ, бир парча қофоз турибди. Қофозни ўқиб кўриб, шаҳзода Ҳурмузга келтириб бериб, ўзлари ўз уйларига кетдилар.

Шаҳзода Жаҳон бўлса ўша қечаси уларниг олдидан гойиб бўлиб, йўл юриб, бир ўрмонга келди. Сайр қилишни кўп севар эди. Сайёдлик қилиб, бир қанча мурғу жопивларни тутиб кабоб қилиб еб, ул жойда бир неча куў қолди. Бир куни ўзига: «Мен отамни ахтариб чиқсам, у ўрмонда нима қилади. Мен шаҳарларни ёки дашту тоғларни кўрай» деб, бошқа томонга йўл олди. Бир неча кун йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, бир тоғ ёқасига яқинлашиди. Шаҳзода Жаҳон бениҳоя ташна бўлди. Қараса, бир сурук қўй ўтлаб юрибди, чўпоннинг олдига бориб, ундан қатиқ талаб қилиб эди, чўпон мешдаги қатиқди олдига қўйди. Мешдаги қатиқни бир-икки симириб эди, ҳаммасини ичиб қўйди. Чўпон бу ишга ҳайрон бўлиб туриб эди, шаҳзоданы уйқу әлтиб ухлаб қолди. Чўпон қарадики, бециҳоя соҳибжамол, дилида: «Бу бола чакки эмасга ўҳшайди» деб қўйларини ўгириб айлантириб келиб эди, шаҳзода ўрнидан туриди.

Чўпон бошқа жойга кетишга рағбат қилмади. Охири чўпон билан бирга уйига бориб, меҳмон бўлиб, бир кун-икки кун чўпон билан қўй боқишиди. Бир куни чўпон болага кўнгли ишониб уйига кетди. Шаҳзода қўй боқиб юриб эди, бир қуш келиб бир қўйга чанг солиб адл кўтариб кетаётганда, шаҳзода камалак билан уриб олди. Чўпон бу ишни қўриб бениҳоя хурсанд бўлди:— Эй бола, бу қушлардан яна бир нечтаси бор,— деб ўша қушларнинг жойини кўрсатди. Шаҳзода ҳар куни қушларни бирин-бирин уриб соб қилди.

Бир куни чўпон:— Илгари бу жойларга бир шаҳзода Малик деган келиб, менинг отам билан йилқи боқиб, ана шу бешада иккита аждарҳони ўлдирган. Мана бу томоннинг бешасида бир шерни ушлаган, кейин бу жойлардан кетган,— деб ҳикоя қилди. Шаҳзода худди шу манзилларга отаси келганлигини билди.

Шаҳзода Жаҳон:

— Отам ушлаган шер қайси бешада эди?— деб сўради. Чўпон:

— Исфиҳон ҳаддида бир беша бор. Ана шу жойлардан ушлаган эди.

Шаҳзода чўпон билан видолашиб, дашту қирларни саир-томуша қилиб кетаверди. Иттифоқ олдидан бир гурӯҳ ёш болалар чиқди. Ҳаммаси отлиқ, биёбонда кийик овлаб юрар эди. Болаларнинг қувлаган кийиги шаҳзода олдидан ўтиб эди, шаҳзода бир ўқ билан уриб йиқитиб олди. Болалар келиб шаҳзодадан кийикни талаб қилдилар. Шаҳзода кийикни бермай, дағаллик қилиб жавоб берди. Улар қайтиб кетди. Шаҳзода кўп юлғунни суғуриб бир жойда ёқиб, андак фурсатда кийикни кабоб қилиб еб йўлга тушди. Шаҳзода бир лаҳза йўл юриб, бир қишлоқقا етди, кўнглида шу ерда ётадиган бўлди. У қишлоқ халқи жой бермади. Ўша кечаси бир чорраҳада ухлаб қолди. Бир қанча кишилар ўтиб кетаётиб қарасалар, бир ёш бола, дабдароз чўзилиб, беихтиёр ухлаб ётибди. Улар:— Бизнинг ризқимиз олдимиздан чиқиб қолди. Миср мамлакатига олиб бориб, қул бозорида сотармиз,— деб шаҳзоданин гарданидан каманд билан боғлаб, туяга ортиб жўнадилар. Бир неча кун йўл юриб, сувсиз аро чўл юриб, Мисрга бориб тушдилар. Юкларини саройга тушириб, сотганларини сотиб, олганларини олиб, шаҳзодани ҳам қул бозорига олиб чиқдилар. Шаҳзодани эса бир боғбон сотиб олиб кетди. Боғбон шаҳзодани уйга олиб бориб, бир қанча овқат қўйиб эди, бир лаҳзада еб қўйди. Яна овқат келтириб егизди, шаҳзода уни ҳам еди. Боғбон таажжубга қолиб яна овқат чиқарди, уни ҳам еди. Шундан кейин боғбон шаҳзо-

дага иш кўрсатди. Кўрсатган кўларини шаҳзода бир лаҳ-
зада бажарап эди. Шундай қилиб, боғбон бу боланинг
ишидан бағоят мамнун бўлди, шаҳзода шу жойда ишлаб
юраверсин, боғбоннинг шаҳзодай Жаҳонга ихлоси катта
эди. Боғбоннинг ҳам шу қатори ўғли бор эди. Гоҳ кунлари
иккови шаҳарга чиқиб айланиб келар эдилар. Бир куни
шаҳарни сайд-томоша қилиб, келиш вақтида бир паҳлавон
маст бўлиб, бир қанча кишиларни уриб, бир қанча киши-
ларни ҳақорат қилиб келар эди. Шаҳзодан Жаҳон ўр-
тага тушиб айирмоқчи бўлиб, унинг кўкрагига бир мушт
урди. Кўкраги пачоқ бўлиб, кейини билан йиқилди. Унинг
биродарлари шаҳзодага ёпишдилар, муштвозлик бўлиб
кетди. Шаҳзода бир лаҳзада баъзиларига калла уриб,
баъзиларини тепиб, баъзиларига шапалоқ уриб, булар
орасидан чиқиб кетди. Шундан кейин боғбоннинг эҳтимоти
янада зиёда бўлди.

Кунлардан бир куни яна шаҳар томошасига чиқдилар.
Ҳамма халойиқ ҳар томонга пароканда бўлиб қочар эди.
Ҳамма: «Подшонинг шери панжарадан қочиб чиққан. Шер-
бон қувалаб юрибди, аммо ушлай олмайди»,— деб кўча-
ларда қичқирап эдилар. Шаҳзодай Жаҳон дилида: «Эй
шаҳзода, отангни шундоқ таъриф-тавсиф қиласилар. Сен
бўлсанг, Миср мамлакатига келиб, отангни ахтараман, деб
қул бўлиб юрасанми?» деб эди, шер болага югурди. Шаҳ-
зода тек турди. Шер яқинлашиб, бир заҳри чашм қилиб
эди, шаҳзода ҳам ундан кўзини айрмади. Шаҳзодага қа-
раб ўзини отди. Шаҳзода рад бериб, жойини ўзгартириди.
Шер қарадики, шаҳзода йўқ, яна ўзини отди, шаҳзода яна
рад берди. Охири шаҳзода билан иккови тарафдор бўлиб,
шернинг вағиллаганига парво қилмасдан икки қўлинни икки
жагига солиб бир зўр қилиб, шернинг жагини айриб
юборди. Шаҳзоданинг ғазаби қайнаб шернинг пойчасида
ушлаб айлантириб-айлантириб чорсунинг устига отиб
юборди. Гумбаз устига осилиб қолди. Барча халойиқ: «Бу
қандай балойи азим экан», деб бу ишга таҳсин-оғарни қи-
дилар. Шаҳзода бўлса, ўзини бир тарафга олиб ғойиб бўл-
ди, ҳалиги, боғбоннинг уйига келиб, боғбонга бўлган воқеа-
ни бирин-бирин айтди. Подшоликка баъзи кишилар бориб,
боғбоннинг сақланди боласи сизнинг қочган арслонингизим
тутиб, жагини айриб, чорсунинг устига отиб юборди. Ҳа-
зир ўлиги чорсунинг устида ётибди деб, подшога таъриф-
тавсиф қиласилар. Подшо бу гапни эшишиб, ишонмади. Бу
шерни ушлаш учун қанча кишилар юз ҳийла-ю тадбир қўл-
лайдилар. У қандай одам экан шернинг жагини айради.
Шу фурсатда подшонинг шербони ҳам келиб қолиб, ш

воқеани айтди. Подшо бир неча кишинй; қани ўша болани олиб келинглар,— деб буюрди. Мулозимлар чорбоққа келиб чорбоғбондан:— Кечаги шерни ўлдирган бола қаерда? Бизларга чақириб беринг! Подшомиз сўрайдилар,— деди.

Чорбоғбон чиқиб, боланинг ўрнига ўзим бораман деб, подшоликка борди. Подшога:— Эй тақсири олам, мен бозордан бир қул сотиб олиб эдим, шу қул сизнинг шерингизни ўлдиривди. Энди нима бўлса унинг гуноҳидан ўтинг. У ҳали ёш боладир. Агар борди-ю, уни зиндонга солсангиз, йстеъоди зое бўлиб кетади. У бола сизнинг чорбоғигизда хизмат қилиб юради,— деб илтимос қилди. Подшо индами. Шу билан булар хизмат қилиб юраверсин, энди гапни Юон подшоҳидан эшигинг.

Юон подшоҳи ўз шаҳрига келди. Унинг ўрнида ёш ўғли қолган эди, у улгайиб, Юон ҳукмнинги сўраб турар эди. Юон подшоҳининг кетганига йигирма беш йил бўлиб эди. Ҳамманинг дили эсидан чиқиб, Юон подшоҳи йўқ бўлиб кетган, деб ўйлар эдилар. Булар Юонистонга яқинлашиб келиб, битта хат ёзиб, юон подшоҳига юбордилар. Хатни шаҳзодага элтиб бердилар. Юон шаҳзодаси хатни олиб ўқиди. Хатда: «Эй ўғлим, мен Юон подшоҳидурман, Ҳиндистон сафарига борар эдим, иттифоқо қаттиқ шамол пайдо бўлиб, кемаларимизни учирив бошқа томонга олчаб кетди. Кемаларимиз қайсан томонга кетганини билмадик. Юра-юра бир жойга бориб қолдик. Бу бало гирдоби экан, Неча йиллардан буёққа шу гирдобда айланив ётдик. Иттифоқо бир киши шу гирдобга келиб, бизларга нажот бериб кутултириди. Энди бизлар ўз ватанимизга қайтиб келдик. Бизларнинг ёнимизда бизга нажот берган паҳлавон, девлар зиндошидан қутулган табиб ва уламолар бор. Энди мен шаҳарга киришимда, Юон шаҳарларини безатиб, иззату эъзоз билан киргизгайсан», деб ёзилган эди. Юон шаҳзодаси бу ишга ажабланди. Отасининг ғойиб бўлганинга «уддати йигирма беш йил ўтган, битта хат-хабар йўқ эди. Шунинг учун шаҳзода уламоларига мурожаат қили:— Эй биродарлар, маслаҳатлик тўн қисқа келмас, отан бўламан, деб бошқа кишилар шу найранг билан бизларнинг ичимизга кириб, меҳримизни қозониб бизларни асир қиласмасмикан. Подшоликда бундай найранглар кўн бўлали. Юон подшосини яхши танийдиган бир оқил киши бўлса, деди. Юон подшосининг дўст вазирларидан қариб голган бир киши бор эди. Шу киши:— Мен бу хизматни ба-жо қилурман,— деб шаҳзодадан бир қанча либослар олди. Агар отангиз бўлса, мен бу либосларни унга кийдираман. Биласизки, ўша одам отангиздир. Агар бу либосларни ун-

га кийдирмасдан қайтарсам, биласизки, у отаңгиз эмас,— деди. Вазир дарёга тушиб, бир қаңча йўл юриб, Юон подшоҳи кемасининг олдини тўсиб чиқиши билан Юон подшосини таниди. Дарҳол либоси шоҳоналарни кийгизди. Дарҳол Юон шаҳзодасига келиб воқеайи ҳолни айтишди. Шаҳзода отаси эканлигини билди. Дарҳол мулоғимларига шаҳарларни безатишга буйруқ қилди. Подшо келадиган йўлларга поёндозлар солиб, атри упалар сепиб, Юон шаҳри гулдек безалди. Шаҳзода отасини кемадан тушириб, оёғига юз-кўзларини суртди. Юон улуғлари ҳам иззатхурматин бажо келтириб, то ўрдага киргунча тиллаю таңгаларни сочди. Юон подшоси ўрдага кирди. Шаҳзода отасини таҳтга ўтиргизиб, ўзи хизматда бўлди. Юон подшоҳи шаҳзода Маликни бениҳоят кийнитириб, ўнг қўл вазир қилиб олди. Юон подшоҳи— Мен ўлиб кетган киши эдим, ҳаётга бошқатдан келдим. Шунинг учун сайл қилинглар,— деди. Тамоми мамлакатларга ва қишлоқларга: «Мен Юон подшосиман. Юон шаҳрида қирқ кун сайл — кураш ва дукбозлик¹ бўлади. Қайси мамлакатда паҳлавон ёки ҳофиз бўлса, ўз ҳунарини кўрсатиш учун Юон шаҳрига келаверсин. Юон подшоси бениҳоят дунё бериб, сарфароз қилгай — деб нома ёздирди. Шу номаларни ҳар томонга тарқатди. Битта нома Миср мамлакатига ҳам келди. Булар бу жойда турсин, энди Мисрдан гап эшитинг.

Миср подшоси нома келгани ҳамон тамоми дашти қирлардан ва қишлоқлардан паҳлавонларини тўдалаб, Юон мамлакатига қараб жўнади. Шу халқлар ичиди боғбон ҳам бор эди. Боғбон айтди:— Эй бола, отларга қараб туарсан, сен ҳам юргин,— деб шаҳзода Жаҳонни эргаштириб, Юон шаҳрига қараб жўнади. Миср халқи ҳам Юон шаҳрига бориб, бир тарафдан жой олиб, чодир-чимматларини тикиб турдилар. Алҳазари қиёс, ҳамма мамлакатлардан келган кишилар ўз чодирлари тагида жобажо бўлиб ўтиравердилар. Сайл бошланиб кетди. Сайлга келгани мамлакатлар икки тараф бўлиб курашга тушдилар. Миср билан Юон ҳам бир тараф бўлиб, майдонга тушиб кураш қилдилар. Юон паҳлавонлари Миср паҳлавонларидан бир қанчасини йиқитди. Миср подшоси бу ҳолни кўриб.— Уша шерин ўлдирган бола келса, қандай киши экан кўрар эдик,— деди. Шу маслаҳат устида боғбон ҳам ҳозир эди, дарҳол қўлинини қовуштириб таъзим қилиб:

— Эй подшоҳим, сиз айтган болани мен отбоқар қилиб

¹ Дукбозлик — бир-бирини дўппи тегландай тепиб ўйнаш.

олиб келганиман. Агар истасангиз ҳозир қилурман,— деди.
Подшоҳ: ҳозир қил!— деди.

Боғбон дарҳол қўшинга бориб отхонадаги болани олиб келди. Подшо қарасаки, бир бола полвонлиқда бениҳоят, гавдасидан билиниб турибди. Подшо дарҳол буйруқ қилди:

— Эй бола, бугун майдонга чиқиб, кураш қилиб, менинг дилимни хушнуд қилсанг, сени кўп хушнуд қилурман,— деди. Бола таъзим бажо келтириб, подшога айтди:

— Эй тақсири олам, курашга чиқаман, лекин менинг сиздан илтимосим бор. У ҳам бўлса, мен бир вақтда ётиб эдим, уйқумда мени боғлаб олиб кетиб, қул қилиб сотибдилар. Мен ҳозир боғбонга қул бўлурман. Агар сиз мени сотиб олиб қулликдан озод қилдим, десангиз, кейин курашга кириб шундай бир ишларни кўрсатайки, олам ҳалқи ҳайрон бўлсин,— деди. Подшо: «— Эй боғбон, бу қулни неча пулга олиб эдинг?» Боғбон:

— Юз тангага олиб эдим,— деди.

— Бўлмаса, бу қулингни бизларга сотгин,— деб боғбонга юз танга бериб ҳалос қилиб олди. Шаҳзода хурсанд бўлиб, кураш кийимларини кийиб курашга тушди. Юнон томондан ҳам бир киши тушди. Юнонликни йиқитиб, майдондан чиқди. Подшо хурсанд бўлди. Яна бошқа паҳлавони кирди, уни ҳам йиқитди. Уша куни шаҳзода майдонга тушиб, бор ҳунарларини кўрсатдики, Юнон подшоҳи билан Миср подшоҳи бу шаҳзоданинг қилган ишини назорат қилиб турди. Юнон подшоҳи — Бу паҳлавоннинг асл жойи қаердан,— деди. Миср подшоҳи: Бу миср фарзанди,— деди. Булар шу гуфту гўйда эдики, шаҳзода Малик ҳам бу паҳлавоннинг қилган ишини кўриб, қойил қолди. Кеч бўлди, ҳар қайси томон ўз қўшилларига тушди. Миср подшоси ҳам болани чодирга киргизиб, алвон-алвон таомларни олдига ҳозир қилди, бир оз шароб ичирди. Шаҳзода шермас бўлиб, кечаси томошага боришни орзу қилди. Чунки баъзи паҳлавонлар лангар кўтариш, темир кўтариш, панжа-дарпанжа¹ бўлиш, дукбозлик, ҳар хил вазн кўтаришлик кабиларни кўрсатишлари лозим эди. Буларнинг баъзиси кундузи бўлса, баъзиси кечаси ўйналар эди. Шаҳзода хаёлида: «Кечаси ҳам бир томошага чиқиб айланиб келай», деб, ҳар томонларни кўриб келиш учун подшодан ижозаг олди. Подшо унга бир неча кишиларни қўшди. Шаҳзода Жаҳон айланиб юриб эди, бир жойга қарасалар, кўп одам ҳангома қилиб турибди, кириб бўлмайди. Шаҳзода бир томондан

¹ Панжадарпанжа — бир бирорининг қўлини сиқиб, кучини мўрсатиш.

қараса, бир паҳлавони забардаст, баланд қадди-қоматлик, шукуху санталатлик, ўзига баҳо бериб бир қанча ҳалқаланган тошларни: «Мана буниси унча, мана буниси бунча»,— деб кўтариб, яна ерга қўяр эди. Бу ҳолни кўрган шаҳзода: «Мен ҳам кириб кўтарсан», деб хаёл қилди. Лекин даврага одамнинг кўплигидан кириб бўлмас эди. Шаҳзоданинг бу орзусини ҳамроҳи билиб: ҳалиги тош кўтарган паҳлавонга:— Эй паҳлавон, бизларнинг ҳамроҳимиз шу тошларингни орзу қиласпти. Қани йўл берсаларингиз, ҳамроҳимиз кириб тошлардан кўтарса,— дегач, паҳлавон ижозат берди. Шаҳзода кириб тошлардан аввал кичикроғини кўтариб, кейин каттароғларини кўтариб, бу дафъасига ҳар иккисини кўтариб, сўнг дафъасига иккисини икки қўлига, иккитасини бўйнига осиб кўтариб; ниҳоят дафъасига барча тошларниң ҳаммасини кўтариб, майдонда бир-икки айланди. Барча халойиқ кўрдики, шаҳзоданинг оёғи ерларга ботиб-ботиб кетибди. У паҳлавон бу тошларни бир-бинин кўтарар эди. Боланинг бу қилган иши у паҳлавонни ҳайратда қолдирди. Паҳлавон шарманда бўлиб, калласини қуий солиб ўрнида қола берди-ю, бу тошларни ерга қўйиб, бошқа томонга кетаверди. Барча халойиқ шаҳзоданинг бу қадар куч-қувватига ҳайрон бўлиб қолаверди. Бу тўдадан ўтиб яна бир жойга борсалар, бир гуруҳ одам бир кишига қараб ўтирибди. Қарасаларки, у ҳам бир паҳлавони забардаст. Қўлида Рустами Достон вақтида бўлган бир ёй. Уша замонлардаги одамлар уни кўтара олмас экан. Паҳлавон ўзини таъриф-тавсиф қилиб, ўша ёйни кўтариб:— Мана бу ёйни бундоқ отадилар,— деб ҳалқа кўрсатади. Ҳалқ унинг бу қилган ишидан таажжубга қолиб туриб эдилар. Шаҳзода шу ҳангоманинг устига бориб қолди. Шаҳзода:

— Эй паҳлавон, мен ҳам ўша ёйни бир қўлимга ушлаб, ўқ отсам деб орзу қиламан,— деди. Паҳлавон шундай қараб.

— Эй гўдак, от оёғини кўтаргач, эшак ҳам оёғини кўтарган экан, сен киму бу ёйни кўтармоқ ким,— деди.

Бу гап шаҳзодага таъсир қилиб, ҳалқ орасидан ўтиб, ўзини паҳлавон олдига еткирди. Паҳлавон қўлидан ёйни олиб, камонга ўқни пайваст қилиб, бир қўли билан тортиб әдники, ёйдан ҳар хил овозлар чиқиб чарс-чурс қилиб, от тақасидай бўлиб букилиб қолди. Бу ҳолни кўрган паҳлавон ўрнида донг қотиб қолди. Чунки бу ёйни бир неча кишилар эгилтира олмас эди.

Шаҳзода бу жойдан ҳам ўтиб, яна бир тўдага йўлиқди. У жойда ҳам бир паҳлавон туриб:— Кимки паҳлавон бўлса, қани мен билан бир панжа-дарпанжа бўлсин, кимни кўввати баланд экан кўрайлик,— деди. Бир қанча киши-

лар бир кўришиб, икки букилиб қолиб кетар эди. Шаҳзода «мен ҳам бир кўришсам» деб бориб қўл узатиб эди, ҳалиги паҳлавон бир сиқиб эди, шаҳзода бардош берди. Иккинчи сиқди, унга ҳам зўр қувват билан бардош берди. Паҳлавон кўрдики, ёш бола бўлса ҳам, куч-қуввати тўлиқ. Учинчи сиқишида паҳлавон бор кучини тўкиб шундай қисдики, агар тошни сиқса ҳам параха-параха қилиб синдирап эди. Шаҳзода:

— Эй паҳлавон, энди навбат меники,— деди-да бир сиқиб эди, паҳлавон юз машаққат билан ўзини асрари. Иккинчи сиқиб эди, бетоқат бўлиб тагига қўйилган сандал синиб ерга йиқилди. Учинчи сиқиб эдики, паҳлавон чидай олмасдан бақириб юборди. Барча ҳалойиқ таҳсин-офарин қилиб, ҳайратда қолди. Шаҳзода бу кечасини шу иш билан ўткариб, қўшига бориб ётди. Боланинг ишларини Миср подшосига таъриф-тавсиф қилдилар, баъзилари бориб Юонон подшосига таъриф-тавсиф қилдилар. Ҳосили калом, ҳар қайси томон ўз подшоларига: «Майдондорлик қилиб, бахти очилган бола, шу оқшом шундай қилдӣ, бундай қилди» деб, таъриф қиласар эдилар. Эрта билан таблишодиёналар чалиниб, карнай-сурнайлар навога келиб, ҳамма ҳалойиқ ўз жойларида жо-бажо бўлиб «қани, бу кун ким кураш ўйинини қиласар экан» деб кўз тикиб турар эдиларки, ҳеч ким майдонга чиқмади. Юонон подшоси;

— Кеча биз томон одамларининг толеи паст келиб, майдондан беобрў бўлиб чиқсан эди. Бу кун энди бир дурустроқ киши кириб, бахти очилиб, енгиб чиқса, бизлар ҳам обрў топсак,— деди. Сандалнишин паҳлавонлардан майдонга чиқсанни йўқ эди. Ана ўшалардан бири ўрнидан туриб таъзим қилиб:

— Эй подшоҳим, менга ижозат берсангиз, бугун мен майдонга кириб майдондорлик қилсам,— деди.

Подшо ижозат берди. У майдонга кириб, ҳар томонларни айланиб турди. Миср подшоҳи қарадики, майдонда катта паҳлавонлардан кўринмайди. Дарҳол катта паҳлавонларга ишорат қилди. Бир паҳлавон чиқиб, бир-бировлари билан қўлма-қўлтиқ бўлиб олишиб, охири Миср паҳлавони йиқилиб чиқди. Тамоми халқлар «Айу-ҳуй» кўтариб қолди. Миср подшоҳининг паҳлавонларидан яна бири чиқди, ун ҳам йиқитди. Бу кун Миср подшоси бағоят шарманда бўлиб, паҳлавонлари йиқилиб чиқди. Эртаси яна Юонон подшосининг паҳлавонлари мисрликлардан яна бир нечала рини йиқитди. Охири Миср подшоҳи болани ўз ҳузурига чақириди. Юонон паҳлавони:

— Эй Миср подшоҳи, паҳлавонларингиз қолмай бир бо-

лапи юборасизларми? Бу бола билан олишишни мен ўзим-га лозим кўрмасман,— деди. Бола:

— Эй паҳлавон, мен бола бўлсам, ҳам куч-қувватим болиғ. Энди майдонга маълум бўлсин,— деб икковлари қўлма-қўлтиқ бўлиб олиша кетдилар. Шу бугун кечгача олишиб бирор натижа чиқара олмадилар, охири айириб қўйдилар. Эртаси яна мард талаб қилди. Юнон томондаи ҳалиги паҳлавон чиқмади. Чунки кеча олишиб ўзининг обруси учун юз минг машаққати тамом билан боланинг майдонидан қутилиб чиққан эди. Бошқа бир паҳлавон чиқди. Бир-икки ушлашда уни ҳам йиқитди. Бу кун ҳам боланинг баҳти ёр бўлиб, майдондан обрў топиб чиқди. Бу паҳлавоннинг ваҳимаси шаҳзодан Маликнинг қулоғига тез-тез етиб турад эди. Лекин шаҳзода Малик парво қилмас эди.

Бир кечаси бола сайри томоша қилиб бир паҳлавон ҳузурига борди. У паҳлавон мисрлик эди. Бир неча йиллардан бери туркларга ўтиб, кўп шуҳрат топган бўлиб, юзта шогирди бор эди. Шогирлари ҳам ўзидан қолишмас эди. Улар ҳукумат ихтиёрида эди. Шаҳарма-شاҳар, қариямзәқария юриб ҳар хил ҳунарларини кўргазиб юрар эдилар. Улар ҳам Юнон подшоҳининг тўйи учун келган бўлиб, улар ҳам ҳангома устида эдилар. Шаҳзода шу ҳангома бориб қолди. Кўрдики, ўша паҳлавон ҳар хил ҳунарларини халойиққа мақтаб, бир ҳўқиз терисининг устига бир тиллоғишишни қўйиб, устига ўзи чиқиб ўлтириб:

— Кимда ким мана шу терини тагимдан суғириб олса, шу тиллоғишишни ўшаники бўлсин! Мана бу темирни ким қайиради?— деб турибди. Шаҳзода ўша тўдага ўзини уриб, паҳлавонга:

— Агар мен тагингдаги терини суғириб олсан, ғишиш тиллони беришга розимисан?— деди. Паҳлавон розиман, деди. Паҳлавон чиқиб ўтириди. Шаҳзода терининг икки томонидан ушлаб судраб судраб эди, паҳлавон билан тери судралиб борарди. Судрайверса, устидан тушмаслигини сезиб, бир силтаб тортиб эди, паҳлавон ерга йиқилди. Шаҳзода терини айлантириб бир тарафга отиб юборди. Қайирадиган темирни қўлига олиб, бураб-бураб ҳалқа қилиб, бошқа томонга отиб юборди. Бола паҳлавонни беобрў қилди. Паҳлавон ўрнидан туриб боланинг олдига келиб:— Эй боланиндои, оғзингдан сут иси келади-ю, келиб-келиб мени беобрў қилдинг,— деб болага бир шапалоқ урди. Бола тезлик билан зарбини ўткариб, паҳлавоннинг ёқасидан тутиб, икковлари олишиб қолди. Бола паҳлавонни кўтариб, қўшинга қараб ҳайдаб кетди. Турк паҳлавонлари бу ишни кўрыйб, ўзларини болага урдилар. Бошлиқларини ажратиб олиб,

муштбозлилка тушиб кетдилар. Шу қадар жанг бўлдики, буларнинг овозасини подшолар эшишиб, келиб айириб олдилар. Бу овозани шаҳзода Малик эшишиб: «Ўша болани мен кўрай, қани, қандай паҳлавон экан»,— деди.

Эртаси куни яна кураш бошланди. Миср подшоси яна болани чақирди. Юнон паҳлавонлари кўрдики, майдонга ўша бола чиқди. Майдонга киришга ҳеч кимнинг юраги дов бермади. Майдон бир неча соат холи тургач, шаҳзодаи Малик Юнон подшосига айтди:

— Эй ота, Юнон шаҳри беобрў бўлиб қолмасин, энди менга ижозат берсангиз, бир чиқай, бу бола қандай забараст экан. Ётиб қолгандан кўра, отиб қолган яхши деган гаплар бор,— деб аслаҳаларини кийиб, майдонга чиқди. Аввало панжа-дарпанжа солишидилар. Шаҳзода Малик шунча умри ичидаганча девлар билан, қанча одамзодлар билан курашди, лекин болани бир кўриш билан билдики, ниҳоят пурзўр кўринади. Ҳар иккиси бир-бирларининг муштларига бардош бердилар. Шаҳзода Жаҳон ниҳоят пурзўр кўринади. Шаҳзода Малик кўзи уйқуда эди, бедор бўлди, маст эди, ҳушёр бўлди. Шаҳзода Малик синчиклаб кўрдики, қадди-қомати келишган, шаҳзоданинг бу сифат салтанати, шикваси шаҳзода Маликнинг кўнглида бир илиқ ҳолат уйғотди. Мушт солища у боланинг қўлида бир вигинни кўрди. Бу нигинни Маликжон Маликай Асфияни олганида, чимилдиққа кирганда берган эди. Кўргандан юраги жизиллаб, «эсиз, менинг маликамга нима бўлган экан»,— деб кўнгли бузилиб, бир ҳолат рўй бердики, ўзидан кетиб беҳуд бўлиб қолишига сал қолди. Чунки бу ҳолат ота-болалик меҳри эди. Кураш бошланиб, ота-бала олишишга тутиндилар. Ўша куни кечгача кураш бўлиб, на шаҳзода Жаҳон, на шаҳзода Малик йиқитар эди. Кун кеч бўлди, шаҳзода Жаҳон билан отаси айрилмади. Кишилар: «Айиринглар!» — деб тарғиб қилдилар. Буларнинг жунини келиб, маст бўлиб кетган, оғизларидан парча-парча кўпиклар ҳар томонга сочилар эди. Халойиқ билдики, булар айрилмайдилар, ноҷор машъялларни ёқиб томоша қилдилар. Шундай қилиб, улар уч куну уч кеча жанг қилдилар. Охири ҳалокатдан кетиб бир-бирларини қўйинб юбордилар. Иккита томон истироҳатга машғул бўлди. Шаҳзода Малик Юнон подшосига боланинг паҳлавонлигини, куч ва қувватини таърифу тавсиф қилди. Булар уч бор кураш қилдилар, бироқ ҳар хил ҳунарда ҳам бир-бировларига баробар келдилар.

Икки томон ҳам бир-бирларини енга олмадилар. Охири өр чизиб қайсилалинг шу чизиқдан ўткарсанглар, зафар

шунга бўлсин дедилар. Шундай қилиб, икки томон паҳла-
вонлари ҳам белларига камарларини боғлаб, тортишар
эдилар, кун кеч бўлди. Шаҳзода Малик ўзига-ўзи: «Эй
шаҳзода Малик, шунча ишларни қилдинг, келиб-келиб
шу болага таслим бўласанми? Ўзингни бугун устивор тут-
гин» деб, ниҳоят кучини тўкиб, охири болани тортиб чизиқ-
дан ўткариб, шу тортганича жунуни келиб, маст бўлиб,
майдондан олиб чиқиб подшонинг ҳузурига олиб борди.
Шундан кейин бола камандни ечиб, шаҳзода Маликнинг
оёғига бош уриб:

— Мен сизнинг паҳлавонлигингизга қойилман. Сизнинг
оёғингиз қаерда бўлса, менинг бошим ўша жойда бўлсин.
Сиз ота бўлинг, мен бола бўламан. Мен бир боғбоннинг қу-
ли бўламан. Боғбондан мени подшо сотиб олган эди. Под-
шо ҳам мени қулликдан озод қилган эди. Ҳали аҳдларида
турган бўлсалар, мен сиз билан бўларман,— деб зору та-
варру қиласди. Шаҳзода Малик:

— Эй бола, сен билан мен кўришган вақтимииздаёқ ди-
лимда: «Боланг бўлса, шундай бўлса», деб бир орзу пайдо
бўлди. Энди сен менинг болам бўлгин,— деб бошу кўзла-
рини силаб:

— Бу узукни қайдан олдинг?— деб сўради. Шаҳзода
Жаҳон бу нидони эшитиб йиғлаб юборди. Йиғлагани учун
ўксиниб-ўксиниб гапира олмас эди. Шаҳзода Малик: «Бе-
кор сўраган эканман, боланинг кўнглига малол келдими»,
деб ўйлади. Бола айтди:

— Эй ота, Хуросон мамлакатида бир онайн меҳрибо-
ним бор. Уидан: «Она, менинг отам қаерларга кетган?»—
деб сўрадим. Менинг онам айтмай бошқача ишларни гапи-
риб, мени бир ишга машғул қиласр эди. Мен балофати а-
етиб, отам қаердалар, деб сўрадим. Онам бошқа гапларни
гапирди. Мен: «Онажон, менинг гапимга тўғри жавоб бер,
айтмасанг, ўзимни бир иш қиласрман»,— дедим. Онам но-
чор:

— Отанг бир кечада фойиб бўлиб кетган, қаерга кети-
ши номаълум,— деди. Шундан кейин мен қидиришга ту-
шиб эдим. «Сенга нишона», деб шу нигинни менга берди.
Ҳозир онам кўр бўлиб ётибди, мен қидириб шаҳарма-шаҳар
юриб эдим. Қишилар мени кечаси ушлаб, Миср мамлака-
тига қул қилиб сотдилар. Миср подшоҳи мени сотиб олди,
яна озод қилди. Энди сиз билан гаплашиб турган жойим
дегани ҳамон шаҳзода Малик беҳуш бўлиб йиқилгудек
бўлиб, ниҳоят паҳлавонлик билан ўзини тутди. Юнон под-
шоси барча акобирлари билан бу қандай воқеадир, деб
ҳайратда қолди. Шаҳзода Малик Маликаи Асфия ёдига

тушиб, унинг фироқида кўйиб-кўйиб, эсига тушса, ўлтирган бўлса ётар, турган бўлса ўлтирас эди. Бу воқеаларни эши-тиш шаҳзода Маликка оғир туюлди, унинг бошқа кишилар билан гаплашишга ҳам ҳолати етмади. Юон ва Миср подшоҳлари буларнинг ота-бала эканикларини билди.

Шаҳзода Жаҳон ҳам шу паҳлавон ўзининг отаси эканини билиб, бехуд бўлиб йиқилди. Ҳар замон ўзига келиб, ўзидан кетар эди. Юон табиблари келиб буларни бир неча кун муолижка қилиб, солимул аъзо қилдилар. Ота-бала топишди, тўйлар тамом бўлди. Ҳамма подшолар ўз мамлакатларига кетдилар. Юон подшоҳи билан бу икки шаҳзода ҳам истироҳатга машғул бўлдилар.

Юон подшоҳининг ўрнига қолган ўғлинига Маликан Гул деган бир қизи бор эди. Шаҳарда тўйлар бошланиб, ҳар хил томошалар бўлиб турган вақтларида, у ҳам чиқиб томоша қилиб юрар эди. Бир куни у канизлари билан бир чеккада томоша қилиб турганида, шаҳзода Жаҳон паҳлавон билан учрашиб лангар кўтариш, темир қайириш, барча ҳунарларини кўрсатиб юрганида, Маликан Гул шу ишларни кўриб турган эди. Уша вақтларда маликанинг ишқи шаҳзода Жаҳонга тушган эди, лекин отасидан қўрққанидан дам урмас эди. Қачонки шаҳзода Малик ўз ватанига қайтар бўлиб шаҳзодан Юондан:

— Эй Юон шоҳи, энди бу ерда юраверсак, бизнинг ҳам ўз ватанимиз, хешу ақраболаримиз бор. Улар бизларнинг фироқимизда азобу уқубат чекиб ётаверсалар, қандай бўлар экан. Энди бизлар ҳам ўз шаҳарларимизга кетсан. Мана сизнинг шаҳрингизга келдик, тузу намак бўлдик, дўст бўлдик. Сизлар ҳам бизнинг мамлакатимизга боринг,— деб ижозат сўради. Шаҳзода Юон бу гапни эшишиб, шаҳзодан Маликнинг рўпарасига бориб:

— Эй падари бузруквор, менинг отамни ўлим йўлидан ҳаёт йўлига солиб, шунчалик жонбозлик қилиб, дийдоримни дийдорига восил бўлишга сиз сабабкор бўлдингиз. Энди сизни ва отамни ўз уйимга олиб кириб бир хос зиёфат қиласам. Менинг маликам ҳам сизга фарзанд бўлурлар,— дегач, шаҳзода Малик бу таклифни қабул қилди. Шаҳзода Малик билан ўғли Юон подшоси ва шаҳзодаси, қайнотасию қайвоналарни, энг яқин кишилари — ҳаммаси бир уйга жам бўлиб зиёфатда ўлтирилар. Юон шаҳзодаси ўрнидан туриб:

— Эй биродарлар, билинглар ва огоҳ бўлингларки, менинг отамни ўлим чангалидан қутқариб бизнинг шахри-Малик мана шу киши бўладилар. Менинг отам қандай бўл-

салар, бу кишининг ҳам ҳуқуқлари отамдек бўлсин. Сизлар ҳам бу кишини қалбларингизда мендек яқин дўст деб билинглар,— деб ҳамма хешу ақраболарига тушунтирди. Шумажлисда бир тийри ишқ шаҳзода Жаҳоннинг кўксига тегиб, ақлидан бегона бўлди. Маликаи Гул ҳам худди шундай бўлди. Зиёфат тамом бўлиб, шаҳзодай Юонон шаҳзода Маликнинг олдига бениҳоят қимматбаҳо лиbosлар ва ҳар хил асл тошлардан қўйиб сарафroz қилди. Шундай қилиб мажлис тамом бўлиб, ҳаммалари истироҳатга машғул бўлдилар.

Эртаси эрта билан туриб, ҳар қайсилари ҳар хил ишга машғул бўлдилар. Лекин шаҳзода Жаҳоннинг ўрнидан туришга ҳолати бўлмади. Шаҳзода Маликнинг бошига гўёки бир тоф йиқилгандек бўлиб, ўз ўғлининг гирдидан айланиб, йиглаб ҳол-аҳвол сўрар эди. Шаҳзодай Юононнинг қизи ҳам касал бўлди. Улар ҳам Маликаи Гул билан саргардан эдилар. Юонон табибларидан ҳозир қилдилар. Табиблар келиб кўриб ҳеч касаллигини билмадилар. Ахри мамлакатни ахтаришиб, бир қариб қолган, ишга яроқсиз, юра олмайдиган табиб бор эди, ўшани замбарга солиб кўтариб келиб, шаҳзоданинг олдига туширдилар. Табиб:

— Бир коса сув олиб келинглар!— деди. Сув келтириб бердилар. Табиб шаҳзоданинг кўксини очиб ҳалиги косанинг сувини оҳиста-оҳиста кўкрагига қуя бошлади. Табиб:

— Оғзингни очгин!— деди.

Шаҳзода оғзини очган эди, табиб кўриб, унинг ишқ дардига гирифтор бўлганинни билди. Шу табибни Маликаи Гулнинг ҳам уйнга олиб кирдилар. Табиб Маликанинг ҳам тилининг тагини кўриб, бу ҳам ишқ касалига гирифтор бўлган деди. Шаҳзодай Юонон дарҳол Маликаи Гулнинг дугоналарини чақиртириб, улардан сўраб билдики, малика шаҳзодага ошиқ бўлган экан. Шаҳзодан Юонон отасига маслаҳат қилди. Отаси:

— Эй ўғлим, қизининг шундай шаҳзодага бермасан, кимга берасан. Булар ҳам подшоҳзода экан. Ўзинг кўрдингки, шаҳзода паҳлавонликда ҳам тенгсиздир,— деди. Шундай қилиб, булар икки шаҳзоданинг тўйини бошладилар. Бир неча кун тўй-томушолар қилиб, шаҳзода Жаҳон билан маликаи Гулни никоҳ қилдилар. Яна бир неча кунлар ўтиб, улар ўз шаҳарларига кетар бўлдилар ва Юонон подшоҳидан: «Энди рози бўлсангиз, маликаи Гулни олиб кетсан»,— дедилар. Юонон подшоси ҳам рози бўлди. Юонон подшоҳи бир неча канизаклар ва бир неча минг аскарлар билан буларни узатиб қолди. Шаҳзода Малик билан барча аскарлар йўлга тушдилар. Иёл юрди-

лар, йўл юрсалар ҳам, мўл юрдилар. Бир хушқаво жой келди, булар шу жойда бир печа кун истироҳат қилмоқчи бўлдилар.

Шундай қилиб, улар минг машаққатлар билан бир шаҳарга келдилар. У шаҳар халқи буларни шаҳардан ўтказгани қўймади. Шаҳзода Малик: «Бу шаҳар кимнинг шаҳри», деб сўради. Шаҳарликлардан бири:— Бу Исфиҳонга Ҳарашли бир шаҳардир,— деди. Шаҳзода Малик:— Исфиҳон бўлса, ўзимизнинг жой экан. Бизларга Исфиҳоннинг йўлини кўрсатинг!— деди.

Шу шаҳарнинг бир томонида йиртқич ҳайвонлар ниҳоятда кўп бир жой бор эди. Шаҳар қоровуллари дилида: «Исфиҳон йўлини кўрсатсан, булар Исфиҳонга кетишади. Яхшиси шуки, булар ана шу жойга боришин, ажабмаски, адашиб кетишса», деб ана шу ҳайвонлар кўп жойга йўлини кўрсатиб юбордилар.

Булар юра-юра бир дарёning лабига чиқдилар. Дағ-е лабига яқинлашганда кеч бўлиб қолди. Улар шу ерда ётар бўлдилар. Юони аскарларидан баъзилари чиқиб Шаҳзода Маликка:

— Эй подшоҳим, биз бунаقا жойларни кўп кўрганмиз, бу ер ниҳоятда хавфли жойдир. Бу ерда шундай ҳайвонлар борки, барчамизни ҳалок қиласди, биз бу ерда ётмайлик,— дедилар.

Шаҳзода Малик уларга:

— Эй дўстлар, сизлар бошқа бир жойга чиқиб ётинглар, мен шу жойда ётаман,— деб, уларни бир тепаликка қўйиб, ўзи беша ичнга кирди, сайру томоша қилиб юрар эди. У шерни аввал шаҳзода Малик ушлаб ўзига мутекилган эди. Шаҳзода Малик ғойиб бўлганида, шер яна Ватанига келиб, шу бешада юрган эди. Ўша шер шаҳзоданинг ҳидини олиб, ҳар томонга ўкириб югурап эди. Ўтиифоқо, шаҳзодани шер кўриб, шаҳзода шерни кўриб бир-бирларига оби-оташдай югуриб, шер бирдан келиб, шаҳзоданинг қадамига юз-кўзини суртиб, шаҳзода шерни пешонасими силаб, ота болани топгандай бўлиб қолдилар. Бу ҳолни тамоми даррандаю парранда кўриб, ҳар томондан томоша қиласди. Чунончи айиқ ва йўлбарслар буларни кўриб, ҳар томонга тортилиб турар эди. Чунки ҳайвонлар ичида энг йиртқичи шер бўлиб, у бир нимани сайд қиласа, бошқа ҳайвонлар бормай, ҳар томонга кетишар эди. Бу оқшомни икковлари шу бешада ухлаб ўткардилар. Эрта билан ҳар хил паррандалардан, кийиклардан овлаб юрдилар. Шаҳзода Жаҳон кўнглида: «Отам бу оқшом келмади, бу ўрмоннинг ичида унинг аҳволи нима бўл-

ди экан» деб, бир қанча кишилар билан беша томошасига кирдилар. Ҳар томонни кўриб, ахтариб юриб, йўлбарс, айқуларнинг овозини эшилдилар. Шаҳзода Жаҳонга:— Эй шаҳзода, отангизга бу бешага кирманг, деб бир неча бор айтдик. У киши гапни олмасдан кирдилар, бу бешадаги ҳайвонлардан одамзод тирик қоладими? Яхшиси шуки бу ердан тезроқ қочиб ташқарига чиқайлик. Кўраяпсизми ҳар хил овозлар келяпти,— деб бирга келган кишилар шаҳзодани йўлдан урди. Шаҳзода уларга:— Кетсаларинг, кетаверинглар! Агар бу ҳайвонлар отамни еган бўлса, мени ҳам ея қолсин,— деб ўзини ўрмон ичига урди. Улар қочиб чиқиб кетдилар. Шаҳзода Малик эса, сайд қилган бир неча кийик ва паррандаларни кабоб қилиб еб, шер билан иккови уйқуга кетган эди. Шаҳзоданинг тиззасига шерни боши қўйилган, шернинг хириллаганига ўрмон ларзага келар эди. Шаҳзода Жаҳон буларни кўриб: «Отам ўрмонга тушиб, шу шерни мусаҳҳар қилибди. Мен унинг ўғли бўлсам, мен ҳам бир қидириб биронта ҳайвонни мусаҳҳар қилмай чиқсан, баъзи аскарлар отаси шерни ушлабди-ю, боласи қуруқ чиқибди, деб менинг бетимга таъна қилмайдими, деб бешанинг бошқа томонига қараб кетди. Шаҳзода Жаҳон бир жойга борса, турли туман қушлар, бир жангаг устида қўниб турибди. Ҳар хил мевалар ҳар томонларда осилиб, роса пишиб, тагига тушиб турибди. Бир томонла қир, баландлик бор. Уша жойда бир айнқ полвон бор эди. У жойга ҳеч қайси ҳайвон боролмас эди. Қайси жонивор борса, айнқ тутиб ер эди. Шаҳзоданинг шу жойга борганини айнқ полвон кўриб, бирданига югурди. Шаҳзода бу менга қараб келар деб, чобуклик билан бир иргиб дарахтини шохини ушлади. Дарахт устидан отилиб айнқ полвон устига сакради. Дарҳол айқунинг икки қулоғидан тутиб, бошидан айлантириб ерга шундоқ ҳам урдики, айқунинг ўпкалағи оғзига келгудек бўлди. Шаҳзода каманд билан айқуни оғзини боғлаб, бўйнидан етаклаб келаверсин, энди гапни шаҳзода Маликдан эшилинг.

Шаҳзода Малик уйқудан туриб оҳиста-оҳиста тепалика чиқиб келаверди. Барча лашкарлар шаҳзодага интизиҳ эди. Шаҳзода Маликнинг бир ҳайвон билан чиқишини кўриб, қўрқиб тўс-тўпалон қилиб, ҳар томонга қочдилар. Шаҳзода Малик:— Эй ҳалойик, қўрқманлар. Бу ҳеч озим бермайди,— деди. Барча лашкарлар жо-бажо бўлдилар. Шаҳзода Малик улардан:— Шаҳзода Жаҳон қайга кегди?— деб сўради. Улардан бири:— Сизни ахтариб тушиңди, у ҳар хил даррандаларнинг овозини эшитиб: «менини тириклигим отам билан, отам қандай бўлса, мен ҳам шун

дай бўламан» деб, беша ичига кириб ғойиб бўлиб кетди,— деди. Шаҳзода Малик бу гапни эшитиб, дарҳол ўрмон ичига ўзини урди. Ҳар томонларни сайру томоша қилиб юриб әди, бир томондан айиқнинг овози келди. Шаҳзода Малик ўса томонга йўл олди. Шаҳзода Жаҳон ҳам бир айиқ полонни мусаҳҳар қилиб етаклаб келаётганини кўрди. Иккоти лашкарлар олдига келдилар. Барча лашкарлар буларни кўриб, таҳсину офарин қилдилар.

Булар шундан кўчиб, бир неча манзил йўл юриб, Исфиҳонга яқинлашилар. Исфиҳонга кирмасдан ҷодир-чимматларни тикиб ётдилар. Эрта билан йўлдан бир гуруҳ ҳалқ ўтди. Улардан:— Эй ҳалойиқ, қаерга борасизлар?— деб сўрадилар. Улар: Исфиҳон мамлакатида бир ейиш¹ бор. Исфиҳон подшосининг набиралари йўқолган экан, ўшанга йил оши берар экан, барча қишлоқларга ва қарияларга ҳабар қилибдилар,— деди. Шаҳзода Малик билдики, шаҳзода Жаҳонни ўлди деб билиб, подшоҳ Маликаи Асфияни ўз шаҳрига олиб келиб, невараисига ош бераётир экан. Шаҳзода Малик қаландарона либослар кийиб, шаҳзодани ҳам бошқача кийинтириб, булар ҳам бориб бир томонда ўтириб, оби-тоблардан ичиб ўтиравердилар. Баковул боши:

— Сизлар ҳам еганларингизни еб, туриб кетаверинглар. Үрипларингга бошқа кишилар ўтириб овқат есин,— деди. Булар:

— Бизлар мусоғир мардуммиз, шаҳарма-шаҳар юриб кун кечирамиз. Биттамиз табиб, бир хиллимиз уста, баъзи бир хиллимиз сартарош. Бизлар ҳар хил ишларни қиласмиз,— ёб чой ичишиб ўтиравердилар. Булар келган вақтда подшоҳам уларни кўриб кўздан кечирган эди. Яна бир фасл, икки фасл кўрдики, булар ўлтирибди. Подшо ёнидагилардан бирига:— Ўтирган кишилар нима учун чиқиб кетгайдилар?— деди. Баковулбоши:

— Улар мусоғир эканлар, бириси табиб, бириси жаръҳ — ҳаммалари ҳунарманд экан. Бирпаст туриб кетамиз да, деб чой ичишиб ўтирибдилар,— деди. Подшо:— Бориб йитни, ченинг бир кўр қизим бор. Шу кўр қизимнинг кўзи. и оча олармикин?— деди. Вазир келиб сўради. Булар:— ни ҳам биламиз,— деди.

Бирпаст туриб ҳамма ҳалойиқ ҳар ёққа кетгач, подшо таъиини чорлади. Шаҳзода Малик табиб қиёфасида бўлиб, ир кулбарни кўтариб, подшонинг ўрдасига кирди. Шаҳзода Жаҳон ҳам шогирд сифатида кирди. Подшога шаҳзода

¹ Ейиш — худойи.

Малик:— Қани, касалингизни олиб келинг. Мен кўрай, қа-
ни,— деди.

Шаҳзоданинг олдига Маликаи Асфияни олиб келдилар.
Шаҳзода Жаҳонга отаси: Сен ташқари чиқиб тургин, лекин
ўзингни устивор тутгин, мабодо ўзингдан кетиб қолма-
гин,— деди. Шаҳзода Малик Маликаи Асфия билан рӯба-
рӯ бўлдилар. Шаҳзода Малик Маликаи Асфияни бу ҳолда
кўриб, гўёки юраклари сув бўлиб, аҳди устиворлик билан
ўзини тўхтатди:

— Эй маликам, сиз бошингиздан кечирган дамларин-
гизни бирин-бирин баён қилинг, қани мен эшитай-чи,— деб
гапга овутиб, бағридан китобчасини олиб варақлаб кўрди.
Қарасаки, Кўхи Қофдаги хазинадан олиб келган ҳалиги
шишадаги сутдан икки чакра икки кўзига томизсалар, шун-
дай равшан бўладики, худди ёшлигидагидек бўлади,—
дебди.

Дарҳол у сутдан икки чакра томизиб, маликанинг кўзи-
ни бойлаб қўйди.

— Эй подшоҳим, ҳар куни келиб бир қатини оламан.
Ўзим муолижа қиласман,— деди. Шаҳзода Малик Маликаи
Асфияни қирқ кун даволаб соппа-соғ қилди. Подшо бу
ҳолни кўриб бениҳоят хурсанд бўлди. Подшо:

— Тила тилагингни!— деди. Шаҳзода Малик:— Бир қо-
шиқ қонимдан ўтсангиз, тиларман,— деди.

— Нима тиласанг, берарман,— деб ваъда қилди под-
шо. Шаҳзода Малик:

— Эй подшоҳим, мен кўп зўр табибман. Бир қанча
кишиларни яхши даволаб ана шундай сизга ўхшаб ваъда-
ни воис қилиб кейин бермайдилар. Ана энди сиз агар мен-
га тилагимни бераман, деб ваъда қилсангиз, бир парча қо-
ғозга: «Менки, подшоҳи Исфиҳондурман. Табибнинг шу
қилган хизматига мукофотини бераман», деб ёзиб ҳукумат
муҳрингизни босинг! Ана менга ўша қофоз бўлса бўлади,—
деди. Дарҳол бир парча қофоз ёздириб, ҳукумат муҳрини
босиб, табибнинг қўлига берди. Табиб:

— Энди мен бир нарса сўрасам, бир қошиқ қонимдан
ўтасизми?— деди. Подшо рози бўлди. Шаҳзода Малик:

— Ундан бўлса, менга ана шу қизингизни никоҳлаб бе-
расиз,— деди.

Подшо бир оҳ уриб, тамом олам бошига йиқилиб, афус-
надомат қилди. «Аввал мен ҳато қилиб, унинг гапига кирб
аҳднома берибман. Бўлмаса, буни бошидан танини жудо
қилар эдим», деб ўйлаб кетди. Кўнглида айтди: «Дарҳа-
қиқат шаҳзода Малик ўғли билан ғойиб бўлиб йўқолиб
кетди. Агар улар жаҳонда бўлса эди, бир ному нишони бў-

лар эди. Энди улардан фойда йўқ. Агар мен бу аҳдимда турмасам, жаҳон ҳалқигаadolatsiz бўлиб, лаънат пушт-пуштимга ўтиб кетар» деб, қизга маслаҳат қилди:

— Табиб: «сиз менга қизингизни беринг», деди. Энди сен нима дейсан? — деди.

Маликан Асфия:

— Аввалдан шу гапни айтганингизда мен ўзимни ўзим ўлдирап эдим. Бу гапни биринчи айтдингиз. Бундан буён бунақа гапларни айтманг ёки бир биёбонга чиқиб кетаман, ёки ўзимни ўзим ўлдираман,— деди. Подшо қизидан бу жавобни эшишиб, табибдан у жавобни эшишиб, ҳайратда қолди. Нима иш қилиши иложини билмади. Табиб:

— Эй подшоҳи олам, маликага айтингки, ўзлари бу ерга келиб бир-икки сўз айтсинлар. Ўзлари билан гаплашай, қани кейин мен қаноатланаман,— деди.

Подшо маликага одам юбориб олиб келтирди. Уртага парда тортиб, малика бу томонда бўлса, шаҳзода у томонда турди.

— Эй маликам, сизнинг кўзингизни очишга мен сабаб бўлдим. Отангиз қизимни бераман, деб ваъда қилдилар. Агар рози бўлсангиз, бу ишга рағбат қилинг. Мана ўзларининг аҳдномалари бор,— деб аҳдноманинг ичига Малика-нинг нигинини қўшиб берди. Малика ўқиб, ичидаги нигинчи олиб қарасаки, ўзининг нигини. Малика аввалдан, гапларни шаҳзода Малик шу бўлса керак деб сезган эди, ҳақиқатан билдики, Шаҳзода Малик шудир. Дарҳол Малика парданинг бир томонидан қараб кўрдикни, шаҳзода Малик билан шаҳзода Жаҳон бошқа лиbosлар ичига бурканиб, ўзларини табиб қилиб турибдилар. Малика ҳам паҳлавонлик билан ўзини устивор тутиб, отасига қараб:— Ҳай, майли, энди сизнинг аҳдномангиз борлик қилди. Агар, мен йўқ десам, сизнинг номингизга лаънат тушади. Энди розиман,— деди. Отасига яна:

— Эй ота, сиз бир иш қилингки, яхшилаб тўй-томуша қитиб обрўни қўлдан берманг. Бу келган табиб эмас, сизга ўкшаган бир мамлакатнинг подшосига ўхшайди,— деб тагинлади.

Подшо чиқиб бориб тамоми аркони давлат, айёми салтатага:

— Бугундан бошлаб Исфиҳон шаҳри безалсин! Қирқ кечаю қирқ кундуз тўй бўлсин! Маликан Асфияни табибининг никоҳига киргизурман,— деб фармон чиқарди. Тамоми акобирлар Исфиҳон шаҳрини гулдай безатдилар. Қирқ куну қирқ кеча тўй-томуша қилиб, куёв билан келинни чиқилдиқча киргиздилар. Қайнотаю қайноналар ўзларининг

шаҳзода Малик куёвлари эканини билдишлар. Шаҳзода Жаҳон ҳам кириб, онасининг оёқларига бош-кўзларини суртиб, она-бала, ота — ҳаммалари мақсадларига етдилар.

Шундай қилиб, булар ўз лашкарларини Исфиҳон шаҳрига киргизиб, зиёфат қилиб, Маликаи Гулни ҳам Маликаи Асфияга танишишириб, бениҳоя хурсанд бўлдишлар. Маликаи Асфия ўзини гўё ёш бўлиб, аввалги ҳолатига келгандаи сезди.

Булар бир неча ойдан кейин Исфиҳон ҳалқи билан видо-лашиб, Хуросонга жўнадилар. Йўл юриб, йўл юрсалар ҳам мўл юриб, машақати тамом бўлиб, Хуросон ҳаддига яқинлашдилар. Хуросон шаҳрига кирмасдан:

— Эй Хуросон подшоҳи, мен шаҳзодаи Малик бўламан, Хуросонга келяпман, энди шаҳарга кириш олдида сиз менинг обрўйим учун шаҳарларни безатиб, камбағал ва фақирларни ушбу муносабат билан шундай бой қилингки, жаҳон ҳалқлари офарин десинлар,— деб нома ёзиб, бир кишига берди. Ул киши номани олиб бориб Хуросон подшоҳига берди. Шаҳзода Ҳурмуз номани ўқиб, бениҳоя хурсанд бўлиб:

— Энди менинг ҳам ўғлим бор экан,— деб, барча муло-зимларига:

— Хуросон дарвозаларини очинглар, кўча-бозорларни безатинглар, қайси жойлар ифлос бўлса, тозаланглар, по-яндозлар солинглар,— деб буюрди. Қанча хазинабонларга айтди:

— Зару жавоҳирлардан шаҳзода Маликнинг бошидан нисор қилинглар. Бу келган номачига бошдан-оёғигача сарпо беринглар!— деб буйруқ чиқарди.

Хуросон шаҳри гўёки гулдек очилди. Шаҳзода Малик келиб, шаҳарга киришидан ўрдага киргунча бошидан тав-га-тиллалар сочилди, фақирлар бой бўлди. Шаҳзода Малик, шаҳзода Жаҳон ва уларнинг маликалари, муте қилашиб келтирган салобатли ҳайвонлари Хуросон ҳалқини, дўстларини бениҳоя хурсанд қилди. Душманларнинг нафаслари тагига чўкиб, ҳасрату надомат қилиб, ғамга ботдилар. Шундай бўлдики, Хуросон мамлакати бир чаманзорга бўлиб, шаҳзодалар билан маликалар булбуллар каби чаманзорга восил бўлдилар. Ҳамма қавму қариндошлар, эл-уруғлар хурсандчиликларидан куннинг ўтганини билмас эдилар. Бир неча ой-кунлар тўй-томошалар бўлиб ўтди. Кўнгилларида: «Бизлар бу жойларда тўй-томошаларда юрсагу, Ҳзворондаги уруғларимиз ғаму кулфатда юрсалар, энди уларни ҳам ғам гирдобидан чиқариб, подшолик чамани висолга еткурсак» деб ўйлаб, шаҳзода Малик бошлиқ лашкарлар

салтанат билан Ҳаворонга йўл олдилар. Улар шаҳарма-шаҳар, қарияма-қария, қишлоқма-қишлоқ юрар эдилар. Барча халойиқ буларнинг шикваю салтанатига, ҳайбату салобатига, хусусан, ҳайвонни муте қилиб келганларига қойил колар эдилар. Ҳосили калом, булар Ҳаворон шаҳрига яқинлашди. Ҳаворон шаҳри пешвоз чиқди. Бу шаҳар ҳам Хуросондек либосга бурканди. Йўқ бўлиб кетган кишилар осмондан тушгандай бўлиб, Ҳаворон халқининг дилида заррача армон қолмади. Булар неча кун тўй-томушалар қилиб, Ҳаворон мамлакатига шаҳзода Маликни подшо кўтардилар. Ўнг қўл вазири қилиб қипчоқ паҳлавонини тайин қилдилар. Шундай қилиб, булар ҳам етди муродга, бизлар ҳам өтайлик муродга, душманлар қолсин уятга.

ДУНЕДА ЙҮҚ ҲУНАР

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадимги замонда, бир мамлакатда бир подшо бор экан. У подшонинг чиройли бир қизи бор экан. Кўп мамлакатлардан совчилар келиб, қайтиб кетар экан. Қиз: «Кимки дунёда йўқ ҳунарни ўрганиб келса, ўшанинг никоҳига кираман», деб шарт қўйган экан. Келган совчилар қизнинг бу шартини удасидан чиқа олмай, қайтиб кетар эканлар. Шундай қилиб, бир неча йиллар ўтиб бораверарди. Қизнинг бу шарти бутун мамлакатга ёйилиб, охири ҳеч жойдан совчи келмай қолди.

Шу мамлакатнинг бир чеккасида бир кампир бор эди. У шаҳарнинг қоидаси шундай эди — камбағалроқ кишилар овқат қилишга нарсалари бўлмаса, болаларини сотиб кун кечирав эдилар.

Кунлардан бир куни кампир иҷорлиқдан боласини етаклаб чиқиб, сотмоқчи бўлиб ўтирган эди, бола кал эди. Мамлакатнинг бошқа томонидан келган бир жодугар, бу кал болани сотиб олиб кетди.

У болани олиб кетиб, хизматкорликка қўйди. Жодугар бир қанча кишиларни олиб келиб, семиртириб ер эди. Унинг бир қизи ҳам бор эди. У қизнинг жодугарлиги отасининг илмидан ҳам зиёдроқ эди. Бу жодугар болани емасдан, ҳар қандай хизматларга буюриб, хизматкор қилиб олиб юраверди. Бола қизнинг хизматини қилиб юрди. Қиз эса, унга сеҳгарлик илмини ўргатиб қўйди. Бу сирни отаси билмас қилиб калнинг илми аста-секин ошаверди. Лекин кал ҳам бу сирни билдирамасдан юрар эди.

Бир куни кал ўгириб йиғлаб юборди. Қиз:

— Эй калжон, пимага йиғлайсан? — дегач, кал, бир неча йиллар онасини кўрмай мусофиричиликда юрганилигини қизга дарди ҳол қилди. Калнинг бу йиғлашига қизнинг раҳми келиб:

— Ҳой калжон, бўлмасам, яна бир-икки хил илмдан тоззим бераман, шуни ўрганга, кетгину, шу илмларни тоззим ўлмагунча дунёда ҳеч кимга билдирма. Агар билди-

Риб қолсанг, отам сени ҳалокатга етказади. Сени отамдан
Енг сўраб кўрай-чи. Жавоб берса қўйиб юборамиз,— деди

Қиз отасига бориб:— Ота, шу калнинг биргина онаси
хор экан. У бир қанча йиллар бизларга хизмат қилди. Энди
жунга жавоб берсангиз, кетса,— деб ёлворди. Отаси қизк-
нинг сўзини қайтаролмасдан болага ночор жавоб берди.
Шундан кейин кал қиз билан хайрлашиб, ўз мамлакатига
қайди. Онаси билан топишиб, юраверди.

Бир куни кал қараса, уйларида на овқатлик, на дунё-
ликдан ҳеч вақо қолмабди. Нима иш қилишини билмасдан,
ночор онасига маслаҳат қилибди:

— Эй она, эрта бозор куни, эрта билан мен оғилхонада
сеніхоя семиз ва хушсурат бир бўрдоқи қўй бўлиб тура-
ман. Сиз эрта билан мени бозорга олиб боринг. Яхши қўй-
лар баҳоси ўн тилла бўлса, мени икки баравар зиёда қилиб
сотасиз. Лекин шуни қулоғингиз билан эшитиб армонда
қолмангки, агар ўзим йигирма тилла бўлсан, нўхтам юз
тилла бўлсин ва сотганда нўхтамни олиб қолинг. Агар сиз
му васиятимдан адашиб, пул яхши кўриниб, нўхтамни ҳам
сотсангиз, абадул-абад мендан айриласиз,— деди. Кампир
эса: «Ўғлим жинни бўлдими ё калласи қалқидими, бу кал-
ла нима бало бўлди, сўзлари айниб, бундай бемаъни гап-
ларни айтади» деб, кўнглидан ўтказди. Эрталаб ўриидан
туриб қараса, кал кўринмайди. Кечаги айтган гапни тўғри-
микан деб, келиб оғилни қараса, дарҳақиқат, оғилхонада
дунёда йўқ бир қўй турибди. Кампир қўйни етаклаб, бо-
зорга подшо саройининг олдидан олиб бораётуб эди, под-
шю хизматкорлари чиқиб кампирга:

— Эй кампир, бу қўйни сотсанми, сотсанг баҳосини
айт?— деди.

Кампир қўйнинг нархи бозорда бир ҳисса бўлса, икки
ҳисса зиёда айтди. Подшо хизматкорлари кампирдан қўйни
сотиб олдилар. Подшоликка олиб кириб қарадиларки,
дунёда ҳеч бундай қўй бўлмайди. Хизматкорлар пигоқла-
рини чархлаб, сўймоқчи бўлганларида, қўй ранг-барағ
тovlaniб кетаверди. Подшо кишилари афсус қилиб: «Шун-
дай аркони давлатда, шундай ажойиб қўйни бир томонда
асраб қўйса ҳам яхши бўлади», деб қўйни сўймай қолди-
дилар.

Бугун ўтди, эртанги куни қўйхонани қарасалар, қўйда
асар йўқ. Аркони давлат тало-тўп бўлиб ахтарнишиб, сув-
риштириб қўйни ҳеч топа олмадилар.

Кал бўлса онаси билан ҳалиги пулларни майшат қилас-
еб юраверди. Бу пуллар ҳам тамом бўлиб, яна аввалги кун-
ларига қолдилар. Кал нима қилишини балмасдан, яна

аввалгидай жоду қилиб юраверай деса, ҳалиги қизнин шарти бор, қилмай деса, овқатсизлик, ўйлаб-ўйлаб, охири онасига:

— Эй она, эртага бозор. Эрта билан мен отхонада бирғиши устида ўйнайдиган бир от бўламан. Мени бозорга олиб чиқиб, отлар қаторида олиб ўтиринг. Отбозлар келиб, мени олмоқчи бўлсалар, баҳомни бошқа отларга қараганда зиёдроқ айтинг ва қиммат сотинг. Лекин нўхтамни зинҳор-зинҳор сотманг. Агар пулга қизиқиб сотиб юборсангиз, мендек болангиздан ажралиб қоласиз,— деди. Эрта билан кампир отни етаклаб, бозорга олиб чиқиб, бир чеккада ўтириб эди, бир қанча отбоқарлар келиб, харидор бўлиб кетавердилар. Охири подшоликдан кишилар бориб қарадиларки, ниҳоят чиройли ва ақлдан ташқари хушсурат бир от туриби. Подшо одамлари отни олиб кетдилар. Кампир эса пулни олиб, уйига қараб бадар кетди. Подшо одамлари отни олиб бориб, сайисларга топширилар. Эрта билан туриб қарасаларки, сайисхонада от у ёқда турсин, тезаги ҳам йўқ. Подшолик саросимага тушиб, ҳар томонларни ахтариб, отдан асар томадилар. Бир қанча вақтлар ўтгач, ҳалиги кампирнинг пуллари қолмасдан, яна танг авҳолда қолди. Қал яна шу ҳунарни қилмоқчи бўлиб кўнглидан ўтказди. Лекин мамлакатга калнинг қилган иши маълум бўлиб қолди: «Бир кампир бор эмиш, шу кампир гоҳо қўй, гоҳо мол, гоҳ от — ҳар хил парсаларни бозорга олиб чиқиб сотар эмиш. Лекин ўшанинг сотган нарсаси йўқ бўлар эмиш», деган гап тарқалди. Бу гап ҳалиги сеҳргар одамхўрнинг қулогига ҳам етди. У, мамлакатда шундай ғалағул пайдо бўлибди,— деб эшитди, бироқ ичидаги ўйладики: «Бу мамлакатларда мендан бошқа жодугар йўқ. Ким бу ишни қилас экан», деб охири шу кал эсига тушди. «Шу кал менинг хизматимда юрган вақтда озроқ ўрганиб қолган бўлса керак» деб, кўнглидан кечирди. Лекин калга жодугарликни ўзининг қизи ўргатганлигини билмас эди. Шундай қилиб, ҳалиги жодугар бу ишни пойлаб, бозор куни бозорга келиб: «Қачон шунақа яхши от, яхши қўй, яхши мол ёки тия каби жондор келаркин, агар ниҳоят семиз ва хушсурат жондор бўлса, шуни топаман», деб кўнглидан ўткариб, пойлаб юрар эди.

Бир куни кал пуллари қолмай, нима қилишини билмасдан, ишлай деса, ишга бўйни ёр бермасдан, почор онасига қараб:

— Эй она, эртага бозор, мен ниҳоят зўр, катта бир тия бўламан, сиз мени бозорга олиб чиқинг. Баҳомни кўп зиёдг айтинг. Сотингу, лекин пулни ҳар қанча зиёд берса ҳам

нўхтамни сотманг,— деб тайинлади. Эртаси куни кампир қарадики, дарҳақиқат, ақлдан ташқари бир түя пайдо бўлиди. Кампир уни бозорга етаклаб бориб, түя бозорида тўхтади. Туячилар келиб харидор бўлдилар. Ҳалиги жодугар ҳам келиб савдо қилди, кампирдан сўради:

— Туянг неча пул?

Кампир:

— Йоз тилло,— деб жавоб берди. Ҳалиги жодугар савдолашиб, охири айтганига олди-да, кампирнинг қўлидан нўхтани ушлаб эди, кампир нўхтани бермасдан қаршилик қилди. Ҳалиги жодугар:— Хайр бўлмаса, бошқа ип олиб келай,— деб жодугарлик билан кампирнинг қўлига бошқа ип тутқазиб, кампирдаги нўхтани олиб кетди. Кампир эса уйига келиб қараса, бу бошқа нўхта. Шундай қилиб, кампир афсусланиб, йиғлаганича қолаверди. Жодугар эса туяни етаклаб уйига олиб қайтди. Туяни мустаҳкам бир уйичига бойлаб қўйиб, қизини чақирди ва:

— Ана, қизим, кўрдингми? Бунга сенинг раҳминг келиб, восита бўлиб, жавоб берган эдик. Бу бизнинг жодугарлик илмимиздан фойдаланган экан. Шаҳарда бир қанча ишлар қилиб юрган экан. Охири мен унинг қилган наъмларини эшитиб, бугун бориб қўлга туширдим. Уни аввал емасам ҳам, энди ейман. Бориб пичноқ билан табар¹ келтиргин. Буни сўйиб, гўштини еб, жоним ҳаловат топсин,— деб қизига буюрди. Қиз бориб табар билан пичноқни бошқа томонга яшириб, тополмаган киши бўлиб келди. Жодугар қарадики, қизининг қўлида ҳеч нарса кўринмайди. «Қани пичноқ билан табар», деб сўради. Қиз:

— Эй ота, шунча ахтардим, топа олмадим,— деди. Шундан кейин жодугар қизига:

— Энди сен шу уйдаги туяга қараб тургин, мен ўзини топниб келай,— деб тайинлаб, кириб кетди. Қиз эса туянинг олдига кириб, урушиб ваҳшат қилди:

— Эй кал, сенга айтмаганимидим, шундай бўлмағур ишларни то отам ўлгунча қилмагин деб. Энди ўзингдан ўтди. Шундай бўлса ҳам мен сенга бир яхшилик қиласман,— деб туянинг ишини бўшатиб юборди. Туя югуриб чиққаб, бир юмалади-ю, бир каптар бўлиб ҳавога учиб кетди. Жодугар келиб қизидан:

— Туя қани?— деб сўради. Қиз айтди:

— Эй ота, туя ечилиб чиққаб, бир юмалаб каптар бўлиб ҳавога учиб кетди. Ана ишонмасангиз, кўринг,— деб каптар учиб кетган томонни кўрсатди. Жодугар қарадики,

¹ Табар — болта.

каптар хира-сира кўриниб, учиб кетиб бораяпти. Жодугар ҳам бир юмалаб қарчигай бўлиб, капитарнинг кетидан қуваберди. Булар бир-бири билан қувлашиб учавердилар. Қарчигай етай-етай деганда, олдиларидан бир подшо чорвоғи чиқиб қолди. Каптар бирданига подшонинг чорвоғига тушиб, бир неча туп гул бўлиб очилиб турди. Подшо вазирлари билан сайл қилиб, бир жойда майшатбозлик қилиб ўтириб эди, шу гулни кўриб қолди. Гул очилиб, алвон-алвон товланиб турибди. Подшо буюрди:

— Уша гулдан узиб беринглар! Хизматкорлар гулни узиб келиб подшога тутдилар. Шу пайтда гулнииг устига ҳалиги жодугар қўниб бир булбул бўлиб шундай хонишга келдики, ҳеч ақлдан ташқари. Подшо хизматкорлари билан булбулни ушламоқчи бўлиб, ҳар томондан ёнирилишиб келиб, булбулни тутиб эдилар, булбул бир одам бўлиб, булар билан гаплаша кетди.

— Эй дўстлар, кelingлар, сизларга бир суҳбат қилиб берай,— деб жодугар қўлига созни олиб, бир ашула айтишига тушди. Подшо хизматкорлари билан маст бўлиб қолдилар. Бир фурсатдан сўнг ашула тамом бўлди. Подшо ўриндан туриб ашулачига:

— Эй ҳофиз, дунёда нима муродинг бўлса, мендан сўрагин, бераман,— деди. Ҳофиз ўриндан туриб:

— Эй тақсири олам, менга сизнинг ҳеч нарсангиз керағ эмас. Шу қўлингиздаги бир даста гулни берсангиз, бўлди,— дегач, подшо ҳалиги гулни бир исказ бермоқчи бўлди. Подшо гулни бир исказани ҳамоно алвон-алвон ислар тарашиб, гул ранг-бараңг тусларда товланиб янада яхши кўринди. Подшо кўнглида ўйлади: «Эй машшоқ, сен дунёдан бир нарса сўрагинки, у нарсадан бир киши баҳра топадиган бўлсин» деб, гулни беришга кўнгли бўлмади. Жодугар янга:— Шу гулни беришингизни сўрайман,— деди. Подшо берай деб эди, янга гул жилвага келиб, ҳар хил ҳидларни ўзидан сочди. Подшо бу ишга ҳайратда қолиб охири жодугарга қараб отиб юборди. Қарадики, гулдан асар йўқ. Бир қанча тариқ ҳар томонларга сочилиб кетди. Шундан сўнг ҳалиги ҳофиз бир юмалади-ю, бир товуқ суратига кириб, тариқларни териб ея бошлади. Тезда у тариқни бир дона ҳам қўймасдан териб еди. Шунда бир дона тариқ бир жойда яшириниб қолган эди. Шу бир дона тариқ юмаланиб келиб бир шақал бўлди-ю бирданига товуқни ушлаб, еб қўйди. Бу ишни кўрган подшо ва акобирлари ҳайратда қолдилар. Ҳалиги шақал бир юмалаб, ҳалиги кампирнинг ўғли — кал бола бўлиб, аркони давлатнинг олдига: «Ассалому алайкум! Эй аркони давлат, аъёни салтанат»,— деб қўл

қовуштириб, бир жойга ўтириди. Кейин кал подшога қараб:

— Эй подшоҳим, мен шу мамлакатнинг фарзанди **бўла-иан**. Менинг онам сотиб юборган эди, бир неча йиллар юриб **шундай** дунёда йўқ ҳунарларни ўргандим ва сизнинг мамлакатингиздаги одамхўр жодугарни дунёдан йўқотдим,—**леди**. Подшо акобирлари подшога қараб:

— Эй тақсири олам, сизнинг кўнглинигиздаги ва қизингизнинг кўнглидаги талабларингизни бажарадиган, дунёда **йўқ** ҳунарни биладиган, одамхўрни ўлдирган киши шудир,— дегач, подшо калнинг номига тўйни бошлаб, бир қанча кунлар тўй-томушалар бериб, кални эса табибу жарроҳ-ларга қаратиб, аслига келтириб, қизини бериб, мурод-мақсадларига етдилар.

ҮФРИ БИЛАН КИССАВУР

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим замонда бир шаҳар бор экан. Шу шаҳарнинг бир маҳалласида бир аёл яшар экан. Шу аёлнинг бир эри бор экан. Бу аёл эрига: «Сен менга кундузи эрлик қиласан, кечаси бўлса, қаерни хоҳласанг, ўша жойда яшайсан», деган шарт билан турмушга чиқсан экан. Бу аёлнинг яна бир эри бор эканки, уига: «Сен кечаси эрлик қиласан, кундузи, дарвозадан ичкарига кирмайсан», деб ваъдалашган экан.

Кунлардан бир куни бир тўй бўлиб, ҳамма халқ кетаётган эди, бу аёлнинг кечқурунги эри хотинига:

— Мен ҳам тўйга борай, бир оз нон бер,— деб нон талаб қилди. Хотин қараса, уйда битта нон, бошқа нон қолмапти. У ноҷор «нон йўқ» демасдан шу ноннинг ярмини ушатиб берди-да, эрини тўйга жўнатди. Шундан кейин кундузги эри келиб хотинига:

— Эй хотин, менга бир оз нон топиб бер, тўйга бориб келайн,— дегач, хотин ҳалиги патир ноннинг қолган ярмини ҳам чиқариб берди. Бу ҳам йўлга тушиб бораверди. У хотинининг кечқурунги эрига етиб олди-да, ҳамроҳ бўлиб гаплашиб боришди. Уларнинг олдиларидан бир катта анҳор чиқди. Анҳор лаби серсоя, хушфараҳ жой экан. Шунда булар бир-бирлари билан: «Келинг-эй, жўра, шу сояда бир-пас ором олиб, гарптак овқатланиб кетамиз», деб анҳор лағбига тушиб ўтирилар. Бирори белбоғини ечиб ёзди-да, ҳалиги яримта патир нонни қўйнидан чиқариб, ўртага қўйди. Буниси ҳам қўйнидан яримта патир чиқариб қўйди. Икковлари қарадиларки, бир нонга ўхшайди. Бирори бирорвига тикилди.

Ниҳоят улардан бири:— Бу қандай воқеа бўлди. Иккотимизнинг нонимиз бир нонга ўхшайди. Сизнинг жойиниңиз қайси томонда?— деб сўради: Иккинчиси.

— Менинг маҳаллам, фалон жойда, уйим фалон катта бир тутнинг тагида, дарвозаси фалон ёққа қараган,— деб таъриф қилди.

— Шу айтған жой, худди бизнинг жойимиз-ку,— деди.

Иккови нонни бир-бировига қўшиб кўрдиларки, баайнин бир нон. Тўй ҳам у ёқда қолиб, икковлари фириллашиб, ўша жойга қараб қайтдилар. Бири: «Ана шу менинг жойим», деб уйга кирмоқчи бўлди. Иккови шу куни билан талашиб, ёқама-ёқа, сурҳо-сур бўлиб, катта жанжал кўтардилар. Ҳалиги аёл дарвозани ургач, эрлардан бири:

— Ана шу менинг хотиним,— деди. Иккинчиси эса:

— Бекор айтибсан, бу менинг хотиним,— деб бир-бир-лари билан можаролари ошиб кетди. Охири подшо томонидан мулозимлар келиб, буларнинг жанжалини — тинчтиб, жанжалниң сабабини сўрагач, булар ҳалиги нонни чиқариб мулозимларга кўрсатдилар. Мулозимлар бу воқеага ҳайратда қолиб, аёлни ҳам чақириб сўрадилар:

— Эй аёл, буларнинг қайсиси сенинг эрингр— дегач аёл иккита қофозни чиқариб мулозимларга берди. Мулозимлар ўқиб кўриб ҳайрон бўлдилар. Охири булар сўроқлашиб подшога бордилар. Подшо буларнинг ишини текшириб, аҳдномаларига амал қилиб, подшо ҳеч жазо бермасдан учовига ҳам жавоб бериб юборди. Хотин:

— Энди сизларга шарт шуки, қайсиларнингизнинг ҳуарларнинг зиёда бўлса, ўша менга эр бўлиб қолади. Бўлмаса ҳозирдан бошлаб икковларнингизга ҳам жавоб,— деди.

Шундан кейин иккови бир-бирига қараб:

— Хўш, оғайни сизнинг нима ҳунарнинг бор?— деди улардан бири.

— Энди ҳунаримни эрта бозор куни кўрсатаман. Сиз ҳам ҳунарнингизни қай вақт кўрсатишингизни айтиб қўйинг. Модомики, бизлар бир-биrimizни енгиб, қойил қилмагуни мизча шу уйда аввалги қсида бўйича яшаб турайлик. Қачонки, бизнинг биримиз таслим бўлсак, биримиз кетамиз,— деди.

Эртанги куни, бозор куни эди. Булар бирга бозорга чиқди. Бири:

— Бугун менинг сенга ҳунар кўрсатадиган вақтим келди. Мен нима десам, хўп деб бажонидил қабул қилиб кеяннимдан эргашиб юраверасан,— деди-да, қўлига бир ҳуржун ушлаб, аста-аста тўғри молбозорига қараб йўл олди. Мол бозорига бориб, серпул кишиларнинг чўнтакларидан пул халталарини олиб, ҳамроҳига бераверди. Гоҳи вақтларда баъзи кишиларнинг ёнида! келиб оғзидағи чайнаб турган сақичларини ҳам билдирамай олар эди. Шундай қилиб, бугунги бозор кунини кисса кесиш билан ва баъзи ҳарифонаийрангларни эртадан оқшомгача кўрсатиб, уйга қай-

¹ Ҳарифона — бу ўринда фирибгарона, алдоқчи маъносида.

тишди. Киссавур уйда хотинига қилган ишларини таъриф, тавсиф қилди:

— Қандайсиз, бизга қойил бўлдингизми? — деди. Иккичиси:

— Ҳой оғайни, биз ҳам навбатимизни ўтказайлик. Ё сиз қойил бўласиз, ё мен қойил бўларман, — деди. Киссавур:

— Сиз қачон ҳунарингизни кўрсатасиз? — деди. Иккинчи:

— Мен ҳунаримни, қоронғи кеча бўлса, шамол қаттиқ бўлса, ёмғир ёғиб турса, ана шу вақтда сизга кўрсатаман, — деди.

Бир неча кунлар ўтиб, кечқурун ҳаво зулмат бўлиб, синим ёмғир ёғиб, қаттиқ шамол туриб, ташқарига чиқишига ҳам ҳар қандай киши ожизлик қиласидиган бўлди. Шунда иккинчи эр киссавурни чақириб:

— Эй оғайни, энди бизнинг вақтимиз келди, — деди. Шериггининг қўлига бир қоп бериб, бир қопни ўзига олиб, далага чиқиб, бирпас айланиб турди-да ўзига ўзи: «Энди майда-чуйда жойга боргунча биратўла аркони-давлатга кириб, бу киссавурга бир ҳунаримни кўрсатайин», — деб подшолика қараб йўл олди. Подшо дарвозасига узоқдан қараб кўрдик, бир қанча дарвоза посбонлари ва шабгиrlar¹ юрибдилар. Ўғри қандай киришни ўйлаб, посбонлар олдига бориб, бир нима сўрайдиган киши бўлиб, қўл рўмолчасини уларнинг бурнига силкитиб юборди. Қўл рўмолча ичига беҳуш қиласидиган дори сурилган эди. Қоровуллар бир оздан кейин беҳуш бўлиб, деворларга суюнганларича қолдилар. Ўғри билан киссавур дарвозани очиб, ўрдага кирди-да, подшонинг ётадиган ҳужраси томонга қарашди. Подшо бир қанча кишилари билан суҳбатлашиб, шаробхўрлик қилиб ўтирибди, уларнинг баъзилари ўликтай қотиб, баъзилари чалажон бўлиб ётибди. Подшо эса ёнбошлаб, баданларини уқалаттириб туриб, маҳрамига:

— Бир ташқарига чиқ, у ёқ-бу ёққа қараб кел! — деди. Маҳрам бачча ташқарига чиққанида ўғри чаққонлик билан маҳрам баччанинг бўйнидан бўғиб, бир бурчакка элтиб, беҳуш қилиб ташлади. Ўзи эса маҳрамнинг киссасидан калитни олиб, ўз киссасига солди-да, подшонинг ҳузурига келиб, уни уқалай бошлади. Киссавур эса қўрққанидан кўнлида: «Таслим бўлдим энди», — дер эди. Ўғри подшони уқалай берди. Подшонинг баданига унинг уқалashi ёқиб: «Бир ҳикоя билсанг, айт», — деди. Ўғри:

¹ Шағир — тунги посбонлар.

— Эй подшоҳим, менинг ҳикояларим сизга ўхшаган подшоҳлар, менга ўхшаган ходимларни, эшикнинг тагида ётган пособонларни ҳақорат қилганини, сиз тек тинглаб турсангиз, айтаман,— деди. Подшо:

— Нима бўлса айтавер,— деди. Ўғри ҳикоянинг аввалини, охирини ва аёл билан ўғри, киссавурнинг қилган ишларини таъриф қилиб, охири ўғри худди шу оқшомга ўхшаш кечада қаерга боришини билмасдан, худди сизнинг ўрданизга ўхшаган ўрдада қоровулларни маст қилиб, олдига кириб, ходими сизнинг ходимингизга ўхшаб, ташқарига чиққанида уни маст қилиб, бир чеккага қўйиб, ўзи ходим бўлиб, киссавурни эса юқори эшикнинг олдига қўйиб, ўзи уқаластган бўлса ажаб эмас,— дейди. Сўз шу жойга етганда, киссавур қўрққанидан шошилиб, келганига юз пушаймон еб, иочор тураверди. Подшо эса силкиниб:

— Бадбахт, ҳазилингми, чинингми?— деб ҳовлиқиб қолди. Ўғри:

— Эй тақсири олам, боя мен сизга айтмабмидимки, шундай гапларни гапирсан, тинч ётинг,— деб. Шундай аркони-давлатга ҳам ўғрилар кириб иш кўрсата оладими?— дегач, подшо тинч ётганича ухлаб қолаверди. Ўғри эса, ҳазинабоннинг калитини киссавурдан олиб, ҳар хил матолардан, дунёдаги асл анжомлардан икки қоп тўлдириб, киссавурга бирини кўтаририб, бирини ўзи кўтариб, дарвозадаи чиқиб, бадар кетдилар. Бир неча фурсат йўл юриб, ҳансираб, пишқириб, чарчаб аёлнинг уйига кирдилар. Киссавур эса ўғрига қараб:

— Эй оғайнин, аёл пари бўлса ҳам, сенини бўлсин. Мен сенга таслим,— деб, икки қўлини кўксига қўйиб, шу кетганича бадар кетди. Ўғри эса шу аёлга кечаю кундуз эр бўлиб, мурод-мақсадларига етди.

Сизлар ҳам етинглар муродга, бизлар ҳам етайлик муродга, душманлар қолсин уятга.

РАМУЗЧИ¹ БОБОЙ

Бор экан-да, йўқ экан, оч эканда, тўқ экан, замонларнинг замонида бир қишлоқ бор экан. Бу қишлоқда бир ҳушёр, фаросатли, идрокли қари бобо бор экан. Шу қишлоқда яна бир бойвачча ҳам бор экан. Шу бойвачча кўчада кетиб бораётган пайтда, олдидан жуда хушсурат бир қиз чиқиб қолди. Қиз бойваччага қараб:

— Мен бир савдогарнинг қизи эдим. Менинг отамини қа-роқчилар йўлда ўлдирди. Мен бўлсан, бир бало қилиб қо-чиб қутулдим. Шу қочганимча югуриб, юз минг машаққатлар билан шу ерда сизни кўриб қолдим. Энди менинг олиб бориб хоҳ ўзингизга никоҳ қилинг, хоҳ хизматкорликга олинг,— деб ёлворди. Бойвачча қизни уйига олиб келиб, тўй қилиб, хотин қилиб олди ва у билан яшаб юраверди.

Кейинчалик шу қишлоқдаги одамлардан ҳар куни бир киши йўқола бошлади. Ҳалиги кекса бобо бу ишга ҳайрон қолди. Бир куни у бойваччанинг олдида ўтирган вақтида, бойваччага қараб:

— Нима учун сенинг рангларинг касалдай сарғайнб қолиди? Илгари рангингда қон кўп эди,— деди. Бойвачча:

— Эй бобо, илгари, уйланмасдан бурун куч-қувватим, қоним кўп эди. Билмадим нима аҳвол бўлди,— деди.

Бобо ўйланиб, кўнглидан кўп гапларни ўткариб, бир ҳикоя эсига келди. Ҳикоя шундай: «Бир хил кўлбар илонлар борки, улар ернинг тагига кириб қирқ йил ётса, аждар бўлади, яна қирқ йил ётса, қиз бўлади. Шундан сўнг дунёда нима истаса, қилиб юраверади. Магар шундай илонлардан чиқиб, шу бойваччага учраган бўлмасин» деб, бойваччага:

— Эй ўғлим, мен бир гапни кўнглимдан ўтказдим. Кўнглингга олмасанг шуни айтаман,— деб илон ҳақидаги ҳикояни айтди:— Магар хотининг шу илонлардан эмасмикан. Биринчидан, сенинг ҳаракатинг, қонинг кетишини, иккинчидан, қишлоқ халқидан ҳар кеча бир кишининг йўқолишини шундан кўраман,— деди.

¹ Рамузчи — фаросатли, зийрак.

Бола бу сўзларни эшитиб: «Бобонинг мияси камайганга ўхшайди» деб, кўнглида қаттиқ аччиғланиб, ўрнидан туриб кетди. Бир неча кунлардан кейин бойваччанинг аҳволи жуда оғирлашиб, гўёки олти ой ётган касалдай бўлиб, юриштуришга мадори қуриб кетди. Бойвачча ўзича кўп ўйлаб, «шу бобонинг олдига бир борай» деб, аста унинг олдига келиб, бобо билан аҳвол сўрашиб, охирида бобога:

— Эй бобо, ҳақиқатан ҳам сизнинг гапингизга аччиғланиб кетган эдим. Энди ўзимча ўйлаб қарасам, сизнинг гапингиз тўғрига ўхшайди. Шу гапингиз тўғри бўлса, қандай қилиш мумкин? — деди. Бобо:

— Эй ўғлим, агар шу воқеани билай десанг, аввал оқшом шўр гўштлик овқат пишириб хотинингга едир, кўзаларни қуруқ қўй, эшикларни ичидан қулфла. Бир вақти хотининг сувсайди, кўзаларни кўради. Қараб тур, қани қулфланган эшикдан қандай чиқиб кетади, шундан кейин Спасан. Агар билсанг, сирни ҳеч кимга айтмайсан, унда бир фикр қиласмиш,— деб болани кўндириб юбордӣ. Бола бобонинг олдидан чиқиб, уйига келди. Сертузлик таомлардан еб, ётадиган пайтида кўзаларни қуруқ қилиб қўйиб, эшикни ичидан қулфлаб ётдилар. Бола чиночоғини тилиб, туз тиқиб, оғриғига уйқусини қочириб, ухлаган кишидай бўлиб ётаверди. Бир вақт хотини сувсаб, ҳар томонларни қараб чиқди, ҳеч қаерда сув йўқ. Кейин бир юмалаб бир илон шаклига кириб, эшик тагидан чиқиб кетди. Бориб сув ичиб, келиб ётаверди. Бу ишни кўрган бойваччанинг ҳуши бошидан кетиб, юз минг машаққатлар билан ўзини тўхтатди. Эртаси эрта билан бобо ҳузурига келди. Бобога бўлган воқеаларни бирни-сирин ҳикоя қилди. Бобо ўйланиб, кейин:

— Эй ўғлим, унинг иложи шуки, сен уйинингга боргни, хотинингга: «Нариги қишлоқда менинг бир холам бор, шу холам тўйга айтиб юборибди. Қатлама, бўғирсоқ ва ҳар хил таомлардан пишир, икковимиз тўйгá бориб келайлик», деб айтгин. Бу таомларни пиширгач, бир яхши отни топиб ол. Қишлоққа боришинингда узун масофалик бир қумлик бор. Шу қумликни ўртасига етганингда, бир ҳийла қилиб отдан хотинингни тушир. Ўзинг отга миниб қочсанг, у сенга етолмайди. Охири у илон бўлиб сени қувади, аммо иссиқ қўмда ўлиб кетиши мумкин,— деб ўйл-йўриқлар ўргатди.

Бойвачча бобога раҳмат айтиб, уйига бориб хотинига.

— Нариги қишлоқда бир холам бор эди. Шу тўй қилар эмиш. Шунга борсак, нима дерсан? — деб маслаҳат қилди. Хотини боришга рози бўлди. Сўнгра икковлашиб қатлама, бўғирсоқ. ёйма чалпак ва ҳар хил таомлардан тайёрлаб,

бойвачча бир яхши отни топиб, отга икковлари мінгашыб боравердилар. Бир неча тош юргандан кейин олдиларидан бир қумлик саҳро чиқди. Шу қумдан юргач, хотин эрига —
— Бу қумдан юрманг, бошқа йўл топинг,— деб кўп_каршилик қилди. Бойвачча:

— У жойларга боришга, бошқа йўл йўқ, ўзи яқин қолди,— деб алдаб-сулдаб қумнинг ўртасига етди. Қум ниҳоятда иссиқ эди. Бир жойга етгач, бойвачча бир ҳийла қилиб отнинг айилини ечиб тушириб юборди:— Эй, иш чатоқ бўлди,— деб огини тўхтатиб, хотинига:

— Бирпас тушиб отга дам берайлик ҳам айили ечилиб кетди, уни маҳкам боғлаб олайлик,— деса хотини ҳеч кўнмади. Яна бир жойга бориб:— Айилни тортмаса, ҳеч бўлмайди, бир тушсанг ҳеч нима қилмайди,— деб ночор хотинини тушириб, айилини тортар-тортмас чаққонлик қилиб отнинг устига миниб, отга қамчи босди. От эса тўлиқенб бойваччани кўтариб кетди. Хотини бойваччанинг кетидан бир неча қадам қувиб, охири етолмагач, бир юмалаб аждар бўлиб қуваберди. Биёбоннинг қуми иссиқлик қилиб, аждар юролмасдан кейинда қолиб, охири ёрилиб кетди. Бойвачча аждарнинг узоқдан, қумда судралиб, юролмасдан қумнинг иссиғлигидан ёрилиб кетганини кўрди. У хотинидан қутлиб, ўз қишлоғига қараб келди. Бобонинг йўл кўрсатиш билан бойвачча ҳамда шу қишлоқдаги халқлар қутулиб қолди. Бойвачча бобога таҳсину оғаринлар қилди.

Шундай қилиб бобо ҳам бир неча йиллар умр кўриб, яхшилик билан мурод-мақсадларига етди.

ДОРО ПОДШО ВА ИСКАНДАРБЕК

Бир вақтда Доро деган катта подшо бор экан. У бир подшонинг қизига уйланган экан. У қизга Доронинг бир вазири ҳам ошиқ бўлиб қолган экан. Доро намоз ўқиётганди, вазир аёлни йўқ қилиш пайига тушибди-ю, бир хат ёзиб, подшонинг кавушига солиб кетибди. Доро буни сезмай намоз ўқиб бўлгач, кавушини кийгани келибди. Қараса, кавушининг ичиди бир хат ётганмиш. Хатни ўқиб қараса, шундай сўзлар ёзилган эмиш: «Аёлингизни тезда йўқотинг, подшоликда ундан нопок аёл турмасин».

Хотини ҳомиладор эди. Подшо суриштирмай, бир қанча буюм-асблор бериб, хотинини ҳайдаб юборибди. Хотин бир чордевори а бориб, ўғил туғди. Ўғлининг отини Искандарбек қўйди. Бир хатга боланинг номини ҳамда «кимки шу болани топса, шу буюмларни олиб, болани боқсин» деб ёзиб, чақалоқнинг бошига бир қанча қимматли буюмларни қўйиб, отаси подшолик қиласидиган мамлакатга кетди. Бир подачи эчкиларини шу ерга олиб келиб қолади. Унинг эчкиларидан бири келиб, Искандарбекни эмизиб кетади. Подачи буни билмайди. У бир момонинг эчкиси эди. Подачи кечқуруп уйга қайтганда, момо кўрадики, эчкисининг сути йўқ. У подачидан: «Эчкининг сути қани?»— деб сўрайди. Подачи: «Эчкининг сутини мен қайдан билай» деганда, кампир уни койиди. Эртаси ҳам подачи эчкиларни шу ерга ўтлатгани олиб келди. Эчки яна чақалоқни эмизиб келди. Подачи буни билмай қолади. Кун кеч бўлади. Подачи подаларни эгаларига қайтариб, «ошҳалол¹»га боради. Момо эчкисини соғай деса, бугун ҳам сути йўқ. Бу сафар у подачини кечагидан кўра қаттиқроқ урушади. Эртасига кампир подачи билан бирга ўзи чиқиб эчкисини боқиб келмоқчи бўлди. Бир қанча вақт ўтгач, эчки бир чордеворга кириб кетади. Подачи билан момо бундай келиб қарашса, эчки бир болани эмизаётган эмиш. Момо димоги чоғ бўлиб, у болани

¹ Ошҳалол — подачининг хонадонлардан йигиб оладиган ош

ўғил қилиб олади. Момонинг қўлида бола тарбия топиб, йилдан-йилга катта бўлиб боради.

У олти-етти ёшларга кириб қолди. Бола ҳунарга кўн қизиқади, устахоналарга бориб дурадгорлик, милтиқ ясаш, қилич ясаш ишларини ўрганади. У бир кун қилич қилаётган устада бир катта қиличини кўриб, уни қўлига олишга рухсат сўрайди. Уста:

— Бу баҳодирларнинг қиличи, уни қўтариш сенинг қўлингдан келмайди! — дейди. Бола қиличини бир кўриб бераман деб қистай бергач, усталардан бири: «Қиличини беринг, боланинг кўнгли қолмасин!» — дебди. Искандарбек қиличини қўлига олиб бир силкиб кўриши билан, қилич уч-турт бўлак бўлиб кетади. Усталар бу бола момонинг ўғли эканини билиб, қиличининг ҳақини тўллаттириб оладилар. Момо болани койиб қўйди. Шунда бу воқеадан бир вазир ҳам хабардор бўлиб турган экан. У қиличининг пулинин тўлаб, момдан болани сўраб олиб кетади. Вазирнинг шу қатори бир ўғли бор эди. У Искандарбекни олиб бориб, ўғлига қўшиб қўйдди. Улар иккovi ўйнаб юришади.

Шу мамлакат подшосининг бир гўзал қизи бўлиб, унинг қирқта канизи бор эди. Подшонинг қизи бир йигит билан ўйнашиб юрар эди. Йигитни қиз кийимида сақлар эди. Бу сирни ҳеч ким билмас эди. Улар бир кун дарё лабига чўмилгани бордилар. Шунда дарёдан бир катта балиқ чиқиб қараб турган эди, у қиз у балиқни номаҳрам деб қоча бошлиди. Балиқ қаҳ-қаҳ уриб кулади. Қиз бунга ҳайрон бўлиб, қайрилиб балиққа қаради ва балиқдан нима сабабдан кулаётганини сўради: Шунда балиқ тилга кириб: «Сен ўйнашиб юрган бегона йигит номаҳрам», деб жавоб берди. Шунда балиқнинг гапига қиз ҳайрон бўлиб отасининг олдинга боради. Қиз отасига шундай деб талаб қўйди: «Ота, кеча мен дарё лабига борган эдим, унда бир балиқни кўрдим. Мени кўриши билан балиқ қаҳ-қаҳ уриб юборди. Бунинг нима сабабдан кулганини мен билолмадим. Шунинг сабаби нима экан, билиб берсангиз». Отаси дарров вазирини чақириб, қизи айтган масалани ўртага қўйибди ва буни уч кун ичida билиб беришни буюрибди. «Агар уч кун ичida билиб келмас экансан, каллангдан умидвор бўлма!» — деб вазирга дўқ қилибди.

Орадан икки кун ўтди, вазир сирни билолмади. Вазир қўрққанидан ўз ўғли билан Искандарбекни ҳар томонга қочириб юборди. Вазирнинг ўғли бир мамлакатга борчб қолди. Унинг ҳайрон бўлиб юрганини бир момо сезиб: «Урлим, қаердан келгансан, нима учун бундай қилиб юрибсан», — деб сўрекди.

Вазирнинг ўғли отасининг кимлигини ва унинг бошига тушган мушкул ишини, отаси қўрқиб болаларни ҳар томонга қочириб юборганини айтди. Шунда кампир ўйлаб туриб: «Бу сирии билиш осон, ғам ема, болам. Бунга мен чора топаман»,— деди. Кампир дарҳол вазирнинг ўғли билан вазирни қидириб борди. Вазир кампирни подшо ҳузурига олиб бориб, балиқнинг не сабабдан кулғанини шу кампир билади, деб подшога уқтириди.

Момо бир холи уй топтириб, подшо билан вазирни бошлиб кирди-да, подшога: «Қизнингизни ва унинг дугонасини чақиринг»,— деди. Подшо қизи билан дугонасини чақиртириб келди. Кампир:

— Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, сирни айтаман,— деди. Подшо кампирнинг бир қошиқ қонидан кечди. Шунда кампир қизиниг дугонасини ечинтириб кўришни сўради. Ечинтириб кўрсалар, у қизлар кийимини кийган йигит экан. Подшо ғазаб билан дарҳол ўз қизининг ва унинг ўйнашиниг калласини узди.

Энди гапни Искандарбекдан эшитинг. Искандарбек ланчилик қўлиб, ўз онасининг олдига бориб қолди. Онаси қараб туриб, болани ўзига ўхшатди. Кейин кўнгли бузилиб кетди. «Аттанг, мен чор деворга ташлаб кетган болам ўлмаган бўлса, шундай тиланчи бўлса ҳам, дунёда юрган бўлар эди» — деб ўйлади. Шу маҳал онанинг эсига боланинг номини сўраш тушди. Сўраган эди, бола: «Искандарбек»,— деб айтди. Она бўнинг ўз боласи эканлигини таниб, у билан қучоқлашиб кўришди. Болани бафрига олиб, анча вақт йиғлади. Уғлини подшо бувасига кўрсатмай, яширин бир хонада сақлаб парвариш қилди.

Подшо бува бир кун туш кўрди, тушида, ҳовлисида бир ой чиқиб бутун олами ёритиб юорибди. Подшонинг бир қари пири бор эди, у ўз тушини шу пирига айтди. Пири шундай деб таъбир берди: «Сенинг авлодингдан бир Искандарбек деган бола пайдо бўлади. У бутун ер юзига подшо бўлади». Бир кун бу тушнинг таъбирини подшо ўз қизига айтган эди, қизи шодлигини отасидан яшира олмай:— Ота, бир қошиқ қонимдан кечсангиз, бир сир бор, айтаман,— деди. Отаси:— Бир қошиқ қонингдан кечдим, қизим, айғ,— деди.

Шунда қизи:— Эй ота, менинг эрим тұхматга учиб, бессабаб бир қанча мол-анжомлар билан қўйиб юборганды, мен ҳомиладор эдим. Йўлда кўзим ёриди. Болани нима қилишни билмай, ноилож бир чорdevорга ётқизиб, бошига қимматли мол-анжомларни қўйдим ва исмини Искандарбек қўйиб, бир хатга: «Боланинг исми — Искандарбек. Шу

болани ким боқса, шу қимматли моллар ўшаники бўлади», деб ёздим. Мендан кейин болани бир эчки келиб эмизибди. У эчки бир момонинг эчкиси экан. Момо эчкиси нима сабабдан кам сут бераётганининг сабабини билиш учун эчкини пойлабди. Қараса, эчки подалар ичидан ажралиб, бир чордеворга кириб кетибди. Кейин улар Искандарбекни топибдилар,— деб Искандарбекнинг тарихини галириб берибди. Буваси Искандарбекни ўқитиб, уни ўз аскарлариға лашкарбоши қалиб қўйди.

Эндиғи гапни Искандарбекнинг ўз отаси Доро подшодап сўранг. Доро катта подшо эди. У камида беш-олтига майда подшоларга солиқ солар эди. Доро подшога Искандарбекнинг буваси ҳам қарам эди. У ҳам бу йил катта солиқ тўлаши керак эди. Доро подшо солиқ тўлашини қистайверди. Искандарбекнинг отаси ёш, паҳлавон лашкарбошига ишониб, солиқ тўлашдан боштортди. Шу орада Доро подшо вафот этиб қолди. Унинг ўрнига Доронинг катта хотинидан бўлған катта ўғли ўтирди. Катта акаси Искандарбекнинг бувасидан ўч олмоқчӣ бўлди.— Чунки у Доро подшо ўлганда фотиҳа ўқишга ҳам келмаган эди. Доронинг катта ўғли қўшини тўплаб, Искандарбекка уруш эълон қилди. Искандарбек ҳам ўз қўшилариши тўплаб, ўғай акасига қарши юриш қилди. Искандарбекнинг буваси ўз набирасининг кучини синааб кўриш учун унинг ўз акасига қарши бораётганини билдирамади. Искандарбек қўшилари шиддатли жаңг қилиб, ўз акасининг қўшиларини енгай деб қўйди. Шунда акасининг мунофиқ вазирларидан бири подшо ухлаб ётганида, бошига қилич солиб, буни Искандарбекка маълум қилди. Буваси бундан хабардор бўлиб, бор сирни Искандарбекка айтди:

— Бу подшо сенинг ўз аканг эди. Мен кучингни ва файратингни синаш ниятида уруш очишинингга қарши турмаган эдим,— деди. Шунда Искандарбек акасига қилич солгае мунофиқ вазирга: «Подшонинг ётган жойига мени олиб бор!» — дейди. Вазир уни олиб борганда акасининг жони ҳали чиқмаган экан. Искандарбек ўзини танигач, акаси вазирнинг мунофиқлигини, унинг нияти тахтга чиқиш эканлигини ухтиради, кейинчалик бу вазир Искандарбекка ҳам шундай хиёнат қилишини айтди. Ниҳоят акаси Искандарбекка:— Подшолик сенга қолди. Подшоликда фалон жойда яшриб боқиладиган бир от бор ва фалон жойда сақланаб қўйилган бир гўзал қиз бор. Шуларни биринчи навбагда ўзинингга ол!— деб насиҳат қилиб жон берди. Искандарбек акаси айтганларни қиласи: мунофиқ вазирни ўлдиради, бу мамлакатга ўзини подшо деб эълон қиласи.

«ЧИП ЁПИШ!»

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-а, тўқ экан, қадим за-
монларда бир бой бор экан. Бу бойнинг бир камбағал жў-
раси ҳам бор экан. Икковлари: «Бизларнинг хотинимиз
бири ўғил, бири қиз туғса, икковимиз қуда бўламиз», деб
ваъдалашибдилар.

Кунлардан бир куни бойнинг хотини қиз туғибди, кам-
бағал жўрасининг хотини эса ўғил туғибди. Ўғил боланино
ота-оналари ўлиб, бола шу бойницида хизмат қилиб, бало-
ғатга етибди. Бойнинг қизи билан боланинг муҳаббати бир-
бирларига тушибди. Буларни бой кўриб, ўйлаб, аввалги
ваъдасидан айниб, қизини бошқа бир кишига узатмоқчи
бўлибди. Ҳалиги йигит ноумид бўлиб, ҳеч илож қила ол-
масдан бир мозоратга бориб, йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолди.
Бир вақтдан сўнг, бир мўйсафид киши келиб, боланинг
бошини кўтариб, боладан ҳол-аҳвол сўраб, воқеа аҳволни
билиб, болага бир химча¹ бериб:

— Мана шу химчани «чиш ёпиш!» деб ерга урсанг, се-
нинг душманларнинг ерга ёпишиб қолади, деб ғойиб бўлди.

Йигит бу воқеани кўриб, ўрнидан туриб, қани сени кў-
рай, деб бойнинг уйига келиб қарасаки, тўй босхланибди.
Юқори эшикдан пойлаб келиб қараса, келин билан куёв
бир товоқдан таом еб турган экан. Бола химчани «Чи-
ш ёпиш!» деб ерга уриб эди, келин билан куёв иккаласи ҳам
товоққа ёпишиб қолди. Қизнинг ота-онаси бирпас ўтга²,
битта боласига: «Келин-куёвдан хабар олиб кел, қани
овқатни еб бўлишибдими, йўқми», деб буюрди. Бола туриб,
келин билан куёвнинг олдига келиб қарасаки, овқат ҳеч
камайган эмас, икковининг ҳам қўли товоққа ёпишиб қо-
либди. Бола ҳам ўтириб, овқатни бундай-бундай оладилар,
деб ўргатмоқчи бўлиб эди, йигит «чиш ёпиш!» деди, бунино
ҳам қўли товоққа ёпишиб қолди. Бирпас ўтга², онаси ке-
либ, бу ишга таажжубда қолиб, бу ҳам ўргатиб қўлинин
узатиб эди, бунинг ҳам қўли ёпишиб қолди. Қейин отаси

¹ Химча — новда, хивич.

келди, унинг ҳам қўли ёпишиб қолди. Энди бешовлари ҳам ёпишиб, нима қилишларини билмай: «Энди шу овқатни кўтариб масжидга борамиз. Ўша ерда катта тош бор, шу катта тошга товоқни кўтариб туриб бир урсак, шу товоқ синса, ҳар қайсимизниң қўлимизда бир парча, бир парча бўлиб қолса, кейин бу аҳмоққа югурсак бўлади», деган маслаҳат билан товоқни кўтаришиб, масжидга бордиларда, товоқни кўтариб тошга урдилар. Бола пойлаб бориб эди: «Чип ёпиш!» деб химчани ерга урди. Товоқ синмасдан тошга ёпишиб қолди. Булар: «Аввал яхши эди, уйда ўтирувдик. Энди масжиднинг ичига кириб, бу катта тошга ёпишиб қолдик», деб афсусланиб, иложини топа олмасдан ўтириб эдилар, аzon бўлди. Сўфилар аzon айтиб, масжидга одамлар кириб тўлгандан сўнг, бола пойлаб туриб «чип ёпиш» деб эди, ҳамма кишилар ҳам ёпишиб қолди. Бир-пас ўтгач, бола химчани судраб масжидга кириб борди. Буни кўрган халойиқ: «Эй бола, бу ерга келгин, бизларни бу балодан халос қилгин, бизлар ҳаммамиз ёпишиб қолдик», деб болага ялнидилар. Бола:

— Менинг сизларни бу ташвишдан қутултиришга иложим ўқ,— деди. Бир киши:

— Нариги қишлоқда бир фолчи бор. Шу фолчини олиб келсанг, фол кўриб бизларни шу балодан қутқариши мумкин,— деди. Бола рози бўлиб, оҳиста-оҳиста дарёнинг нариги ёғидаги фолчининг уйига кириб фолчига:

— Эй энажон, бизнинг қишлоғимиздаги масжидга кўп кишилар ёнишиб, ўринларидан турла олмасдан ётибдилар. Менга улар: «Шу момони олиб келсанг, бизларни шу балодан қутқарса, бор нақдина¹ларимизни ўшанг топширасак» деб, мени юбордилар,— деди. Фолчи кампир кийиниб, чилдирмаларини қўлига олиб, бола билан бирга йўлга тушди. Оҳиста-оҳиста дарё бўйига келиб қарасаларки, дарёда сув кўп экан. Кампирнинг кўнглига ваҳима тушди. «Бу дарёга сув келган экан, қандай ўтамиз, сув оқизиб кетса, менинг аҳволим чатоқ бўлади»,— дегач, бола:

— Эй снажон, иштонингизга тўлдириб қум солнинг, ке-йин гарданингизга осиб олинг. Шунинг оғирлиги билан оқмай бемалол ўтиб кетасиз. Мендан ҳам уялиб ўтирасизми, мен ҳам²инзининг ўғлингиз қатори одам-да,— деди. Кампир боланинг айтганини қилиб, дарёдан ўтатуриб эди, бола: «Чип ёпиш!» деди. Кампирнинг гарданидаги қум ёпишиб қолди. Бола кампирни тўғри масжидга ҳайдаб борди.

¹ Накдина — қимматбаҳо бойликлар.

Буни кўрган ҳалойиқнинг ҳаммаси кулиб юборди. Бизлар нима дардда ўтирибмиз-ку, бу бизлардан ҳам баттар бўлибди,— дедилар. Бир-икки фасл ўтириб туришибди, қейин шу ўтирганилардан бир киши:

— Шаҳарнинг ичидаги бир кашмири бобо бор. У бобо шундай олимни, баъзи кишиларни эшак қилиб миниб ҳам кета-веради. Баъзи кишиларни ҳар хил суратга солаверади. Бир куни, бизлар бир жойда ўтириш қилдик, зиёфат-зарофатлар бўлди. Шу мажлисда ўша жодугар бобо ҳам бор эди. Аҳли мажлис бобога: «Қани бизларга бир қизиқ ишларни кўрсатинг», деб илтимос қилдилар. Бобо ҳам: «Агар ҳаммаларнинг рози бўлсангизлар мен қизиқ кўрсатаман»,— деди. Улар: «Ҳаммамиз рози бўлдик»,— дейишди. Бобо қўлига иккита чўпни олиб, бир-бирига уриб эдикни, уй ичи дарёя зўхшаб сувга тўлиб, сувнинг ичидаги қолдик. Шу ўтирган уйимиз кема бўлиб, ўзимиз дарёйи бепоён ичидаги бир печа кунсаёҳат қилиб, қориниларимиз оч қолиб, охири бир жойга келиб, энди бир овқат ейлик деб қарасакки, сувнинг ичидаги ҳар хил балиқлар кўринади. Эгну бошларни ечинб, биттадан балиқ ушлаб, сувдан чиқиб қарасак, ҳаммамиз меҳмонхонада ўтирибмиз. На сувдан дарак бор, на кемадан. Бобонинг кашмирилигига қойил қолдик. Шу бола ўша бобони топиб келса, бобо бизларни бу балодан халос қилса керак,— деб таърифу тавсиф қилди. Шундан кейин ҳаммалари иттифоқ бўлиб, болани чақириб:

— Сен бориб, фалон шаҳардан ўша жодугар бобони топиб келсанг, дунёликдан сени ҳам бениёз қиласиз, бобони ҳам хурсанд қиласиз,— дейишди. Бола ўша шаҳарга қараб кетди. Бориб бобони суриштириб, уйини топди. Бобога бўлган воқеаларни баён қилиб. «Агар борсангиз, кўп дунёликдан ғани бўласиз. Шунча одам сизга интизор»,— дегач, бобо асбоб-ускуналарини, жоду китобларини эшагига юклаб, аста-аста йўлга тушдилар. Бир жойга келиб бобо заҳартанг бўлди, ёзишмоқчи бўлди, болага: «Менга бир кесак топиб бер»,— деди. Бола бир сўнгакни элтиб берди. «Кесак йўқ экан»,— деди. Бобо сўнгакни қўлига олиб эди, бола: «Чин ёпиш!»— деди. Ҳалиги суюк чолнинг қўлига ёпишиб қолди. Бобо бу ишга таажжубланиб, қайтай деса, масжидга яқинлашиб қолган эди. Ўринидан туриб, чўпи билан этагига уриб эди, этагига ёпишиб қолди. Ҳалиги бола жодугар бобони масжидга эргаштириб бораётини эдикни, болаларчувиллашиб жодугарни масжидгача ҳайдаб бордилар. Масжидда ётган ҳалойиқлар бу ишни кўриб, ҳамма ишни қилиб юрган шу бола бўлса керак, деб болага ялиндилар:

— Эй болажон, бу ишларнинг ҳаммаси сендан экан.

Сен бизларни бу балодан қутқарсанг нима истасанг берар өдик,— дейишди. Бола тилга келиб:

— Үзингизлар биласизки, менинг отам билан онам бу бой бобо икковлари ваъдалашган эканлар. Энди келиб ваъдаларидан айниб, қизларини бошқа одамга бердилар. Агар шулар рози бўлиб, қизни менга бермасалар, абадул-абад шу жойда қолиб кетасизлар,— деди. Ҳамма халойиқ бойга ялинди. Бой ҳам рози бўлди, ҳалиги куёв ҳам рози бўлди, сўнгра бола ҳалиги химчасини «Очи!» деб ерга бир уриб өдики, ҳамма одамлар ўрнидан туриб, киссаларидаги бор нақдиналарини болага бериб, қизни болага аҳди никоқ қилиб, қамоқдан чиққандай бўлиб, ҳар томонга қочиб кегдилар.

Бола бой бўлиб, ўзининг севгани билан турмуш кечириб, мурод-мақсадига етди. Сизлар ҳам етинглар муродга, бизлар ҳам етайлик муродга, душманлар қолсин уятга.

ЯРИМТА НЎХАТ

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим замонда бир кишининг учта боласи бор экан. Иттифоқо бир куни у киши ва хотини ўлиб, болалари бевош қолиб, қаёқ-қа боришлиарини билмай саргардон бўлиб, охири учовлари бошқа юртларга улоқиб кетаверибдилар. Бир жойга бориб кечаси ётиб, эрта билан туриб яна йўл юрдилар. Кенжа укалари йўлдан яримта нўхат топиб акасига берган эди, акаси еб қўйди. Яна йўл юрдилар, қарасалар йўлларидан бир пода чиқиб қолди. Кенжа укаси шу поданинг ичидаги эшакнинг думини кесмоқчи бўлди, акаси қўймади. У акасига:

— Бўлмаса, ўша яримта нўхатимни топиб бер,— деди. Акаси:

— Эй, яримта нўхатинг сени есин, кесиб олсанг, олақол,— деди. Укаси ҳалиги эшакнинг думини кесиб қўйнига солиб олди.

Булар бир неча кун йўл юрдилар, олдиларидан бир тошбақа чиқиб қолди. Кенжа укалари акаларига:

— Бу тошбақани ҳам қўйнимга солиб олай,— деди. Акалари қўймаган эди, у:

— Бўлмаса, яримта нўхатимни беринг,— деди. Акаси:

— Эй олсанг, олақол,— деди. У бу тошбақани ҳам қўйнига солиб олди.

Бир неча кун йўл юриб, булар кечаси бир тегирмонга келиб ётдилар. Эрта билан туриб кетиш олдидан кенжаси акаларига:

— Тегирмоннинг буғини¹ ўғирлайман,— деди. Акалари қўймади. Укаси:

— Бўлмаса, яримта нўхатимни беринг,— деди. Акалари:

— Эй, яримта нўхатинг сени есин, олсанг, олақол,— деди. Шундан сўнг кенжа тегирмоннинг буғини ҳам олиб, қўйнига солди. Бугуниси ҳам йўл юриб, кечгача бир манзила

¹ Бугун — овоз чиқарадиган қуримаси.

бориб тушдилар. Бу манзилда бир дев яшар эди. Дев биё-
бонга чиқиб кетган эди. Булар шу девнинг манзилига ту-
шиб дарвозаларини маҳкам қилиб ётавердилар. Ярим кечак
бўлгач, дев биёбондан келиб қарасаки, дарвозалар берк.
Дев: «Дарвозани оч!»— деб қичқирди. Булар индамай ёта-
верди. У бир-икки қичқириб, охири дарвозани итарди. Бу-
лар қарасаки, дарвоза йиқилгудек чўти бор. Сўнгра кен-
жалари:

— Эй, тўхта, мен сени таниб олай қани,—деб ҳол-аҳвол
сўрашиб,— ўзинг ким бўласан? Бу дарвозани бекорга
итарма, ўзингни ташвишга қўйма, тўғрилик билан кет,—
деди. Ҳалиги дев:

— Бу манзил менини, сен ўзинг ким бўласан, бил-
майнин, менинг жойларимга келиб, кириб ўтирибсан?— де-
ди. Кенжалари:

— Эй оғайнини, сен дев бўлсанг, бизлар ҳам сендан зиёда-
роқ. Менинг отимни Пулликсири деб айтар эдилар,— дегач,
дев бир қўрқди, лекин синаб билмоқчи бўлиб:

— Бўлмаса, қани қўлтиғининг жунини узат,— деди.
Кенжалари қўлтиғидан ҳалиги эшакнинг думини олиб узаг-
ди. Дев бу ҳолни кўриб, ваҳимада қолди. «Бунинг қўлтиғи-
нинг жуни шундай бўлса, ўзи ким билади қандай», деб ва-
ҳима қилди. Аммо яна синаб:— Бўлмаса, битингни узат,—
деди. Бу дафъада ҳалиги тошбақани ўрмалатиб юборди.
Ҳалиги дев буни кўриб тоза ҳайратда қолди. «Бити шундай
бўлса, ўзи ким билади, қандай бўлиши керак»,— деди.

— Қани бир ел чиқар,— деди. Кенжалари тегирмоннинг
Сугини олиб, бир чалиб эдикни, ҳалиги дев қўрққанидан
биёбонга қочиб кетди.

Бу манзиллар буларга қолиб, шу жойларда яшаб мурод-
мақсадларига етдилар.

ҚИРҚ ЁЛГОН

Бор экан-да, йўқ экан, оч экан-да, тўқ экан, қадим замонларда бир мамлакатда бир подшо бор экан. У подшонинг ўғиллари йўқ экан, бир қизи бор экан.

Кунлардан бир кун подшо оламдан ўтиб, ўрнига қизи қолибди. Қиз: «Кимки қирқ ёлғон гапирса, ўшандай кишини мен қабул қиласман», деб хабар қилибди. Бу хабарни эшигтан шаҳар кишилари ўрдага бориб, ёлғон гапнине қоидасини келтира олмасдан шармисор бўлиб кетаверибди.

Кунлардан бир куни бир чўпон йигит бу хабарни эшишиб, ўрдага келибди. У дарвозани тақиллатиб турган экан, мулозимлар чиқиб: «Нимага келдинг?» — деб сўрашибди. Чўпон қизнинг ваъдасини эшитиб, келганилигини айтибди. Хизматкорлар:— Эй бечора чўпон, қўйингни боқиб юраверсанг-чи, сендан катта-катта кишилар келиб гапира олмасдан шарманда бўлиб кетишди,— дедилар. Чўпон:— Бергандан ҳам бир тилло, бермагандан ҳам бир тилло. Шодим¹ менинг гапим тўғри келиб қолса, — дегач, уни мулозимлар ўрдага олиб киришибди. Ҳалиги қиз ўртага парда тортилган бир уйда ўтирибди. Чўпон шу уйга бориб парданинг бу томонига ўтириб олди. Қиз:

— Эй чўпон йигит, хуш келибсиз, нимага келдингиз? — деди.

— Мен сизни олгани келдим,— дебди чўпон. Қиз:

— Хўш, мени олгани келган бўлсангиз, гапиринг қани, мен кўрайчи,— дебди. Чўпон ўз сўзини бошлаб:

— Онадан битта эдик, ўла-ўла учта бўлдик. Учовимиз ҳам яланғоч кетиб эдик, уч ариқча чиқди, иккитаси қуп-қуруқ, биттасининг суви ҳам йўқ. Учта балиқ ушладик, иккитаси ўлигу, биттасининг жони йўқ. Учовимиз бир уйга кириб, балиқларни қовуриб едик. Эшикдан кириб, тешикдан чиқиб кетдик, уй ҳам билмай қолди. Уйдан чиқиб ўнг қўлимнинг ёғини ўнг этигимга артдим, чап қўлимнинг ёғини чап этигимга артдим. Бир маҳал қарасам, чап этигим аразлаб кетиб-

¹ Шодим — шояд.

ди. Баланд-баланд адирларга чиқиб қарасам, кўринмайди, баланд-баланд тоғларга чиқиб қарасам, кўринмайди. Қейин улкан момодан қолган, игна билан қазиган бир қудуқ бор эди, шу қудуққа келиб, қалпоғимни оёғим тагига қўйиб қарасам, этигим Сирдарёнинг нариги ёғида тариқ қўриқлаб юриди. Этигимнинг ўнг томонидан бориб қарасам, чапга қарайди, чап томонидан бориб қараб, салом берсам, ўнга қарайди. Охири кўндириб, кетамиз энди десам: «Хўжайнингдан ҳаққимни олай, сўнгра кетамиз»,— деди. Хўжайнингдан учдан бир ҳисса тарифни олиб, қопга солса ҳам, турмайди, хуржунга солса ҳам, турмайди. Охири яримта кашшук тоғиб, шу кашшукка солдик, турди. Отга ортсак, от ҳам кўтара олмайди, эшакка ортсак, эшак ҳам кўтара олмайди. Охири улкан момодан қолган бир ҳўроз бор эди, шунга ортдик. Ҳўroz «fo-foof» деб кўтариб кетди, дарёдан бир ҳаккалаб ўтди,— сўз шу жойга келганда, подшонинг қизи кўнглида: «Шунча аслзодалардан келди, тегмадим, шу чўпонга тегманми мен, сўзидан адашсин», деб:

— У ариқча-мариқчадир-да,— деди.

— Ариқчасини ҳам билмайман, мариқчасини ҳам билмайман, ўша ҳўрозни сўйиб, суягидан бир оғил ясадим, оғилнинг тўрига эшагимни боғлаб, пойгакидан қулоқ солсам, ҳанграгани аранг эшитилади. Қиз:

— Куррача-муррачадир-да,— деди.

— Куррачасини ҳам билмайман, муррачасини ҳам билмайман. Эрта билан қарасам, оғилим ийқилган экан, эшак тагида қолиб ўлибди. Эшакни сўйиб, сафрисини чаримгарга олиб бордим. Чаримгар чарим ясаб, учдан бир ҳиссанини берди. уни кавушдўзга олиб бордим. Кавушдўз кавуш ясади. Етмиш бешта мардона, етмиш бешта заифона, етмиш бешта бачкана кавуш бўлибди,— дегач,— подшонинг қизи қарадики, ҳақиқатан қирқ ёлғон эмас, ундан ҳам ошиб боряпти. «Энди тақдирим шунда экан-да», деб кўнглида ўтлади. Пардани йиртиб, чўпоннинг олдига кириб саломлашиб кўришди. Хизматкорларига:— Сайл буюргинглар!— деб буюрди. Шундай қилиб қиз қанча тўй-томушалар қилиб, чўпонга тан бағишлади. Чўпон подшо бўлиб, иккаласи баҳти умр кечирдилар. Сизлар ҳам етинглар муродга, бизлар ҳам етайлик муродга, душманлар қолсин уятга.

СЕҲРЛИ ОЛАМ СОҲИБИ

Болалик — хаёлтга бурканган сеҳрли оlam. Инсон ўз камолотини манз шу оlamдан бошлайди. Унда ҳайтнинг мазмунни, тириклик, қўйинги, бутун борлик хаёл пардаси билан қопланган бўлади. Болаликнинг мана шу бокира хаёлот олами эса эртакдан бошланади. Эртакнинг айтилиши шарт-шаронти эса ўтмишда ўзига хос йўсинда кечган.

Узоқ қиши кечалари кишилар эртаксиз яшай олмайдилар. Қирчиллама қаҳратон болаларни уй ичига қамаб қўяди. Ота-оналар куидузлари тириклик ташвиши билан банд, болалар эса уларни куни бўйи интиқлик билан кутадилар. Ниҳоят қовоғи солиқ осмондан аҳён-аҳёндэ бир нигоҳ ташлаб қўядиган хафақон қўёш ҳам денгизлар, тоғлар ортига яширипади. Оппоқ қор билан қопланган бутун мавжудотни тунниаг қора пардаси чулғаб олади. Оталар ҳориб-чарчаб мўриларидан буралиш тутун чиқаётган хонадонларига қайдилар, болалар эса уларни сон-саноқсиз саволлар билан хурсанд кутиб оладилар.

Кун бўйи совуқдан қақшаган оёқлар иссиқ танчада яйрайди, қаҳратоннинг наизасига дош беролмай ёрилган лаблар иссиқ чойдан ҳузур олади. Танча атрофида уззукун тиним билмай ҷарх йигирган момола, ҳад-ҳудудсиз ошиб кетган нарх-наводан кайфиятлари тушиб кетген боболар, турмуш ташвишлари билан бўлиб тўйиб овқат ея олмаган оталар, рўзгор юмушларидан қадди-қоматлари эрта букила бошлаган снаилар ва ниҳоят ташвиш, ғам-ҳасратдан йироқ болалар тўпланадилар.

Овқатдан сўнг танча устига чувилиши лозим бўлган кўракми, гитилиши керак бўлган жумни, ишқилиб тириклик учун ақсқотадиган нарса келтириб қўйилади. Оғир меҳнатдан зада бўлган катталарнинг қўллари нофордан қимирлаб, бедаловат кўзларини уйқу элга бошлайди. Чойхонанинг суюқ чойидан баҳра ололмаган боболар эса кўзларини юмид меҳнатга машғул бўладилар. Бундай пайтларда улар турмуш икир-чикирларини ўйлайдилар дейсизми. Йўқ, бундай пайтларда улар беғубор эпкиндеқ елиб ўтган болаликларни кўпроқ ўйлайдилар. Кутимаганда кундузи мириқиб ухлаб олган набиралар: «Эртак гайтиб беринг, бўлмаса, чувимайман», деб инжиқлик бошлайдилар. Ҳази охиригача сўра олмаган туршакларини оғизларидан олиб қўйиб момоларни эртак бошлайдилар. Шу билан ҳамманинг чарчоги унуптилади, барчанинг борлиги эртак оламининг чексиз уфқлари аро сингиб кетади. Уртага осиб қўйилган фонарь хира нур таратади, ташқаридан эза шамол аралаш қор бўрзлади.

Эҳ, сиз ана ўша дамлардаги болаларнинг, фақат болаларнинггина әмас, балки катталарнинг ҳам ҳолатини бир тасавур қилиб кўринг-а. Ана шундай дамларда ҳамма нарса унуптилади, ғаму ташвишлар чекинади, фақат бир нарса — инсонлар қалбидан яширинган болаларга хос маъсум, беозор ҳислар түғёни бошланади, оламни мунавар этувчи итиқ орзуларгина қашот қоқади. Чунки ўша онда эртак айтиложти, чунки ўша онда ўзларини тетик ҳис этиш, овутиш учун ўзлари яратган барҳаёт қўшиқлар куйланяпти. Ўшандай дамларда киши фақат

бир нарсанн орзу қиласи — ўша он, ўша дамлар ҳеч ўтмаса, ҳаёт ўша ҳолатида муаллақ қолса, эртак эса асло тутгаса. Афсуски, танч ҳам совийди, чироқ ҳам янада хира тортади, меҳнат ҳам чекинади, эртаклар ҳам тугайди, болалар ҳам ухлаб қоладилар, эртаклар ўнутилади...

Биз болаликда кўп эртак эшитамиз. Ўша эшитган эртакларни эса хотирамизда бир умр нақшланиб қолади. Лекин биз ана шу эртакларни яратган, уларни бизга усталик билан айтуб берган, уларни аввалиндардан аввоздларга, асрлардан асрларга элтувчилар ҳақида ҳеч ўзимиз кўрмаймиз. Эртакчиларни — сеҳрли олам соҳибларини аслида бир ҳам унтиш мумкин эмас. Улар олижаноб кишилар қалбиди музебза яшамоқлари лозим.

Ана шундай сеҳрли олам соҳибларидан бири Абдугофир Шукурхоновдир. У 1918 йилда Китоб шаҳрида туғилди ва егти ёшидан Куйбышев номидаги мактабда ўқий бошлиди, бироқ иккинчи синфи тамомлагач, ўқишини ташлаб, отасига рўзгор ишларидаги ёрдам бера бошлайди. Кейинчалик у мустақил меҳнат фаолиятини ҳаммомга ўт ёқувчиликда бошлиди. Тез орада Улуғ Ватан уруши бошланди. Абдугофир ака Ватан мудофаасига биринчилар қатори отланди. Уруш йиллари Абдугофир ака Пенза, Тамбов, Водожянск, Мичуринск шаҳарларидаги бўлалар, Воронеж шаҳрини душмандан тозалашда у уч еридан яраланди ва Конь зоғистондаги ҳарбий госпиталлардан бирига келтирилди. Госпиталда Абдугофир ака уч ой ётиб даволанди ва урушга яроқсиз бўлиб қолганилиги сабабли ўз шаҳрига қайтарилди.

Бу даврда фронт орқасида ҳам ўзинга яраша қийинчиликлар тўлиб тошиб ётарди. Йишли кучи етишмаслигидан колхоз, совхозлардаги барча меҳнат турлари аёллар, қариялар ва болаларга қолган эди. Мана шучдай оғир дамларда Абдугофир ака уруш инвалидидар артелига ишга кирди. Бу ерда у канал қазувчиларнинг кетмои ҳамда белкуракларига дарс та ясад берди. Кейинроқ эса у «Иқтисод» артелига ўтиб, боғбончили билан шугулланди ва бу артеда 1954 йилга қадар ишлаб келди.

Абдугофир ака Улуғ Ватан уруши тугагач, 1945 йилда уйланда. Гуд даврда оғир уруш машаққатларини ўз бошидан кечирган бутун маълакат эндиғина сал нағасини ростлаб, вайронага айланган шаҳар ва ишилоқларни тикилаш, хўжаликни ўз изига солишиб билан банд эди. Бундай бир пайтда касб танлаш билан беҳуда вақт ўтказиш мумкин эмас эди. Мана шунинг учун ҳам Абдугофир ака нима иш тўғри кёлса қилаверар эди. Чунки у энг аввало қўли гул ҳунарманд одам.

1954 йилда Абдугофир ака горместхозга ишга ўтади ва бу ерда тахта тилади, шу ташкилотнинг молларини боқади, санучасткада фаррошлик қиласи, бўш вақтларида эса одамларга эшик, деразалар ясад беради.

Уруш йиллари ва ундан кейин ҳам яхши меҳнат қўлганлиги учун у бир неча медаллар билан мукофотланган. Ҳозир олти фарзанднинг отаси Абдугофир ака қариллик пенсиясининг гаштини сурмоқда. Унинг фарзандлари ўқимишли, одобли, меҳнаткаш инсонлар бўлиб етишган.

Абдугофир аканинг отаси Абдушукур Зоҳидбој ўғли Китобда туғилган бўлиб, кенагас уругига мансуб. У саводсиз бўлиб, турли хилда-ти ишларда ишлаган: новвойхада ҳамир қорувчи, пилла заводида оддий ишчи, район матлубот жамиятида қоропул ва ҳоказо. Абдугофир аканинг она томондан момоси Тансиқ момо Раҳматулла қизи Китобда туғилган бўлса-да, бироқ унинг боболари Бухородан келишиб қолган экан.

Тансиқ момонинг иккиси кўзи ҳам ожиз бўлиб, жуда кўп эртаклар,

афсона, ривоят ва халқ қўшиқларини билган. Халқ ижодининг ажойиб дурданаларини маҳорат билан айтиб юрган Тансиқ момо 1933 йилда зафог этади.

Абдугофир аканинг онаси Саодат Иброҳим қизи ҳам ўз даврининг уста эртакчиси бўлган. Бинобарин, унинг ёътироф этишига кўра, ўзи шаши билган ва севиб айтиб юрган элликдан ортиқ эртакни у момоси ва онасидан ўрганган. Чунки бу икки аёлнинг билган эртаклари беҳад кўп бўлиб, у ана шу бекиёс хазинанинг бир қисминигина ёдда сақлаб қола олган холос.

Абдугофир Шукуров ва унинг ноёб эртакчилик истеъоди ҳақида дастлаб таниқли фольклоршунос Музайяна Алавия хабар топди. У бир қанча вақтлар эртакчи билан иш олиб борди ва ундан бир қанча эртакларни мукаммал ёзиб олишга муваффақ бўлди. Шундан кейин Абдугофир акадан фольклоршунослар М. Афзалов, З. Ҳусаинова, М. Сандов ҳамда Фатҳулла Абдуллаевлар кўплаб эртаклар ёзиб олдилар. Шунга қарамай эртакчининг репертуари ҳозирга қадар тўлиқ ёзиб олинган эмас.

Абдугофир Шукуров репертуари ўзига хос бир хусусиятга эга. Бу ўзига хослик эса, энг аввало, унинг репертуари фақат сеҳрли эртаклардан ташкил топғанлиги билан белгиланади. Бу бежиз эмас, албатта.

Маълумки, сеҳрли эртаклар халқ фантазиясининг буюк қудратини, унинг орзулари нақадар юксак парвоз қилишини намойиш этиш жиҳати билан эртакнинг бошқа турларидан ажралиб турди. Шу боисдан бўлса керак киши оғир дамларда ана шу эртакларининг хаёл қанотида парвоз қилиб, порлоқ истиқбол ҳақида орезу қиласди. Балки Абдугофир ака шунинг учун ҳам фақат сеҳрли эртакларни айтади. Дарҳақиқат, унинг ёътироф этишича, агар эртак кишининг чарчогини қувиди, дилини ёзиб, руҳини тетиклаштирумаса, қоронғи қалбининг қатларини чароғон қилмаса, кимга ҳам керак бўларди. Унинг бу фикри эртак жанрининг ёнг муҳим ижтимоий-естетик вазифасини, ҳаёлий моҳиятини тўла очиб беради. Абдугофир ака ўзинини бу доно хуласасини том-том китобларни ўқиб эмас, балки ўзининг оддий ҳаётий тажрибаларидан кашф этган. Чунки у ўзининг оғир дамларини ҳам, масрур онларини ҳам фақат эртак оғушида ўтказади ва ҳаммавақт сеҳрли олам инжуларидан таскин топади. У ўзи билган эртакларни умри давомида асраб, авайлаб келади: уруш йиллари окопларни ялаб ўтган қаттиқ изғиринлару, ёзининг нафас олиб бўлмас иссиқларидан, госпиталда оғир жароҳагарларининг қаттиқ азоблари-ю, соғлом пайтларининг шукуҳли дақиқаларидан у эртаклар қанотида ўтди. Мана шу бопсдан Абдугофир ака эртакка бекорчилнайдан бақт ўтказиш учун айтиладиган эрмак сифатида эмас, балки қудратли инсон тафаккурининг мевалари — аждодларининг ноёб маънавий хазинаси сифатида қарайди ва уларни зўр ёътирос, битмас-тугамас завқ-шавқ билан айтади.

Абдугофир ака ҳам бошқа эртакчилардай эртакни — «Бор эканда, йўқ экан, оч эканда, тўқ экан» деб бошлар экан, тингловчилар билан бирга ўзи ҳам эртак дунёсига шўнгигб кетади. Эртак айтиш пайтида унинг кўзлари хиёл қисиби, ададси хаёл пардаси билан қопланади. У эртакни жуда босиқ, вазмин, салмоқ билан бошлайди, аммо кейинроқ бориб эртак воқеалари билан боғлиқ долда жўшиб айтади. Унинг эртаклари ҳажм ёътибори билан салмоқли. Бундай кенг тармоқли сюжетларни хотирада мукаммал сақлаб қолиш ва қизиқарли қилиб айтиб бериш учун киши ҳақиқатан ҳам сўзга чечан ва зукко бўлмоги лозим.

Абдугофир Шукуров репертуаридаги айрим эртаклар ўз асос ёътиборлари билан китобий манбаларга бориб тақалади. Бироқ бундай сюжетлар кўп вақтлар оғзаки ҳолда эртакчилар допрасида кенг тар-

қалиши, бир неча авлодлар томонидан қайта-қайта ишлов бериб айтилиши туфайли ўзларининг дастлабки манбалари — қисса ва ҳикоятлардан узоқлашиб, структураси, бадиий-тасвири усуллари билан эртак жаири талабларига тўла бўйсунган ҳолга кириб қолган. Келгусиза фольклоршуносларимиз у ёки бу эртакчи репертуарини алоҳида-алоҳида нашр этиш ва ўрганиш ишига жиддий ёндошсалар, бир томондан, ҳар бир эртакчининг ўзига хос жиҳатларини, унинг умум эртакчилик санъети ривожидаги тутган ўринин тўғри аниқлашга, иккинчидан, эртак билан бошқа эпик жаиrlарининг ўзаро муносабатларини, айниқса ёзма адабиёт билан фольклор муносабатларининг тарихий асосларини яшада ёрқинроқ белгилашга эришишлари шубҳасиз.

Мазкур тўплам фақат Абдугофур Шукуровнинг эртакларидағиниз тузилди Бироқ бунга эртакчи репертуаридаги барча эртаклар эмас, балки фақат шу кунга қадар фольклоршуносларимиз томонидан ёзиб олинган ўн етиг эртак киритилди, холос. Биз ўйлаймизки, чоп этилаётган мана шу эртакларининг ўзи ҳам Абдугофир аканинг эртак айтиши маҳорати ҳақида дастлабки хуласалар чиқаришга асос бўла олади.

Ҳозирги ҳаётда улкан маданий, илмий-техник революция амалия ошган бир пайтда эртак жаирининг янгидан яратилиши бутунлай тўхтаб қолган бўлса ҳам, бироқ эртакнинг жонли яшаши бошқача шаклларда давом этмоқда. Радио орқали белгиланган вақтларда эртак эшииттириш, телевидение орқали эртак сюжетлари асосида яратилган кинофильмларни намойиш эттириш ва ниҳоят турли ҳажмдаги эртаклар тўпламларининг катта-катта нусхаларда чоп этилиши ҳозирги кунда эртак жаирининг жонли яшаш шаклларини ташкил этади.

Биз бу эртакларни ёруғ, покиза ва шинам хоналарда роҳатбахш меҳнатдан бўшаган пайтларимизда ўқиёмиз ёки эшиитамиз. Демак, замон ўзгарган, кишилар ўзгарган, аммо эртаклар-чи, ўша-ўша сеҳрли олам... Узоқ аждодларимиз томонидан яратилган бундай сеҳрли олгамларнинг боқиийини, ҳамма вақт фусункор ва ёқимлилиги уларда олижаноб гуманистик гояларнинг мужассамлашганилигидадир. Бу гоялар эса ҳаммавақт кишиларни, айниқса ёш авлодни, маънавий камол топтиришда белгиловчи роль ўйнайверади.

Зубайдада Хусайнови,
Баҳордир Саримсоқов
Филология фанлари кандидатлари

ТҮПЛАМГА КИРИТИЛГАН ЭРТАКЛАР ҲАҚИДА ҚИСҚАЧА ИЗОҲЛАР

1. Қора мушкул от. Ёзиб олувчи: Музайяна Алавия, 1967, инв. № 1311.
2. Фуломбачча. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1957, инв. № 1317.
3. Нигини шоҳи морон. Ёзиб олувчи: Муҳаммаднодир Сайдов, 1960, инв. № 1472.
4. Жўрахон. Ёзиб олувчи: Муҳаммаднодир Сайдов, 1960, инв. № 1471.
5. Кулса — гул, йигласа — дур. Ёзиб олувчи: Муҳаммаднодир Сайдов, 1960, инв. № 1473.
6. Шамширбоз. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1957, инв. № 1316.
7. Холмираожон. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1965, инв. № 1448.
8. Гунгила. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1972, инв. № 1659.
9. Рустамзод ва Шерзод. Ёзиб олувчи: Фатҳулла Абдуллаев, 1957, инв. № 1366.
10. Маликжон. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1967, инв. № 1620.
11. Дунёда нўқ ҳунар. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1958, инв. № 1450.
12. Угри билан киссанур. Ёзиб олувчи: Шоназар Шоабдуроҳмонов, 1958 йил, инв. № 1449.
13. Рамузчи бобой. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1958, инв. № 1447.
14. Доро подшо ва Искандарбек. Ёзиб олувчи: Фатҳулла Абдуллаев, 1957, инв. № 1368.
15. «Чип ёпиш!» Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1972, инв. № 1659.
16. Яримта нўхат. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1972, инв. № 1659.
17. Қирқ ёлғон. Ёзиб олувчи: Зубайда Ҳусанирова, 1967, инв. № 1619.

МУНДАРИЖА

Эртаклар

Қора мушкул от	5
Ғуломбачча	14
Нигини шоҳи морон	37
Жўрахон	50
Кулса — гул, йиғласа — дур	57
Шамширбоз	111
Холмирзажон	129
Гунгила	139
Рустамзод ва Шерзод	151
Маликжон	168
Дунёда йўқ ҳунар	273
Ўгри билан киссавур	275
Рамузчи бобой	283
Доро подшо ва Искандарбек	286
«Чип ёпиш!»	290
Яримта нўхат	294
Қирқ ёлғон	298
<i>З. Ҳусайнова, Б. Саримсоқов. Сеҳрли олам соҳиби . . . . .</i>	298
Тўпламга киритилган эртаклар ҳақида қисқача изоҳлар	302

На узбекском языке

УЗБЕКСКОЕ НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО

Сказки

Редактор *X. Мансурова*

Рассом *A. Гуломов*

Расмлар редактори *A. Бобров*

Техн. редактор *E. Потапова*

Корректор *D. Зоҳидова*

ИБ № 2597

Босмахонага берилди 25.01.83 Босишга рухсат этилди 06.10.83.
Р 23033. Формати 80×108/¹/₂. Босмахона қоғози № 3 Адабий
гарнитура. Юкори босма. Шартли босма л. 15,96+0,21 вкл.
Шартли кр.отт-18,48 Нашр л. 17,24+0,25 вкл. Тиражи 60000.
Заказ № 789. Баҳоси 1 с. 90 т.
Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129,
Тошкент, Навоий кӯчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича
ЎзССР Давлат Тошкент „Матбуот“ полиграфия ишлаб чиқа-
риш бирлашмасининг 1 босмахонаси. Тошкент, Ҳамза
кӯчаси, 21.

ЎзФ
У 16

Шукров, Абдуғофур.

Кулса — гул, йиғласа — дур: Эртаклар / [Айтувчи:
А. Шукров; Ёзиб олувчилар: З. Ҳусаннова ва бошқ.;
Редкол.: С. Азимов ва бошқ]. — Т.: Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1983.— 304 б.— (Ўзбек халқ ижоди: Кўп
томлик).

Сарл. олдида: ЎзССР Фа А. С. Пушкин номидаги
тил ва адабиёт ин-ти.

„Кулса—гул, йиғласа—дур“ тўпламида сеҳрли-ғантастик эртаклар жамланган
улада сеҳрли воситалар, фантастик воқеалар тасвири орқали озодлик, ёрк гоялари.
кўйланади, ҳалқимизнинг фаровон ҳаёт, озод днёр ҳақидаги орзу-умидлари тасвирила-
нади. Тўпламдаги эртакларнишг кўпчилиги биринчى марта эълон қилинмоқда.

Шукров, Абдуғофур. Смеется — цветок, плачет —
жемчуг. Сказки.

ЎзФ